ROMÂNIA

ALINA MUNGIU

ROMÂNII DUPĂ '89

Istoria unei neînțelegeri

HUMANITAS

SERIA

„SOCIETATEA CIVILĂ"

ALINA MUNGIU. Născută la 12.03.1964 la Iași. Studii de medicină la Institutul de Medicină și Farmacie din Iași (1982-1988), doctorat în psihologie socială la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași (1993-1995). Practică psihiatrică între 1988 și 1990.

Debut cu proză în *Cronica* **în 1982. Din 1984, cronicar de carte străină la** *Opinia studențească.* **In 1988, premiul „Amfiteatru" pentru critică literară. Din 1990, comentator politic pentru revista 22. In 1992-1993, colaborator permanent al publicațiilor** *Europa domani* **și** *Le Monde.* **Editorialist și redactor-șef la** *Opinia studențească* **(decembrie 1989-iulie 1992), apoi la** *Expres* **(începînd cu martie 1993). Premiul Societății „Timișoara" pentru cel mai bun comentator politic în 1994. Debut în volum cu teatru în 1992, în volumul colectiv** *Avanscena,* **editat de** *Teatrul azi.* **Premiul UNITER pentru cea mai bună piesă a anului 1992 cu** *Evanghelista,* **publicată de editura Unitext în 1993. Antologie de eseuri de psihologie politică și literară publicată la editura Staff în 1994 sub titlul** *România, mod de folosire.*

Membru în Comitetul Director al Asociației Jurnaliștilor Români și al Asociației de Științe Politice. în anul universitar 1994—1995, grație Fundației Fulbright, cercetător la Departamentul de Științe Politice al Universității Harvard.

ALINA MUNGIU

ROMANII DUPĂ '89

Istoria unei neînțelegeri

HUMANITAS

Coperta seriei
IOANA DRAGOMIRESCU M ARD ARE

© Humanitas, 1995

ISBN 973-28-0566-8

Cuvînt înainte

Pentru realizarea lucrării de față autorul a contractat un mare număr de datorii morale. Astfel, trebuie să mulțumesc tuturor celor Cere *m-au sprijinit și și-au adus contribuția într-un fel sau altul la acest proiect, în primul rînd fundației Soros din România, care a Sponsorizat realizarea grupurilor focus. Mulțumesc apoi prietenilor* mei *de la Institutul de Marketing și Sondaje București, lui Alin* ***Teodorescu*** *în special, lui Mircea Kivu și Marei Galat, de asemenea tuturor operatorilor JMAS care au realizat convocări pentru grupurile mele. Mulțumiri speciale lui Horațiu Hulea pentru convocarea realizată la Petroșani, precum și conducerii Spitalului de Recuperare din Iași pentru facilitarea organizării de grupuri focus în interiorul spitalului în 1992. Un sprijin inestimabil în documentare l-au constituit documentaristele Roxana Pavel și Ioana Motoianu. Diferitele versiuni ale lucrării au fost machetate pe calculator de către Sandu Burtea. Sfaturile și sugestiile Aurorei l.iiceanu, ca* ***și*** *ale profesorului Adrian Neculau, mi-au fost de mare folos. Diverși prieteni de peste hotare au contribuit prin cărți indispensabile bibliografiei mele. Comisia Fulbright și Universitatea Uarvard mi-au oferit ocazia unei ultime treceri în revistă cu aportul inestimabil al bibliotecii Widener. Mulțumesc de asemenea familiei mele pentru ajutorul fără de care nu aș fi reușit să închei lucrarea la termenul propus, în special soțului meu, Andrei Pippidi, primul cititor și critic al acestei cărți, care a tolerat invazia unui computer în casa istorică de la Sinaia a bunicului său, Nicolae Iorga.* ***li*** *sînt de asemenea recunoscătoare lui Gabriel Liiceanu și editurii Humanitas pentru promptitudinea acestei apariții.*

Și, *mai ales, trebuie să mulțumesc tuturor celor care au acceptat să stea de vorbă cu mine. Fără sinceritatea lor, toate aceste adevăruri nu ar fi putut fi auzite. Le-am fost recunoscătoare pentru ea chiar atunci cînd conținutul contribuției lor era departe de răspunsurile „bune"pe care le* ***-ar*** *aștepta* ***un*** *sociolog dintr-o țară*

mai puțin traumatizată. Le-am spus însă că nu există răspunsuri bune și răspunsuri rele, și astfel ei m-au crezut și mi-au spus ce gîndesc. Rezultatul poate că nu este prea prezentabil, dar e adevărat. Nici unul dintre cei peste o sută și cincizeci de interlocutori ai mei, din toate categoriile sociale, nu mi s-a părut ceea ce se numește „un deviant". Toți mi-au vorbit cu speranța că se va schimba ceva, și nu am întîlnit la nimeni manifestări de ură veritabilă la adresa altor categorii sociale. Pe marea majoritate, chiar atunci cînd spuneau enormități, i-am simpatizat sincer și i-am compătimit pentru singurătatea și ignoranța în care se află și în care îmi cereau mie ajutorul. Nu numai că nu respingeau comunicarea, dar cereau un sfat și un model comportamental chiar acolo unde deontologia profesională cerea autorului să fie doar un simplu consemnator al discuțiilor.

Lucrarea aceasta speră să arunce o punte peste distanța dintre noi și ei, ea poate reprezenta începutul sfîrșitului acestei singurătăți a poporului român. Ar fi o mare greșeală a intelectualilor și a clasei politice dacă nu ar accepta imaginea sa reală, nu cea din speculațiile lor, și nu ar încerca să comunice în termenii adecvați, fără paternalism, ci cu înțelegere și simpatie. Primul pas într-un act de iubire este acceptarea celuilalt așa cum este, nu așa cum credem noi că ar trebui să fie. Fără aceasta nu există nimic, și orice tentativă de comunicare devine o mare neînțelegere, din care se poate naște orice, de la indiferență și agresivitate la abdicarea de la nădejdea că mai există încolo posibilitate de evoluție în mai bine a românilor, că nu sîntem un popor condamnat.

I

O IPOTEZĂ DE CERCETARE

INTRODUCERE

în ultimii ani, de îndată ce s-a văzut că relansarea României I B națiune și recuperarea demnității poporului român, precum și **.1** locului său între celelalte națiuni europene, nu este un proces al îl de lesnicios pe cît se iluzionaseră atît românii, cît și occidentalii în decembrie 1989, a început să se vorbească tot mai apăsat despre o excepție românească în noul context est-european. După CÎȘtigarea alegerilor în Albania de către o coaliție de centru dreapta și alegerile din septembrie 1992 din România, s-a vorbit chiar mai mult decît de o excepție, și anume despre misterul românesc. Schimbările survenite de atunci și întoarcerea la putere a partidelor foste comuniste în Bulgaria, Lituania, Polonia și Ungaria, precum și rezultatul primelor alegeri libere din Federația Rusă au Brâtat totuși că România nu este un caz chiar atît de izolat, fără a înceta să fie totuși, prin profunzimea și consecvența atașamentului majorității populației față de sistemul de valori al regimului răsturnat, o excepție și un mister. Opțiunea de centru-stînga în Lituania a avut drept cauză blocarea economică la care Rusia supusese regimul național ist, cea din Polonia valorile înalte ale cifrei șomajului. Pe scurt, fiecare dintre aceste reveniri avea explicații mai curînd conjuncturale decît psihologice, ceea ce le diferența net de România, și nu au făcut încercarea de a reveni asupra desprinderii fundamentale a acestor societăți de cea comunistă. Situația românească se apropie cel mai mult de cea a fostelor republici sovietice, și nu ne îndoim că va veni ziua în care un studiu comparativ la nivelul Europei de Est va evidenția mai profund cauzele acestor asemănări și deosebiri.

Subiectul lucrării de față este tocmai încercarea de a da un răspuns, fie și parțial sau incomplet, la această întrebare de bază: există într-adevăr ceva misterios și irațional în comportamentul românilor după Decembrie 1989 ? Dacă da, ce anume, și care sînt cauzele acestui fenomen ?

Explicațiile unor fenomene atît de complexe nu țin, în mod evident, de resorturile unei singure discipline. Pentru un adevărat studiu multidisciplinar al stării ei, societatea românească nu pare însă a prezenta la această oră nici interesul, și nici resursele necesare. Pentru a aborda chestiunea dintr-un singur unghi, sacrificiul ar fi iarăși prea mare pentru cercetător și pentru subiect. Este practic imposibil să izolezi fenomenele pur psihologice din societatea românească în tranziție de suportul lor economic și social și de consecințele lor politice. Din această cauză lucrarea de față va face apel la aceste domenii ori de cîte ori va fi necesar, în limita informațiilor existente și a competenței autorului, păstrînd totuși ca unghi de bază pe cel al psihologiei sociale.

Despre electoratul românesc s-au spus din campania electorală din 1990 și pînă astăzi destule lucruri. Unii au exaltat maturitatea politică a acestui electorat din care circa șaizeci la sută nu poate preciza în sondaje dacă este de stînga sau de dreapta, iar o treime crede că un regim autoritar este pereferabil democrației. Alții au afirmat că acest public dezinformat a căzut și cade constant în plasa unor abili manipulatori de opinie, dîndu-și votul împotiva intereselor sale. Că au existat intenții și chiar proiecte concrete de manipulare nimeni nu poate nega (vezi de exemplu serialul publicat în 1992 de *Curierul național* privind serviciul de informații al Ministerului de Interne). Dar oare succesul lor explică totul, și la drept vorbind ce anume explică acest succes? Cercetarea noastră caută să răspundă la cele de mai sus. Oare persuasiunea și manipularea aferentă ei sînt singurele care au dus la formarea opțiunilor electorale? A fost atît de importantă comunicarea în acești ani postrevoluționari? A zămislit ea integral atitudini noi sau oameni noi din publicul moștenit de la societatea precedentă? Sau atitudinile preexistente, avînd la bază motivații sau interese, au prevalat? Ar fi reușit persuasiunea aproape plebiscitarului președinte Iliescu, oricîte tehnici și organe propagandistice ar fi avut de partea sa, dacă mesajul său nu s-ar fi bazat pe o bună cunoaștere a publicului și nu ar fi mers în direcția aspirațiilor acestuia? Ar fi dat persuasiunea opoziției mereu greș doar datorită accesului insuficient la organele mass media (care de altfel s-a apropiat mult de normal din 1990 pînă în prezent) dacă mesajul transmis de aceasta nu ar fi fost în contra aspirațiilor și naturii celor cărora li se adresa? Oare întîmplător a aderat publicul la calomniile pe seama liderilor opoziției și a li>știlor deținuți politici, cramponîndu-se de ele după mediati-.-.iea unor dezminţiri oficiale?

Ipoteza noastră, pe care investigațiile și analiza care urmează vin căuta să o probeze, este aceea că solicitarea opoziției politice, i intelectualilor și organismelor europene din acești ani post-ii- voiuționari nu a corespuns imaginii pe care electoratul român și o făcuse despre propriile sale interese. Fiind însă înfățișată ca unica alternativă morală, singura cale de a o respinge fără o iiitoculpabilizare și o punere la îndoială a valorilor achiziționate in epoca precedentă era „imoralizarea" ei. Freud (dar și alți psihanaliști) citează multe exemple de credințe ideologice pe care oamenii le acceptă și de care se agață, în ciuda dovezilor eonii arii, deoarece acestea au efectul de a le reduce anxietatea sau culpabilitatea.[1] Acesta a fost un proces conștient stimulat de propagandiști, inconștient realizat de către public, în orice caz permanent și continuu de la începutul lunii ianuarie 1990 și pînă în prezent. Cîtă vreme acest lucru a fost înțeles doar de către unul <lintre receptori, istoria acestor ani postrevoluționari s-a scris ca o competiție a comunicațiilor care căutau să atingă publicul, unele pentru a-l încuraja să rămînă la atitudinile pe care i le crease experiența de viață a regimului precedent, altele pentru a-i cere o radicală schimbare a sistemului de valori achiziționat în perioada comunistă și a atitudinilor bazate pe aceasta. Este normal că reușita a revenit acelei comunicații mai puțin solicitante. Care a fost însă mecanismul intim al acestei competiții este ceea ce vom încerca să descifrăm.

Subiectul nostru fiind această istorie a competiției persuasive, analiza va studia pe rînd elementele clasice ale comunicației: emițătorul, distingînd două surse concurente principale, la rîndul lor formate din mai multe categorii distincte, receptorul, mesajele și căile de comunicare utilizate de acesta. Vom face de asemenea o evaluare a eficienței acestor mesaje și canale de comunicare. Cîteva categorii fundamentale precum comunicarea, persuasiunea și propaganda vor fi definite pe baza datelor existente în literatură, pentru a ne permite să operăm cu ele în cîmpul nostru de referință.

[1] **Sigmund Freud,** *The Future of an Illusion,* **Hogarth Press, Ix>ndon, 1928.**

PREMISE TEORETICE

1. Psihologia românească

Majoritatea observatorilor străini sau **a** studiilor privind perspectivele democraţiei româneşti afirmă cu categorică certitudine că experienţa democratică **a** României este nulă. Nici măcar cei douăzeci de ani interbelici nu par a fi cunoscuţi sau recunoscuţi de autori ca Huntington sau chiar Stephen Fischer-Galaţi, perioada fiind considerată, dimpotrivă, una a violenţei politice şi a naţionalismului Gărzii de Fier. Despre suportul psihologic găsit în atitudinile autoritare ale publicului de către regimul de orientare fascistă din România vorbesc, deşi nu la fel de bine informaţi, Trond Gilberg. Stephen Fischer-Galaţi, Lucien Radei, Vladimir Tismăneanu. (In plus, astăzi acest regim traversează o perioadă de reabilitare.) Toate aceste estimări privesc natura culturii politice româneşti şi gradul de participare politică. Conform acestor două criterii, în România interbelică participarea politică era limitată la o categorie extrem de restrînsă, cultura politică includea valori mai apropiate de un regim autoritar sau chiar despotic de tip oriental decît de o democraţie liberală, astfel încît, deşi exista o Constituţie care garanta votul universal şi aveau loc periodic alegeri aproximativ libere — cu multe nereguli —, este foarte greu să se vorbească de nişte veritabile antecedente democratice ale României, de o veritabilă cultură politică de tip democratic a românilor. Nu altfel reiese din cele două psihologii ale românilor citate, care, cu toate că se bazează doar pe observaţie, sînt totuşi, în partea lor descriptivă, suficient de evocatoare. Nici una nu evidenţiază calităţi psihologice favorizînd o democraţie liberală. Ţăranii descrişi de observatorii străini citaţi de Drăghicescu şi de Drăghicescu însuşi par deopotrivă resemnaţi să poarte pasiv jugul pînă la sfîrşitul zilelor lor. Lipsa de consecvenţă descrisă de Drăghicescu şi superficialitatea remarcată de Rădulescu-Motru sînt iarăşi atribute psihologice puţin încurajatoare. Rădulescu-Motru atrage atenţia că nici măcar regimul economic nu era unul veritabil capitalist, bazat pe piaţa liberă şi pe calităţile cerute de competiţia economică, ci viciat de intervenţii autoritare şi favoritiste. Chiar evoluţia autorilor este de natură să ne pună pe gînduri. Rădulescu-Motru a salutat public desfiinţarea partidelor politice de către Carol al II-lea, a fost printre aderenţii entuziaşti la „partidul unic" — Frontul Renaşterii Naţionale, ca

UllPiioi să-i regăsim numele într-un volum omagial dedicat dic-Hll....lui Ion Antonescu. Aşa cum pentru Roberto Michels studiul îndelungat al socialismului pare să fi contribuit la apropierea sa i. fascism, la fel pentru cei care studiază psihologia românească lUiiiI de a crede că doar o dictatură luminată e potrivită românilor Blire să fie considerabil. Mircea Vulcănescu şi Traian Herseni IU iu ut parte dintr-un guvern Antonescu, Mihai Ralea a sprijinit **mi..**larea comunismului. Şi Cioran face o descriere a psihologiei .....anosti în *Schimbarea la faţă a României* şi concluziile par a li similare. Ce să mai spunem de studiul lui Mihai Botez din 1987, care, deşi nu utilizează un procedeu ştiinţific valabil, ...ine nu mai puţin o carte de referinţă, în care se conchide • i aonţa unui contract social între regimul totalitar şi populaţie, . II **alte** cuvinte, o consimţire care trece dincolo de obişnuitul **Mttexl al** represiunii nemiloase?

I)acă propria noastră literatură psihologică ne conduce la Idccu că democraţia nu este în fond potrivită pentru români, cel i **ni ţin** nu în actualul stadiu de dezvoltare (şi niciodată nu e acel statlllll de dezvoltare potrivit), nu avem dece să ne mirăm de perspec**tive Io** pe care ni le atribuie străinii. în studiul său asupra celui • i. **al** treilea val de democratizare, care include cîteva zeci de (.u **i,** Samuel Huntington ajunge în final la concluzia că perspec**hvelo** sînt cele mai proaste „pentru Sudan şi pentru România". Apropierea riscă să trezească rasismul românesc, dar tocmai de a. **eea** este extrem de evocatoare. Unele explicaţii ţin de contex**tul** internaţional, şi ca atare nu fac obiectul lucrării noastre. Altele **ni;a,** ca explicaţia oferită de Huntington în studiul asupra ciocnirii civilizaţiilor[2], ca religia, ne interesează în cel mai înalt **păci.** Ţările ortodoxe nu au fost democratice şi devin cu difi-**I** uitate astfel, spune Huntington. Aceasta e, la drept vorbind, o < mistatare descriptivă, şi nu oferă vreo explicaţie. Aparţine **aceluiaşi** tip de observaţie care duce la alcătuirea zodiacelor: observarea mai multor nativi în zodia Leului a dus la concluzia Cîi cei născuţi în această zodie sînt naturi autoritare, dar aceasta nu înseamnă cîtuşi de puţin că toţi cei născuţi în Zodia Leului sînt naturi autoritare — e o falsă relaţie de cauzalitate.

La fel, a spune că ţările ortodoxe nu au vocaţie democratică **este** deja o exagerare, şi nimeni nu oferă nici un fel de explicaţie

[2] **Samuel Huntington, „The Clash of Civilisations", în** *Foreign Affairs,* **vara 1993.**

pentru aceasta. Corelația dintre religie și un sistem economic și politic nu a fost probată decît de Weber pentru protestantism. în rest, destule țări catolice mai erau încă autoritare în urmă cu douăzeci de ani. Se poate spune că ortodoxia încurajează mai curînd atitudinile pasive decît pe cele active, cum fac catolicismul sau protestantismul, dar de nicăieri nu reiese că atitudinile active sînt neapărat active în favoarea democratizării. Se poate spune mai curînd că această banală laudă de sine a românilor (nu sută la sută adevărată) — „Românii nu sînt un popor extremist: niciodată nu au dat în majoritate cîștig de cauză unui curent extremist" — se datorează acestei lipse a atitudinilor active, de care nu profită nici democrația, dar nici extremismul politic.

2. Mentalitate democratică, totalitară și autoritară

Vaclav Havel a fost primul care a spus, cînd euforia anului 1990 era încă mare, că totalitarismul comunist a constat în participarea fiecăruia și că trecerea la o nouă societate va fi desăvîrșită numai prin acest progres individual al mentalităților.[3] Confuzia este însă mult mai veche, pornește de la variile definiții ale democrației în care psihologia nu își găsește nici un fel de loc, și de aceea susținem punctul de vedere al lui Lucien Radei care afirmă că „democrația este o, atitudine care se observă în activitatea sau în relațiile de grup" și că „tipul democratic de atitudine are la baza 0 mentalitate care, cu unele diferențe culturale, recunoaște anumite valori și norme de comportament". O definiție care include latura psihologică și de mentalitate este și cea foarte cunoncuilfl ti lui Almond și Verba, de „contribuție-participare". Iar I ituwell nveiti/a în *Psychopathology and Politics* că „Noțiuni t« Ml iliiti i i <•• itiilot ittitea necesită nașterea unui nou înțeles", d. . . . . t **Iuții** luinulluoasă a societății e aliniată pe preced.. . . . **HI** nu nil I In prim Ipil, abstracțiile rezultate suferă o s<. . . . . pun și teejiipate pînă cînd mozaiculrezuli Ineit și estet ic care a încetat demults:! [1] [1] iții ulcvftiiitn eu realitatea originală. Concepții. . . . . **iui** de n **,i** pierde referința la anumitei **h. . .i** > n •; **Im** unea de fațănu caută să

[3] **Citat** .1 **II**. . . . . **i loiiincis of Eastern Europe".**

[4] L.-lM-.

stabilească norme abstracte ale mentalității autoritare, de exemplu. Acest lucru a fost făcut, contestat și refăcut de către autori iluștri, și rezultatul au fost o serie de criterii valabile de care ne-am servit pentru a înțelege fenomenele post-totalitare românești. înțelegerea acestora a fost scopul nostru primordial, și de aceea lucrarea de față necesită totodată o prezentare a lor, o topire a acestei istorii cotidiene post-totalitare în descrierea mentalităților protagoniștilor ei, de care este de altfel intrinsec legată.

Acestea fiind stabilite, să vedem în ce constă atitudinea democratică? Radei o sintetizează în cartea *saRoots ofTotalitarianism* într-o formulă :

Atitudinea democratică =F[CI(r, e), (1, m)l, Nl(r, e), (1, m)l)], în care C și U înseamnă calități cunoscute și necunoscute ale democrației, în vreme ce r, e, l și m semnifică factorii de raționalitate, emoție, aspecte legal-constituționale și moral-spirituale. Intre cele două paranteze pătrate virgula poate fi înlocuită cu semnul plus pentru a face relația și mai definită. O singură privire este suficientă pentru a vedea că starea post-totalitară nu corespunde acestei definiții decît în privința aspectului legal-constituțional (și acesta în curs de evoluție). Dificultatea specifică de a explora perioada post-totalitară provine tocmai din această anomie și vagă definiție a ei : era limpede ce este comunismul, știm de asemenea ce este democrația, dar, cum remarca foarte just Jakub Karpinski[5], nu știm ce este postcomunismul, pentru că postcomunismul nu e definit, el e un amestec care evoluează tot timpul în toate direcțiile și care poate ajunge la drept vorbind oriunde, fie la democrație, fie la un regim autoritar.

De aici importanța pe care o au mentalitățile în perioada postcomunistă, și care, oricît de mult a fost accentuată, nu va fi niciodată accentuată îndeajuns. Perioada posteomunistă românească a purtat amprenta acestor mentalități, dar riscă totodată să le prelungească și să legitimeze politic pentru o durată mai lungă o mentalitate foarte puțin democratică. Violența schimbării este în genere considerată un factor negativ al evoluției democratice ulterioare a unei societăți de către autori ca Robert Dahl. In plus, mișcarea populară care a contribuit decisiv la răsturnarea lui Ceaușescu a fost strict limitată urban, la cîteva orașe mari, ceea

[5] **Jakub Karpinski, „Roads fora Communism", în** *Post Soviet and East European Studies,* **4/1994.**

ce, conform studiului clasic al lui Huntington despre ordinea socială în societăţile în schimbare, are puţine şanse de succes. Dacă revoluţiile au doar o bază urbană, regimul face apel la regiunea rurală pentru a supravieţui şi reuşeşte. Nu sînt încununate de succes decît revoluţiile care se extind şi în mediul rural. Revoluţia franceză a fost şi ea o revoluţie a orăşenilor, şi aşa cum scrie Huntington în *The Third Wave:* „Românilor le place să compare revoluţia lor cu cea franceză. Ar face bine să-şi amintească faptul că Revoluţia franceză s-a încheiat printr-o dictatură militară."[6]

în ce priveşte mentalitatea autoritară şi dogmatică, studiile remarcabile ale lui Adorno, Rokeach, Fromm, Reich constituie bune repere pe baza cărora se poate judeca, ceea ce vom încerca să facem în capitolul consacrat receptorului. Mentalitatea autoritară nu se găseşte doar în statele autoritare, fireşte. într-o combinaţie oarecare ea se găseşte şi se regăseşte în comportamentul electoral al oricărei populaţii, şi îndrăznim să spunem că raportul dintre aceste două mentalităţi arată realitatea unei democraţii. Republica de la Weimar a încetat să mai existe cînd mentalitatea autoritară a triumfat şi electoratul, votînd pe naţional socialişti în cursul unor alegeri libere şi fireşti în procesul democratic, a pus de fapt capăt democraţiei. Autori ca Wilhelm Reich sau Erich Fromm au considerat că această mentalitate autoritară este specifică clasei mijlocii *low middle class)* central-europene. Mai tîrziu, autori ca Martin Seymour Lipset aveau să considere situaţia de după război şi să afirme, dimpotrivă, că autoritarismul este specific clasei muncitoare şi, în general, claselor inferioare din punct de vedere al educaţiei.[7] în genere însă, este acceptat de către toţi autorii faptul că unitatea de măsură este separată pentru Europa faţă de Statele Unite.

Există o mentalitate „totalitară"? Cu excepţia lui Zinoviev, nimeni nu pare să creadă în ea. Şi cu toate acestea contribuţia lui Zinoviev este importantă, deoarece evidenţiază un aspect care lipseşte total teoriei mentalităţii autoritare : cel de adaptare. Mentalitatea autoritară descrisă de psihanalişti şi de şcoala de la Frankfurt este una genuină : cea descrisă de Zinoviev este rezultatul unui proces de adaptare, în care a survenit o oarecare docilitate, ba

[6] **Huntington,** *The Third Wave,* **p. 149.**

[7] **Lipset,** *Democracy and Working Class Authoritarianism.*

chiar, în destule cazuri, o intemalizare. *Homo sovieticus* este mai puţin produsul culturii politice autoritare a Rusiei ţariste, cît al adaptării la societatea comunistă. Ca şi omul autoritar, *homo sovieticus* contribuie la menţinerea sistemului, dar dacă complexul de valori religioase şi tradiţionale care fac o personalitate autoritară lasă puţine posibilităţi de schimbare acesteia, *homo sovieticus* se poate la rigoare readapta, dacă va fi din nou obligat să o facă.

DEFINIREA PROPAGANDEI ŞI PERSUASIUNII

Propaganda şi persuasiunea se delimitează cu greutate. Propaganda se serveşte indiscutabil de tehnicile persuasiunii de masă, dar nu orice persuasiune de masă este neapărat propagandă. Există autori care văd roluri pozitive ale propagandei (vehicul al informaţiei), şi autori care neagă demersul etic aflat la originea chiar a ceea ce am considera persuasiune benignă, considerînd că individul trebuie creditat că-şi poate forma singur un punct de vedere.

Termenul de propagandă îşi are originea în limba latină, *congregatio de propaganda fide* însemnînd congregaţia pentru propagarea credinţei bisericii romano-catolice. Astăzi termenul pare să aibă o nuanţă mai mult peiorativă. Propaganda este „încercarea deliberată şi sistematică de a forma percepţii, a manipula cogniţii şi a direcţiona comportamentul pentru obţinerea unui răspuns care corespunde intereselor propagandistului" (Jowett şi O'Donnell, 1986). în ce priveşte persuasiunea, aceasta a primit în decursul anilor numeroase definiţii, din care reproducem pe cele mai semnificative[8] :

a. un proces de comunicare prin care emiţătorul caută să obţină un anume răspuns dorit de la receptor (Andersen, 1971, p. 6);
b. activitatea în care vorbitorul şi ascultătorul sînt legaţi şi în care vorbitorul încearcă în mod conştient să influenţeze comportamentul ascultătorului prin transmiterea de chei simbolice vizuale şi auditive (Schneidel, 1967);
c. tentativa conştientă a unui individ de a schimba atitudinile, credinţele sau comportamentul unui alt individ sau grup de

Vezi Jowett şi O'Donnell.

indivizi prin transmiterea unui mesaj (Bettinghaus şi Cody, 1987);

d. activitatea simbolică al cărei scop este realizarea internalizării sau acceptării voluntare de noi stări cognitive sau modele de comportament printr-un schimb de mesaje (Smith, 1982);
e. efortul voluntar încununat de succes de a influenţa starea mentală a altuia pe calea comunicării în circumstanţa în care receptorul are un oarecare grad de libertate;
f. comportamentul comunicativ care are drept scop schimbarea, modificarea sau dăltuirea răspunsurilor (atitudini sau comportament) ale receptorilor (Bostrom, 1983).

Chiar şi din această trecere în revistă se vede că cei doi termeni sînt greu de delimitat. Totuşi se consideră că persuasiunea, faţă de propagandă, este tranzacţională, cu alte cuvinte ambele părţi îşi satisfac interesele în cadrul procesului, în vreme ce demersul propagandistic urmăreşte doar interesul uneia dintre părţi şi manipularea celeilalte.

Există trei feluri de răspunsuri posibile [9] la demersul persuasiv (Roloff şi Miller, 1980):

a. crearea răspunsului. Similar cu procesul învăţării obişnuite, în care emiţătorul este profesorul şi publicul elevul. Persuasiunea se realizează arătîndu-i publicului cum trebuie să se comporte şi prin oferta de întărire pozitivă pentru învăţare. Dacă răspunsurile pozitive sînt întărite printr-o recompensă se vor dezvolta atitudini pozitive faţă de ceea ce este învăţat;
b. întărirea răspunsului. Dacă oamenii din public au deja atitudini pozitive faţă de subiect, emiţătorul le reaminteşte de existenţa lor şi îi stimulează să le trăiască chiar mai puternic prin manifestarea lor printr-o formă specifică de comportament;
c. schimbarea răspunsului. Acesta este tipul cel mai dificil de persuasiune deoarece implică a cere oamenilor să se deplaseze de la o atitudine la alta, să evolueze de la o poziţie neutră la o atitudine pozitivă sau negativă, să-şi schimbe comportamentul sau să adopte un comportament nou. Intracît oamenii se schimbă cu dificultate, emiţătorul trebuie să lege schimbarea cerută de ceva deja existent, în care receptorul

[9] **M.E. Roloff şi G.R. Miller (eds.),** *Persuasion: New Direclions in Theory and Research,* **Sage, Beverly Hills, CA, 1980.**

crede deja. Aceasta se numeşte „o ancoră", deoarece este deja acceptată de către receptor şi va servi pentru a lega noile atitudini sau comportamente. „Ancora" este un punct de plecare pentru schimbare, deoarece reprezintă ceva deja acceptat de către receptor. „Ancorele" pot fi credinţe, valori, atitudini, comportamente şi norme de grup.

• *Credinţele*

Credinţele sînt cogniţii. O credinţă este o legătură percepută între oricare două aspecte ale lumii unei persoane, probabilitatea subiectivă ca un obiect sau o acţiune cu un atribut particular să ducă la o anumită desfăşurare (Fishbein şi Azjen)[10]. O credinţă exprimă relaţia între două lucruri sau un lucru şi o caracteristică a sa. Pentru a persuada receptorul şi a-l face să aibă noi credinţe sau să şi le schimbe pe cele vechi, persuasiunea trebuie construită pe credinţele deja existente. încercarea de a solicita o schimbare globală de comportament, atitudini şi credinţe este sortită eşecului.

• *Valorile*

Valoarea este o specie aparte de credinţă, care durează şi nu este susceptibilă de schimbări facile, fiind o credinţă prescriptivă şi totodată un ghid pentru comportamentul cuiva. Valoarea poate fi un scop al comportamentului (succes, prestigiu) sau un mijloc al său (cinste, sensibilitate) Valorile reprezintă ancore extrem de importante, deoarece oamenii sînt foarte ataşaţi de concepţia lor despre bine sau rău, just sau injust.

Kluckholn'-[1] definea valorile ca şi „concepţii asupra mijloacelor şi scopurilor dezirabile de acţiune". Rokeach[12] diferenţia între valorile terminale (ex. libertate, egalitate sau înţelepciune) şi valorile instrumentale (importanţa de a fi onest, responsabil etc). Astfel, o valoare terminală ca egalitatea poate subordona un număr de atitudini specifice (de exemplu, privind emanciparea femeilor, egalitatea rasială etc).

• *Atitudinile*

Mare parte din literatura asupra persuasiunii este legată de noţiunea de atitudine (unii cercetători o denumesc opinie, deşi

[10] **M. Fishbein şi I. Azjen,** *Beliefs, Anitudes, Intents and Behavior,* **Addison - Wesley, 1975.**

[11] **Citat de Jowett şi O'Donnell.**

[12] **Rokeach,** *The Open and Close Mind.*

între cele două noţiuni există totuşi o diferenţă, după cum vom vedea) şi de schimbarea de atitudine. Deşi într-un proces de persuasiune de amploarea celui studiat de noi nu poate fi vorba de atitudini izolate, ca într-un experiment de laborator (şi chiar şi acolo e dificil să existe atitudini izolate), ci numai de atitudini în contextul mai general al credinţelor şi sistemelor de valori, o trecere rapidă în revistă a tentativelor contemporane de definire a atitudinii ni se pare utilă.

Definiţia clasică aparţine lui Gordon Allport (1935) şi se referă la atitudini ca la „o stare mentală şi neuronală de pregătire, organizată prin experienţă, exercitînd o influenţă directoare sau dinamică asupra răspunsului individului vizavi de toate obiectele şi situaţiile de care e legată". Daniel Katz[13] defineşte atitudinea ca predispoziţia unui individ de a evalua un simbol, obiect sau aspect al lumii sale, într-o manieră favorabilă sau nefavorabilă, şi se referă la opinii ca la expresia verbală a atitudinilor. Atitudinile, după Katz, ca şi după alţi cercetători, se deosebesc de opinii prin faptul că includ şi o latură afectivă pe lîngă cea cognitivă pe care o găsim în opinii. Mai precisă este definiţia dată de Krech, Crutchfield and Ballachey în cartea lor, *The Individual in Society.*" Ei definesc atitudinea ca „un sistem durabil de evaluări pozitive sau negative, reacţii emoţionale şi tendinţe pro sau contra acţiunii, vizavi de un obiect social". Ei diferenţiază trei componente, cognitivă (credinţele şi evaluările despre un obiect), afectivă (simpatie/antipatie) şi comportamentală (tendinţa spre o acţiune). Rosenberg şi Hovland [15] au sistematizat cele trei laturi ale atitudinii astfel: afect (constînd în răspunsul sistemului nervos simpatic, declaraţii verbale ale afectului), cogniţie (răspuns perceptual, declaraţie verbală a credinţei) şi comportament (acţiune manifestă, declaraţii verbale privind comportamentul). Separaţiile între latura cognitivă şi cea afectivă sînt însă negate de Rokeach şi Sherif.[16] Iar cercetătorii de dată mai recentă definesc atitudinea accentuînd termenii ei cognitivi, „evaluarea unui obiect conservată în memorie"(Judd, Drake, Drowning & Krosnick, 1991). Unii cercetători consideră că atitudinile sînt cîştigate ca urmare a

[13] **Cf. Secord şi Backman.**
[14] **Citaţi de Perloff.**
[15] *Idem.*
[16] **Citaţi de Jowett şi O'Dorinei!.**

procesului de învăţare, alţii, ca McGuire (1985), au încercat să dovedească faptul că există o componentă genetică a atitudinilor.

Cheia persuasiunii de succes, după McGuire, stă în identificarea corectă a funcţiei pe care o anumită atitudine o are la un anumit receptor, ca mesajele să speculeze întocmai acest lucru. O dată această condiţie realizată, McGuire, ca şi Snyder şi DeBono[17], îşi manifestă îndoiala că diferenţele între receptori se traduc în diferenţe semnificative de persuabilitate.

• *Obişnuinţele*

Ca şi atitudinile, obişnuinţele[18] sînt de durată şi învăţate, dar se deosebesc de atitudini prin aceea că sînt modele comportamentale rutinizate (Oskamp, 1977), pot fi mai puţin conştiente sau inconştiente, şi nu pot fi neapărat verbalizate (Scott, 1969).

• *Comportamentul*

Comportamentul poate fi utilizat ca o ancoră, nu doar pentru că e expresia deschisă a unui fel de a fi, ci pentru că modelele de comportament fac uşor predictibile comportamentele viitoare. Receptorul poate fi apropiat fie pe calea referinţelor motivaţionale la un comportament curent, fie arătînd receptorului noi modele de comportament (Bandura, 1977).

• *Normele de grup*

Acestea sînt credinţe, valori, atitudini şi comportamente derivate din apartenenţa la un grup. Ele pot fi utilizate ca ancore, deoarece oamenii tind să se conformeze normelor grupurilor de care aparţin. Grupurile au un rol extrem de important în procesul de comunicare de care emiţătorul/propagandistul trebuie să ţină seama.

STRATEGIILE PROPAGANDEI

Controlul informaţiei

Acesta constă în :

— reţinerea informaţiei;
— eliberarea de informaţie în momente prestabilite;
— eliberarea informaţiei suprapusă cu alte informaţii care pot influenţa percepţia ei publică;
— manufacturizarea de informaţie;

Citat de Perloff.
Vezi Halloran.

— comunicarea de informaţie unui public selectat;
— distorsionarea informaţiei.

Există două căi principale prin care propagandistul încearcă să controleze fluxul de informaţie :

1) controlînd media ca sursă de distribuţie a informaţiei;

2) prezentînd informaţie eronată din ceea ce e considerat îndeobşte o sursă credibilă.

O altă cale este coruperea sau infiltrarea de ziarişti care vor servi interesele propagandistului în surse media independente.

Managementul opiniei publice

Lippman remarcase deja corect că suveranitatea opiniei publice este fondată pe o cunoaştere a obiectelor în discuţie extrem de relativă, şi că opinia publică nu înseamnă opinia tuturor, ci doar a celor interesaţi în treburile publice. Mitchell[19] sintetizează patru forme pe care opinia publică le poate lua :

1. ca suport pentru o instituţie, regim sau sistem politic (ca opus apatiei, retragerii sau alienării);
2. modele de loialitate sau identificare de grup;
3. preferinţa publicului pentru anumiţi lideri;
4. opinii intense şi prevalente la nivelul unui mare public privind subiectele de interes general şi chestiunile curente.

Propagandistul încearcă să-şi prezinte mesajul ca venind din interiorul opiniei publice, negînd orice distanţă între sursă şi public. Propagandistul forţează identificarea, şi propaganda poate fi considerată reuşită atunci cînd receptorul nu mai realizează că este supus unei tentative persuasive şi consideră că organul propagandistic este o reprezentare a sa, a dorinţelor şi intenţiilor sale.

înşelăciunea şi manipularea

Emiţătorul poate, firește, să-şi înşele audienţa privind intenţiile sale. Uneori publicul poate accepta acest lucru în mod conştient, deoarece pe această cale îşi realizează totuşi interesele şi îşi acoperă necesităţile. Necesităţile publicului întărirea atitudinilor prejudiciale sau autocomplezente — pot fi astfel realizate. La fel sînt realizate şi cele ale propagandistului, doar că acest lucru rămîne nemenţionat, deoarece nici un public, oricît de perverse i-ar fi nevoile, nu poate să se împace cu ideea că e manipulat pentru a satisface interesele cuiva. Această

[19] **Citat de Jowett şi O'Donnell.**

exploatare de către propagandist a intereselor sau prejudecăţilor publicului este mai frecventă decît manipularea propriu-zisă, în care publicul nu realizează intenţiile propagandistului.

In funcţie de gradul în care se realizează aceste intenţii, propaganda poate fi clasificată în

1. propagandă albă (sursa e identificată corect, informaţiile sînt corecte, dar maniera de prezentare e tendenţioasă). Această tactică e preferată în perioadele neconflictuale pentru a capitaliza credibilitate care poate fi folosită mai tîrziu;
2. propaganda gri este considerată atunci cînd sursa poate să nu fie corect identificată, iar acurateţea informaţiei e nesigură. E utilizată pentru justificarea unor acţiuni impopulare (radio Moscova a folosit un asemenea tip de propagandă pentru justificarea invaziei din Afganistan);
3. propaganda neagră apare atunci cînd sursa atribuită e falsă, iar conţinutul cuprinde minciuni, invenţii, fabricaţii de cele mai variate tipuri. Propaganda neagră mai este numită şi dezinformare. Mulţi dintre cei care o practică, de exemplu ziariştii, lucrează în realitate pentru un serviciu de informaţii.

MATERIAL ŞI METODĂ

Pentru redactarea acestei lucrări, autorul a recurs la mai multe metode de cercetare: interviul calitativ de grup (grupul focus), analiza de conţinut a unor documente, precum şi analizarea rezultatelor obţinute prin anchetele de opinie ale unor institute de sondare a opiniei publice.

1. Interviul calitativ

Interviul este forma cea mai răspîndită de cercetare în domeniul ştiinţelor sociale. In interviul standardizat sau structurat întrebările, precum şi ordinea lor, este aceeaşi de la un interviu la altul. Numele acestei construcţii globale este de structură a interviului, *interview schedule.* Al doilea tip de interviu este cel semistandardizat. Şi aici întrebările de bază sînt în mare cam aceleaşi, doar intervievatorul poate să le schimbe ordinea sau să solicite informaţii în plus. în acest fel instrumentul de cercetare se poate adapta la nivelul de înţelegere şi exprimare a repondentului, evitînd repetiţiile inutile,

deoarece de multe ori, răspunzînd unei întrebări, oamenii răspund şi la una care ar fi urmat mai urziu.

In sfîrşit, ultimul tip al acestei tipologii îl reprezintă interviul nestructurat sau focus. Aici intervievatorii au o listă de întrebări şi probleme asupra cărora ar vrea că repondenţii să se pronunţe, dar sînt liberi să frazeze întrebările după cum cred, să le pună în ordinea pe care o cred adecvată, şi chiar să intervină în conversaţie, să-şi spună părerea pentru a primi replica interlocutorului. în acest caz structura de care dispune intervievatorul se numeşte „ghid de interviu", iar această discuţie este de fapt „o conversaţie ghidată" (Lofland, 1971).

Utilizarea interviurilor nonstandardizate este importantă ca o strategie de descoperire. Interviurile standardizate sînt potrivite atunci cînd există deja o pre-ştiinţă a ceea ce se petrece la nivelul lotului de cercetare în legătură cu problema de studiat, şi unde nu există riscul de a se pierde semnificaţii ca urmare a impunerii unei desfăşurări standard a conversaţiei. Lofland a sintetizat rolul interviului nestandardizat ca fiind acela de „a strînge materiale bogate şi detaliate care pot fi utilizate în analiza calitativă. Scopul său este să afle ce fel de lucruri se petrec şi nu să determine frecvenţa categoriilor predeterminate de lucruri despre care cercetătorul crede deja că se pot întîmpla" (Lofland, 1971). Acest tip de interviu se poate desfăşura cu un singur interlocutor sau cu un grup. Interviurile nestandardizate cu grupuri se numesc „grupuri focus"(Merton şi Kendall, 1964). Avantajul discuţiilor de grup este că oferă o imagine asupra efectelor dinamice ale interacţiunii cu opinia exprimată. Ele sînt utilizate mai ales în marketing, dar şi în studiile de comportament electoral. Multe studii încep cu asemenea interviuri, denumite „interviuri pilot", care au rolul de a strînge informaţii de bază asupra domeniului înainte de a trece la metode cît mai precise şi inflexibile.

Autorul a mai utilizat, pentru studiul emiţătorilor, un chestionar prin metoda frazelor incomplete, la care au răspuns 20 de parlamentari.

2. Utilizarea de documente

Documentele utilizate în această lucrare sînt de trei categorii: 1. oficiale (statistici, documente Rompres); 2. provenind din mass media; 3. vizuale (clipuri electorale).

3. Analizarea rezultatelor altor cercetători

Cu excepţia rezultatelor IMAS — institutul cu care a colaborat direct autorul — toate celelalte anchete de opinie citate au provenit din aşa-numitele „rapoarte pentru presă" alcătuite de diverse instituţii de sondaje. în ce priveşte cercetările academice, au fost considerate studiile lui Ioan Mihăilescu, Cătălin Zamfir şi ale echipei sale de la Institutul de Cercetare pentru Calitatea Vieţii, precum şi cele ale lui Pavel Câmpeanu din cele două lucrări citate în bibliografie. Realitatea este însă că în acest domeniu terenul rămîne, dacă nu virgin, în orice caz aproape descoperit.

Autorul a simţit nevoia utilizării acestor sondaje pentru a da o estimare cantitativă rezultatelor obţinute prin interviurile sale calitative de grup — care rămîn totuşi principalul nostru instrument de cercetare. Nu ne-am încumetat să facem corelaţii pe un material care provine din surse atît de diferite, dar cîteva precizări credem că sînt totuşi necesare aici.

în 1990 funcţionau în România două instituţii de sondare a opiniei publice: unul, cel oficial, al IRSOP (Institutul Român pentru Sondarea Opiniei Publice, mai tîrziu IRSOP SRL), deşi dispunea de cercetători calificaţi, era totuşi institutul care falsifica în mod sistematic anchetele pentru uzul puterii totalitare. Al doilea. Oficiul de Sondaje al Televiziunii Române, condus în primele luni de după Revoluţie de reputatul sociolog Pavel Câmpeanu, a renunţat ulterior să mai facă publice anchetele sale, care puneau instituţia într-o lumină destul de proastă. Sondajele IRSOP şi cele ale GDS realizate de Pavel Câmpeanu în primele luni din 1990 au fost realizate prin metoda interviului *face to face* — deci o metodă cu o validitate considerabilă. IRSOP a fost deseori acuzat că e partizan al guvernului şi că modifică rezultatele sondajelor în acest sens, deşi la cele două rînduri de alegeri a colaborat cu o instituţie germană de prestigiu — INFAS. Ulterior au fost constituite Centrul Independent de Sondaje CIS, condus de Pavel Câmpeanu, şi IMAS, condus de sociologul Alin Teodorescu. CIS a realizat sondaje doar prin metoda poştală şi toate rezultatele lor citate de noi trebuie privite sub această rezervă, fiind deci mai puţin valide decît ale instituţiilor care au acţionat prin operatori pe teren. IMAS a folosit de asemenea metoda chestionarului prin poştă imediat după apariţia sa (1991), dar în 1992 a antrenat operatori şi sondajele realizate ulterior au avut un coeficient de

validitate mai bun. Cercetarea la care a contribuit şi autorul în 1992 a fost realizată în colaborare cu Sawyer Miller Group din Statele Unite şi a constat în 23 de grupuri focus, dintre care şapte realizate de autor, şi o anchetă naţională realizată prin metoda *face to face*. Autorul nu a citat nicăieri dimensiunile eşantioanelor din anchetele citate: destul să precizăm că toate erau de scară naţională, semnificative statistic pentru întreaga populaţie, şi cu obişnuita marjă de eroare de circa 3 %. De altfel, noi am utilizat aceste anchete doar în măsura în care se refereau la studiul nostru de mentalitate : chestiunile direct politice, la care posibilitatea de tendenţiozitate este mai mare şi încrederea în rezultate destul de scăzută (un amplu serial în *Cronica Română* acuză sondajele la comanda fundaţiei Soros din 1994 intitulate *Barometrul* cfe *opinie publică* şi realizate de IRSOP şi IMAS), au fost evitate. în ultimii doi ani, instituţii noi, ca CSOP Gallup UK, filială a aceleiaşi firme din Marea Britanie, şi Data Media, au realizat alte anchete, tot naţionale şi pe eşantioane reprezentative. Toate rezultatele din aceste sondaje au fost date publicităţii prin Rompres şi agenţia Mediafax, şi autorul nu a dat amănunte despre ele deoarece cei interesaţi le pot studia integral în arhiva acestor două agenţii de presă. Mai trebuie adăugat că, deşi nu ne asociem criticilor foarte vehemente ale lui Henry Carey (1994) la adresa tuturor instituţiilor de sondaje româneşti, delimitarea mentalităţilor pe categorii de populaţie a fost realizată în studiul de faţă doar pe baza cercetărilor noastre directe şi a sondajelor cu eşantion limitat la o singură categorie.

II

MESAJUL

CAMPANIA ELECTORALĂ PERMANENTĂ

Păcatul originar al vieţii postrevoluţionare româneşti este că a început la televiziune, prin faimoasa apariţie Dinescu-Caramitru, în ziua de 22 decembrie 1989. Contactul majorităţii populaţiei cu noua realitate a fost astfel dintru început intermediat. în acel moment populaţia s-a transformat în spectatoare, „public" care avea să asiste fără nici o participare la desfăşurarea ulterioară. Nici măcar prima intermediere nu a fost sută la sută inocentă (televiziunea a reluat mai tîrziu preînregistrarea în care unul dintre protagonişti îi spunea celuilalt — „Fă-te că lucrezi"). Nu a fost inocentă nu pentru că cele două personalităţi rătăcite în studioul patru în ziua de 22 decembrie nu aveau suficientă credibilitate pentru opoziţia împotriva tiranului răsturnat, ci pentru că nu există intermediere inocentă. Singura soluţie — cu totul teoretică — ar fi fost ca fiecare în parte, oricît ar fi durat, să trăiască acele zile şi schimbările lor ca pe o experienţă personală, să bîjbîie şi să rătăcească întrebîndu-se ce alegere să facă mai avantajoasă, în loc de aceasta, majorităţii i s-a spus de la început ce să facă - de unii emiţători mai credibili sau de alţii mai puţin credibili, nu are importanţă. Principalul este că majoritatea nu a mai ajuns să trăiască acele zile decît asistată şi chiar — după indicarea formării de Consilii de Salvare naţională la toate nivelele — dirijată, condusă pas cu pas pe drumul cel nou. Desigur, pentru aceasta populaţia a manifestat un mare grad de docilitate, desigur, firesc, dacă ne gîndim că astfel era obişnuită de cîteva zeci de ani.

Competiţia celui mai credibil emiţător şi celui mai de succes mesaj a început astfel foarte devreme, încă din zilele aşa-numitei telerevoluţii, cînd devenise limpede pentru toată lumea condiţionarea perfectă a telespectatorilor de emisia Televiziunii Naţionale, devenită dintr-o dată, graţie zilei de 22 şi următoarelor, mijlocul cel mai credibil de comunicare. Receptorul era acum

deschis, emiţătorii nu au întîrziat să apară. Termenul de „campanie electorală" a fost pentru prima dată însă utilizat de către Silviu Brucan în polemica sa cu Octavian Paiet, din primele zile ale lui ianuarie 1990, cu prilejul „transformării" în partid a Frontului Salvării Naţionale.

„Uitaţi-vă cum a început campania electorală!", se lamenta dl Brucan *în România Liberă* din 27 ianuarie, „nici un fel de discuţii programatice, nici un schimb serios de idei (...). întreg accentul este pus pe persoane, pe trecutul sau prezentul lor. se caută febril în dosare, în arhive, pentru a se găsi ceva compromiţător la adresa unuia sau altuia". La vremea aceea nu era în realitate nici vorbă de o campanie electorală (prima confruntare, de altfel televizată, între partide avea să aibă loc pe 28 ianuarie) şi nu se putea pune problema unui schimb de idei despre viitor între foştii şefi abuzivi din timpul lui Ceauşescu şi foştii lor subordonaţi care nu mai voiau să-i accepte, nu mai mult decît se pusese problema unui dialog despre viitor cu Ceauşescu însuşi.

E totuşi semnificativ că dl Brucan a fost primul care a anunţat că ceea ce urma să se petreacă nu avea să fie nicidecum informare corectă urmînd îndoctrinării sau restituirea adevărului urmînd universului imaginar construit de propaganda comunistă. Nu: ci campanie electorală, permiţînd adevărului să iasă pe piaţă printre adevărurile măsluite de atunci şi eventual printre altele noi. De altfel, noţiunea de adevăr nu se poate aplica în termeni categorici decît restituţiei^istorice, în rest desigur că orice idee care îşi găseşte susţinători nu poate fi împiedicată să iasă şi să concureze pentru persuasiunea cît mai întinsă a receptorului. Ce este interesant în polemica jurnalistică Brucan-Paler este faptul că ea sintetizează perfect şi de la început diferenţa între cei doi emiţători. Silviu Brucan a fost un factor activ al campaniei electorale din 1946 (a se vedea colecţia *Scînteii* din acea perioadă) şi eminenţa cenuşie a evoluţiei din primele luni ale FSN, ale cărui mutaţii le anunţa periodic cu vreo lună înainte de a se produce în presa internaţională (vezi toate interviurile acordate presei străine în decembrie 1989 în care afirma că Frontul va candida în alegeri, deşi ulterior s-a afirmat că această hotărîre s-a luat mai tîrziu). Silviu Brucan. vechiul stalinist evoluat pînă la rafinament într-o ulterioară carieră diplomatică internaţională, nu era poate unicul iniţiat în acel moment, dar era singurul îndeajuns de cinic să afirme că nu începea o dezbatere cu menire purificatoare şi decomunizatoare (după modelul Germaniei post-

naziste sau chiar al condamnării stalinismului din perioada glasnost), ci o simplă, pragmatică, banală campanie electorală. Octavian l'aler, pe de altă parte, în răspunsul său din 28 ianuarie, nu afectează deloc arătînd că nu ştie despre ce campanie electorală este vorba: ba chiar îşi exprimă dezgustul şi teama de înfruntare politică. Acest cuplu antagonic reprezintă perfect pe acei emiţători — principali concurenţi care se vor înfrunta continuu în anii următori. Unul lucid şi pragmatic, celălalt nerealist şi vulnerabil, neadmiţînd că adevărul o dată enunţat nu se impune de la sine şi că adevărul care se va impune este cel mai abil intermediat.

Acesta nu este decît începutul. Lucrurile vor continua toată perioada pînă la alegeri, culminînd cu perioada manifestaţiei maraton de 40 de zile din Piaţa Universităţii. Manifestanţii cereau cu disperare acces la TV pentru a proiecta celebra peliculă filmată în CC pe 22 decembrie, unde generalul Militam afirma că „Frontul Salvării Naţionale exista de şase luni...", crezînd că aceasta este un simplu act de informare. Duşmanii lor îi acuzau pe de altă parte că fac campanie electorală opoziţiei. Şi, într-un sens, era adevărat: transformarea precoce a ţării într-un cîmp de bătălie electorală, partizanatul statului din momentul în care FSN a anunţat că nu pregăteşte alegerile, ci participă efectiv la ele, nu au mai lăsat nimic în afara campaniei electorale. Acest lucru a fost unic în revoluţiile est-europene şi rolul său jucat în evoluţia sau lipsa de evoluţie a mentalităţilor a fost determinant, deoarece nu a mai rămas nici un arbitru credibil şi neimplicat care să patroneze valorile sau adevărurile morale independente, indiferent de rezultatele luptei politice. Rolul statului posteeauşist ar fi fost în mod natural cel de restituire a adevărurilor compromise în perioada anterioară. Statul, identifieîndu-se însă aberant cu un singur partid politic, nu a mai patronat decît adevărurile care i-au servit împotriva opoziţiei sale politice, uneori mergînd pînă la absurd. (Un înalt funcţionar într-un guvern postrevoluţionar, Ion Gheorghe, declara, de exemplu, că momentul 22 decembrie a fost o crimă împotriva poporului român, cînd, în realitate, în acel moment s-a născut puterea reprezentată şi de guvernul său.)

Al doilea fenomen grav petrecut prin transformarea precoce a FSN în partid şi declanşarea imediată a campaniei electorale a fost faptul că majoritatea oamenilor au aderat întîi la nişte interese înainte de a adera la un sistem de valori. îndelungata ambiguitate a FSN, amînarea indefinită a problemelor spinoase (securi-

tatea, teroriştii etc.) a determinat o aderare necondiţionată la nişte acte de guvernare populiste (săptămîna de lucru de cinci zile, ieftinirea energiei electrice etc.) şi a creat o platformă considerabilă liderilor populişti care promovaseră aceste măsuri. Condiţionările survenite ulterior aveau să fie viciate tocmai din acest motiv.

După consumarea campaniei electorale propriu-zise evenimentele din 13-15 iunie aveau să repună din nou totul în discuţie. Practic, campania a fost reluată, asupra tuturor adevărurilor reapărînd două versiuni complet opuse. Televiziunea Naţională a transmis numai versiunea unui emiţător, aceea a puterii, evident (primele scene de violenţă „minerească" au putut fi văzute la o oră de vîrf de abia mult mai tîrziu), iar mass media internaţională a transmis o versiune foarte asemănătoare cu a opoziţiei. Acest fapt a contribuit şi mai mult la scindarea receptorului în două fracţiuni: o fracţiune „avizată", care utiliza şi alte surse de informare în afara televiziunii naţionale (presa românească şi străină, posturi de radio şi televiziune din alte ţări), şi o fracţiune „neavizată", recepţionînd şi colportînd zvonuri provenite fie din presa propagandistică postcomunistă, fie din surse orale. în 1990 cele două tabere încă mai căutau să se convingă reciproc, încercările persuasive funcţionînd în dublu sens şi pe o scară incredibilă. Istoria aceasta va dura pînă la alegerile din septembrie 1992, după care interesul pentru istoria controversată postrevoluţionară va scădea brusc şi cele două părţi ale receptorului se vor izola foarte mult una de alta, încercările persuasive încheindu-se la scară interpersonală aproape complet. Practic, este în sfîrşit acceptat faptul firesc că separaţia dintre cele două părţi nu este datorată numai receptării diferite a unor adevăruri, putînd fi deci rezolvată printr-un act de persuasiune, ci unor interese de grup deosebite. Paralel însă se produce un alt fenomen extrem de interesant, fragmentul din masa receptoare deziluzionată de alegerile din 1990 şi 1992 şi de evoluţia ulterioară a aleşilor lor îşi astupă practic urechile, furnizînd un enorm procent de neinteresaţi în politică şi potenţiali neparticipanţi la viitoarele alegeri. (68% şi 27+13% conform CSOP Gallup România din 21.02.1994, transmis de Rompres, şi respectiv Centrului de Sociologie Urbană Bucureşti, transmis de Mediafax, pe 8.04.1994.) Patru ani de seducţie au epuizat masa care refuză să o mai ia de la capăt cu orice seducător potenţial. Operaţia persuasivă a fost un succes pentru emiţător, dar a anihilat receptorul. Rămîne de asemenea

de văzut dacă compromiterea mesajelor care s-au bucurat de cea mai mare credibilitate nu înseamnă de fapt în mare măsură discreditarea oricărui mesaj persuasiv cu implicaţii de natură politică.

CE POATE FI CONSIDERAT MESAJ

Prin transformarea dezbaterii de idei şi a confruntării de opinii, care este temelia societăţii liberale[1], într-o campanie electorală nu numai prematură, ci şi cu adînci implicaţii în viitorul apropiat (cu totul altul este riscul pentru un elector american dacă va cîştiga partidul alternativ faţă de românul care credea în 1990 fie că se întoarce la comunism dacă cîştigă FSN, fie că rămîne şomer dacă vine la putere opoziţia), aproape totul a devenit deci un mesaj persuasiv. Chiar informaţia pură (de exemplu raportul ministrului Apărării, generalul Stănculescu, despre numărul de ofiţeri ai fostei Securităţi) a devenit o mică unitate subordonată unui întreg considerat tendenţios. Un lucru cu adevărat notabil este însă sărăcia absolută a informaţiilor pure, care să nu poată fi bănuite de partizanat. Toate instituţiile care ar fi putut oferi această informaţie pură despre regimul Ceauşescu, constînd în principal în documente, au fost mute în 1990. Arhivele Statului au fost puse sub controlul Ministerului de Interne, director cu titlu provizoriu fiind numit chiar un general, cu toată opoziţia ministrului Culturii de atunci, Andrei Pleşu, şi a strădaniei sale de a numi în această poziţie un istoric care nu colaborase cu regimul comunist. Arhivele Securităţii, pe de altă parte, au fost provizoriu încredinţate armatei, apoi s-au împărţit între SRI, Armată şi Ministerul de Justiţie, ca finalmente o lege promulgată printre primele, cea a Siguranţei Naţionale, să le închidă definitiv (sau pe cincizeci de ani, ceea ce este acelaşi lucru). Eliminarea acestui tip de informaţii, care ar fi dovedit neîndoielnic adevărul măcar în unele chestiuni istorice, a fost un prim pas foarte important pentru reluarea vechii practici a propagandei totalitare: ştergerea completă a oricărei evidenţe privind realitatea.[2] O dată ce datele dispar, orice creaţie artificială poate fi substituită realităţii. Rămîn martorii, care în regimul totalitar nu se pot exprima, iar

[1] **Wright Mills,** *The Power Elite.*

[2] **Hannah Arendt,** *Le Systeme Totalitaire,* **cap. „La propagande totaiitaire".**

în regimul post-totalitar românesc s-au văzut puşi în situaţia cu totul inedită de a comunica ceea ce deveniseră păreri subiective. Accesul lor la televiziunea naţională a fost de altfel foarte redus, şi pînă în zilele noastre televiziunea nu a produs decît accidental mărturii directe privind momentele istorice controversate ca alegerile din 1946, abdicarea regelui Mihai, instalarea comunismului.

Prin aceste foarte eficace procedee s-a putut astfel realiza un prim pas important: subiectivizarea totală a cîmpului de discuţie. Deţinuţii politici nu au putut de la început împărtăşi ceva din experienţa lor fără a fi acuzaţi că servesc opoziţia. în etapa următoare, aceşti oameni care de abia fuseseră reabilitaţi au fost acuzaţi că au ajuns în închisoare tocmai pentru că făcuseră politică. Regimul care pornise prin a-i elibera şi reabilita a fost la fel de grăbit să anihileze uriaşul potenţial de martor al istoriei recente pe care îl avea această categorie, a cărei experienţă a devenit o medie cu aceea a torţionarilor lor. Pentru că subiecţi vizării i-a urmat o aşa-zisă „obiectivizare". Conform acestei obiectivizări recomandate de la cel mai înalt nivel în 1990[3], nimic nu este adevărat, deoarece nici un emiţător nu este sută la sută dezinteresat: ca atare, avem întotdeauna cel puţin două adevăruri între care se face „o medie". în realitate nu se face nici un fel de medie, aici intervine „piaţa" persuasiunii, care acreditează adevărul cel mai convenabil receptorului din diferite puncte de vedere (emiţător mai credibil sau mai atrăgător, mesaj mai puţin solicitant sau mai simplu etc). Astfel că bătălia pentru convingere nu este doar o bătălie a mesajelor, ci şi — mai ales — una între emiţători.

Iar şansele cele mai mari pentru cîştigarea acestei bătălii nu le are adevărul, ci emiţătorul mai specializat, mai dispus la compromisuri pentru a convinge cu orice preţ, şi care beneficiază de avantaje materiale superioare: atît mijloacele mass media sau accesul la ele, cît şi posibilitatea folosirii mai eficiente a mecanismului pedeapsă-recompensă.

Aşa se face că în lunga campanie electorală din 1990 totul a devenit mesaj: pledoariile pentru apolitism erau considerate un îndemn pentru a demobiliza în lupta împotriva regimului postcomunist; apelurile de a se întoarce la istorie pentru învăţăminte deveneau pledoarie interesată, pentru că istoria dădea dreptate doar

[3] Vezi interviul acordat de preşedintele Iliescu cotidianului *Corriere della Sera,* reprodus în *Azi* din 25 iulie.

uneia dintre părţi. Şi, în perspectiva alegerilor, faptul era adevărat: chiar şi istoria şi apolitismul nu mai puteau furniza discursuri pure, ci doar discursuri cu potenţial de formare sau schimbare de opinii a unor electori.

Aceşti electori erau însă avizaţi asupra faptului că e în toi o campanie electorală şi că mesajele pe care le primesc au intenţia — de multe ori chiar declarată — de a le forma sau modifica opiniile. Ca atare, valoarea persuasivă a mesajului, ca întotdeauna cînd intenţia este declarată, a fost foarte redusă (Petty şi Cacciopo, 1961).[4] Majoritatea şi-a păstrat deci opiniile de dinaintea debutului declarat al acestei competiţii persuasive, care era însă departe de a fi şi debutul încercării conştiente şi voluntare de a-i cîştiga, cu alte cuvinte perioada 22 decembrie - 28 ianuarie.

CALITĂŢILE **MESAJELOR** - INTELIGIBILITATEA

După cum am mai spus, primul pas pentru convingere este să te faci înţeles. Reuşita persuasiunii depinde în mare măsură de inteligibilitatea mesajului.[5] Firește, un mesaj este cu atît mai inteligibil cu cît este mai simplu. Este cu totul contrar ştiinţei persuasiunii să încerci să transmiţi o imagine sau o realitate complexă.

Mesajele celor doi emiţători s-au deosebit fundamental din acest punct de vedere. Astfel, mesajul că foştii moşieri vor să-şi recupereze moşiile şi casele este un mesaj simplu şi pe interesul tuturor, utilizat în diferite variante şi cu un enorm succes de către FSN în campania electorală din 1990. Un alt mesaj atît de simplu încît aderarea s-a făcut de la sine a fost acela cu românii veniţi din străinătate. Asaltat de o bandă violentă de contramanifestanţi pe 29 ianuarie 1990, Corneliu Coposu era „invitat să se ducă înapoi de unde a venit", adică în străinătate, unde el nu fusese niciodată, din 1938 petrecînd în schimb paisprezece ani în temniţă. în orice caz, el era un necunoscut pentru mulţime, neapărînd la televizor la începutul revoluţiei, apariţie care „a legitimat" pe toţi cei care au contat în topul popularităţii în ultimele luni din 1990. Ca atare, faptul că toţi cei care se deosebeau de Front, de partidul-stat cu care publicul fusese obişnuit practic toată viaţa conştientă, erau altfel pentru că proveneau din

[4] Petty şi Cacciopo, *Comrnunication and Persuasion,* cap. VI.

[5] Cf. Hollander, Gergea.

altă parte, ținea de o logică primitivă și ca atare foarte populară. Toți cei care gîndeau altfel au fost identificați ca elemente alogene mulțimii. Acest lucru nu s-a produs de altfel în mod spontan, ci a fost un clar exemplu de persuasiune reușită. „Atunci (asediul sediului PNȚ din 29 ianuarie, n.n.) a intervenit dl prim-ministru ca «să ne salveze». Infîrnplător, fiind aproape de dînsul, l-am somat să spună că eu n-am fost în străinătate (...), lucru pe care dînsul a refuzat să-l spună, adăugind doar cu o jumătate de gură că nu toți fruntașii noștri au fost în străinătate", povestește Corneliu Coposu.[6]

Dacă acesta era un mesaj simplu și care se baza pe naivitatea unui receptor complet lipsit de facultatea critică și de analiză a unor mesaje contradictorii, fiind deprins cu o singură sursă, mesajul opoziției a fost de la început complicat și inteligibil. Primul mesaj important pe care l-au emis atît opoziția, cît și — mai ales — instituțiile născînde ale societății civile, cum ar fi spre exemplu Liga Studenților, a fost acela că FSN nu poate fi în același timp stat și partid. (Frontul Salvării Naționale, constituit de un grup la vîrf în zilele revoluției, dăduse dispoziții ca în toată țara, mergînd pe aceeași structură ca fostul partid comunist, să se constituie organe ale sale.) A fost un mesaj din care doar cei foarte educați au priceput ceva. Să recunoaștem că la nici o lună după prăbușirea dictaturii totalitare a cere unui public larg să înțeleagă ce este separația puterilor în stat nu este tocmai simplu. Ar fi fost complicat și dacă ar fi fost vorba de un mesaj educativ pur, dar ca unul contrazis violent de altele și părînd deja doar argument de „campanie electorală" s-a dovedit un mesaj dificil. Mai simplu era, de o mie de ori, mesajul celor din FSN; că este absurd că tocmai ei, care s-au născut din Revoluție, să fie îndepărtați din alegeri. în realitate nu era vorba de o îndepărtare, ci de o separare a ceea ce pînă atunci solicitase toate resursele și consimțămintele ca și succesor al statului de un partid politic care ar fi trebuit să-și precizeze o doctrină, o orientare etc. „Impresia că avem mandat limitat și că sîntem doar o putere provizorie a fost acreditată de adversarii noștri", declara cu cinism același Silviu Brucan. Iar la observația că astfel Frontul devine și judecător și arbitru, dl Brucan răspunde: „Consider acuzația ca fiind justă (...) Dar principiul separării puterilor în stat va putea fi pus în aplicare abia după alegeri, cînd va lua

[6] **Corneliu Coposu,** *Convorbiri cu Varîan Arachettan,* **Fundația Anastasia, București, 1991, p. 12.**

naștere o putere legislativă."[7] Iar Ion Iliescu, președinte al CFSN și președinte *de facto* al României fără să fi fost ales de nimeni, vine chiar în întîmpinarea prejudecăților firești ale unor oameni care au trăit toată viața într-un regim totalitar, arătîhd: „Se afirmă că la alegeri nu pot participa decît partidele politice. Dacă Frontul vrea să participe, se spune, ar trebui să se transforme în partid politic și să-și declare deci coloratura. Am arătat că aceasta e o prejudecată și o confuzie întreținută artificial; lipsa unei structuri rigide de partid și existența unei platforme-program cu o asemenea deschidere urmărind unirea celor mai largi interese ale tuturor categoriilor de cetățeni constituie chiar o virtute a acestei mișcări. In viața politică și în alte țări au apărut, în zilele noastre, tendințe noi. Vechile noțiuni privind structura de partid sînt depășite, existînd chiar o reținere față de denumirea de partid."[8] Aici îndemnul la „simplitate" este chiar și mai mare. Ce separație a puterilor în stat, chiar și partidele sînt o complicație inutilă! Editorialul semnat în ziarul *Adevărul* (doar cu o lună înainte încă *Scînteia,* organ al Partidului Comunist Român) traduce acest discurs mai pe înțelesul tuturor: „este vorba, așa cum au subliniat unii membri ai conducerii Frontului, despre o mișcare sau formațiune nouă, de reprezentare politică al cărei model este inutil, ineficient și periculos să-l căutăm în altă parte. Căci este modelul vieții noastre însăși în acest nemaitrăit ceas istoric (...) Legea lui (a FSN, n.n.) este viața noastră, sîngele nostru, sudoarea noastră, trebuințele noastre (...) «Platforma FSN» este scrisă cu sîngele Revoluției. (...) Contra lor (a fesenițtilor, n.n.) s-a tras în plin în orașele și piețele martirajului românesc" („Revoluția și consensul" în *Adevărul* din 25 ianuarie). Aici se renunță complet la raționalitatea mesajului. Ce separare a puterilor în stat? „Sudoarea și sîngele" aparțin limbajului găunos al unei propagande național-comuniste cu care publicul este mult mai obișnuit și care nu cere un efort de receptare. Culmea rudimentarismului este însă continuă în mesajul care străbate ca un fir director prima lună postrevoluționară, reînnoind exact discursul care putea fi încă auzit în noiembrie anul precedent, la ultimul congres al partidului comunist: „Revoluția înseamnă acum muncă!", afirmă la televiziune în seara zilei de 7 ianuarie, la cîteva zile după

[7] **„Separarea activității politice de puterea de stat va avea loc în viitorul apropiat", interviu acordat** *României Libere în* **13 ianuarie 1990.**

[8] **Discurs la Radioteleviziunea română liberă din 16 ianuarie.**

dispariția fără urme a misterioșilor teroriști care au însîngerat revoluția română, moștenitorul de drept al președintelui Ceaușescu, Ion Iliescu. Moștenitorul de fapt al organului care prezenta gîndirea lui Ceaușescu, *Adevărul,* trece la datorie traducînd poporului noul mesaj „de sus" în grupajul de marți, 30 ianuarie: „Oamenii de bine se gîndesc acum la muncă." Cu alte cuvinte, nu vă bateți capul cu politica, nu cereți să participați la conducere, vedeți-vă de treabă, că are cine să aibă grijă de voi! Nimic mai simplu și mai familiar. E calea de legitimare paternalistă a puterii, utilizată pe scară largă de regimurile staliniste.[9]

Cum suna în această perioadă mesajul emițătorului concurent, al foștilor disidenți care începeau să se revolte, al partidelor renăscute, al opoziției în general? Citățm dintr-un interviu acordat de Doina Cornea *României Libere* din 17 ianuarie: „Democrația a atins la noi, pînă în prezent, doar suprastructura, iar infrastructura continuăm să o modelăm tot pe vechile scheme. Ceea ce cred că reprezintă un pericol pentru suprastructură și pentru valorile democrației cucerite." Oare ce înțelege din acest text muncitorul a cărui unică educație politică a fost asigurată o viață întreagă de discursurile mobilizator-patriotice ale lui Ceaușescu și de filmele istorice produse cu aprobarea Secției Istorice a Comitetului Central al PCR (cei care promovau un limbaj de tipul „Sînge și sudoare")? La drept vorbind, nimic. Un asemenea tip de discurs este chiar frustram pentru receptor, fiind în același timp ininteligibil și solicitant (Eagly, 1974).[10]

Receptorul simte că trebuie să ia o atitudine, dar nu pricepe de ce, și este frustrat. Această frustrare nu întîrzie să se manifeste pe marginea interviului dnei Doina Cornea printr-o scrisoare adresată de un cititor și publicată în *R. L.* din 20 ianuarie: „Precizînd că expune opiniile unei gospodine, începe prin a teoretiza (dna Comea, n.n.) relația necesară între suprastructură și infrastructură (...) Cu alte cuvinte, folosind o terminologie cu care sîntem ceva mai obișnuiți de la lecțiile de marxism (iritare, n.n.). Așadar, pînă aici, nimic nou, în afara formei generale de exprimare (...) Recunosc că uneori pricep mai greu", mai spune dl Gonța, încheind cu neechivocul „Hotărît lucru, prea multă diplomație pentru o gospodină!"

[9] **Rigby și Feher,** *Political Legitimation in Communist States,* **cap. IV.**
[10] **Cf. Gergen.**

O clarificare a discursului opoziției survine doar o dată cu apariția *Proclamației de la Timișoara,* ceea ce duce la o rapidă lărgire a numărului celor care se îndoiesc de esența democratică a noii puteri și inspiră manifestația-maraton din Piața Universității. Dar între prima tipărire a proclamației la scară mare *(R.L.* din 20 martie 1990) și alegeri nu mai sînt decît două luni. Proclamația va atinge limitele publicului său de abia la alegerile locale din 1992. Ea nu era în nici un caz, nici măcar ea, destinată să cucerească majoritatea, deși a avut rolul să clarifice discursul opoziției. Căci cîtă popularitate poate atrage un mesaj de tipul : „Timișoara nu a făcut revoluția pentru salarii mai mari și avantaje materiale. Pentru acestea ar fi fost suficientă o grevă." Să recunoaștem că e clar. Dar, totodată, că există și mesaje mai populare decît cele care pun adevărurile abstracte înaintea avantajelor materiale.

TIPURI DE MESAJE

1. Mesaje ofensive și mesaje defensive

Un lucru important în războiul persuasiunii, ca și în mai toate războaiele, de altfel, este inițiativa. Cel care ia inițiativa are un avantaj decisiv în bătălia informației, deoarece își poate construi nestingherit discursul, în vreme ce adversarul său va fi ocupat să încerce să răspundă, să demonstreze, să dezmintă și nu va mai avea posibilitatea elaborării unui discurs propriu și coerent.

Desigur însă că numai inițiativa nu este suficientă. Mai trebuie găsit și accesul la mijloacele de comunicare adecvate. Din acest punct de vedere statul ca emițător, mai cu seamă într-o țară în care mass media este aproape în întregime de stat (cu un mic canal național de televiziune), este nu numai avantajat, ci și singurul capabil să păstreze inițiativa. Astfel că istoria anilor postrevoluționari în România a fost extrem de elocventă. Opoziția a avut datorită credibilității ei acces mai larg la organe media din străinătate și ca atare a putut convinge acolo, iar puterea a dispus de media internă (mai cu seamă de televiziune, dar și de o bună parte din presa scrisă în 1990) și ca atare a convins în interior. In 1990 președintele Iliescu, de exemplu, s-a adresat direct prin televiziune ori de cîte ori a avut un mesaj important de transmis, uneori extrem de devreme, în situații tensionate unde conflictul

era încă potențial. Astfel s-a întîmplat pe 7, pe 20 și pe 28 ianuarie, ca și pe 13 iunie. Lansarea ideii de „puci legionar" pe această dată, de către sursa cea mai autorizată din stat, președintele însuși, a convins cu toată absurditatea ei o bună parte din populație, deși martori direct implicați ai acelor zile aveau să dezmintă imediat această teorie aberantă, iar anchetele ulterioare nu aveau să o mai ia în considerare nici măcar ca ipoteză de cercetare. Acest fenomen confirmă o cercetare din 1963 a lui Aronson, Turner și Carlsmith, care afirma că cu cît un emițător credibil transmite un mesaj mai radical, cu atît eficacitatea persuasiunii crește.[11] Studenții s-au văzut însă nevoiți să afirme multă vreme că nu sînt legionari, așa cum în ianuarie cei care demonstrau împotriva Frontului-partid aveau ca principală recomandare sloganul „Nu sîntem partide!", pentru că propaganda oficială atacase deja partidele ca fiind „ahtiate după putere". Pe măsură ce intrau în scenă potențialii concurenți sau contestatari notabili ai președintelui și ai puterii nou instalate, fără măcar ca aceștia să apuce să-și precizeze vreo poziție, mesajul puterii a fost de o agresivitate considerabilă. Abia întors din exil. Ion Rațiu, președintele Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, este întîmpinat de același cotidian *Adevărul* cu titlul „Bine ați venit, tovarășe Ion Rațiu". Folosirea apelativului comunist de către fostul oficios al PCR împotriva unui capitalist de succes, în plus și descendent dintr-o familie românească, este de o agresivitate fără seamăn, deși destul de abilă. Ideea pe care încerca să o acrediteze *Adevărul* și care a avut priză vreme de vreo doi ani a fost aceea că moștenitorii privilegiaților comuniști, ai „tovarășilor", nu sînt cîtuși de puțin comuniștii rămași (deși după alegerile de la 20 mai președintele țării, al Senatului și al Adunării Deputaților aveau să devină trei foști nomenclaturiști marcanți), ci românii reveniți din exil, care dispuneau de valută convertibilă, acest vis de neatins pentru o țară postcomunistă imediat după revoluție.

De același tratament se bucură Corneliu Coposu, căruia prin intermediul acelaiași gazete îi adresează o scrisoare „inginerul Emil Ionescu. director adjunct în Ministerul Metalurgiei". Deci, un înalt funcționar al statului comunist și postcomunist. Dl Ionescu scrie, teoretic, pentru a întreba despre intențiile de viitor ale dlui Coposu, dar de fapt mai mult afirmă, iar afirmațiile sînt tot atîtea atacuri. „Porniți ca partid nou, cu scopuri și mijloace

[11] **Cf. Perloff, p. 169.**

noi, fiindcă partidele istorice s-au autoexclus de pe arena politică din «binele» făcut pînă la desființarea lor abuzivă", sună îndemnul din sfîrșitul scrisorii.

Pentru a răspunde unor asemenea atacuri, deseori și dintr-o tactică eronată (mai profitabil ar fi fost să contraatace printr-o inițiativă nouă decît să răspundă mereu), opoziția va risipi mare parte din resursele sale. Corneliu Coposu va răspunde prin *Adevărul* inginerului ministeriabil, dar pe un ton moderat care nu poate face față aroganței, iar studenții maltratați de mineri și arestați de poliție după 14 iunie 1990 organizează o conferință de presă nu pentru a acuza, ci pentru a răspunde acuzațiilor de violență și de legionarism adresate lor de către șeful statului. „Regretăm cele întîmplate în 13 iunie și nu credem că ele pot fi atribuite studenților sau intelectualilor, ci elementelor de la periferia societății, a căror principală caracteristică este manevrabilitatea" *{Adevărul* din 19 iunie).

Cei prezenți la această conferință de presă din 18 iunie vădesc, chiar după *Adevărul,* „semnele agresiunii pe care au suferit-o în ultimele zile". Sînt o adunare de victime care dau o conferință de presă pentru a convinge că nu ei sînt agresorii.

2. Mesaj principal și mesaj adiacent

Atunci cînd încercarea persuasivă ia amplitudinea unei veritabile campanii propagandistice mesajele se subordonează într-un discurs organizat. Organizarea comunicării este fundamentală și ea presupune atît organizarea fiecărui mesaj în parte, cît și în ansamblul celorlalte. Discuțiile teoretice se referă de obicei la ordinea prezentării argumentelor (ceea ce e mai important se spune la început sau la sfîrșit pentru a fi mai eficace?), la avantajele de a prezenta sau nu o concluzie explicită (McGuire, 1969) sau la prezentarea uni sau bilaterală. într-o cercetare clasică din 1949, Hovland. Lumsdaine și Sheffield au conceput două mesaje persuasive diferite spre a-i pregăti pe soldații americani pentru o prelungire a războiului în Pacific. Unul dintre acestea prezenta doar în mod unilateral problema, în vreme ce în celălalt se schițau și argumentele contrarii prelungirii războiului, prezenta deci o viziune mai echilibrată. Finalmente s-a constatat că nici unul dintre mesaje nu s-a dovedit mai eficient decît celălalt, totul depinzând de persoana căruia îi este adresat mesajul, de receptor.

Un factor important se pare că este educaţia acestuia din urmă. Astfel, s-a constatat că mesajele bilaterale sînt mai eficiente la oamenii cu o educaţie superioară, în vreme ce acelea unilaterale sînt mai convingătoare pentru cei cu nivele de educaţie scăzută. Cînd persoanele cu educaţie superioară recepţionează mesaje de tip unilateral, se poate trezi suspiciunea că în mod deliberat cealaltă faţă a adevărului le este ascunsă, ceea ce duce la dezvoltarea de rezistenţă în faţa persuasiunii şi scăderea eficacităţii acesteia (Jones şi Brehm, 1970). Persoanele cu educaţie mai scăzută pun mai puţin la îndoială ceea ce aud.[12]

Mesajele fiind organizate într-un ansamblu, admiterea ansamblului înseamnă de multe ori acceptarea unor detalii la care operaţia de persuasiune nici nu a avut loc şi cu care subiectul nu ar fi poate de acord dacă ele nu ar face parte dintr-un context. Aderarea la mesajul principal, de exemplu la un partid politic anumit, nu este de cele mai multe ori atinsă prin depăşirea fiecărui prag al persuasiunii o dată cu fiecare mesaj din acest ansamblu în parte. De exemplu, mulţi dintre cei care au ales FSN şi pe preşedintele Iii eseu în 1990 nu au subscris la campania antimaghiară şi la violenţa de limbaj desfăşurată împotriva opoziţiei de către oficiosul FSN *Azi.* Acesta nu a reuşit niciodată să devină un ziar popular, partidul fiind nevoit să-i asigure subvenţionarea din alte surse^ numărul de cititori ca şi de abonamente fiind foarte redus. în schimb, publicaţia extremistă *România Mare,* care s-a adresaf unui public mult mai restrîns decît cel al votanţilor FSN, şi anume foştilor colaboratori ai regimului comunist pe care îl reabilita violent, a găsit o mult mai mare audienţă cu exact aceleaşi teme pe acest sector de public. Mesajul naţionalist şi antiminorităţi a fost în genere secundar la partidele de guvernămînt de sursă unică în România postrevoluţionară, deşi nu a fost niciodată absent.

In cazul FSN se poate deci spune că mesajul populist (reforma fără costuri) a fost cel principal, iar cel naţionalist cel secundar.

In cazul partidului România Mare mesajul extremist a fost cel principal (antimaghiar, antisemit, antiopoziţia politică, antioccident), iar cel naţional-comunist — secundar şi evident subordonat celui dintîi, destinat atît potenţării, cît şi „ambalării" sale într-o haină mai largă. în cazul Partidului Unităţii Naţionale a Românilor (partid constituit în Ardeal ca o reacţie la partidul pe

[12] **Cf. Hollander.**

baze etnice al minorităţilor maghiare Uniunea Democratică a Maghiarilor din România), mesajul naţionalist a fost întotdeauna cel principal, cel populist apărînd doar ca reacţie la reproşurile aduse că partidul nu are program economic. Ca atare, a fost încropit un program pe baza căruia preşedintele partidului promitea în 1992 să lichideze total şomajul de 10% din România.

în cazul Partidului Naţional Ţărănesc Creştin Democrat mesajul principal a fost anticomunismul. Naţionalismul şi creştin-democraţia, deşi subînţelese în titlu, au fost practic absente din discursul electoral şi parlamentar al acestui partid, în cazul liberalilor (Partidul Naţional Liberal şi formaţiunile ulterior scindate din acest partid) principal a fost mesajul economic şi secundar cel anticomunist, şi aşa se explică scopul net mai bun realizat de acest al doilea partid istoric faţă de cel naţional-ţărănesc din mai 1990, cînd majoritatea publicului era terorizată de perspectiva unui război civil sau o continuare în orice formă a violenţelor din decembrie.

3. O clasificare politologică

Mesajul populist

Mesajul populist a fost prezent într-o măsură mai mică sau mai mare în toate adresările politice din campaniile electorale din 1990 şi 1992. Dar dacă la unele partide, mai ales din opoziţie, el a jucat un rol secundar, manifestîndu-se doar în momente de epuizare a celorlalte mesaje, în cazul FSN îh 1990 şi a PDSR (Partidul Democraţiei Sociale din România, aripa conservatoare desprinsă din FSN) şi PUNR în 1992 aceasta a fost mesajul principal, în ultima înfăţişare televizată dinainte de alegerile de la 20 mai 1990, preşedintele Iliescu, de exemplu, afirma: ,,(...)trebuie să ţinem seama de condiţiile de viaţă ale oamenilor şi de măsuri strict necesare ca în aceste condiţii foarte grele să dăm ceva omului, încă de acum, cînd ne lansăm în privatizare, ne lansăm în economia de piaţă fără să luăm măsurile sociale după ce aceste măsuri vor da rezultate. Aşa ceva nu va fi acceptat de către populaţie" sau „Promovarea democraţiei în România trebuie făcută pe seama realităţilor româneşti, nu prin copierea unor modele străine. Am copiat odată modelul străin şi s-a dovedit falimentar". (Echivalarea adoptării forţate a comunismului impus

de sovietici în România cu libera alegere a modelului unei democrații de tip occidental.) Dacă FSN și apoi PDSR au fost tot timpul la putere și au putut acoperi acest mesaj populist cu măsuri economice (satisfaceri de revendicări salariale fără acoperire economică), Partidul Unității Naționale a Românilor a descoperit o formulă „privată": jocul de într-ajutorare. Sub egida PUNR s-a desfășurat vreme de mai mult de un an la Cluj un miraculos joc la care sumele depuse se reîntorceau la depunători de opt ori mai mari!- Jocul a falimentat pînă la urmă, dar președintele PUNR a cîștigat destulă popularitate prin patronarea sa, iar patronului propriu-zis al circuitului, Ion Stoica, i s-au compus versuri omagiale de către depunători organizați spontan în rapsozi populari. Chiar după ce „Caritas" (numele jocului de la Cluj) falimentase, lăsînd pe mulți depunători cu buzele umflate, iar alte jocuri similare („Philadelphia", la Cluj, „Gerald", la Focșani și București) aveau aceeași soartă, încă se mai găseau mii de deponenți la fiecare joc nou. Această uriașă credință a mulțimii în rezolvarea miraculoasă (înmulțirea de opt ori a banilor) prin grija unui tătuc de absolută încredere (ca Ion Stoica) a rămas în acești patru ani la proporții considerabile și explică de ce mesajul populist a fost de departe cel mai de succes în campaniile electorale menționate.

Mesajul naționalist

în 1989 România cuprindea toate provinciile sale istorice mai puțin Basarabia și Bucovina de Nord, ocupate de Uniunea Sovietică drept urmare a pactului Ribbentrop-Molotov și reocupate la finele războiului după o tranzitorie reluare românească. Ca atare, singura aspirație națională a românilor ar fi putut fi reunirea și cu aceste din urmă provincii. în mod surprinzător, deși perioada coincide cu destrămarea URSS, discursul privind Basarabia a fost mult mai puțin prezent în cel naționalist, care a fost dominat de tematica Ardealului, provincie istorică reunită cu România în 1918 și din care o treime fusese atribuită pentru o scurtă perioadă în al doilea război mondial Ungariei prin așa-zisul Diktat de la Viena. în 1990 două treimi din populația Ardealului era românească și doar o treime maghiară, aceasta concentrată nu la granița cu Ungaria, ci în chiar centrul României. Aceste succinte precizări ni se par necesare pentru a dovedi că situația Ardealului după revoluția din decembrie 1989 era una stabilă. Cu toate

acestea mesajul naționalist extrem de influent din campaniile electorale și din alte momente cheie s-a referit întotdeauna nu la Basarabia, ci la Ardeal, fiecare revendicare a minorității maghiare fiind prezentată ca o cale de sabotaj a unității naționale românești. Vom reveni pe larg în capitolul dedicat tehnicilor propagandistice asupra acestui aspect. Deocamdată, să spunem doar că naționalismul postrevoluționar a fost tot unul de sorginte populistă, cele două mesaje fiind foarte frecvent combinate. Raționamentul de bază al acestui tip de discurs ar fi deci următorul:

1. Românii sînt un popor de oameni excepțional de talentați care au supraviețuit unei istorii vitrege fără ajutorul nimănui.

2. Din această cauză ei nu primesc lecții de la nimeni cum să-și facă soarta și să-și construiască democrația.

3. Organismele europene sînt obligate să integreze România, deoarece aceasta este o țară prin excelență europeană („Prin strămoșul nostru Traian noi sîntem strămoșii Europei", afirma cu umor involuntar dramaturgul comunist și președintele postrevoluționar al televiziunii Române, Paul Everac), fără ca România să depună vreun efort de aliniere a valorilor sale cu civilizația europeană.

4. Toți cei care contestă primele trei puncte sau se consideră marginalizați datorită aplicării acestui „program" sînt vînduți străinătății și sabotează unitatea națională a statului român.

Un limbaj uimitor de naiv și pe de altă parte aproape fascist, dar care a fost utilizat pe scară largă, nu doar de către partidele din alianța numită Partida Națională (PUNR și PRM, în primul rînd), ci și de partidul de guvernămînt, ori de cîte ori a fost la restriște. Să reproducem numai acest citat din discursul președintelui Iliescu din 25 ianuarie 1990 la televiziunea română, cu ocazia transformării FSN în partid: „în ultimele zile ni se semnalează multe fenomene îngrijorătoare din unele județe din Transilvania, privind tendința de separatism, care provoacă tensiune și conflict între cetățenii români și cei de naționalitate maghiară (...) probleme mari și grele stau în fața noastră, în fața țării" etc. Iar în oficiosul FSN *Azi,* ca și în săptămînalul *România Mare,* se puteau frecvent întîlni titluri de rubrică de genul „Minoritatea terorizează majoritatea" sau „Dictatura minorității".

Originile acestui tip de naționalism au foarte puțin de a face cu naționalismul tradițional românesc de dinainte de perioada comunistă, situîndu-se în orientarea puternic națională dată comunismului de către Nicolae Ceaușescu o dată cu decizia sa

de a adopta o poziție independentă de cea sovietică. Național-comunismul și-a găsit o largă susținere culturală în curentul numit protocronist (Edgar Papu, 1967), care a mobilizat multe personalități și a avut ca organ de exprimare cîteva gazete culturale (vom reveni pe larg la capitolul consacrat emițătorilor). Conform acestei teorii, unele evenimente culturale posedă caracteristici culturale noi și anticipatoare. Acestea sînt protocroniile. Conform teoriei lui Edgar Papu, cultura românească este sediul unor protocronii europene. Această teză a sacrificat determinismul doar pentru a demonstra contrariul a ceea ce susținea pe bună dreptate istoriografia românească, și anume că civilizația României moderne s-a făcut copiind modelul occidental. Astfel, afirmația că noi sîntem strămoșii Europei, pe care am citat-o mai sus, este în fond integrată în modul de gîndire protocronist, care s-a bucurat de înaltă protecție în timpul celor două regimuri, comunist și chiar postcomunist.

Mesajul conservator

Mesajul conservator a fost mesajul principal al partidelor istorice, atît al PNȚCD, cît și al PNL și al Partidului Social Democrat. Un mesaj conservator a fost promovat și de alte formațiuni din Convenția Democratică din România (CD — alianța partidelor din opozhie), cum ar fi Uniunea Democrat Creștină, Asociația Foștilor Deținuți Politici, gruparea România Viitoare (monarhistă), precum și din afara CD, ca Partidul Liberal Monarhist, Mișcarea pentru România, fundația Anastasia. Mesajul conservator vizează o restituire a situației dinainte de instalarea comunismului, deci cum se găsea ea la finele celui de al doilea război mondial, acesta însemnînd: 1. reacceptarea Constituției din 1923 și deci a monarhiei constituționale; 2. restituirea integrală a proprietăților naționalizate sau confiscate abuziv de către regimul comunist foștilor proprietari; 3. judecarea celor care au comunizat România, „procesul comunismului" printr-un act justițiar purificator pentru societate, de tipul celui de la Nurnberg.

Judecind după rezultatele obținute în cele trei rînduri de alegeri mesajul conservator a fost cel mai impopular. în realitate, el a fost din ce în ce mai puțin susținut de către opoziție de la primele alegeri la ultimele, deși unele puncte au rămas neschimbate și fundamentale. (Explicația acestui eșec o vom da în altă parte.)

Să spunem aici numai că una dintre pietrele de temelie ale acestui discurs, reîntoarcerea monarhiei, a fost susținută cu un tip de argumente formal logice, dar frizînd autismul prin ignorarea schimbărilor enorme petrecute în România, chiar dacă forțat, în România ca și în restul Europei de Est : „se poate afirma ui mod legitim că, din punct de vedere strict juridic, din 1947 și pînă astăzi România nu a încetat niciodată să fie altceva decît o monarhie constituțională, că proclamarea republicii nu a fost validă și că actul de abdicare a regelui Mihai (pe care l-a denunțat imediat ce a ajuns în lumea liberă ca fiindu-i smuls prin violență) este nul. Ar fi deci absolut drept și natural ca România să se fi întors încă de la 22 decembrie 1989 și *de fado* la situația care era deja *de jure,* adică la monarhia constituțională, cu regele Mihai ca suveran" (cf. Adrian Niculescu, în 22 din 1-7 mai 1992) și de un alt tip de argumente, de natură religioasă și metaforică, la fel de lipsite de realism și care nu aveau deci cum să fie prea populare dincolo de cercul unei elite intelectuale: „Un domn, un rege, un monarh există pentru a garanta că un rege poartă în el ceva stînt. Cînd un popor își pierde suveranul, el întrerupe legătura cu Dumnezeu și pierde ceea ce în chip esențial îl ținea laolaltă. (...) Un popor căruia i s-a luat regele își pierde fereastra spre cer. (...) Cînd unui popor i se ia suveranul, lui i se ia capul întors către cer. El este decapitat. Poporul Român a fost decapitat astfel la 30 decembrie 1947" (Gabriel Liiceanu, „De ce regi?" în *22* din 8-14 mai 1992).

Discursul conservator a fost de regulă și discursul intelectualilor din exilul românesc. La aceștia, mai mult chiar decît la cei aliați în țară, s-a manifestat cu putere iluzia că perioada absenței lor, care a fost și perioada degradării României, poate fi pur și simplu ștearsă din istorie, care să fie reluată de la momentul 23 august, act de emancipare a regelui și al unei noi Românii democratice, repede anihilat de intrarea ca și cuceritor al Armatei Roșii în București.

Mesajul liberal

Mesajul liberal a caracterizat discursul opoziției democratice românești privitor la minoritățile naționale și la chestiunile economice, și doar foarte rar discursurile partidelor de guvemămînt (excepția notabilă o constituie un editorial al lui Al. Bârlădeanu, comunist din vechea gardă, despre necesitatea opoziției într-un

»

stat democratic, editorial apărut în primul ziar *Azi* de după zdrobitoarea victorie a FSN de la 20 mai, înconjurat de articole și mesaje de la cititori care sfătuiau opoziția să se desființeze sau să se înapoieze în Occident de unde a venit). Mesajul liberal, concretizat prin alianța, inițial parlamentară, apoi electorală, a opoziției cu UDMR a fost destul de nepopular. La alegerile locale din februarie 1992 s-a întîmplat chiar ca electoratul Convenției, ajuns în situația de a vota în turul doi între candidatul la postul de primar al Convenției — un maghiar și cel român al PUNR, adversar politic al CD, să prefere PUNR. Toleranța față de minoritatea maghiară și de cea țigănească a caracterizat mai cu seamă discursul Grupului pentru Dialog Social (grupare intelectuală informală care a prezentat o listă la alegeri de pe care nu s-a ales nici un candidat). Pe 20 martie 1990 un colocviu al intelectualilor români și maghiari reuniți la Budapesta avea să adopte o atitudine în favoarea concilierii. Repetatele întîlniri comune aveau să acrediteze pe scară destul de largă acuzația ziarului *Azi* la adresa intelectualilor români de la 22 - „care primesc ordine de la Budapesta".

4. **Alte tipuri de** mesaje

Mesajul mobilizator *

Mesajul mobilizator a apărut foarte precoce, îndată după Revoluție. El a fost emis nu doar de căte profesioniștii acestei mobilizări, care ocupa un loc predominant în timpul regimului comunist, ci și de foștii lor receptori, care începuseră să afirme în libertate sloganurile cu care fuseseră îndoctrinați vreme de zeci de ani. în realitate, noi nu vom ști niciodată cît anume a fost spontan și cît organizat în asaltul Institutului de Arhitectură de către muncitorii de la IMGB (unii au fost demascați ulterior ca nefiind cîtuși de puțin muncitori, ci securiști). Ca atare, ne-am hazarda să afirmăm că muncitorimea și-a însușit după revoluție mesajul: „La muncă! Lăsați demonstrațiile și discuțiile!" Vom discuta despre gradul de îndoctrinare al clasei muncitoare la locul potrivit. Deocamdată să spunem doar că mesajul mobilizator a fost utilizat de către moștenitorii avizați ai puterii ceaușiste, cu alte cuvinte, de grupul „comuniștilor liberali", încă din primul moment. încă din prima sa adresare la Televiziunea Română

Liberă, Ion Iliescu avea să arate că în fața poporului se vor afla „mari greutăți" datorită „moștenirii foarte grele a regimului comunist". Mesajul a fost perfect calchiat după cel utilizat de comuniști la sfîrșitul războiului, cînd, după refuzarea planului Marshall și naționalizarea industriei și serviciilor, relansarea economică avea să fie evident mai dificilă decît în țările occcidentale. Ca atare, cauza primară acolo era războiul, iar terapia recomandată aceeași: munca. Munca a fost recomandată în regimul comunist și postcomunist cam pentru aceleași avantaje pentru care psihiatrii recomandă ergoterapia : pentru că dacă bolnavul se ocupă cu ceva și după aceea are un somn bun ca urmare a efortului, nu mai are atîta timp de gîndire și își ruminează mai puțin problemele. Valoarea ei productivă devenise în realitate din ce în ce mai scăzută, în unele sectoare, ca mineritul de exemplu, complet nulă. (Costul energiei și subvențiilor industriei miniere din Valea Jiului a fost demonstrat ca superior importului de cărbune cu valoare energetică mai bună. Or nu este întîmplător că minerii au fost principalii susținători ai regimului postcomunist.) Cu toate acestea, în discursul său din 7 ianuarie, președintele Iliescu pleda pentru continuitatea acestei mobilizări: „(...) în condițiile unei munci bine organizate, eficiente, la nivelul fiecărei unități economice (...), există șanse reale de a obține, încă din acest an, unele rezultate net superioare față de ce se putea obține pe vremea lui Ceaușescu. Pentru aceasta însă, este vital necesar să asigurăm condiții normale de muncă în toate întreprinderile, în toate unitățile economice și sociale, în unitățile agricole, *să asigurăm un climat de mobilizare a tuturor forțelor în sprijinul producției materiale"* (s.n.).

După președintele „provizoriu" Iliescu, mesajul mobilizator a fost propagat pe scară largă de fostul organ al PCR, *Adevărul.* în chiar primele zile de după Revoluție, cînd nu era deloc limpede cine trage pe străzile Bucureștiului, nici cine constituie noua conducere provizorie, *Adevărul,* care dădea tonul tuturor ziarelor județene foste organe PCR și rămase fără editor, a pledat pentru o abordare serioasă și pragmatică a lumii postrevoluționare, pedalînd pe situația economică grea. Apelul la muncă din 1990 a fost cu atît mai paradoxal și diversionist cu cît în 1989, pentru achitarea datoriilor externe ale României, Ceaușescu făcuse o mobilizare fără precedent, datorită căreia în multe întreprinderi se lucrase și în unica zi liberă de atunci, duminica. Or, în 1990, exact în timp ce făcea apel la o muncă devenită absurdă în

condițiile în care economia trebuia de fapt regîndită, conducerea FSN reducea săptămîna de lucru la cinci zile, măsură care avea să se dovedească a fi catastrofală pentru starea economiei, deși a contribuit — pe o cale antieconomică — la controlul inițial al cifrei șomajului.

Mesajul mobilizator nu s-a mărginit însă la a îndemna oamenii să se întoarcă la muncă și să se lase de revoluție. Propagandiștii de la ziarele comuniste au mers chiar mai departe, desigur nu imediat, ci de îndată ce s-au lămurit că președintele Iliescu vedea anul 1990 fără schimbări în structura economică și socială, dar de o „mobilizare" fără precedent, cu alte cuvinte, că era un adept al continuității regimului precedent în forme mai liberale. Din această clipă ei se dezlănțuie recomandînd tuturor reprezentanților vechiului regim, inclusiv celor care participaseră pe scară largă la represiunea din decembrie și se așteptau să fie judecați, să lase timiditatea de o parte, deoarece regimul este al lor, ca și cel precedent. în condițiile în care ofițerii de la conducerea Poliției București erau aceiași care-i arestaseră pe manifestanții de pe 21 decembrie care cereau răsturnarea lui Ceaușescu, închizîndu-i la închisoarea Jilava, directorul ziarului *Adevărul* scrie pe data de 5 aprilie un editorial mobilizator intitulat „Fluierați, domnilor polițiști!": „Fluierați, domnilor polițiști", scrie deci dl Novăceanu. „Oricît v-ar acuza huliganii libertății și democrației că ați fost «ceaușiști», încercați să fluierați măcar o dată pe zi." După cîștigarea alegerilor de către FSN și legitimarea regimului postcomunist, îndemnurile adresate poliției de a anihila opoziția devin mult mai hotărîte. Spre exemplu, ziariștii Ion Marin și Gh. Ioniță de la același *Adevărul* surprind o încercare de reluare a manifestației din Piața Universității, moment în care circulația mașinilor este deviată pe o altă stradă, spre indignarea celor doi: „Am trăit s-a vedem și pe asta", scriu patetic aceștia, „în inima Capitalei afluirea mașinilor pe Batistei se făcea de Neica-nimeni, spre indignarea oamenilor care treceau la acea oră prin piață. Și asta, în condițiile în care în spatele Hotelului Intercontinental se aflau trei camioane înțesate cu polițiști care așteptau... nu știm ce. Poate un ordin de la vreun civil. (...) în atari condiții, ni se pare îndreptățită întrebarea: «Ce așteptați, domnilor polițiști?»" *(Adevărul* din 19 iunie).

Tot la muncă sînt trimiși și studenții bătuți de mineri la primul congres după mineriada din iunie 1990, cînd unii lideri ai lor erau încă închiși în pușcărie în mod abuziv. „Mă așteptam ca în

rezoluțiile secțiilor congresului să predomine problemele referitoare la restructurarea planurilor și programelor, dotarea laboratoarelor, metode participative, alternanța grupe mari și învățămînt individualizat, condiții care asigură implicarea studenților în propria formare, învățămînt cu ajutorul calculatorului și al informaticii" scrie Corina Crețu în *Azi* din 7 iulie 1990 („Un congres eminamente politic?"). E într-adevăr surprinzător că studenții, la nici o lună după ce, în premieră europeană, bande de infractori mineri devastaseră două instituții de învățămînt superior facînd parte din elita învățămîntului românesc (Institutul de Arhitectură și Universtatea din București) și cu numeroși colegi în închisoare sau răniți nu făceau conversație despre metodele participative. La sfîrșitul relatării de la Congres, ziarista menționată propune și un gen în premieră profesională : scrisoarea deschisă adresată intervievatului: „în întrebarea mea, nu am folosit întîmplător cuvîntul «activitate» în loc de «mișcare studențească». Am vrut să aflu în ce măsură vă vor preocupa în viitor problemele împlinirii profesionale, ale accesului la competență profesională și creație de domeniu a studenților. După răspuns, se pare că vreți să rămîneți pe o poziție eminamente politică. Ar fi bine să mă înșel" *(loc. cit.).*

Mesaje mobilizatoare mult mai violente decît acestea au putut fi ulterior citite în ziarele *Azi* și *România Mare,* care a avut drept colontitlu luni de zile: „1993 — an internațional de luptă împotriva terorismului unguresc", sub care se adresa, firesc, un îndemn la „mobilizare". Dar asupra acestui aspect vom mai reveni.

Mesaj autoritar și mesaj fascist

Mesajul autoritar a fost utilizat pe scară la fel de largă din 1990 încoace și adus chiar la niveluri extremiste de către aliatul puterii de la București, Partidul România Mare. El a avut două componente : una directă, venind în continuarea mesajului mobilizator adresat forțelor regimului represiv, și una indirectă, deși nu cu mult mai subtilă, de cult al dictatorilor defuncți.

- *Cultul dictatorilor*

încă de la finele regimului Ceaușescu, unul dintre prietenii și promotorii imaginii lui Ceaușescu în străinătate, fostul legionar Iosif Constantin Drăgan, începuse să gireze și să finanțeze o amplă campanie de reabilitare a mareșalului Ion Antonescu, dic-

tatorul militar al României în perioada alianței cu Germania hitleristă. In această campanie au participat istorici renumiți prin obediența față de regimul comunist. în general staff-ul lui Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului și „istoric militar". După căderea lui Ceaușescu, Antonescu a rămas principala lor preocupare. Zeci de lucrări consacrate lui au fost editate după Revoluție, cuprinzînd ediții ale scrisorilor sale, rezoluțiilor pe documentele oficiale etc. Elogii mareșalului și mai ales stilului său autoritar de conducere au fost aduse de către majoritatea ziarelor proguvernamentale, ceea ce reprezintă un paradox, guvernul susținut de aceste ziare fiind, cel puțin teoretic, unul de stînga, în vreme ce un dictator militar care a prezidat un guvern fascist este o figură a dreptei extreme. Acestea erau practicate de altfel de către aceiași autori și într-un limbaj de o frapantă similitudine.

Astfel, generalul-maior Ion Alexandru Munteanu, președintele Fundației „mareșal Ion Antonescu", scrie într-un serial din 1991 din *România Mare:* „A fost întîiul în toate. A fost primul intrat la școala pregătitoare de ofițeri, și tot întîiul admis la școala de ofițeri. A urcat în timp toate treptele ierarhiei militare la excepțional" etc. Ca și Ceaușescu, Antonescu este „cel dintîi fiu al poporului". In plus. *România mare,* continuatorul organului de diversiune al Securității, revista *Săptămîna,* publică, acolo unde cu un an înainte apăreau fotografii ale lui Ceaușescu în mijlocul muncitorilor din fabrici, fotografii ale mareșalului, la fel de propagandistice, din timpul războiului, care îl înfățișează ..gustînd ciorba soldaților, direct de la cazan". Mareșalul e un erou sacrificat, un mîntuitor al neamului : „Condamnat la moarte, eroul a reacționat așa cum a trăit (...) Domnule Mareșal! (...) i-ați iertat pe călăi, vă rugăm să-i iertați și pe părinții noștri, care. copleșiți și umiliți, n-au știut să vă apere în acele momente hotăritoare!" *(loc. cit.).* „E sufletul meu acest om!" scrie redactorul-șef al *României Mari,* Corneliu Vădim Tudor. „(...) el este Eroul ce doarme în zale / întreaga sa luptă cei mulți nu o știu / istoria lumii și tainele sale / își capătă bun de tipar mai tîrziu / nu are odihnă, și epoca-i dură / dar el știe prețul mîndriei de azi / și cît va domni duhul lui în natură / tu, stea a românilor, nu ai să cazi!" In acest magnific poem publicat în volumul *Idealuri,* din 1983, poetul nu precizează cine este Eroul vizat. L-am ales dintre poemele numeroase dedicate de Vădim Tudor atît lui Ceaușescu, cît și lui Antonescu, pentru perfecta similitudine a termenilor care face ca acest poem ambiguu să fie potrivit oricăruia dintre cei doi, dar și, în general, oricărei figuri de „conducător eroic" din „istoria neamului".

Cultul a atins apogeul în revistele *România Mare* și *Europa,* admiratoare de altfel și ale dictatorului Saddam Hussein, și care continuau pe față și cultul dictatorului Nicolae Ceaușescu. Singurul dintre acestea care a avut aprobarea fățișă a puterii a fost cel al lui Antonescu, în cinstea căruia Parlamentul României a ținut la 1 iunie 1991 un moment de reculegere. Mai multe statui ale mareșalului au fost ridicate în provincie, dar reacția dezaprobatoare din străinătate și criticile publice aduse de președintele Iliescu, al cărui tată a fost în lagăr ca activist comunist în timpul regimului antonescian, au limitat legitimarea totală a cultului Antonescu. rămas la nivelul majorității parlamentare și al Ministerului Apărării. In ce privește reabilitarea lui Ceaușescu, aceasta a atins doar în treacăt nivelul parlamentar, putînd fi găsită doar la succesorul declarat al PCR, Partidul Socialist al Muncii (PSM), care a adunat însă la alegerile din 1992 doar sufragiile a 3% din electorat.

• *Nostalgia statului polițienesc*

Al doilea aspect al mesajului autoritar, încurajarea autoritarismului instituțiilor ca Armata sau Poliția mergînd pînă la proslăvirea regimului autoritar și îndemnuri adresate puterii de a acționa în această direcție s-au manifestat iarăși destul de repede după Revoluție. Ele au primit o încurajare deosebită prin criticarea de către președintele Iliescu a manifestanților din Piața Universității în termeni de „golani" (statisticile au arătat ulterior că majoritatea manifestanților erau intelectuali de vîrstă mijlocie, urmați de studenți). După o primă reacție foarte dură, președintele a ales să ignore manifestația, și chiar și-a cerut scuze pentru apelativul „golani", dar corul profesioniștilor era deja declanșat. „Unii au reușit să inoculeze sistematic forțelor de ordine, armatei și chiar unei părți însemnate din Procuratură și Justiție un sentiment cumplit de vinovăție, față în față cu noua structură a puterii și mai ales cu resentimentele uneori justificate, alteori nu, ale populației de cele mai diverse categorii. Mai mult chiar, prin sărmana inducție omenească, care se situează la granița dintre neștiință și credulitate, s-au situat tot mai nuanțat de partea dușmanilor declarați ai autorităților numeroși oameni realmente cinstiți, care niciodată n-au avut ceva de împărțit cu acestea, mărind astfel larma celor care au ajuns să ceară epurări, anihilări și desființări care pe alte meridiane n-ar fi fost accep-

tate decît după chibzuințe dintre cele mai severe (...) Așa se face că pentru scoaterea armatei și a fostei miliții din dispozitivul propriului edificiu, pentru îngenuncherea și de fapt anihilarea securității, pentru discreditarea Justiției și Procuraturii, fără alegere, (...) o anumită presă atrasă în conspirație a aruncat spre sus-numitele ținte tone de noroi și de ură"(Dragomir Horomnea, „Manipularea culpabilității", în *Adevărul* din 20 iunie 1990).

Am ales un citat atît de lung deoarece acest text reunește perfect atît caracteristicile, cît și circumstanțele nostalgiei autoritare. Este scris la 20 iunie, la nici o zi după ce ultimii mineri părăsiseră capitala în care maltrataseră sute de persoane, puseseră capăt manifestației din Piața Universității, devastaseră sediile partidelor de opoziție, predaseră poliției pe toți „suspecții", în majoritate studenți și intelectuali, și interziseseră apariția ziarelor de opoziție! Momentul era prielnic pentru trecerea la un regim autoritar mai lung de trei zile, ceea ce dl Horomnea chiar recomandă. El apără pe față organele represiunii din timpul lui Ceaușescu, considerînd Revoluția din decembrie un scurt intermezzo fără semnificație, după care, fără nici o epurare, forțele de ordine se pot întoarce la menirea lor principală care nu este apărarea legii, ci anihilarea opozanților politici. Dl Horomnea afirmă propagandistic că nici o altă țară nu ar fi făcut o asemenea epurare, evitînd atît exemplul denazificării din Germania, cît și procesele colaboraționiștilor regimului de la Vichy, care s-au încheiat cu mai multe sentințe la moarte și numeroase alte condamnări.

Autoritarismul nu ar fi înflorit în presa fostă comunistă ca și în nou-născuta presă a FSN dacă nu ar fi corespuns intereselor puterii din acea perioadă și nu ar fi coincis cu așteptările acesteia. Citățm din transcrierea Rompres a cuvîntării președintelui Iliescu la sosirea minerilor în București pe 14 iunie, cîteva ore după ce grupările anarhice care bîntuiseră orașul în ziua precedentă fuseseră, cu prețul a cîțiva morți, lichidate de armată. „în continuare, dl Ion Iliescu a prezentat situația în care se află aceste elemente agresoare. Foarte multe au fost arestate, dar «capetele», cei care stau în spatele acestor acțiuni, nu au fost încă depistați. Se va deschide o largă acțiune penală, iar procuratura și organele de poliție încep anchetarea celor arestați și se eliberează mandate de arestare pentru toți aceia care vor fi depistați ca fiind implicați în actele de violență." Niciodată mai tîrziu președintele Iliescu nu a admis că zilele de 14-15 iunie au avut la bază un plan deliberat de distrugere a opoziției, ci a pretins că minerii scăpați de

sub control au operat arestări ilegale ale unor oameni nevinovați (Discurs la învestitura în funcția de președinte al României, din iulie). Cît privește actele de violență despre care se vorbește, ele nici măcar nu pot fi calificate ca atare. După patru ani, procesul intentat turbulenților de pe 13 iunie mai avea la bază o singură plîngere civilă, pentru o daună de 1000 de lei, finalmente retrasă de reclamant. în ce privește pagubele produse televiziunii, directorul de atunci al acesteia, Răzvan Theodorescu, a depus mărturie în favoarea acuzaților, susținînd teza că elemente diversioniste din Securitate, și nu opoziția, au atacat Televiziunea pe data de 13. Iar președintele Sindicatului liber din Televiziune, Dumitru Iuga, a susținut de la început că aceste pagube aduse Televiziunii au fost mult exagerate, mai mari fiind cele produse de evacuarea manifestanților, decît de manifestanții propriu-ziși. Dar să revenim la discursul președintelui Iliescu: „Trebuie ridicat gradul de combativitate al românilor", a spus în continuare dl Iliescu, „în special al cetățenilor Capitalei, al muncitorilor Capitalei, al liderilor sindicali care i-au împiedicat ieri pe aceștia să vină în sprijinul organelor de ordine, lideri sindicali care se preocupă numai de bunăstarea proprie și-i împiedică pe muncitori să-și manifeste combativitatea."

Mesajul de întoarcere la un regim autoritar a avut destul succes. Numeroși cetățeni intervievați de ziarul *Adevărul,* ca și de Televiziunea Română, se arătau profund deranjați de faptul că manifestația din Piața Universității tulbură ordinea și „deranjează circulația în centrul Bucureștiului". Acest lucru îi irita cu mult mai mult pe acești oameni cu o experiență de viață pur totalitară decît confluența puterilor în stat.

• *Nostalgia dictaturii*

Apariția Partidului România Mare, după vreun an de existență cu succes a publicației cu același nume, a generat însă valul cel mai extravertit de îndemnuri la autoritarism. Cu ocazia venirii minerilor în București pentru a cere demisia guvernului liberal al lui Petre Roman în septembrie 1991, Partidul România Mare recomandă președintelui Iliescu: „Cerem încetarea imediată a tuturor proceselor politice (ale foștilor demnitari comuniști și capilor represiunii la Revoluție, n.n.) și eliberarea tuturor celor deținuți ilegal după evenimentele din decembrie 1989 (...) recomandăm cu căldură domnului președinte Iliescu, ales în mod democratic de națiunea română, să coopereze cu deplină responsabilitate cu reprezentanții Armatei..." *(R.M.* din 4 octombrie

1991). Aceiaşi se simt datori să prevină publicul asupra a „două semnale de alarmă:

1. redeschiderea procesului de culpabilizare a Armatei;

2. distrugerea sistemului din componenţa Siguranţei statului, reducerea acestora la un serviciu teritorial şi subordonarea faţă de organisme similare din străinătate.

Socotim ambele acţiuni drept crime împotriva siguranţei statului, deopotrivă ca pe un atentat grav la istoria românilor." Armata şi Securitatea apărate aici sînt Armata şi Securitatea lui Ceauşescu!

Apogeul este însă atins în primăvara lui 1993, cînd senatorul Vădim Tudor cere în Parlament întoarcerea la un regim autoritar, declarînd că dictatorul necesar salvării neamului „aş putea fi eu, sau un general" şi parafrazîndu-l pe celebrai şef legionar Corneliu Codreanu care afirmase la rîndul său că democraţia este o boală.

Că acest mesaj autoritar nu a fost doar reacţia necontrolată a unui extremist s-a văzut prin faptul că puterea de la Bucureşti nu a întreprins nimic împotriva lui Corneliu Vădim Tudor, protejîndu-l chiar de nenumăratele procese în care a fost inculpat, mai ales după ce o primă condamnare cu suspendare făcuse periculoasă o a doua.

Cea mai implicată instituţie a statului în propagarea unui mesaj autoritar a fost, fără îndoială, Armata. Armata, prin emisiunile „Pro Patria" realizate la Televiziunea Română şi prin publicaţiile sale ca *Armata poporului,* a slăvit pe mareşal şi a luat partea celor care trăseseră la Revoluţie. S-a ajuns pînă la a se scrie despre tînărul actor Călin Nemeş, erou al Revoluţiei din Cluj, care îşi dezvelise pieptul în faţa gloanţelor pe 21 decembrie rînduri ca acestea :„(...) noi susţinem că, dincolo de intenţiile sale şi de curajul susţinut de o cantitate de coniac, Călin Nemeş reprezintă în fapt un om care a declanşat conştient o tragedie, soldată cu numeroase victime, cu punerea în situaţii limită a unor militari." „Nu este un erou! Să se socotească şi el vinovat de moartea a 26 de oameni" *(Armata poporului).*

Chiar dacă Armata nu a făcut nici o încercare de a acapara puterea singură în aceşti ani, unica încercare de democratizare a armatei postceauşiste, întruchipată de gruparea de ofiţeri CADA, a fost zdrobită fără nici un dialog. Ei au fost trecuţi în rezervă, deoarece „acţiunile lor se situează în afara organismului sănătos al oştirii" (Comunicatul MApN din 23.11.1990). Astfel că, în loc

să fie trecuţi în rezervă cei care au tras în manifestanţi, unii cu dosarul întreg completat de Parchet, ca generalul Topliceanu de la Cluj, sînt dimpotrivă eliminaţi dur cei care cer justiţie.

Mesajul xenofob

S-a scris mult şi s-a argumentat suficient faptul că prăbuşirea sistemului comunist a avut drept una dintre cauzele principale imposibilitatea, oricît de îndelung exersată, de a păstra monopolul informaţiei. Posturile de radio alternative create de SUA (Radio „Free Europe", Radio „Liberty") dar mai ales cultura rock, pop şi mai tîrziu video au creat generaţii mai tinere în ţările blocului comunist foarte asemănătoare ca mentalitate şi cultură cu cele din unele ţări occidentale, în special cu Statele Unite, modelul recunoscut al tinerilor est-europeni. Generaţia 1968 care l-a răsturnat pe Ceauşescu a fost prin excelenţă generaţia discotecilor şi a video-ului, cultură care luase în România cele mai mari proporţii din toate ţările est-europene (datorită, probabil, faptului că televiziunea românească era cea mai dogmatică politic, iar românii, neavînd graniţă directă cu nici o ţară occidentală, nici nu puteau recepţiona ca polonezii, cehii sau maghiarii vreun post vestic). Ce nu s-a estimat însă niciodată au fost limitele acestei penetraţii, rămasă la nivel urban şi predominînd la generaţia tînără şi parţial mijlocie, care avea acces la ea datorită introducerii studiului limbii engleze în majoritatea şcolilor româneşti începînd cu anii şaptezeci. Video-ul a rămas inaccesibil în mediul rural din motive ţinînd mai ales de subdezvoltarea infrastructurii, şi inaccesibil oamenilor peste patruzeci de ani care nu ştiau englezeşte. Acesta a fost publicul potenţial vizat de mesajele xenofobe.

Mesajul xenofob a caracterizat toată presa fostă comunistă din motive de continuitate a discursului propagandei tradiţionale, centrată pe combaterea duşmanului — societatea capitalistă. Deşi Revoluţia era în fond urmarea unui eşec al propagandei, şi populaţia care ieşise în stradă o făcuse avînd ca model mental societatea *welfare-ulm* occidental, populaţia care nu ieşise şi care constituia majoritatea avea să se dovedească în primele luni după Revoluţie deosebit de sensibilă la apelurile acestei propagande, după cum vom arăta pe larg în capitolul consacrat receptorului.

în ce privește partidele politice, FSN din 1990 și mai tîrziu Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), mesajul xenofob a fost întotdeauna prezent mai mult sau mai puțin explicit în discursul lor politic. Aceasta nu pentru că aceste partide erau realmente partide cu convingeri naționalist-șovine, ci mai ales din motive de oportunism politic, dușmanii lor rămînînd, după un foarte scurt intermezzo, dușmanii tradiționali ai regimului Ceaușescu din ultima perioadă: postul de radio „Europa liberă", ziariștii occidentali care „stricau imaginea României" (vezi și cap. „Tehnici propagandistice"), Congresul Statelor Unite care refuza României (implicit regimului Iliescu) clauza națiunii celei mai favorizate, Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială care puneau condiții pentru a acorda credite etc. în plus, primii doi contracandidați ai președintelui Iliescu din 1990 erau români stabiliți în străinătate. Pentru anihilarea lor a fost anatemizat întreg exilul românesc care „nu a mîncat salam cu soia", mișcare care avea să lipsească România de un lobby fie și minimal în Occident în anii grei care urmau să vină. Dacă toate aceste instanțe străine ar fi dovedit mai multă complezență față de regimul de la București, în loc să-i dea extemporale la democrație pe care acesta nu avea cum să le treacă deoarece contraveneau intereselor sale majore, atitudinea regimului față de ele ar fi fost diferită și mult mai amabilă, așa cum a fost față de, să spunem, Consiliul Europei. Atunci cînd Consiliul Europei s-a săturat de promisiunile guvernului de *li* București și a trecut la critici dure (raportul Konig-Jansson din mai 1994), criticile la adresa sa au pătruns pînă și în organul guvernamental *Vocea României.*

Ideea de bază lansată de președintele Iliescu chiar de la început era aceea că România nu intenționa să copieze vreun model occidental și că nici o țară din lume nu avea dreptul să dea lecții de democrație României. Mai mult decît atît, atît președintele, cît și ministrul său de Externe din prima perioadă, Adrian Năstase, au evidențiat constant faptul că și țările occidentale au probleme cu democrația, de exemplu în Irlanda de Nord sau în Țara Bascilor, și ca atare nu au dreptul moral de a se erija în judecători ai altor țări. In plus, dezaprobarea manifestată de aceste state la adresa unor carențe democratice ale puterii de la București s-ar datora unui „complex retroactiv". „Poate pentru că unii se simt culpabili pentru lipsa de atitudine și de fermitate față de regimul lui Ceaușescu", insinuează președintele Iliescu într-un interviu acordat cotidianului *Corriere della Sera,* „și simt nevoia să se

«reabiliteze» printr-o vehemență moralizatoare față de tot ceea ce are loc în România? Este firească această atitudine? în sfîrșit, nu este exclusă nici o opoziție premeditată, programatică (...) Pur și simplu, se pare că unii au avut un alt scenariu pentru România, scontînd pe victoria forțelor de dreapta" *(Azi* din 10 noiembrie 1990). Un discurs de persecuție, care seamănă surprinzător de mult cu ultimul Raport la Congresul al XlV-lea al lui Nicolae Ceaușescu. Dar asemănătoare era și izolarea internațională a celor doi lideri în momentele menționate.

Purtătorii de cuvînt prin excelență ai mesajului xenofob au fost însă Partidul România Mare și organul său de presă, săptămînalul cu același nume, și revista *Europa,* care a făcut campanie electorală pentru FDSN-PDSR în 1992, imediat după desprinderea acestora din FSN, și în care au semnat în acea perioadă membri marcanți ai viitorului partid de guvernămînt. Unele dintre temele dezvoltate în aceste publicații erau aceleași din discursul puterii oficiale, de exemplu acuzațiile aduse Statelor Unite de fiecare dată cînd clauza era refuzată României — „Jandarmul universal nu joacă cinstit" (C.V.Tudor, *înR.M.* din 1 mai 1992). Altele erau dezvoltări ale unor teme tradiționale, care s-ar putea rezuma în cîteva enunțuri permanente :

1. *Poporul român nu a primit nimic bun de la străini în timpul istoriei sale, ba chiar a supraviețuit în contra acestora.* „Nu străinii au zidit țara aceasta timp de 2000 de ani, ci poporul român! Străinii au pîndit-o, au vlăguit-o, au sfîrtecat-o!" *(RM.* din 24 ianuarie 1992 — „România în pragul catastrofei") sau „Una peste alta, toți au venit, au luat, au pus foc (...) în toată sarabanda asta demențială, un singur eveniment ne-a răcorit: naționalizarea din 1948! Atunci a respirat țara ușurată, toate lipitorile și ventuzele străine au primit un picior în spate și au fost aruncate peste graniță (...)" *(RM.* din 10 aprilie 1992 — „Cine dă foc la țară", ambele semnate de CV. Tudor).

2. *Răsturnarea lui Ceaușescu a fost mașinația unor puteri din exterior vizînd nenorocirea României.* Conform *României Mari,* agenți maghiari iredentiști au fost la originea revoltei din Timișoara din decembrie 1989. Cu citate mascate din *România Mare* și *Europa,* în 1994 va fi redactat un „Punct de vedere al Serviciului Român de Informații asupra evenimentelor din decembrie 1989" care, ignorînd cercetările serioase ale Parchetului militar, va oficializa această teză.

3. *Reforma economică este impusă României de mafia iudeomasonică internațională.* „Pentru salvarea poporului român de la moartea prin înfometare este imperios necesară încetarea imediată a așa-zisei Reforme! Această variantă de Reformă economică a fost impusă țării de către băncile evreiești internaționale, cu scopul vizibil de a ruina țara pînă în temelii" (C. V. Tudor în *R.M.* din 24.01.1992). Sau „iar dăm bogățiile țării pe mîna străinilor? (...) Ia mai citiți-l pe Eminescu: «Cine a îndrăgit străinii / Mînca-i-ar inima cîinii»" (C. V. Tudor în *R.M.* din 7.02.1992).

4. *Prin intermediul acestei mafii acționează o întreagă conspirație cu caracter antiromânesc, formată mai ales din evrei și maghiari, care urmăresc ca într-o primă etapă să ia Transilvania, apoi să iugoslavizeze România întreagă.* Caracterul antimaghiar al publicației *România Mare* a atins un nivel atît de deșănțat încît pare uneori neverosimil că este vorba de un atac serios, și nu de o parodie. Serialul de ani de zile cu titlul „Anul... an internațional de luptă împotriva terorismului maghiar" a atins limite inacceptabile ale violenței și incitării la violență într-un stat nu neapărat civilizat, ci cît de cît normal, adică netraversînd o stare excepțională de război, lovitură de stat etc. Apelurile la Constituție făcute de reprezentanții minorității maghiare nu au avut nici un efect. Justiția a rămas mută. Și astăzi cititorii pot găsi în *România Mare* titluri de tipul: „Ungurii vor să transforme Transilvania într-un arsenal militar", „Să avem și noi apartheidul nostru", „Popa Tokes mincinosul" sau afirmații mincinoase de mare gravitate ca: „Ungurii au acum un tratat prin care cer deschis ceea ce cereau pe ascuns: Transilvania" *(R.M.* din 1 mai 1992). Ce concluzie poate să tragă un observator, dacă nu aceea că mesajul xenofob a fost tolerat de toate puterile statului?

5. *în realitate lumea întreagă vrea să ne cucerească sau să ne prade sau ambele. Ori de cîte ori a avut ocazia, afăcut-o. Nu numai că nu sîntem neinteresanți pentru restul lumii, ci constituim un interes și o țintă predilectă a tuturor.* „Europa unificată constituie astfel cea mai teribilă înscenare politică, pentru ca oculta sionistă să preia la cheie acest continent, așa cum a făcut-o îh urmă cu aproape un veac cu SUA" *(R.M.* din 7.02.1992) sau: „pentru că SUA vor să înfeudeze România, e clar..." *(R.M.* din 1.05.1992).

Am descompus în aceste cinci enunțuri mesajul xenofob obișnuit, deoarece el se constituie într-un raționament paralogic și reprezintă în fond un delir de persecuție. Vom discuta la locul potrivit în ce măsură acest tip de raționament a fost inspirat din gîndirea colectivă și în ce măsură a influențat la rîndul său gîndirea colectivă.

O componentă distinctă dar mereu prezentă în mesajul xenofob al *României Mari* a fost mesajul antițigănesc. *România Mare* a tratat chestiunea în termeni curat fasciști, vorbind despre „rezolvarea problemei țigănești". în accepția lor această rezolvare este una de tipul „Antonescu", expulzarea țiganilor în lagărele din Transnistria, unde numărul victimelor nu a fost stabilit nici pînă astăzi, fiind evocată în termeni de mare nostalgie. Sub semnătura lui Florian Popa Micșan, nume în fond țigănesc, s-a desfășurat în paginile revistei un nesfîrșit serial antițigănesc intitulat „Cine agită problema țiganilor?"

Oricît ar putea părea de ciudat, mesajul antițigănesc a fost cel mai popular mesaj xenofob dintre toate. 41% dintre români, conform unui sondaj IRSOP din vara lui 1991, erau de acord cu atacarea etniei țigănești de către presă, și numai 50% împotrivă, față de un raport de 24 pentru la 65 împotriva atacării maghiarilor, și 11 pentru la 78 împotriva atacării prin presă a evreilor.

Faptul că mesajul xenofob s-a bucurat de înaltă protecție a **fost** dovedit cu brio de emisunea „Conviețuiri" de pe canalul doi al televiziunii române. Pe tot parcursul anului 1992 (an electoral prin excelență, cu două rînduri de alegeri), emisiunea destinată să predice toleranța etnică a oferit pentru prima dată audiența enormă a televiziunii directorului revistei antisemite *Europa,* Iulian Neacșu. Acesta a „explicat", fără a fi întrerupt de redactorul emisiunii, de ce evreii au fost și sînt calamitatea României. In paralel, realizatorul făcuse un interviu cu rabinul șef Moses Rosen; acestuia i se adresa însă o singură întrebare: de ce a fost UD apropiat al lui Ceaușescu. Prin această manipulare grosolană se acredita de fapt teza lui Vădim și a lui Neacșu că evreii sînt în fond „cei care ne-au adus comunismul". Ideea de bază a tuturor episoadelor emisiunii a fost aceea că minoritățile trebuie să se justifice, ba chiar să se scuze, pentru diferența lor față de poporul român. Dacă fac așa, devin deci integrabili, nu mai avem nimic cu ei. Dacă nu, ferească Dumnezeu! Oricît de rudimentar, de simplist și de xenofob pare acest raționament, el a fost practicat de unica Televiziune Națională a României! Redactorul emisiunii, căruia conducerea îi încredințase această tribună a toleranței, a mers chiar pînă la a spune unui deputat PD(FSN) că ar trebui să fie mai tolerant cu punctul de vedere al extremiștilor.

Adevăratul scop al emisiunii a fost, aşadar, acesta: nu să educăm românii să devină mai toleranţi faţă de minorităţi, ci faţă de cei care persecută minorităţile.

Mesajul demascator

„Demascarea" a fost un procedeu original comunist, pe care diferitele regimuri (sovietic, chinez, românesc) le-au dezvoltat în funcţie de condiţiile lor specifice. Descrieri excelente ale procedeului pot fi găsite în Arthur Koestler (pentru sovietici), Jean Pasqualini (pentru maoişti) şi memorialişti ai închisorii de la Piteşti ca Virgil Ierunca sau Dumitru Bacu (pentru perioada stalinistă românească). în esenţă, procedeul se referă la înfierarea publică într-un cerc de colegi (de lucru sau de închisoare) a unei victime pentru pretinse crime împotriva regimului sau a statului. Demascarea este indusă de către organele de represiune, dar ea nu este realizată de acestea direct, ci prin intermediul unei/unor persoane din aceeaşi categorie cu victima.

Demascarea, procedeu stalinist prin excelenţă, a fost reluat în 1990. Ideea era aceeaşi cu cea iniţială, scopul demascării find dîntotdeauna unul persuasiv : demascarea este pedagogică, ea vrea să arate atît victimei, cît şi martorilor inocenţi(care devin extrem de mulţi dacă demascarea se realizează printr-un organ mass media) că dezaprobarea şi eventual pedepsirea sînt realizate în mod spontan de către majoritatea cetăţenilor, organele de represiune neavînd nimic de a a face cu aceasta.

Cel mai celebru caz de demascare din 1990, demascare dictată direct de către organele represive, a fost expluzarea lui Doru Constantin Braia, deţinător al unui paşaport fără cetăţenie eliberat de Republica Federală Germania. Doru Braia, român stabilit în Germania, s-a făcut remarcat de la venirea sa în ţară prin energia cu care a sprijinit forţele de opoziţie ale noului regim. Personaj mediatic, deşi fără anvergură intelectuală sau morală, Braia a devenit repede cunoscut, impunîndu-se printr-o apariţie la televiziune şi prin discursuri la numeroase mitinguri de opoziţie. El a fost expulzat cu interdicţia de a se reîntoarce vreme de cinci ani doar pentru că se alăturase unei opoziţii politice devenită ieroretic legală în regimul postcomunist. Expulzarea survenită pe data de 2 aprilie a fost precedată şi urmată de ample acţiuni de demascare, organizate în special de *Adevărul.* Ele sînt evocate şi luate ca pretext chiar în comunicatul organelor de represiune:

„Astfel de acţiuni au culminat în ziua de 1 aprilie a.c, cînd Braia Doru Constantin a apărut în cadrul unui miting neautorizat, determinînd transmiterea de către Televiziune a unui interviu cu conţinut instigator, care a generat numeroase proteste din partea populaţiei din ţară" (Comunicat al Ministerului de Interne). Cu alte cuvinte, întrucît televiziunea, care nu mai era sută la sută^ aservită regimului post-totalitar şi în orice caz era mult mai dezorganizată decît pe timpul lui Ceauşescu, permitea accesul pe post al dlui Braia, Ministerului de Interne nu îi mai rămînea decît să-l expulzeze, pentru a-l împiedica să fie influent şi să cîştige adepţi.

Campania de demascare condusă de *Adevărul* a fost de un stalinism pur. De exemplu, sub titlul „Documente pentru Doru Braia", se afirmă că „în cursul zilei de ieri şi alaltăieri au continuat să sosească pe mesele procurorilor de sectoare şi ale inspectorilor de poliţie numeroase scrisori ale populaţiei bucureştene, revoltată de comportamentul domnului Doru Braia şi al grupului său deosebit de activ în ziua de 1 aprilie, cînd au pus în mişcare amatorii de manifestaţii spontane, străbătînd cu opririle de rigoare traseul Piaţa Unirii-Televiziunea Română. Reproducem în pagina a doua unul dintre aceste proteste. Din motive lesne de înţeles (care? - n.n.), nu menţionăm numele şi adresa semnatarei, date ce sînt la dispoziţia celor în drept". La Conferinţa de presă a Ministerului de Interne se spune, fără a preciza sursa exactă sau a produce vreo înregistrare, că dl Braia afirmase că „Instaurarea democraţiei în România nu se poate face fără exterminarea unui milion de persoane". Afirmaţia a fost reprodusă drept citat între ghilimele, deşi nu s-a spus niciodată cine a auzit şi a înregistrat această afirmaţie textuală. Pe data de 4 aprilie este publicat în acelaşi cotidian un denunţ anonim, o demascare a unui cetăţean terorizat care cere poliţiei să ia măsuri. Relatarea în sine este de un comic nespus: „Cetăţeanul" anonim povesteşte cum e acostat în Piaţa Unirii de nişte manifestanţi antifrontişti. Unul dintre aceştia, fără a-i cere nimic, „a fugit spre microbuz revenind cu o sacoşă străină plină de lucruri de îmbrăcăminte, m-am uitat (erau pulovere, ciorapi, cafea etc). I le-am dat înapoi şi, văzînd asta, Doru Braia a băgat mîna în buzunar scoţînd un pumn de sute pe care mi le-a băgat în buzunarul pardesiului. I le-am aruncat pe jos şi am început să strig după ajutor". Cum a recunoscut cetăţeanul atît pe dl Braia, cît şi pe alţii? I-a văzut seara la televizor.

Un caz de o gravitate similară îl constituie același grup pentru democratizarea armatei (CADA) de care am mai vorbit. Manifestanții fără o idee precisă de organizare sau foștii deținuți politici nu reprezentau mare pericol pentru regim. Dar un om ca Braia, care organizase demonstrații în toată țara în doar cîteva săptămîni, sau ofițerii tineri și străluciți de la CADA (aviatori în majoritate), care cereau cu insistență să fie îndepărtați din armată și pedepsiți cei care au participat la represiunea din decembrie, se dovediseră lideri de opinie influenți. Ca atare, campania de demascare a CADEI este condusă cu violență maximă atît în *Adevărul,* cît și în *Azi,* între timp înființatul oficios al FSN. Ea este semnată desigur de cadre militare precum dl Carp Moraru, pensionar militar din București („Mesaj despre CADA, cancerul armatei noastre", serial în *Azi)* sau alți ofițeri, toți, desigur, retrași, ca identitatea lor să nu poată fi verificată. întrucît ministrul Apărării, destul de liberal, nu descurajase pe cei din CADA, cel puțin pe față, demascatorii i se adresează direct: „Nu-i exclus, din moment ce nechemații din CADA se laudă în dreapta și în stînga că dvs. continuați să-i încurajați în secret, să-și continue uneltirile. Poate o faceți cu bune intenții spre a-i ține în zgardă. (...) De fapt ei nici nu trebuie pedepsiți. Locul lor este cît mai departe de formațiile ostășești..." Cei de la CADA sînt acuzați că destabilizează armata pentru a face jocul maghiarilor care vor să recupereze Ardealul etc. Grav este că acest cor demascator precedă trecerea lor efectivă în rezervă, pe o motivație asemănătoare și redactată într-un limbaj asemănător.

Concluzia pe care o trage spectatorul inocent este că ambele acte represive sînt justificate, autoritățile nefăcînd decît să aplice dorința opiniei publice.

Mesajul contestatar

întrucît fără nici un fel de alegeri, manevrînd abil și beneficiind de sprijinul decisiv al armatei, ca și al aparatului de stat comunist, un grup din garnitura „liberală" a partidului comunist a ajuns imediat să dispună de toate pîrghiile puterii în stat, intelectualii, studenții și foștii disidenți și opozanți ai lui Ceaușescu s-au găsit foarte devreme în postura contestatară. Se poate spune într-un fel că au ales-o, deoarece le era cea mai familiară. Dar ar fi în mare măsură o ipocrizie. Disidenții care s-au retras rînd pe rînd din organul provizoriu al puterii au făcut-o, după

declarațiile lor, pentru că jucaseră doar un rol decorativ acolo. Deși vicepreședinte al CFSN, Ana Blandiana nu a fost niciodată consultată de către Ion Iliescu, președintele acestui organism, iar Doina Cornea, care fusese trecută prima pe lista CFSN, nu a avut de asemenea nici o putere reală. Astfel că, la două luni după Revoluție, vechii disidenți și rezistența intelectuală, cu unele excepții, se alăturaseră deținuților politici din perioada comunistă și se profila deja faptul că acești opozanți ai regimului comunist se vor afla în continuare în opoziție.

Această opoziție a considerat că nu îi mai rămînea nimic de făcut decît să conteste. Să conteste conducerea provizorie a statului acuzînd-o de neocomunism, teza că revoluția din decembrie avusese un caracter limitat anticeaușist, afirmînd că a fost vorba de o revoluție anticomunistă și așa mai departe. Să conteste reușita revoluției din decembrie afrrrnînd că a fost acaparată de un grup care plănuise de mai multă vreme, fără a găsi mijloacele — sau poate curajul — să dea o lovitură de stat. Să conteste cincizeci de ani de istorie cerînd reîntoarcerea la momentul 1946, la monarhia constituțională și la Constituția din 1923. „Dacă Revoluție anticomunistă a fost și dacă a fost vorba de azvîrlirea peste bord a 45 de ani de aberație și oroare, atunci trebuie să discutăm lucrurile la nivelul unei stricte legitimități istorice și cred că ajungem vrînd-nevrînd la problema formei de guvernămînt. In 1947 o tradiție istorică existentă — forma de guvemămînt numită monarhie constituțională — a fost înlăturată. A face o revoluție anticomunistă înseamnă a contesta validitatea perioadei comuniste și a recupera automat legitimitatea perioadei anterioare (...) O revoluție anticomunistă repune în drept situația pe care comunismul impus a violat-o, a brutalizat-o, a deviat-o de la cursul firesc al istoriei" (Gabriel Liiceanu, în 22 din 4 iunie 1992).

După cum se vede, mesajul contestatar nu a avut nimic de a face cu ceea ce se numește *Realpolitik,* și de fapt nu a avut nimic de a face nici cu politica, nici cu realitatea. Ca mesaj persuasiv nu putea fi hărăzit decît insuccesului. Anul 1947 în România însemna o majoritate țărănească și un mare procent de analfabeți. Conștiința realității anului 1947 nu o putea deci avea decît o minoritate, și aceasta uzată biologic după cincizeci de ani și redusă la o miniminoritate. Restul societății, chiar cei care nu se identificau cu regimul comunist, nu se identificau nici cu România anului 1947, din motive evidente. *Această contestare*

globală a realității a stat la baza marelui eșec persuasiv al opoziției românești. Mesajul nu a fost ilogic, dar a fost nerealist și ca urmare impopular. Nu ar fi putut fi impus decît pe o cale care ar fi eludat democrația. Să nu uităm în fond că una dintre cele mai reușite schimbări la față democratice din Europa postbelică, Germania de Vest, a fost pregătită de și concomitent cu o ocupație militară americană. Neșansa Europei de Est a fost aceea că trecerea de la un sistem la altul a trebuit realizată de elite postcomuniste, care au avut de rezolvat un paradox, împăcarea unor indispensabile măsuri impopulare cu necesitatea de a păstra suficientă popularitate pentru alegeri, existînd mereu amenințarea ca partidul cel mai populist să cîștige alegerile, ceea ce în România s-a întîmplat chiar de la primele alegeri libere, iar în Polonia, Lituania și Ungaria — după o primă guvernare anticomunistă.

Contestația nu s-a mărginit însă la lucruri atît de generale. Ea s-a întors în mod nefericit, păstrînd deci aceeași amprentă autistă, și asupra concretului postrevoluționar. De exemplu, Partidul Național Țărănesc a contestat validitatea alegerilor de la 20 mai după același tipic pe care îl utilizase în 1946, deși situația era cu totul diferită. După o campanie electorală în care obstrucțiile la adresa opoziției nu au venit atît din partea Frontului, cît a populației alienate care voia liniște și nu luptă electorală, alegerile s-au desfășurat fără fraude majore, deși cu o mulțime de nereguli. Opoziția nu a putut accepta £ă bătălia nu fusese pierdută în campania electorală, ci de la sfîrșitul lunii ianuarie. Ca atare, PNȚ a contestat rezultatul alegerilor. Publicul însă știa că votase FSN cu o majoritate zdrobitoare și fără a fi obligat de nimeni, și această contestare nu a făcut decît să crească impresia de neadecvare la realitate a opoziției în ochii electoratului. Chiar doi ani mai tîrziu opoziția încă nu se împăcase cu realitatea, reprezentanții cei mai radicali cerînd parlamentarilor ei să părăsească Parlamentul pentru a nu mai participa la democrația formelor fără fond care a dominat viața postrevoluționară. „Prin fiecare pas pe care opoziția îl face în continuare pe scena politică actuală, ea nu reușește decît să cauționeze o fraudă perpetuă și o pseudoviață politică. Atît la nivelul legitimității istorice pe care a căpătat-o puterea, cît și la nivelul fiecărui pas care s-a făcut pe scena politică la nivel oficial și pe care opoziția nu a făcut decît să-1 cauționeze. Campania electorală din preajma lui 20 mai 1990 a fost o rușine. Această campanie grotescă ar fi trebuit, într-o viață politică

normală, să ducă la suspendarea alegerilor. Opoziția a rămas înăuntrul acestui scenariu și, după trei luni de campanie rușinoasă(...) ea nu a făcut decît să valideze prin prezența ei la alegerile prezidențiale un deznodămînt de-a dreptul catastrofal" (Gabriel Liiceanu, *loc. cit.).* Iar după alegerile din septembrie 1992 revista Grupului pentru Dialog Social, 22, avea să redacteze un supliment intitulat chiar „Frauda" care, fără argumente sau cu argumente rizibile, avea să încerce să demonstreze prezența unei masive fraude electorale. Textul a fost invalidat de toți observatorii străini la alegeri și chiar de revista *Radio Free Europe Research,* care nu putea fi bănuită de partizanat în favoarea guvernului de la București.

Cea mai lucidă dar și mai inabilă lideră de influență a opoziției, Doina Cornea, a fost însă cea care a dat semnalul inițial al acestei contestări radicale. Aceasta a fost făcută după același tipic după care cunoscuta opozantă luptase și cu Ceaușescu, și anume apelînd la opinia publică și la instanțele din străinătate. Situația era însă de această dată radical diferită, deoarece poporul, pe care nimeni nu-l întreba nimic în timpul lui Ceaușescu, căpătase drept de vot și orice mesaj, chiar adresat străinătății, ar fi trebuit cîntărit și într-o posibilă viziune electorală. Intr-un interviu acordat pe 10 februarie ziarului *La Tribune de Geneve,* Doina Cornea afirmă că revoluția a fost confiscată și solicită comunității internaționale să oprească ajutorul economic pentru România pînă cînd în această țară va fi instaurată o putere democratică. Iar într-un interviu din aceeași perioadă, acordat agenției France Presse, dna Cornea adăuga :„Atîta timp cît aceste condiții nu pot fi îndeplinite, nu trebuie acordată nici o asistență României; dimpotrivă, ar trebui utilizate aceleași procedee (blocada economică) puse în aplicare în ultima perioadă a regimului Ceaușescu. Sîntem obișnuiți cu mizeria. Cred că mulți, mulți români sînt conștienți că este mai important să trăiești într-o țară democratică decît să ai ce mînca, dar să nu fii liber." Estimare absolut greșită. Noțiunile abstracte ca libertatea nu au fost niciodată populare și în nici un caz nu au trecut niciodată înaintea celor economice și de *welfare* la clasele inferioare din punct de vedere economic și al educației (Hyman și Sheatsley, 1947). Or, în 1990, în România acest tip de populație forma majoritatea. Mesajul Doinei Cornea a fost popularizat pe scară foarte largă, făcînd-o să devină în cel mai scurt timp persoana cea mai impopulară din România. A fost secondată îndeaproape de liderii celor trei par-

tide istorice, care la vizita din ianuarie 1990 a secretarului de stat James Baker s-au pronunţat pentru condiţionarea clauzei naţiunii celei mai favorizate de progresele democraţiei.

Mesajul moralizant

Un alt discurs comun al opoziţiei politice, dar mai cu seamă al opoziţiei intelectuale, a fost cel privitor la regăsirea moralităţii şi justiţiei în viaţa publică. Discurs firesc după o perioadă de colaboraţionism cvasigeneral cu dictatura lui Ceauşescu, mesajul moralizant a avut două părţi componente. Prima a vizat comunicarea luării personale în conştiinţă şi conştientizarea altora asupra acestui colaboraţionism, în funcţie de disponibilitatea oamenilor de a-l admite sau nu. Să numim acest sub-mesaj mesajul culpabilizator. El a fost pentru prima oară lansat de către directorul *României libere,* Octavian Paler, încă din ianuarie 1990. Persoană care deţinuse poziţii considerabile în regimul comunist (director al aceluiaşi cotidian, precum şi al Televiziunii), devenind mai tîrziu un opozant ireductibil al regimului şi avînd dreptul de semnătură interzis în ultima perioadă, Paler era într-adevăr extrem de bine plasat pentru a enunţa această dilemă a unei generaţii. Pe parcursul multor pagini de jurnal („Jurnalul unui scriitor interzis", serial în revista *Contrapunct* din 1990), Octavian Paler se interoghează^i îşi răspunde asupra acestei vini de a nu se fi opus regimului Ceauşescu altfel decît prin faimoasa „rezistenţă culturală", sintagmă inventată pentru a desemna activităţile fireşti, deci nepolitizate, ale elitei culturale, dar de care s-au servit mulţi criptocolaboratori pentru aşi scuza laşitatea în timpul regimului comunist.

Problemele lui Octavian Paler au rămas problemele lui Octavian Paler. Foarte puţini l-au urmat pe calea autoculpabilizării. Reacţiile contrare au fost în schimb de o violenţă fără margini. Deşi Paler precizase că „Reconcilierea naţională nu are nevoie de vendete, dar are nevoie de adevăr", o bună parte a elitei, mai ales birocraţia, dar şi *establishment-ul* universitar, pentru că numai reacţiile lor le avem consemnate, a reacţionat defensiv la acest apel Ia autopurificare. Susţinătorii primului punct de vedere s-au grupat la începutul lui 1990 în jurul Grupului pentru Dialog Social(GDS) şi al revistei *22.* Un fel de manifest al acestora ar putea fi considerat textul lui Gabriel Liiceanu, „Ceauşescul din noi", care transla pentru prima oară o problemă generală într-una

privată : eliminarea mentalităţii regimului anterior nu se putea face prin eliminarea fizică a lui Ceauşescu. „Răul" este în fiecare şi eliminarea sa este o operă de autopurificare.

împotriva acestui punct de vedere, care a reuşit să întrunească sufragiile elitei intelectuale, s-au ridicat cîteva figuri culturale notabile. Liderul de opinie al acestui contracurent a fost dl Eugen Simion, critic literar de notorietate. Acesta a încercat organizarea — avortată — a unui contragrup, „Societatea de mîine". într-o apariţie televizată a acestui grup, dl Simion a declarat răspicat că nu se simte cu nimic culpabil de cele petrecute în timpul dictaturii. Domnia sa a mai lansat de asemenea un apel la apolitism şi toleranţă, dezaprobînd făţiş cererile Grupului pentru Dialog Social de a se stabili adevărul şi răspunderea pentru morţii revoluţiei, de a se face un proces, fie şi simbolic, comunismului şi milioanelor sale de victime, de a se pedepsi vinovaţii represiunii din 14-15 iunie etc. Niciodată dl Eugen Simion şi grupul său nu au organizat vreo acţiune civică de sprijinire a vreunei persoane sau minorităţi persecutate pentru a-şi arăta toleranţa. Astfel că există toate motivele logice'pentru a afirma că acest tip de toleranţă, care se dovedeşte finalmente una cu persecutorii şi nu cu victimele, era continuarea firească a celei din timpul lui Ceauşescu, cînd „toleranţa" atinsese la drept vorbind un fel de maxim absolut. Era toleranţa faţă de abuzurile regimului, faţă de arbitrar, faţă de nedreptate, faţă de răsturnarea valorilor, devenind în final o toleranţă nemărginită faţă de orice forţă a răului, deoarece acceptarea răului suprem făcea într-adevăr inutilă intoleranţa faţă de răul secundar, inferior şi particular. Acest tip de toleranţă a fost omniprezent în timpul regimului Ceauşescu şi majoritar după, deoarece reprezenta în fapt o toleranţă faţă de sine, contrariul culpabilităţii şi purificării prin culpabilizare cerută de Octavian Paler. Era toleranţa oamenilor faţă de propria lor laşitate şi conformitate, care a făcut ca mesajul culpabilizator şi justiţiar să găsească atît de puţini adepţi şi atît de mulţi adversari.

Contra celor care contestau mare parte din literatura scrisă sub cenzură, dl Simion a mai afirmat că o bună parte din această literatură este de valoare. Conferinţa din 1990 a Uniunii Scriitorilor, organizaţie extrem de puternică (paradoxul face că în ţările comuniste, după modelul sovietic, scriitorii aserviţi regimului au beneficiat de un tratament de excepţie), a dat prilejul înfruntării dintre aceste două grupuri. Scriitorul Eugen Barbu, directorul unei reviste folosită ca organ de propagandă de către Securitate

(Săptămînd) a fost exclus din Uniune, dar aici s-a limitat procesul moral al colaboraţionismului clasei scriitoriceşti.

Argumentele „Societăţii de mîine" nu au prins la categoriile educate, dar au fost folosite cu succes pentru trezirea unei reacţii defensive la cei mai puţin educaţi sau mai vinovaţi de colaboraţionism (persoane cu funcţii în fostul partid comunist, colaboratori ai Securităţii, familii ale acestora).Teza lor principală a fost aceea a colaboraţionsimului inevitabil, ba chiar şi constructiv. Oamenii care şi-au văzut de treabă în timpul dictaturii au construit în fond bunăstarea tuturor. „Ar fi trebuit probabil ca paginile revistelor să rămînă albe(...)", se lamentează criticul literar al *Scînteii* peceriste, C.Stănescu, devenit după decembrie 1989 editorialist la *Adevărul.* „După cum ar fi fost cazul, potrivit acestui nou cenzor (intelectualii moralizanţi, n.n.), ca mîna proiectantului să înţepenească deasupra planşetei, a ţăranului să lase sapa, iar a muncitorului să rămînă strîns lipită de minerul ciocanului de clasă ș.a.m.d. încă puţin şi ajungem la imaginea unei Sahare, a unei ţări încremenite şi pustii, a unui popor înghesuit în peşteri, refuzînd să mai trăiască, să muncească, să existe."(„Catonii", în *Adevărul* din 13 iunie 1990). Contrariul construirii socialismului este, după cum se vede, peştera, deşertul, ba chiar şi nefiinţa! Viziunea nu este surprinzătoare, dat fiind că autorul a fost pînă în decembrie 1989 propagandist plătit al PCR (ziariştii de la *Scînteia* figurau în nomenclatorul de cadre al partidului). Grav este că publicul mai puţin informat nu ştia acest lucru şi că se identifica cu respingerea culpabilizării de către marii vinovaţi, temîndu-se de represaliile pe care aceştia sugerau că le-ar pregăti opoziţia.

„E nedrept să pornim la vînătoarea de capete sub trompetele anarhiei şi lichelismului. Ar fi prea multe, şi dacă le aşezăm în spatele gratiilor va trebui să le hrănim. Jumătate din popor va transpira pentru a hrăni gratis cealaltă jumătate." (Darie Novăceanu, „Să fim lucizi: tiranul e mort" în *Adevărul* din 14 ianuarie).

A doua componentă a mesajului moralizam ar fi deci mesajul justiţiar. După stabilirea culpelor şi vinovaţilor adevărul trebuie făcut public, victimele reabilitate şi vinovaţii pedepsiţi. Istoriei comunismului i s-a adăugat la perioada necesitînd clarificare şi adevăr istoria postcomunismului: Ia cîteva luni deja după Revoluţie devenise limpede că niciodată nu vor fi identificaţi faimoşii teroriști care au ucis o mie de persoane, deşi zeci dintre

ei fuseseră arestaţi. Dosarului Revoluţiei din decembrie i s-a adăugat cel al primei mineriade (14-15 iunie 1990), apoi al celei de a doua (septembrie 1991), precum şi cazurile a numeroase asasinate politice (cf. *Expres* nr. 51 din 1993, „Patru ani de crime şi violenţe politice", de Cătălin Apostol).

O enormă dorinţă de justiţie s-a acumulat paralel cu această blocare a justiţiei firești. Organizaţia de masă Alianţa Civică, foarte populară în 1991 (două manifestaţii, în noiembrie 1990 şi aprilie 1991, au reuşit să mobilizeze peste jumătate de milion de persoane), a avut încă de la înfiinţare deviza „Pîine şi adevăr". Dar apelul la restabilirea adevărului istoric şi la justiţie nu a reuşit niciodată să depăşească graniţele publicului cititor de carte şi de presă (600 000, respectiv un milion, după estimările editurii Humanitas şi IMAS), dovadă repetatul insucces electoral, ca şi larga dezaprobare a manifestaţiei din Piaţa Universităţii, care avea ca punct principal tocmai stabilirea adevărului despre Revoluţie. (Unul dintre sloganurile principale ale Pieţei era „cine-a tras în noi, după 22?")

I

Mesajul misticizant

Deşi reprimarea religioasă în timpul comunismului nu a avut proporţiile din Uniunea Sovietică şi a vizat mai curînd pe grecocatolici şi unele secte protestante decît pe ortodocşi, imediat după Revoluţie s-a declanşat o adevărată frenezie religioasă, mai cu seamă la nivel formal (oficialităţi, televiziune de stat), dar şi în anumite cercuri intelectuale. Locul de reflectare al acestora a fost la început pagina religioasă „Lumea creştină" din *România liberă.* Ulterior fenomenul a luat amploare, apărînd o fundaţie şi **0** editură subvenţionată de aceasta - Anastasia, în scopul declarat de promovare a literaturii religioase. Acest nucleu intelectual a creat în 1990 un „Grup de reflecţie pentru înnoirea bisericii" şi ulterior o organizaţie a laicatului. Mişcarea va căpăta o tentă politică prin apariţia unui partid de orientare fundamentalist-ortodoxă pe linia Legiunii Arhanghelului Mihail, Mişcarea pentru România. După liderul spiritual al acestei grupări, dl Sorin Dumitrescu, „Destinul României nu poate fi despărţit de destinul creştinismului" (Interviu în revista *22* din 10 mai 1992). Dl Dumitrescu a luat multe atitudini publice, unele destul de violente, în sprijinul introducerii religiei în şcolile româneşti, împotriva Cartei Alianţei Civice care proclama că „Fiinţa umană este valoarea supremă",

considerînd aceasta o blasfemie pe linia francmasoneriei şi a Revoluţiei franceze (!), înfierînd „satanologia de tip comunist" (22 din 3 mai 1991) şi afirmînd că are dovezi materiale că Dumnezeu s-a aflat deasupra Pieţei Universităţii în perioada manifestaţiei (cf. Mircea Dinescu, interviu acordat *Opiniei studenţeşti,* noiembrie 1990).

Asemenea tip de mesaj nu putea să aibă foarte mare succes şi nici nu a avut. Totuşi a creat, surprinzător, adepţi mai ales în rîndurile tineretului universitar şi liceal, a cărui idiosincrazie pentru orice tip de organizare a fost foarte puternică după decembrie 1989. Asociaţii ale studenţilor ortodocşi s-au înfiinţat în toată ţara cu membri puţini," dar constanţi şi activi, remarcîndu-se prin diverse acţiuni cu caracter fundamentalist, ca manifestaţia împotriva recomandării Consiliului Europei de a suprima discriminarea sexuală din legislaţia românească.

Partidele creştin-democrate au avut un rol destul de puţin important în acest curent. Un adevărat mesaj creştin-democrat nu a existat în România şi nici nu avea cum să existe, deoarece creştin-democraţia este un produs de sorginte catolică, ortodoxia nefurnizînd baza doctrinară pentru o atitudine politică activă pe fond religios (Ciachir, 1992).Un singur lider din PNŢCD, Ioan Alexandru, poet naţionalist-ortodox, a avut atitudini publice de tip fundamentalist, cerînd armatei să se pună sub controlul bisericii etc. De asemenea a făcut carieră sintagma „cruciada copiilor" privind mişcarea revoluţionară a tinerilor din decembrie, dar fără alte consecinţe.

Mesajul „în oglindă"

în anomia vieţii politice româneşti de după 1989 singurele mesaje bine definite au fost cele ale partidelor istorice tradiţionale, şi aceasta pentru că erau mesaje moştenite de la generaţia precedentă (şi de aceea nu întodeauna adecvate la noile realităţi). Mesajele noi, în schimb, s-au definit greu şi au fost revendicate de toată lumea. Apartenenţa la Europa, ca să dăm doar un exemplu, a fost calul de bătaie favorit atît al lui Petre Roman, pe vremea cînd mai era încă prim-ministru, cît şi al opoziţiei democratice. Lupta împotriva comunismului şi a nomenclaturii a fost în 1990 fundamentul *Proclamaţiei de la Timişoara* — manifestul Revoluţiei, ca în 1992, după alegerile locale, să constituie

principiul de bază al grupării FSN-Roman, pe al cărui temei s-a separat de gruparea Iliescu.

Copierea mesajului adversarului a fost un fenomen destul de răspîndit după 1990, mai ales de către partidul de guvernămînt care nu a avut niciodată o doctrină. (Din acest motiv reprezentantul acestui partid şi totodată preşedintele delegaţiei României la C. E. nu a fost nici pînă la această oră admis în vreun grup parlamentar.) Competiţia principală pe acelaşi mesaj a fost în primii doi ani condusă de către Petre Roman, care căuta să dovedească Occidentului că opoziţia nu are monopolul mesajului democratic şi liberal. Interesant este că iniţial copierea a fost pur formală, ca ulterior cei care au practicat-o asiduu, ca P. Roman, să se apropie realmente de mesajul adversarilor iniţiali. Din acest motiv a pierdut FSN-Roman alegerile din septembrie 1992, deoarece electoratul lor era obişnuit cu un alt mesaj, iar electoratul potrivit pentru noul lor mesaj, avea deja opţiunea făcută pentru Convenţia Democratică.

în 1990 procesul a fost început cu ridicola *Proclamaţie de la Podu-lnalt,* ca replică a celei de la Timişoara, într-o încercare de recuperare (fără voia lqr) a zonelor-simbol ale Revoluţiei, care trecuseră de partea opoziţiei, prin artificii demagogice: „Eroii neamului nu s-au jertfit pentru interese meschine, nu pentru o jumătate, un sfert sau mai puţin din această ţară! Ei sînt ai noştri, deopotrivă ai Timişoarei, ai Bucureştiului, ai Sibiului, ai laşului, ai Clujului, ai Braşovului, şi ai tuturor plaiurilor româneşti. Ei nu sînt cei dintîi sau cei de pe urmă. Toţi sînt eroii Revoluţiei noastre, a românilor" *(Neamul românesc* din 15 mai 1990). Cu alte cuvinte, în vreme ce *Proclamaţia de la Timişoara* încerca o despărţire a apelor, o clarificare a răspunderilor şi o structurare a credibilităţilor, replica ei căuta, dimpotrivă, o omogenizare în plus, amestecînd pe revoluţionari cu cei care trăseseră în ei cu doar trei luni mai devreme, şi minoritatea avizată care ieşise în stradă împotriva lui Ceauşescu şi îşi dorea o *lustratia* cu majoritatea inertă, total dezinteresată de separarea puterilor în stat ca şi de alegerile libere. Alegerea Vasluiului, regiunea cea mai săracă şi mai puţin educată din România, este primul semn al împărţirii receptorului în două părţi distincte, inegale atît numeric, cît şi calitativ.

Tot FSN, generaţia mai tînără, care mai tîrziu va rupe partidul în două, abandonează ideologia de doar cu cîteva luni înainte, care dusese la maltratarea tineretului universitar

bucureștean de către minerii chemați în sprijinul FSN și copie de data aceasta de-a binelea limbajul opoziției în Proclamația din 20 noiembrie, și aceasta o reacție la marele miting antiguvernamental al Alianței Civice din 15 noiembrie, zi aniversară a revoltei muncitorilor din Brașov. „Frontul Salvării Naționale", se zice la punctul 9 al acestei proclamații, „apreciind contribuția deosebită a tineretului la înfăptuirea revoluției, îl consideră partener de nădejde în susținerea reformei, în stîrpirea corupției și înfrîngerea birocrației. Conservatorismul birocratic și vechile mentalități, care încearcă la diferite niveluri să polueze aerul proaspăt ce se instalează peste viața noastră economică și socială, pot fi învinse numai cu spiritul tinereții!" *(Azi* din 21 noiembrie 1990).

Dar culmea va fi atinsă în Convenția FSN din martie 1992, cînd tineretul pro-Roman, în timpul desfășurării procedurii de votare, înalță cîteva steaguri și începe să cînte cîntecele Pieței Universității și să strige „Jos comunismul". Printre ei, mulți ziariști de la *Azi,* citați în această lucrare cu mesaje cu totul contrarii. Dovadă că la o anumită categorie a emițătorului mesajul a fost ales doar în funcție de șansele sale de succes la public și de oportunitatea sa într-un anumit moment, el nereflectînd nici o doctrină sau măcar o viziune.

Mesajul generator de teamă (teama ca agent persuasiv)

Unitatea din ziua de 22 decembrie s-a spart repede. Seara deja manifestanții de la fostul sediu al Comitetului Central al partidului dădeau semne de nelămurire privind grupul Iliescu și prezența sa la televiziune. Atunci s-au tras primele focuri de armă. După mărturia actorului Ion Caramitru, intervievat de autoare, aceste focuri de armă ale armatei înspre Muzeul Național de Artă (finalmente s-a tras cu tunul) nu aveau în mod evident un adversar și au avut un caracter pur diversionist. Cu toate acestea, armata, reprezentată în Piața Palatului printr-un ofițer inferior, nu a ascultat îndemnurile larg mediatizate ale lui Ion Caramitru de a nu trage, și prima manifestație „de clarificare" s-a dispersat de groaza teroriștilor. La fel s-a întîmplat cu a doua, convocată special pentru această clarificare după execuția lui Ceaușescu pe 25 decembrie și anulată prin comunicarea insistentă la televiziune a unei posibile amenințări teroriste în acea seară în Piața Palatului. (Asupra acestui fapt cad de acord majoritatea autorilor care au scris o carte despre revoluția română.)

Ipoteza unora dintre acești autori (Radu Portocală, Victor Lupan, Nestor Rateș) este aceea că teroriștii au existat doar pentru a permite puterii nou instalate să se consolideze înainte ca cineva să investigheze trecutul lor comunist sau posibilele conexiuni cu KGB.

Nu este aici locul să căutăm a răspunde unei asemenea întrebări. Să remarcăm doar faptul de pură psihologie că fără teroriști și fără mia de morți adăugată sutei din Timișoara, de pe 17 decembrie după data de 22, dorința mulțimii de liniște și de pace pentru a se putea bucura în voie de eliberare ar fi avut alte proporții, ar fi durat, cu alte cuvinte, o vacanță de iarnă și nu o întreagă campanie electorală. Așa, năuciți de stress-ul creat de televiziunea română (ziarele din acele zile nu relatează mare lucru despre teroriști), care transmitea apeluri panicarde, zvonuri și știri pe de-a întregul false, ba dădea în direct și ordine armatei, populația nu a mai dorit decît să aibă în sfîrșit certitudinea că ceea ce păruse cîștigat pentru cîteva ore pe data de 22 reprezintă o achiziție definitivă. Panica lor din 12 și 28 ianuarie, cînd liderii FSN au fost acuzați că încearcă să confiște Revoluția, a fost o continuare a acestei frici că lucrurile sînt încă reversibile. A fost natural ca ei să reacționeze la această a doua încercare cum fuseseră sfătuiți să facă la prima — și fusese un succes: strîngîndu-se în jurul FSN. Teroriștii, fie ei reali sau imaginari, complici sau adversari ai grupului comunist liberal, le-au făcut din acest punct de vedere în orice caz un serviciu.

Această teamă pe care am schițat-o poate părea fiziologică, cîtă vreme nimeni nu are date pentru a afirma cu certitudine cine și de a cui parte au fost teroriștii. Dar speculare ei nu a mai fost naturală, ci perfect deliberată. Iată ce scria, spre exemplu, editorialistul și directorul *Adevărului,* Darie Novăceanu (numit în această poziție de puterea frontistă), despre apariția noilor partide și pretenția lor de nu lăsa monopolul puterii de stat în mîna FSN: „Pentru care motiv, atît de absurd, unele din aceste partide au cerut la adunarea din piața rușinii (mitingul din 12 ianuarie, n.n.) să aibă cîte trei reprezentanți într-un Front la constituirea căruia nu au pus nici un deget de ajutor? Ca să-l poată submina și dinăuntru?" (...) „A fost o adunare, mă tem că nu chiar spontană; o înghesuială perfectă, stăpînită de geometria imundă a haosului, capabil să pună în pericol destinul fragil al libertății de-abia cîștigate" *(Adevărul* din 14 ianuarie 1990). Iar în ziarul *Azi* din 2 noiembrie 1990, într-un articol nesemnat intitulat „Acum un an, pe vremea asta", amenințarea ia proporții para-

noice: „Pentru noi (...) e clar: **VOR CAPUL DOMNULUI ILIESCU** pentru că știu că noi **CEI MULȚI** îl considerăm **AL NOSTRU** pentru **Că** el **Stă ÎN CALEA CELOR CARE VOR SĂ PUNĂ MÎNA PE PUTERE NU ÎN INTERESUL POPORULUI."** Sau : **„OAMENI BUNI, FACEȚI DEOSEBIREA ÎNTRE CEI CE VOR BINELE ȚĂRII ȘI CEI CE VOR S-O PIARDĂ!** Nu este vorba aici de soarta domnului Iliescu, a domnului Roman, a celor care lucrează la guvern. Spunem soarta lor nu numai din punct de vedere politic, ci pur și simplu ne gîndim **LA CEI CARE-I AMENINȚĂ CU MOARTEA."** (în cei peste cinci ani care s-au scurs de la Revoluție, asupra foarte contestatului președinte Iliescu nu a avut loc nici un atentat, n.n.) Dar nu are importanță. Mesajul apelează fățiș la emoție, nu la rațiune (majusculele sînt din text, nu sînt date de autor), și, conform unui cunoscut experiment al lui Hartmann, apelul la emoție este mai persuasiv decît cel pur cognitiv.

Am enunțat aici una dintre principalele categorii de teamă care au fost folosite: teama de haos, de dezordine, de lipsă de autoritate. Faptul poate părea neverosimil la două săptămîni de la căderea lui Ceaușescu, dar este perfect natural: obișnuită cu hipertrofia unei autorități considerată ca rea, populația nu voia diminuarea autorității, ci doar schimbarea caracterului ei. Pentru o lume perfect diriguită cum fusese România ceaușistă, regăsirea într-o absolută libertate reprezenta mai mult o criză decît o realizare, după cum vom evidenția în capitolul rezervat receptorului. Din această cauză apelul la teama de haos, prezent foarte des și în discursurile televizate ale președintelui Iliescu, a fost un succes, ca și cea înrudită de „vid de putere", care nu ar preocupa nici un moment pe un cetățean al unei democrații europene de tip occidental.

A doua categorie de teamă speculată cu efect în 1990 a fost teama de conflict. Provenind dintr-o unanimitate forțată, care distrusese însă prin înăsprirea condițiilor de viață și încurajarea delațiunii relațiile firești de solidaritate, românii nu s-au mai putut regăsi după 1990 unul cu altul, dar au sperat să se întîlnească cu toții. Cu alte cuvinte, au rămas cu nostalgia unei unanimități formale. Conflictul, care le solicita o alegere cu care nu erau obișnuiți și anxietatea că această alegere s-ar putea să nu fie cea justă, a fost ocolit ori de cîte ori a fost posibil. Astfel, idei de bun simț și pe care populația le-a admis în sondaje sau interviuri focus au fost respinse atunci cînd au fost asociate sau

anexate de un conflict, sau cînd admiterea lor ar fi condus inevitabil la un conflict: „radicalizarea și polarizarea ce a cuprins în aceste zile orizontul politic (...) pătrunde insidios în cel mental. Oamenii se simt brusc agresivi, intoleranți (...) în plus, privind manifestațiile de stradă, privind chipurile congestionate și pumnii agitați, auzind strigătele și amenințările furioase, se întreabă, ca și cum ar descoperi dintr-odată că se află pe marginea unei prăpăstii: «Ce va fi mîine?»" *(Adevărul* din 10 mai — „Marea frică"). Aceste rînduri evocatoare aparțin de astă dată nu unui profesionist al propagandei ordinare, ci al manipulării prin presă, despre care a scris numeroase articole. Este vorba despre Mihai Coman, decanul Facultății de Jurnalistică din București (fosta academie de partid „Ștefan Gheorghiu"). Despre ce manifestație poate fi vorba pe 10 mai, dacă nu despre manifestația din Piața Universității? Sute de ore de înregistrări video ne redau aspectul unei manifestații care nu numai că nu a avut acest caracter descris aici, ci, dimpotrivă, atmosfera unui cenaclu artistic. Or, la ora la care dl Coman a scris aceste cuvinte într-un ziar cu un milion de cititori (moștenise abonamentele *Scînteii* comuniste), televiziunea nu transmitea de zile întregi nici o imagine din Piață. Era deci firesc ca cititorul dlui Coman să se teamă citind rîndurile sale de o răspîndire în restul țării a conflictului și violenței.

Teama de alternativa în care opoziția va veni la putere a fost construită de la început pe multiple planuri. Nu a fost vorba de un mesaj simplu, ci de unul de o extremă importanță, pentru transmiterea căruia au fost utilizate toate tehnicile propagandistice : înscenarea, zvonul, calomnia. începutul a fost făcut la contramanifestațiile din ianuarie 1990. Deja în acea perioadă Doina Comea se delimitase de FSN, și ca atare a devenit prima victimă a mecanismului. Corneliu Coposu afirmă că nu a fost doar un /von, că există date certe că o persoană străină s-a legitimat ca Doina Cornea în cîteva întreprinderi din Ardeal afirmînd că a venit să le cumpere (cf. *Dialoguri cu Vartan Arachelian,* Editura Anastasia, București, 1992). O primă spaimă legată de noțiunea de opoziție a fost aceea că opoziția va readuce marile inegalități sociale de dinaintea războiului, mult exagerate, de altfel, de către propaganda comunistă. A doua, repetată pînă la obsesie, a fost aceea că opoziția va ceda Ardealul maghiarilor sau le va permite acestora să-și facă un stat în stat în Ardeal, sau pur și simplu

va desființa granița — „granițe fluide cu Ungaria" (cf. *Azi,* campania electorală pentru alegerile locale din februarie 1992). A treia, că opoziția va pedepsi pe toți cei care au colaborat cu regimul comunist, ceea ce, aici avea dreptate Darie Novăceanu, reprezenta vreo jumătate din populație („Un nou canal Dunăre-Marea Neagră", cf. *Azi* din aceeași perioadă). Lansarea de către Ministerul de Interne la o conferință de presă oficială a zvonului că Doru Braia ar fi spus într-o convorbire particulară la MApN (? — n. n.) că instaurarea democrației în România nu se poate face fără exterminarea unui milion de persoane nu a fost o întîmplare. Cifra întreținea de altfel o confuzie perfectă. Cine intra aici? Colaboratorii Securității, care, ne spune generalul defector Ion Pacepa, erau unul din șapte adulți, deci vreo două milioane? Membrii de partid care erau vreo patru milioane? Mister. Un mister bine întreținut, care a făcut pe toți cei cu o conștiință vinovată să se solidarizeze cu regimul sau partidul care promitea să acopere crimele comunismului. Și oameni cu o conștiință vinovată erau mult mai mulți de un milion, dacă ne gîndim la furtul din avutul statului și corupția care deveniseră practici curente și cvasigenerale în timpul regimului Ceaușescu. Ne întoarcem la specialistul nostru, dl Mihai Coman: „Ce vor face ei cu puterea mîine?", se întreabă domnia-sa (e vorba de opoziția politică, n. n.). „Dacă cei care amenință vof avea puterea, ce-i va opri să-și treacă amenințările în faptă? Și pentru că fiecare are copii, are ce pierde și pentru cine lupta, Frica se instalează în suflete ca răspuns firesc la o realitate cotidiană din ce în ce mai amenințătoare, din ce în ce mai golită de promisiuni, din ce în ce mai nesigură" *(Adevărul* din 10 mai 1990).

Un mare număr de studii arată că mesajele care trezesc mai multă teamă sînt cu atît mai persuasive. Mesajele care trezeau frică au reușit să schimbe atitudinea oamenilor în problema fumatului și au scăzut consumul de țigări (Insko, Arkoff și Insko, 1965). Tot frica a schimbat atitudini în probleme importante, ca testarea nucleară, îngrijirea dinților, pedeapsa capitală (trecerea în revistă a lui Leventhal din 1970). într-un studiu al lui Winkler și Taylor din 1979 s-a evidențiat că, exact ca în cazul efectului de adormire, timpul este un factor important. Din două grupe care au ascultat mesaje persuasive, unele normale, iar altele pe bază de frică, eficacitatea celui din urmă s-a evidențiat doar mult mai tîrziu, cînd

s-a văzut că datorită fricii subiecții reținuseră un timp mai îndelungat conținutul mesajului.

în realitate, nu este cîtuși de puțin sigur că în toate situațiile frica este eficace ca agent persuasiv. De fapt, într-un studiu clasic (Janis și Feshbach, 1953), s-a evidențiat faptul că frica în exces poate duce chiar la inhibarea schimbării de atitudine,. Se pune întrebarea cînd este frica eficace și cînd anume produce un efect de tip bumerang? Janis și Feshbach (1953) au afirmat că esențială este prezența în mesajul pe bază de frică a mijloacelor de a o trata, de a o reduce. Cel mai eficient este, desigur, un mesaj în care schimbarea de atitudine ar duce la scăderea fricii, după cum afirmă Hovland.[13] Altfel, dacă nici o cale eficientă de a trata cu aceasta nu este prevăzută în mesaj[14], subiecții pot dezvolta o evitare defensivă *(defensive avoidness)* și rezistența să devină mai puternică pe măsură ce frica este sporită (Rogers și Mewborn, 1976).

După cum vom arăta pe larg în capitolul consacrat receptorului, societatea românească postrevoluționară a fost bolnavă de frică, dezmințind în același timp permanent că ar fi vorba de aceeași frică din timpul lui Ceaușescu. Conflictul din Iugoslavia a dat noi dimensiuni acestei frici, adăugîndu-se mai explicit teama de iugoslavizarea României, care a fost speculată fără scrupule. O adevărată problemă a Transilvaniei nu a existat în România decît în timpul celor trei campanii electorale. Atunci aţîţarea interetnică a atins însă proporții monstruoase. în campania electorală a PDSR pentru alegerile din septembrie 1992, de exemplu, putea fi ascultat un text explicit privind pericolul care paște Transilvania din partea maghiarilor, pe un fundal de fotografii albnegru cu cadavre mutilate, fără nici o precizare a sursei acestora sau a momentului la care făcea referință (arhiva Video-Est, București).

Se poate afirma, avînd drept probă întreaga colecție a ziarului Azi din 1990 pînă în 1992, că frica a fost principalul agent persuasiv de care s-a folosit partidul continuator al PCR, numit inițial FSN, apoi FDSN și finalmente PDSR. Șomajul, recuperarea vechilor proprietăți de către deținătorii lor (amendament explicit al Consiliului Europei încălcat de guvernul român,

[13] **Cf. Hovland, pp. 84-S5.**

[14] **în ce privește persuasiunea prin frică, vezi Secord și Backman, Gergen, Mollander, Perloff, Hovland.**

deoarece a fost baza campaniilor sale electorale), întoarcerea regelui care și-ar cere toate averile, nimic nu a rămas nespeculat. Iar calea de a scădea anxietatea era totdeauna prezentă în mesajul care o creștea. Această simplă cale era votul pentru puterea existentă, deoarece numai ea îi putea proteja pe cetățeni de exploatatori străini, de maghiari, de agenți secreți și de toate relele. Frica a fost marele succes al persuasiunii postdecembriste.

III

EMIȚĂTORII

EMIȚĂTORI PRINCIPALI ȘI EMIȚĂTORI SECUNDARI

Mesajul continuității, ca și mesajul schimbării, au fost propagate de mai multe categorii de emițători. între aceștia unii au fost emițătorii principali, cei care au elaborat mesajul în fondul său. Lor li s-au adăugat profesioniștii care i-au dat forma. Ulterior, nenumărați emițători secundari și intermediari, unii lideri de opinie în mediul lor profesional, alții simple relee, aveau să transmită mai departe publicului aceste mesaje.

La sfîrșitul lui 1989 în România exista un singur partid politic, care avea patru milioane de membri și cîteva mii de activiști de profesie. Lor li se adăugau cîteva zeci de mii de oameni cu diverse meserii, școliți la școlile de partid — de la faimoasa Academie de cadre „Ștefan Gheorghiu" la cursurile postuniversitare de îndoctrinare care purtau pomposul titlu de „universitate de partid" și prin care elita academică era obligată să treacă. Alte sute de mii care formau birocrația, deși supuși acelorași privațiuni cu restul poporului român, se deosebeau de acesta prin accesul la un fragment al puterii discreționare, suficient pentru a le da o conștiință de privilegiați. Numai cine a cunoscut bine un regim totalitar sau autoritar de durată poate aprecia această unică natură a puterii arbitrare, din care se împărtășesc deopotrivă ofițerul de poliție, portarul la un depozit sau funcționarul de la orice ghișeu public. Toți aceștia nu numai că nu sînt în serviciul public, dar au dimpotrivă menirea de a contribui la îngreunarea vieții cotidiene, la acordarea oricărui drept ca pe o favoare care trebuie îndelung cerșită și greu recompensată. Se mai adaugă aici cei peste zece mii de ofițeri de Securitate și numărul nedeterminat de colaboratori ai acestei poliții politice — și dacă nu era un turnător la șapte români, cum afirma generalul „detector" Pacepa, numărul, cum a reieșit din documentele Securității dezgropate la Berevoiești, era în orice caz de sute de mii. Pe lîngă toți aceștia penuria economică permanentă a creat o altă categorie privile-

giată — aceea a celor care puteau manipula produsele insuficiente, așa-zișii „gestionari". Motivul pentru care facem toate aceste precizări este că e importantă în primul rînd o evaluare numerică a celor care au servit drept emițători. Toate categoriile de profitori ai regimului Ceaușescu, toți cei care făceau parte din elita comunistă care va continua multă vreme să fie unica elită postcomunistă — și, după cum se vede chiar din sumara noastră descriere, mult mai mulți decît s-ar putea crede la prima vedere — au jucat rolul de emițători secundari în războiul persuasiunii declanșat din 1990 încoace. în studiul său asupra propagandei politice, Domenach, citînd pe Sakotin, afirmă că procentul de „agitatori" ai masei, acești propagandiști de rangul doi, pare a fi constant cam 8 % din populația totală.

Desigur că nu putem judeca în exclusivitate pe categorii: nu toți profesorii de istorie supuși unei îndoctrinări intensive (printr-un sistem de reciclări periodice și prin obligația de a fi organizatorii ședințelor de învățămînt politic în școli) au continuat să susțină după 1990 tezele PCR în ce privește istoria României: totuși un mare număr au făcut-o. Profesorul Tanco relatează, de exemplu, în cartea sa despre campania electorală din 1990, despre rolul jucat de preoții ortodocși, deveniți și ei emițători secundari ai mesajului continuității. Profitorilor regimului Ceaușescu li s-au adăugat la începutul lui 1990 cei care au căpătat poziții bune datorită Revoluției: directori numiți peste noapte de muncitori, „revoluționari" din orașe în care nu s-a tras un foc de armă și populația a ieșit în stradă după ce s-a anunțat victoria Revoluției, și care au umplut comitetele FSN constituite în locul celor de partid, deseori fără nici un alt merit decît curajul de a sesiza această ocazie rarisimă de parvenire și hotărîrea de a-și menține pozițiile. Liderii demonstranților progu-vernamentali de la întreprinderea bucureșteană IMGB din 29 ianuarie 1990, citați cu declarații în *Adevărul* din 30 ianuarie, sînt noul director, noul inginer-șef și noul lider sindical. Această categorie s-a identificat cu FSN-ul central și a considerat sincer că acesta nu este un continuator al regimului precedent, tot așa cum nici ei nu erau. Și tot această categorie și-a retras prima sprijinul după alegerile locale, deoarece majoritatea a pierdut aceste poziții în următorii doi ani, în favoarea unor foști profitori ai regimului Ceaușescu. Scindarea FSN din martie 1992 a fost în mare măsură urmarea revoltei acestor sincer dezamăgiți care se vedeau pierzînd teren în fiecare zi în favoarea „vechilor",

după cum au declarat autorului redactori la agenția de presă Frontpress a ziarului *Azi,* atît de agresiv în 1990 față de opoziție.

Emițătorii mesajului alternativ au fost la început foarte puțini și divizați. Unitatea lor a fost o unitate antiFSN, mesajul care i-a unit a fost unul negativ, înainte de a fi unul pozitiv. Acești primi emițători au fost supraviețuitorii gulagului românesc, oameni politici înainte de venirea comunismului dar nu numai, supraviețuitori ai vechii Românii, o mînă de disidenți și elita intelectuală care a priceput imediat capcana confuziei puterilor în stat întreținută de FSN, precum și revoluționarii veritabili, deci cei care ieșiseră în stradă în București, Timișoara și alte orașe înainte de căderea dictatorului. Cu excepția refuzului unei democrații originale, concept promovat de noua putere, aceste categorii nu aveau mare lucru în comun, nu comunicau decît insuficient sau chiar deloc între ele, iar numeric reprezentau foarte puțin: supraviețuitorii unei elite tradiționale decimate de represiunea comunistă, dar și de uzarea biologică, o mînă de intelectuali care avuseseră acces la vechile biblioteci sau la burse în străinătate în anii liberalizării comuniste, și generația tînără, radicală în gîndire, dar cu un insuficient simț civic și comunitar, care doar în număr mic s-a înscris în organizații civice și s-a prezentat la vot. Șansele studenților, primii care au sesizat frauda participării FSN la alegeri, de a-și persuada părinții — care îi întreținеau în facultate — erau evident foarte scăzute. Dezavantajul acestor categorii a fost și acela că au încercat pe față să schimbe punctul de vedere al altora. Este știut că declararea intenției persuasive micșorează mult eficacitatea unui asemenea demers (Petty și Cacciopo, 1974). Spre deosebire de ei, foștii informatori ai Securității și colaboraționiști de orice fel au devenit relee ideale pentru transmiterea de zvonuri (ca țăranul din grupul nostru focus din județul Brăila), fără a declara nici o intenție persuasivă, „de lămurire", cum aveau naivitatea să o facă studenții și elita intelectuală.

Emițătorii centrali, chiar dacă s-au grupat în jurul a două mesaje principale, se diferențiază totuși în cîteva grupuri. Astfel, mesajul continuității cu perioada comunistă a fost susținut, în mare, de trei grupări distincte: gruparea comuniștilor liberali, succesorii la putere ai clicii lui Ceaușescu; gruparea național-comunistă, discretă la începutul lui 1990, dar care a ajuns chiar la guvernare patru ani mai tîrziu; și gruparea oportunistă cunoscută sub sintagma de „Un viitor pentru România". Aceasta

din urmă a constituit echipa profesionistă care a dat forma mesajului puterii. Opoziția nu a avut niciodată un staff cu pregătirea și rolul acesta, lipsindu-se pur și simplu de stadiul organizării mesajului, ceea ce a costat-o enorm.

Mesajul schimbării radicale avînd la bază anticomunismul a fost la rîndul său susținut de foștii deținuți politici deveniți lideri ai opoziției — supraviețuitorii închisorilor comuniste — și de intelectualii foști disidenți. Vom analiza pe rînd principalele caracteristici psihologice ale fiecăreia dintre aceste grupe.

SUCCESORII

Deși în primul Consiliu al Frontului Salvării Naționale fuseseră incluși toți opozanții celebri ai lui Ceaușescu (dintre care cei mai importanți se aflau în provincie), în acest prim organ al puterii se aflau și un grup de oameni cu caracterisitici comune și între care pare să fi existat un acord anterior. Aceștia erau Ion Iliescu, comunist perestroikist, indicat de ani de zile de „Europa liberă" drept succesor al lui Ceaușescu; Silviu Brucan, fost demnitar stalinist, ulterior opozant al lui Ceaușescu cu sprijinul deschis al Moscovei; Dan Marțian, fost lider al Asociației Studenților Comuniști (succesorul lui Iliescu în această poziție), ulterior profesor de socialism științific, N. S. Dumitru, profesor de marxism; și Virgil Măgureanu, profesor la Academia de cadre a PCR, ofițer de Securitate și reorganizatorul acesteia după Revoluție. Măgureanu a fost desemnat de mulți autori și și-a asumat el însuși roiul de eminență cenușie al unei îndelungate serii de conspirații avortate împotriva lui Ceaușescu, care duseseră la arestarea și moartea unor participanți din armată, dar fără atingerea cuplului Iliescu-Măgureanu. Acestui grup, care avea în comun apartenența la elita intelectuală a PCR și legături cu Moscova care mergeau de la educație universitară la suspiciunea de afiliații KGB, i s-a adăugat inițial ca „om nou" un tînăr universitar numit Petre Roman. Deși acesta părea inițial să nu aibă mare lucru în comun cu ceilalți, tatăl său era totuși din aceeași categorie: comunist în ilegalitate și unul dintre primii organizatori ai Securității, ulterior eseist în același domeniu al socialismului științific. Este lesne de înțeles că acest grup vorbea o limbă comună, mai rafinată decît a lui Ceaușescu, dar de aceeași natură cu ea. Din primul comunicat către țară al CFSN Silviu Brucan a scos două referiri

ale autorului (Dumitru Mazilu, disident, fost securist, suspectat de a fi agent american) la Dumnezeu (grupul propagandiștilor era desigur ateu) și la împărțirea rapidă a pămîntului către țărani. „Cîtă vreme Mazilu utiliza discursul apărătorilor drepturilor omului", scrie Mary Ellen Fischer, istoric al perioadei comuniste și postcomuniste din România, „discursurile lui Iliescu și Roman sunau ca acelea ale reformistului de la început Ceaușescu, sau ale lui Gorbaciov în culmea «demokratizatsia». Atît Iliescu, cît și Roman vorbeau de necesitatea democrației și a participării masei, de o informație mai corectă din care să se poată deduce prioritățile economice și de competență în toate sectoarele, toate, teme favorite ale reformatorilor din partidele leniniste."[1]

S-a afirmat, și pe bună dreptate, de către majoritatea analiștilor, că personalitatea charismatică a președintelui Ion Iliescu a contat foarte mult în menținerea la putere a acestei grupări conservatoare, de care Petre Roman, influențat de contactele sale occidentale, s-a desprins în 1992, împreună cu elita tehnocratică educată în Occident pe banii PCR în deceniile șapte-opt și care s-a pronunțat o dată cu el pentru o completă reformă economică în sensul economiei de piață. Vom analiza în aită parte motivele pentru care președintele Iliescu a fost identificat ca lider ideal de către electorat. Ce l-a făcut însă pe președintele Iliescu să evolueze așa cum a evoluat în acești patru ani. și cum se explică traiectul unui președinte instalat de Revoluție și sincer opozant al lui Ceaușescu, care petrece ziua națională a României, patru ani mai tîrziu, cu Ilie Verdeț și Corneliu Vădim Tudor, un prim-ministm și un poet de curte ai lui Ceaușescu? Desigur, nu avem naivitatea de a crede că motivația acestei evoluții este doar de ordin psihologic. într-un serial recent din ziarul *Azi,* Adrian Severin afirmă că, într-o discuție între patru ochi cu el, președintele Iliescu ar fi reproșat după ruptura partidului reformiștilor din jurul lui Petre Roman că „Voi nu m-ați înțeles pe mine și din această cauză m-ați făcut să încalc toate înțelegerile și să-mi pierd și încrederea altora!" (cf. *Adevărul* din 19 septembrie 1994). Severin interpretează această frază ca o dovadă în sensul unor angajamente oculte față de KGB. Cum însă despre ceea ce este ocult speculațiile sînt întotdeauna inutile, noi ne vom mărgini să

Cf. Mary Ellen Fischer, „The New Leaders and the Opposition", în *România after Tyranny,* ed. Daniei Nelson, Westview Press, 1992.

încercăm o evaluare a rolului trăsăturilor psihologice personale ale președintelui Iliescu în evoluția sa ca lider.

Ca și majoritatea liderilor comuniști, președintele Iliescu nu are nici un fel de înțelegere profundă a felului în care acționează democrația de tip occidental, a unor noțiuni ca individualism, descentralizare ș.a.m.d. în cele două volume de amintiri ante și postrevoluționare publicate de redacția publicațiilor pentru străinătate[2], el ia apărarea perioadei comuniste, despre care consideră că are meritul de a fi scos România din subdezvoltare și a fi rezolvat un număr de inechități sociale. Ca și în alte discursuri ale sale, dușmanul identificat de el și cu care se răfuiește pe larg este opoziția democratică (la sfîrșitul războiului i se spunea „burgheză") și gruparea liberală din jurul lui Petre Roman, de care s-a considerat „trădat". Explicația atașamentului comunist al lui Ion Iliescu, dincolo de educația la Moscova și cariera sa politică sub comunism, rezidă în istoria cu totul personală a vieții și morții tatălui său, activist comunist în ilegalitate. Acesta, închis de regimul burghez în lagăr, este părăsit cu această ocazie de soție, mama președintelui, care își abandonează și copilul pentru a se recăsători. Acest eveniment este o sursă de frustrare deosebită pentru Ion Iliescu, incapabil chiar astăzi să ierte acest abandon. Ulterior, tatăl intră în conflict cu Gheorghiu-Dej și moare prematur ca urmare a persecuțiilor suferite din partea tovarășilor săi de partid.

Identificarea lui Ion Iiiescvfcu tatăl său este deosebit de puternică, încă de la prima sa disculpare în public, după momentul 12 ianuarie, președintele a spus cu lacrimi în ochi că tatăl său a fost persecutat de Dej și că „a murit la 44 de ani". Această idee revine pe larg în primul volum al amintirilor sale, în care figura puternic idealizată a tatălui domină perioada formării de valori a fiului. Chiar și la audierile comisiei pentru investigarea violențelor din 13-15 iunie, fără nici o legătură, președintele a adus din nou în discuție, susținînd teza complotului legionar, experiența sa în materie de extremă dreapta izvorîtă din perioada de detenție a tatălui sub regimul Antonescu. în orice caz, cariera sa precoce, de lider al studenților din România, pare să nu fi fost împiedicată de eșecul tatălui, ceea ce l-a făcut să nu condamne

[2] Ion Iliescu, *Revoluție și reformă,* versiunea întîi, Redacția publicațiilor pentru străinătate, 1993, versiunea a doua, Editura Enciclopedică, București, 1994.

sistemul ca atare, ci pe liderii deviaționiști de la „adevăratul comunism", Dej și apoi Ceaușescu. Apreciat ca un comunist foarte liberal cît a fost prim-secretar la Timișoara și Iași, Ion Iliescu și-a construit ideea de lider alternativ, atît singur, cît și cu ajutorul altora, cu mult timp în urmă. Cînd încă se trăgeau focuri de armă în Comitetul Central și se căuta un loc sigur pentru ședința CFSN, Iliescu s-a opus folosirii unei săli oarecare și a cerut să se meargă „în cabinetul unu", simbol al puterii ceaușiste. Înainte de a fi văzut de alții ca succesorul comunist al lui Ceaușescu, Ion Iliescu s-a văzut el însuși în această postură. într-un faimos interviu acordat cotidianului *Le Figaro* în primele zile ale lui ianuarie el apăra deja teza comunismului bun, adevărat, compromis de lideri precum Ceaușescu. Cu toate acestea, Ceaușescu a fost și a rămas un fel de model pentru Iliescu. Comportamente ale lui Ceaușescu, stereotipe de altfel în toată lumea liderilor comuniști, au fost preluate de Iliescu și menținute după ce susținătorii săi chiar îi sugeraseră să renunțe la ele, cum au făcut-o chiar ziariști de la *Adevărul* precum C. T. Popescu sau Sergiu Andon. în această categorie se includ vizitele de lucru în întreprinderi și ferme agricole, indicațiile date pe teren în tot felul de chestiuni profesionale specifice, extrem de variate, tendința permanentă de a considera toate sectoarele ca obiect al competenței și interesului său. Deși Constituția limitează prerogativele sale (destul de importante, totuși), lăsînd sfera economicului în afara lor, mesajele președintelui, precum cel din septembrie 1994, continuă să se refere la toate sectoarele vieții economice și sociale pe același ton paternalist și atotștiutor caracteristic predecesorului său.

Ion Iliescu nu a ascuns de altfel niciodată puțina sa înclinație către o democrație de tip occidental. El a fost primul care a vorbit de o democrație originală în ianuarie 1990. în campania electorală ulterioară a spus alegătorilor că democrația poate coexista cu un despotism luminat, iar în volumul său, *Revoluție și reformă,* rolurile statului ocupă un loc considerabil de pagini. „Economia socială de piață", sintagmă prin care președintele și cercul său desemnează menținerea controlului statului asupra unei bune porțiuni din economie este o aberație teoretică într-adevăr originală. Menținerea controlului asupra economiei a fost de altfel sinteza politicii președintelui în acești patru ani, și, cu toate că în declarațiile sale el afirmă de obicei că protecția socială este principala sa grijă (și a convins la două rînduri de alegeri), conform

raportului editat de Institutul de Cercetare a Calității Vieții pentru UNICEF, protecția socială în România, singura țară care a avut o guvernare și un președinte declarat socialist dintre toate țările Europei de Est, este cea mai slabă dintre acestea. Explicația oferită de autori este aceea că „bugetul nostru este grevat de subvenții substanțiale pentru largi sectoare ale economiei care nu reușesc să supraviețuiască prin ele însele. Aceasta este probabil explicația faptului că proporția cheltuielilor bugetare pentru protecție socială este sensibil mai redusă în România decît în alte țări".[3]

Conform analizelor atît ale IRSOP[4], cît și ale lui Pavel Câmpeanu[5]. dezbaterea televizată între candidații la președinție a adus succes în primul rînd lui Ion Iliescu. Atît în 1990, cît și în 1992, acesta a cîștigat în fața adversarilor săi insistînd în principal pe protecția socială și evidențiind faptul că necesitățile populației sînt mai importante pentru el decît reforma, din care nu trebuie făcut un scop în sine. Cu toate acestea, după cum reiese din cifrele raportului mai sus citat, protecția socială este aproape nulă în România, în orice caz inferioară celorlalte state din Est, fapt pe care președintele nu are cum să-! ignore. El a utilizat astfel permanent un dublu limbaj, o altă caracteristică specifică unui lider comunist, promițînd siguranță și protecție socială doar pentru a avea controlul asupra societății și sacrificîndu-le atunci cînd aceasta ar putea duce la o pierdere a controlului.

Natura autoritară a președintelui Iliescu nu are de altfel nevoie de o argumentație sofisticată. Președintele nu s-a putut obișnui niciodată cu ideea că există dreptul legal de a fi contestat, începînd din 28 ianuarie, cînd s-a dovedit un redutabil apărător al puterii, și p'înă astăzi, susținînd din 1992 un guvern din ce în ce mai impopular, Ion Iliescu a făcut totul pentru a păstra puterea. Discursul de la venirea minerilor pe 14 iunie l-am reprodus în capitolul consacrat mesajului autoritar și nu mai revenim asupra lui. Mult după momentele dramatice din iunie 1990, în fața comisiei parlamentare de anchetă, președintele a continuat să

[3] Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89-'93. Dinamica bunăstării și protecția socială,* Editura Expert, București, ianuarie 1994.

[4] IRSOP, *Renașterea unei democrații. Alegerile de la 20 mai din România,* 1991.

[5] Pavel Câmpeanu, *De trei ori în fața urnelor,* Editura AII, 1992, și *România înainte și după 20 mai* (Cu A. Combes și M. Berindei), Humanitas, 1991.

susțină că pe 13 a fost un complot (teză infirmată de Comisie și de Virgil Măgureanu). în plus legionar, cum a spus minerilor în dimineața zilei de 14 „unele elemente au apărut chiar în costumație legionară, au afișat drapelul verde"(!), deși poliția nu a adus nici o probă în sprijinul acestei afirmații, ba chiar susține în continuare, contrazis de comisia parlamentară, teza drogurilor, infirmată de Ministerul Sănătății. Toate acestea sînt extrem de importante, deoarece arată că autoritatea cea mai înaltă în stat a patronat propaganda mincinoasă împotriva opozanților. Un om educat ca Ion Iliescu nu poate să nu știe că drapelul verde e al Profetului, și nu al fasciștilor. Dar aici președintele coboară la limbajul rudimentar al instigării propagandistice, care se bazează pe asociațiile cele mai simple. Este culoarea verde asociată cu fascismul? Atunci, cea mai convingătoare dovadă că cineva este fascist este să spui minerilor că acesta a fost văzut defilînd cu un steag verde. în sfîrșit, pentru a completa tabloul celor care au căutat să legitimeze un regim autoritar în iunie 1990, trebuie spus că două persoane din grupul principal, N. S. Dumitru și' Virgil Măgureanu, au fost implicați direct în organizarea mineriadei. Dovezi în sensul celor de mai sus pot fi găsite în raportul Comisiei Parlamentare de anchetă, dar și în alte mărturii neglijate de Parchet (vezi și *Expres* nr. 23-24 din 1994).

De ce a fost o reușită persuasiunea președintelui Iliescu (dacă o putem numi persuasiune)? J. F. Brown dă următoarele explicații : „controlul mediei electronice, mai ales al televiziunii, singura sursă de știri și opinii în mediul rural unde ziarele urbane nu au reușit să pătrundă, «atingerea» unui nerv sensibil cu amenințarea că «boierii» se vor întoarce", „a exploatat neîncrederea profundă a muncitorilor și țăranilor față de intelectualitatea urbană", „a exploatat sentimentul antimaghiar, deși mai puțin decît Gh. Funar" „a fost aproximația cea mai apropiată de ceea ce voiau românii: o figură paternală", „a jucat pe conservatorismul unei culturi încă eminamente țărănească - antipatia, teama chiar, de schimbare", „a mai speculat și temerile economice contemporane" (Brown, 1994: 96,97). Tot aici se găsește și explicația pentru care președintele nu a reușit să convingă intelectualitatea și mediile occidentale și a devenit ceea ce Roy Taras numește „presidential dominant naționalist-oriented ieader" (Taras, 1993: 84).

Iată deci pe principalul emițător definit. Reprezentant al noii Românii și al ascensiunii sociale în sistemul comunist, promovînd valorile acestei epoci, egalitarismul averilor, supremația statului

și paternalismul. Emițătorul și-a impus mesajul prin violența propagandei sale, care a transformat opoziția într-o amenințare terifiantă și un permanent țap ispășitor, și prin utilizarea fără scrupule și cu mari costuri economice a mecanismului recompensă-pedeapsă, de care a dispus datorită faptului că, grație sprijinului Armatei și Securității, a reușit să preia imediat și fără opoziție întreaga putere în stat. Și a menținut-o deoarece, așa cum arătam în primele rînduri ale acestui capitol, a fost susținută de un vast grup de emițători secundari, constituiți într-o rețea moștenită din regimul ceaușist, dar practic unica rețea organizată care, pe baza continuității, a funcționat în România post-totalitară, în vreme ce cele noi aveau enorme dificultăți pentru a se crea.

NAȚIONALIȘTII COMUNIȘTI

în primăvara lui 1990 premierul guvernului provizoriu de atunci. Petre Roman, primea o scrisoare de la doi publiciști care serviseră atît Securitatea, cît și pe Nicolae Ceaușescu, prin intemediul revistei *Săptămîna,* în care aceștia cereau fonduri pentru o nouă revistă, care urma să atace în modul cel mai calominos și injurios pe adversarii politici ai regimului. Deși fără sprijinul lui Petre Roman, revista a apărut în vara lui 1990 cu titlul *România Mare,* avînd ca director pe Eugen Barbu, expulzat din Uniunea Scriitorilor pentru colaborationism cu Securitatea ceaușistă, și redactor-șef pe Corneliu Vădim Tudor, scriitor care se făcuse remarcat prin susținerea naționalismului regimului Ceaușescu în toate genurile literare pe care le practica și prin antisemitismul său. Un an mai tîrziu va lua ființă și un partid cu același nume, încurajat de vînzarea spectaculoasă pe care avut-o revista (circa 600 000 de exemplare), și care a respectat programul de injuriere a opoziției politice și a elitei culturale, atacîndu-l în plus și pe Petre Roman și aripa cea mai liberală din FSN. Prin intermediul articolelor lui Michael Schafir și Dan Ionescu din *RFRIRL Research Report* popularitatea revistei *România Mare* devine obiect de discuție internațională, fiind citată de regulă în toate referințele asupra naționalismului extremist din Balcani. La alegerile locale partidul a avut o performanță destul de slabă (mai bună doar în județul Botoșani), dar la legislativele din 1992 a reușit să atingă pragul de 3 % necesar intrării în Parlament, unde a intrat în coaliția guvernamentală împreună cu PSM,

PUNR și, desigur, PDSR, fapî care i-a adus lui Corneliu Vădim Tudor chiar un fotoliu de secretar al Senatului României.

Tot la începutul lui 1990, ca o reacție la apariția imediată a organizației maghiarilor din România — UDMR, a apărut ca o contraorganizație Uniunea culturală Vatra Românească. Un document a cărui autenticitate a fost contestată de unele surse (deși poartă o ștampilă clară) ne spune cîte ceva despre începutul. Vetrei. „Uniunea Vatra Românească promovează ideea că în țara noastră sîntem singurii stăpîni, în sensul că existența și activitatea pe toate plaiurile a minorităților naționale din România să fie ținută sub un control permanent" sau „Uniunea noastră își concentrează centrul de activitate în acest oraș (Tîrgu Mureș, n. n.) pînă la conștientizarea puternică în opinia publică românească a sentimentului național și înfrînarea revendicărilor de orice fel ale maghiarilor" (Tg. Mureș, la 20 februarie 1990, semnat indescifrabil, ștampila: „Uniunea Vatra Românească. Sediul național" — copie xerox după document din arhiva autorului). La primul Congres al Vetrei, din aprilie 1990, limbajul este deja mult îmblînzit, deși organizația continuă să se definească drept „un organ de luptă". In orice caz, așa cum unul dintre ideologii ei. Ion Coja. definește în ziarul *Azi* din 11 aprilie 1990 „chestiunea minorităților", ideea principală a organizației este aceea că România, nu este un stat multinațional, ci un stat național unitar unde trăiesc și minorități (UDMR nu a fost de acord cu formula stat național unitar din Constituția României), iar în ce privește reprezentarea proporțională a acestor minorități aceasta ar încălca „principiul competenței", indiferent de sex sau naționalitate.

Așa cum a demonstrat un istoric contemporan, Denis Delleîant[5], cadrele Vetrei Românești au cuprins un mare număr de ofițeri de armată sau Securitate în retragere, dar și destui intelectuali. Partidul Vetrei, Alianța pentru Unitatea Românilor-AUR. a avut o performanță electorală modestă la 20 mai 1990. Reorganizat ca PUNR — Partidul pentru Unitatea Națională a Românilor, reușește un scor bun la locale (cîștigînd primăria Clujului, capitala Transilvaniei) și la legislative (9 %), tot pe baza voturilor din Transilvania. Partidul a fost întotdeauna mai moderat decît

[6] Dennis Deletant, „Convergence versus Divergence in România: the Role of the Vatra Românească Movcment in Transylvania", în *Towards a New Community: Culture and Polilics in Post-Totalitarian Europe,* editat de Peter J.S. Duncan **și** Martyn Rady, University of London, 1993.

România Mare, insistînd pe latura defensivă şi nechemînd la mobilizare generală împotriva maghiarilor ca acesta din urmă, deşi preşedintele său, Gh. Funar, a desfăşurat pe cont propriu o activitate antimaghiară constantă, cerînd. între altele, interzicerea dreptului de a exista partide pe baze etnice. Candidat prezidenţial în septembrie 1992, Gh. Funar a încercat să pretindă că este independent de partidul de guvernămînt, dar a recomandat în turul doi alegătorilor săi să voteze pentru preşedintele Iliescu şi împotriva candidatului opoziţiei. Partidul de guvernămînt a încurajat întotdeauna partidele naţionalist-şovine, devenind aliatul lor formal după alegerile din septembrie 1992, deoarece a apreciat corect că poate profita din utilizarea sentimentului naţional în vederea creării „unei dinamici militante şi unanimiste, care se sprijină pe noţiunea de popor ca entitate omogenă nesusceptibilă de a fi traversată de interese contradictorii", cum scrie Alexandra Laignel Layastine[7].

In afară de partidele naţionaliste, gruparea naţionalist comunistă a avut o presă extrem de puternică, a doua după presa opoziţiei şi incomparabil mai solidă decît cea a partidului de guvernămînt. în realitate, se poate argumenta că grupul naţional-comunist folosit de Ceauşescu, care cuprindea mai ales scriitori şi publicişti, este cel care a creat partidele politice. Am vorbit deja despre liderii României Mari. Dar şi primul lider al Vetrei şi al PUNR, Radu Ceontea, a început ca secretar de redacţie la revista culturală *Vatra* din Tg Mureş. Acestor reviste li s-a mai adăugat *Europa* (director IIie Neacşu), *Românul* (director Nicolae Dan Fruntelată), *Naţiunea* (director Iosif Constantin Drăgan, fost legionar, colaborator al lui Nicolae Ceauşescu, finanţatorul din exterior al curentului reabilitării mareşalului Antonescu) şi o mulţime de reviste şi ziare locale, cu existenţă temporară.

O întrebare importantă este dacă se poate vorbi de o grupare naţionalist-comunistă care să poată fi definită printr-o ideologie reală, care a stat la baza elaborării unui mesaj comun, şi nu de o simplă grupare de interese ca atîtea altele în lumea românească. Un prim element definitoriu ar fi, să spunem, specialitatea ei principală de a utiliza într-o manieră simplistă şi megalomană simbolurile naţional-istorice pentru a cîştiga influenţă asupra prezentului. In acest domeniu ei sînt pe de o parte nişte mercenari, punînd ia dispoziţia oricui arsenalul lor (Ceauşescu, Iliescu, Iosif Constantin Drăgan), pe de altă parte nişte trezorieri ai unui preţios capital pe care îl exploatează în primul rînd în folosul propriu. Nimeni nu li-l poate disputa, datorită faptului că, de la reapariţia ideii de naţiune în limbajul oficial românesc (Congresul al IX-lea al PCR, trecînd prin perioada protocronistă şi pînă astăzi), ei au stăpînit constant aceste baricade, constituindu-şi o continuitate, un limbaj şi o reţea, uneori utilizate stîngaci şi pueril, dar alteori atingînd culmi ale profesionalismului propagandistic. Nimeni nu le poate disputa acest teren, presupunînd că s-ar putea găsi şi alţi oportunişti dispuşi să încerce, şi de aici rezultă că ei sînt totuşi mai mult decît nişte unelte. Dan Zamfirescu, un membru marcant al acestui grup, a spus de altfel odată într-un interviu acordat suplimentului cultura! al *Adevărului* că naţionaliştii protocronişti l-au folosit pe Ceauşescu (şi nu el pe ei), şi aproximativ la această concluzie ajunge şi unicul analist care a realizat o amplă lucrare pe această temă. Katherine Verdery[8], a cărei concluzie este că reapariţia naţionalismului sub regimul comunist nu se datorează doar dorinţei de emancipare faţă de sovietici, ci ofertei insistente a unui segment intelectual care nu se putea valoriza altfel, partidul fiind împins să se angajeze în această direcţie. Naţionalismul a fost deci folosit de această grupare în sens dublu: o dată pentru a oferi partidului comunist un sprijin în faţa internaţionalismului sovietic şi totodată un mijloc de legitimare în ochii poporului, şi, pe de altă parte, pentru ca o dată deveniţi indispensabili partidului să-şi poată impune în lumea culturală propriile criterii de valoare. Aceste criterii nu sînt, după părerea noastră, nici pe departe cele „naţionale", o dată în plus folosite ca armă, şi nu ca scop, şi nu sînt evident nici cele estetice, aflate în tabăra adversarilor protocronismului. Dar care sînt? Ce îi uneşte la drept vorbind pe Corneliu Vădim Tudor, Mihai Ungheanu, Dan Zamfirescu, Mircea Muşat, Ilie Bădescu, Ileana Vulpescu, Paul Everac, Ion Lăncrănjan, Paul Anghel, Radu Theodoru? Un singur lucru: conştiinţa faptului că nu sînt şi nu vor fi niciodată valori de talie europeană în domeniul culturii, că singurul teren pe care ÎI pot domina este spaţiul cultural românesc, şi singurul instrument de dominaţie — pentru că elita culturală i-a tratat întotdeauna drept reprezentanţi minori ai culturii

Alexandra Laignel Lavastine, *A propos de la question naţionale en Roumanie,* **Actes de Die, 1992.**

[8] Katherine Verdery, *National ldeology Under Socialism,* University of California Press, 1991.

române — este cel politic, şi anume naţionalismul. Prin această ideologie ei combăteau atît sentimentul lor de inferioritate, cît şi cel al unei părţi a clasei politice şi a populaţiei, îşi afirmau dispreţul şi neatîrnarea faţă de valorile europene, unde nu aveau acces. Această grupare a inventat din elemente preexistente noua doctrină naţionalistă, pentru a-şi face un loc mai mare decît merită în cultura română, pentru a cîştiga bătălia pentru putere în interiorul breslei culturale. Că puterea îi interesa în primul rînd pentru aceasta s-a văzut după 1992, cînd, reîntorşi la putere, s-au dovedit interesaţi de posturi guvernamentale într-un singur Minister, cel al Culturii, care a fost astfel din ce în ce mai izolat de circulaţia valorilor şi oamenilor de cultură la nivel european.

în orice caz, propaganda naţionalistă, de dimensiuni colosale, ridicole uneori — primarii! Clujului construieşte statui de zeci de metri înălţime ai diverşilor eroi naţionali, într-o perioadă de criză bugetară a primăriei pe care o conduce, şi patronează sărbătoriri populare puternic tributare stilului „Cîntarea României" —, pare să fie un succes. La sărbătoarea moţilor, televiziunea a prezentat imagini cu mii de participanţi, şi licitarea unor figuri ca Avram Iancu sau Ion Antonescu, într-o perioadă de criză a valorilor şi de dezamăgire faţă de liderii politici contemporani, pare să fie o bună sursă de legitimare pentru naţionaliştii români.

OPORTUNIŞTII

Campaniile electorale ale preşedintelui cîştigător au fost organizate de o grupare mai specială, deşi redusă numeric, din cadrul elitei conducătoare. Acest grup, care s-a autointitulat „Un viitor pentru România" la convenţia din 1992 a FSN, era compus dintr-un număr de tehnocraţi ca Vasile Secăreş (fost secretar de partid la Academia de cadre a PCR, şeful primei campanii electorale a lui Ion Iliescu), Vladimir Paşti, Adrian Năstase, Ioan Mircea Pascu. Mugur Isărescu etc. Teza acestei grupări, care beneficiase de excepţionale burse în străinătate în domeniul relaţiilor internaţionale chiar în timpul celui mai dur regim totalitar, era aceea, cum o definea unul dintre ei intervievat de autor, că societatea românească funcţionează numai pe sistemul relaţiilor interindividuale între oamenii cu influenţă şi că orice proiect trebuie să ţină seama de acest mecanism ocult. Strategia grupării este de a se asocia într-o reţea care să se poată strecura prin acest sistem definit de ei ca „balcanic", adunînd şi manipuiînd cît mai multă influenţă. Diferenţa dintre ei şi restul clasei politice care practică acest stil—practic toată. — ar sta în mai buna ştiinţă a utilizării influenţei o dată cîştigate. După cum se vede, o teorie sofisticată pentru a practica deschis ceea ce toţi ceilalţi practicau mai mult sau mai puţin mascat. Dorinţa grupului de a căpăta cît mai multă influenţă a întîlnit însă obstacole importante. Mai întîi Petre Roman, care a preferat să se lipsească de serviciile grupării intrigante, apoi alţi apropiaţi ai preşedintelui Iliescu, care s-au interpus constant între această grupare şi preşedinte. în orice caz, dacă nu au reuşit niciodată să capete acea influenţă decisivă pe care o doreau, nici nu au pierdut-o vreun moment cu totul,.iar contribuţia lor la succesul campaniilor electorale prezidenţiale, deşi nimeni nu îi poate estima exact ponderea, pare să fi fost decisivă. Acelaşi lucra se poate spune şi privind legitimarea discursului autoritar de stînga în ochii Occidentului, specialitatea grupării fiind propaganda de tip scientist. Exemple pot fi găsite în capitolul consacrat de noi tehnicilor propagandistice.

SUPRAVIEŢUITORII

Prima apariţie la televiziune, în ianuarie Î990, a unui grup leprezentînd Partidul Naţional Ţărănesc, cîştigător al alegerilor trucate de comunişti din 1946, ulterior victimă a unei înscenări şi a unei serii de procese care au decapitat conducerea partidului înainte de a trece la represiunea simplilor membri, a făcut publicului românesc o impresie deplorabilă. Băîrîni, uzaţi de ani îndelungaţi de închisoare, făcînd greşeala de a se prezenta la această primă emisiune complet îmbrăcaţi în negru, liderii naţional-ţărănişti, tineri la data instalării comunismului, arătau în 1990 ca nişte spectre ale trecutului. Cel puţin asta avea să considere în primul moment majoritatea românilor, care a avut o senzaţie • le respingere deosebită mai ales faţă de fizicul preşedintelui partidului, Corneliu Coposu, căruia pe 29 ianuarie un grup de tineri îi vor aduce la sediul partidului un coşciug. Pe măsură însă ce valurile de ură şi de calomnii ale gazetelor comuniste se vor abate din nou, a doua oară după patruzeci şi cinci de ani, asupra supravieţuitorilor unei elite politice cvasidecimată în temniţele comuniste, partea mai educată a opiniei publice din România s-a solidarizat cu această generaţie vîrstnică şi, pe temeiul sufe-

rinţelor îndurate şi al presupusei lor experienţe politice mai mari (deşi liderii partidelor istorice din 1990 erau studenţi sau absolvenţi tineri la data instalării comunismului), i-au cedat chiar rolul conducător al alternativei politice. Dacă Radu Câmpeanu, preşedintele PNL, deşi cu calităţi politice reale şi cu o prezenţă deseori strălucitoare, a avut. o carieră efemeră, dispărînd din primplanul scenei politice după doi ani, Corneliu Coposu, lider în topul antipatiilor în 1990, va urca încet-încet, ajungînd în 1994 la o credibilitate considerabilă ca lider al opoziţiei reunite, persoană respectată deopotrivă de adversari şi de aliaţi (vezi şi *Barometrul de opinie publică* IRSOP-IMAS din 1994). Această respectabilitate a generaţiei supravieţuitorilor a limitat foarte tare procesul firesc al evoluţiei interne a cadrelor partidelor de opoziţie. Schimbarea de generaţii a fost blocată de la început. După alegerile de la 20 mai, cîţiva tineri străluciţi vor părăsi Partidul Naţional Liberal din această cauză. Judecata lipsită de nuanţe care domina în acea vreme presa de opoziţie şi anticomunismul lipsit de orizont al multor foşti deţinuţi politici au interpretat această scindar". nu ca pe un serios semnal de alarmă, ci ca pe o nouă dovadă de colaboraţionism cu puterea a celorlalte generaţii. în PNŢCD, această generaţie fînără cel puţin nu a existat niciodată după Revoluţie: pentru alegerile din septembrie 1992 media de vîrsfcă a celor propuşi pe listele partidului a fost de 70 de ani; singurul senator al partidului ales la 20 mai murise de altfel în timpul legislaturii. Desigur că partidele istorice nu aveau de unde să aibă cadre noi: dar nici nu au încurajat formarea lor după Revoluţie. Simpatizanţi ai PNŢCD, studenţii din grupul lui Marian Munteanu aveau să părăsească opoziţia după numai un an. Liderul lor a citat cu amărăciune într-un interviu faptul că, după părerea şefilor opoziţiei, rolul generaţiei tinere era doar acela de a pune afişe. In schimb, generaţia „experimentată" a pierdut două rînduri de alegeri legislative fără a trage vreun moment concluziile cuvenite din aceasta: inadecvarea lor la realitate mergînd pînă la autism (la ambele rînduri de alegeri PNŢCD va pretinde că rezultatele au fost falsificate ca în 1946), structura imobilă şi centralizată a partidelor (candidaţii de pe liste fiind impuşi de la centru, filialele nu aveau prea mare tragere de inimă pentru a le organiza campania electorală), lipsa de concreteţe a mesajului politic etc. „(. . .) le venea greu să admită că una

dintre principalele cauze ale victoriei lui Iliescu era propriul lor dilentatism, propria lor lipsă de unitate, incompetenţa liderilor lor politici şi îndepărtarea de ceea ce majoritatea românilor gîndeau şi doreau" (Brown, 1994: 95). România a prezentat o situaţie destul de originală în contextul celorlalte ţări din Est: sistemul represiv în timpul lui Ceauşescu nepermiţînd organizarea unei opoziţii structurate, după cum afirmă Mary Ellen Fischer[9], supravieţuitorii clasei politice burgheze nu au avut practic nici un fel de concurenţă atunci cînd au luat conducerea opoziţiei, puţinii disidenţi din timpul lui Ceauşescu 3ăsîndu-se integraţi, şi nu angrenînd ei opoziţia pe o cale deosebită. După reunirea partidelor de opoziţie în Convenţia Democratică şi părăsirea de către liberali, spre marea lor pagubă, a coaliţiei (nu au reuşit să atingă pragul de 3 % necesar intrării în Parlament), generaţia vîrstnică din PNŢCD nu a mai avut chiar nici un concurent la conducerea opoziţiei, care va rămîne marcată de ceea ce vicepreşedintele Ion Diaconescu avea să declare la radio „ProFm", ca pe un merit istoric al partidului, prezenţa continuă în opoziţie din anul 1937. Această „opoziţie permanentă" creează un anumit tip de comportament care duce la respingerea de către electorat. în grupurile noastre focus din 1992 interlocutorii nu fuseseră capabili să reţină din mesajul opoziţiei absolut nimic în afară de faptul că era împotriva partidului de guvernămînt.

Al doilea aspect perceput de receptor în cazul opoziţiei este lipsa ei de unitate. Mary Ellen Fischer comentează apariţia simultană, în toamna 1990, a două formaţiuni pretinzînd că reunifică opoziţia română, Forumul Antitotalitar şi Alianţa Civică, văzînd aici o manifestare a unei dezbinări cronice.[10] Interlocutorii noştri din 1992, chiar cei care erau de partea partidului de guvernămînt, percepuseră extrem de favorabil apariţia Convenţiei Democratice prin unirea partidelor de opoziţie. Ideea de reunificare a mai multor partide Ii se părea contructivă. în contrast cu permanenta luptă şi înfruntare care constituia o sursă suplimentară de stress pentru ei. Această cronică dezbinare, manifestată printr-un nesfîrşit număr de scindări din partidele iniţiale, a fost şi o urmare a comportamentului acestei generaţii

[9] *V. nota 1.*
[10] *V. nota 9.*

conducătoare, incapabilă să se adapteze la o concepţie politică modernă, dar şi să permită accesul în structurile de decizie ale unei alte generaţii, să modernizeze opoziţia, să îi dea o structură mai descentralizată şi mai dinamică, care să favorizeze competiţia internă şi promovarea competenţei. Dar este de asemenea adevărat că nici o altă generaţie nu era pregătită pentru un astfel de rol, şi încercările izolate au sfîrşit prin a eşua.

AI treilea mare defect ai opoziţiei politice româneşti a fost acela că nu a ţinut nici un moment seama de interlocutor. în campania electorală din 1990 reprezentanţii partidelor istorice au fost împiedicaţi să meargă pe teren prin cîteva exemple de violenţă: Radu Câmpeanu a primit o piatră în spate în judeţul Brăila, maşina PNL a fost răsturnată de ţărani în judeţul Iaşi ş.a.m.d. In 1992 nici nu s-a mai încercat campanie la sate decît în mod izolat. în mediile urbane muncitoreşti nu s-a făcut de asemenea nici o tentativă mai serioasă de pătrundere, totul fiind lăsat pe seama campaniei electorale televizate.

Iar campaniile electorale televizate ale Convenţiei Democratice au fost improvizate şi lăsate la voia voluntarilor bine intenţionaţi şi neprofesionişti. Dacă la locale Convenţia s-a descurcat mai bine, calitatea candidaţilor ei în oraşe fiind bună, deoarece avea de partea ei o mare parte din intelectualitatea urbană (şi în alegerile locale candidatul în sine contează deseori mai mult decît strategia centrală de partid), cea pentru legislativele din 1992 a fost la drept vorbind absentă, făcută din clipuri realizate de voluntari în studiul video al GDS, fără o coordonare centrală şi fără consultarea materialului pregătitor realizat de IMAS şi de Sawyer Miller Group. Semnificativ pentru autismul şi lipsa de profesionalism a opoziţiei este faptul că în al doilea tur al prezidenţialelor din 1992 preşedintele Iliescu a ţinut ultima întîlnire electorală la Cluj, în fieful lui Gh. Funar, pentru a încerca să cîştige electoratul acestuia (ceea ce în bună parte s-a îhtîmplat), în vreme ce Emil Constantinescu, candidatul opoziţiei, a convocat un miting în capitală, la care au venit obişnuiţii Pieţei Universităţii, ale cărei cîntece au fost reluate. Cu alte cuvinte, sistemul de comunicare preferat a fost propagarea, mai comodă, dar care nu duce la cucerirea de noi adepţi. Aceasta este explicaţia pentru care vreme de patru ani partidul de guvernămînt a tot continuat să piardă adepţi, dar numai foarte puţini dintre aceştia au fost cîştigaţi de opoziţie.

INTELECTUALII DISIDENŢI

Al doilea grup emiţător al opoziţiei din România, important ca impact persuasiv asupra receptorului mai mult decît ca influenţă politică în cadrul opoziţiei, a fost cel al intelligentsiei, concentrată în jurul cîtorva membri care se ilustraseră printr-o disidenţă de tip intelectualist. Dacă unii disidenţi ca Doina Cornea aparţineau la drept vorbind generaţiei partidelor istorice şi au făcut imediat corp comun cu aceştia, iar alţii urmăriseră să capete o poziţie sau un paşaport şi au dispărut repede din viaţa publică, un mare grup de intelectuali provenind din ştiinţele umaniste sau cu veleităţi în acest domeniu s-au grupat într-o organizaţie denumită, la sugestia lui Silviu Brucan, Grupul pentru Dialog Social. Ideea iniţială se inspirase din KOR-ul polonez, dar dezvoltarea ulterioară avea să fie specific românească. Grupul a sprijinit formal manifestaţia din Piaţa Universităţii, contribuind decisiv la legitimarea acesteia în ochii Occidentului şi ai intelectualităţii româneşti provinciale, care nu a mai putut accepta ideea că personalităţi de asemenea talie puteau fi „cumpărate" sau „drogate". GDS a prezentat chiar două liste de independenţi în alegeri, care nu au avut însă succes, la fel cu lista intelectualilor foşti disidenţi, dar mai puţin radical antiFSN (Ion Caramitru, Andrei Pleşu, Dan Hăulică şi Mircea Dinescu), deoarece electoratul a preferat să voteze cu partidele de opoziţie. Cînd, în toamna acelui an, intelectualitatea va decide să fondeze o mare organizaţie civică, Alianţa Civică, calitatea membrilor înscrişi (marea majoritate a elitei culturale şi ştiinţifice) avea să fie principalul succes, numărul membrilor fiind foarte mic, în majoritatea filialelor doar de cîteva zeci. Alianţa a reuşit să mobilizeze mulţi oameni la mitinguri, dar nu într-o activitate civică constantă, poate şi pentru că liderii ei nu au proiectat niciodată un asemenea tip de activitate.

Eşecul GDS sau al Alianţei Civice a fost eşecul unei categorii, nu ai unei idei, dovadă că în cazul Prodemocraţiei ideea pare să fi reuşit. De ce a eşuat însă această categorie, care reprezenta în bună măsură elita culturală românească şi care rezistase corupţiei sistemului comunist? Ar fi de oarecare folos să discutăm aici proveniența lor, ca şi natura opoziţiei lor faţă de regimul comunist. După Mihai Botez, intelectualul post-

comunist este o specie deosebită, provenind dintr-un regim care pe de o parte privilegia pe intelectuali (unde au mai existat Case ale Scriitorilor în care aceştia creează şi beau pe banii statului?), ajungînd în final chiar să includă unele categorii intelectuale (ca inginerii) în cea teoretic privilegiată a clasei muncitoare, iar pe de altă parte rămînea în natura sa intimă profund anti-intelectual.[11] Cu toate acestea, încercarea de a crea o mişcare în genul Chartei '77 în România a eşuat, marea majoritate a intelectualilor preferind să se acomodeze cu regimul decît să î se opună. Unul dintre cele mai frecvente argumente invocate de intelectualii intervievaţi de autor în sprijinul lipsei lor de opoziţie la regimul Ceauşescu era acela că din moment ce muncitorii, teoretic clasa conducătoare, suportă toate privaţiunile fără să se revolte, nu este nimic de făcut. Cînd totuşi muncitorii s-au revoltat în 1977 în Valea Jiului, singur Paul Goma a fost de partea lor, iar în 1987, la revolta din Braşov, numai Silviu Brucan a atras atenţia că sfîrşitul regimului e aproape. Cu excepţii notabile, care se cunosc, intelectualitatea a reacţionat nu la ceea ce se întîmpla cu societatea românească, ci la ceea ce i se întîmpla ei în cadrul acestei societăţi. După 1990, voci ale unor intelectuali notabili au afirmat că intelectualitatea creativă a rezistat „prin cultură", cu alte cuvinte s-a opus pervertirii complete a valorilor culturale. Rezistenţa prin cultură nu este o descoperire românească. Autori ai glasnostului ca Gozman şi Etkind o consideră o formă de pact încheiat între regimul totalitar care se liberalizează şi intelectuali: acestora li se acordă autonomia culturală dacă nu se amestecă în politică. Este întocmai ceea ce s-a întîmplat în România. în plus, rezistenţa culturală a condus ia înfiinţarea de fronde culturale, care i-au izolat pe intelectuali de restul societăţii şi i-au fragmentat şi mai mult. Mare parte din energia intelectualităţii româneşti se consuma în dispute interne pe scena literară (cenacluri, Uniunea Scriitorilor, redacţii literare) sau în discursuri sterile. Situaţia aceasta a fost moştenită o dată cu mentalităţile corespunzătoare şi după 1989. Redactorul-şef al unei publicaţii intelectuale de prestigiu a declarat autorului în 1991 cu toată seriozitatea că Nicolae Manolescu a arătat atîta talent în politica internă a Uniunii Scriitorilor încît este foarte

[11] Mihai **Botez,** *Intelectualii est-europeni şi statul naţional comunist - un punct de vedere românesc.* Litera, Bucureşti, 1992.

probabil că ar fi un om politic potrivit. Grupul care a constituit GDS, deşi a chemat şi outsideri ca Doina Cornea sau Dan Petrescu, consta din intelectuali care se ilustraseră prin proteste limitate strict la domeniul cultural, cum au fost cele două scrisori denumite generic „a celor şapte" şi „a celor optsprezece". Aceasta din urmă a fost difuzată de „Europa liberă" cu întîrziere, după ce revolta de la Timişoara începuse deja. Unul dintre autorii ei, Ioan Buduca, intervievat de autor, a declarat că s-a simţit ruşinat auzind la radio revendicările pur culturale după ce marea revoltă deja începuse. Un alt membiu al GDS îşi descrie perioada în care se pregătea să devină disident ca o căutare a unei „disidenţe de tip intelectualist" sau „a unui scenariu al disidenţei (pseudo)savante". Acelaşi autor se autoanalizează lucid afirmînd că în retrospectiva acestui fenomen va fi dificil de stabilit „cît era vorba despre orgoliu" sau despre „vanitatea cuvîntului de disident".[12] Era greu ca din acest tip de gîndire să emane o mişcare pragmatică, capabilă de comunicare cu masele şi de solidaritate, şi nu este surprinzător că s-a născut una pe alocuri chiar autistă. Un filosof membru al GDS cu un trecut de stînga a mers pînă la a se plînge unei echipe de ziarişti francezi de la *Nouvel Observateur* că intelectualii români comunică perfect cu oaspeţii din străinătate, dar nu sînt cîtuşi de puţin înţeleşi de poporul român. La chiar prima conferinţă de presă a Alianţei Civice — între ale cărei scopuri se număra teroretic şi acela de a umple prăpastia dintre muncitori şi intelectuali —, un alt membru al GDS, pictorul Sorin Dumitrescu, s-a plîns ziariştilor că întrebările lor fiţi veneau în întîmpinarea obsesiilor sale. Foarte tîrziu şi după infinite separări, scindări şi conflicte interne s-a gîndit intelectualitatea opozantă că ea trebuie să meargă în întîmpinarea dorinţelor publicului, şi nu invers. Acesta a fost momentul în care Alianţa a fost părăsită de un grup mai realist, format în majoritate din oameni mai apropiaţi de ştiinţele sociale, care au format Partidul Alianţei Civice. De la această naştere survenită în 1991 şi pînă astăzi cele două formaţiuni (AC şi PAC) s-au sfîşiat mai mult între ele, ambele trecînd şi prin alte valuri de scindări. Poeta Ana Blandiana, figură charismatică a opoziţiei româneşti, lider al Alianţei Civice, nu a încetat nici un moment

[12] Gabriel Andreescu, „Filosofia disidenţei", în revista *Memoria,* nr.l din 1992.

să afirme că cei care au preferat angajarea politică sînt mai puțin dezinteresați decît cei care au rămas în Alianță [13], ceea ce corespunde unui alt simptom al intelectualității disidente postcomuniste descris de Gozman și Etkind, oroarea de angajarea politică declarată și revendicarea unui caracter apolitic (de genul luptei pentru drepturile omului) chiar pentru manifestări profund politice.

Intelectuali mai realiști sau mai puțin orgolioși nu au reușit nici un moment să capete destulă influență în cadrul acestor grupuri pentru a schimba cu desăvîrșire acest mod de abordare a realității, și e puțin probabil că ar fi putut-o face în orice caz. Capitalul de simpatie al unora ca Mircea Dinescu, Andrei Pleșu sau Gabriel Liiceanu a fost măcinat de această moară sterilă și izolată de restul societății, fără a putea fi capitalizat în beneficiul opoziției întregi. Revistele intelectualității au pierdut continuu cititori și au rămas foarte puține, subvenționate de la un număr la altul de diferiți sponsori și amenințate cronic cu dispariția. Condamnată în orice caz la opoziție datorită unui regim la fel de antiintelectualist ca și precedentul (încă din ianuarie 1990 s-a strigat „Moarte intelectualilor"), intelectualitatea românească nu a căutat în mod consecvent și profesional o cale de comunicare cu restul populației, pentru a-și face aliați, ci a preferat să se legene în iluzia unui perpetuu cenaclu de gen Piața Universității (unde la aparițiile Anei Blandiana se striga în delir „Te iubim!"). La fel de frustrată ca restul populației, în căutarea unei căi de a alimenta ale sale *deficiency needs,* intelectualitatea a căutat compania celor care o priveau cu adorație și a fugit din fața celorlalți. A fost un emițător ideal cîtă vreme a avut de a face cu prima categorie și a încetat să mai fie de îndată ce a atins limitele ei.

NOUA CLASĂ POLITICĂ

Dacă în 1990 toate aceste categorii puteau fi delimitate cu claritate, după patru ani a apărut o zonă comună, de intersecție a lor. în primul rînd Parlamentul: chiar din tabere diferite, parlamentarii au sfîrșit prin a avea anumite trăsături în comun, cum ar fi, de exemplu, faptul că toți se consideră nedreptățiți de

[13] „Acum într-adevăr îmi dau seama că Alianța era a noastră", interviu acordat de Ana Blandiana săptămînalului *22,* nr. 48 din 1992.

reflectarea activității parlamentare în mass media. La votarea noului Cod Penal, membri ai Senatului chiar aparținînd opoziției au votat pentru măsuri restrictive la adresa libertății presei, ulterior condamnate de raportorii Consiliului Europei. La fel, parlamentarii totodată membri ai Consiliilor de Administrație a Fondurilor pentru Proprietatea Privată (FPP) nu au întîrziat să aibă interese în comun și, ca atare, un limbaj comun. Reprezentanții elitei culturale s-au retras în mare parte sau au fost izolați. Generația mijlocie, indiferent de partid, s-a lansat în afaceri, și astfel s-a ajuns la o fluidizare a granițelor dintre categoriile de emițători prezentate de noi mai sus, care face de exemplu ca între FSN-Roman și PL 1993 cadrele de partid să pară perfect interschimbabile, și ale cărei efecte vor putea fi urmărite de abia în viitoarea campanie electorală.

„Informatix" (România) SRL, partenerul pentru România al iui Gaîlup Organization Inc., a realizat în 1993 o anchetă de opinie la care au răspuns 290 de parlamentari, din toate partidele politice. Rezultatele sînt destul de grăitoare. Numai 10 % dintre parlamentari consideră că sînt foarte informați în ceea ce privește situația actuală a țării. Majoritatea, 62 %, consideră că sînt „oarecum informați", iar 26 % recunosc de-a dreptul că nu sînt informați. Sursele de informare ale parlamentarilor români sînt presa scrisă (91 %), radioul public (78 %), televiziunea națională (Canalul 1-71 %), consultări cu experți și banca de date a guvernului între 50 și 60 %. Numai 22 % se informează din biblioteci, institute științifice, mass media occidentală.

Un prim lucru de spus depre noua clasă politică ar fi deci acela că este dezinformată și că nu știe să se informeze. Autorii chestionarului nu au investigat, spre exemplu, cunoștințele de limbi străine ale parlamentarilor: dar un director din Ministerul Afacerilor Externe, intervievat de autor în 1993, a declarat că mari probleme cu impresia lăsată la Consiliul Europei sînt determinate de faptul că parlamentarii coaliției guvernamentale din delegația pentru Consiliu nu vorbesc nici o limbă străină. Faptul este confirmat și de o anchetă de cultură politică realizată pe parcursul lunilor iulie-august de către cotidianul *Curierul Național în* rîndul oamenilor politici. Răspunsurile unor parlamentari din coaliția guvernamentală (Ioan Gavra, Vasile Văcaru, Adrian Păunescu), dar și ale unora din partea opoziției (Dumitru Căluianu), nu le-ar li putut aduce în mod normal nici reușita unui examen la facultate. Mai bine s-au prezentat deputații maghiari și unii din

opoziție care sînt de meserie analiști politici (dintre puținii reprezentanți ai elitei culturale rămași în Parlament). în rest, în acest memorabil serial la care au răspuns zeci de parlamentari nu s-a putut întîlni măcar o definiție corectă a culturii politice, iar o mare parte nu au putut indica nici autorii politici favoriți, nici ultima carte politică citită. Parlamentarii din coaliția guvernamentală au ieșit din încurcătură pretinzînd că au citit cartea președintelui Iliescu, *Revoluție și Reformă.* Cei din opoziție au citat unele titluri apărute la editura Humanitas, dar tot titluri de popularizare. Adrian Năstase (PDSR) citește de abia autorii clasici ca Montesquieu, și singur Stelian Tănase (Partidul Liberal), editor al unei publicații de cultură politică, citează pe Samuel Huntington și pe Leo Strauss, ale căror nume apar de altfel în ziar cu greșeli de tipar.

Faptul că noua clasă politică este atît de incultă din punct de vedere politic nu este atît de surprinzător și nici chiar atît de dramatic. Revenind la analiza de vocabular pe calculator făcută de *România liberă* după dezbaterea televizată a candidaților la președinție din 1990, ne reamintim că președintele Iliescu a folosit vocabularul cel mai redus și mai stereotip, o adevărată limbă de lemn. La ancheta noastră din 1992 interlocutorii ne-au spus în majoritate că îl preferă pe președintele Iliescu pentru că vorbește pe înțelesul tuturor. Parlamentarii care au răspuns la chestionarul nostru au declarat că atunci cînd iau cuvîntul sînt preocupați în primul rînd să se facă înțeleși (deci nu să aibă dreptate, să construiască un discurs frumos ș.a.m.d.). Emil Constantinescu a făcut mari eforturi să vorbească pe înțelesul tuturor în campania din 1992, și totuși la un grup de pensionare din 1994 interlocutoarele ne-au declarat că s-au simțit jignite de faptul că nu îl înțelegeau și că limbajul lui era atît de pretențios. în fața unui receptor ca acela descris de noi, cultura și vocabularul politic par a fi mai curînd un handicap. Alegerile favorizează pe acei emițători mai apropiați de receptor, mai rudimentari deci — „pentru ca să existe o comunicare între două serii, trebuie că ele să posede o complexitate comparabilă" (Sfez) —, dar viața politică ulterioară, atît cea internă, cît și cea externă, are numai de suferit avînd ca reprezentanți oameni de o cultură la nivelul în cel mai bun caz al unui absolvent de bacalaureat. Este aici un alt paradox al tranziției dificil de rezolvat.

Ancheta citată s-a interesat în continuare cît de des comunică parlamentarii cu alegătorii lor. Concluzia a fost, chiar dacă

bazată numai pe declarațiile lor, că rar. întîlnirile pe teren practic nu există. Ele au loc doar la biroul teritorial al parlamentarului, unde 55 % își întîlnesc alegătorii „cel puțin o dată pe săptămînă", 19 % de două-trei ori pe lună, 9 % o dată pe lună ș.a.m.d. O caracteristică a noii clase politice românești este că, în mare măsură, ea nu se consideră reprezentanta nimănui. Parlamentarii din diverse partide s-au desprins de partidul inițial și au migrat de la un grup parlamentar la altul fără să-și pună problema că alegătorii le încredințaseră un anume mandat, și nu altul. La chestionarul prin metoda frazelor incomplete distribuit de autor, la care au răspuns douăzeci de parlamentari, majoritatea au răspuns că preferă ca o cale de comunicare întîlnirea directă cu alegătorii, deci exact calea care a fost folosită mai puțin. Tot din acest chestionar s-a desprins ca notabil faptul că majoritatea repondenților au scris la rubrica „modelul meu de om politic este...": „nu am", indiferent dacă țin de opoziție sau de putere (chestionarul a fost distribuit numai la parlamentari de naționalitate română). Aceeași dificultate de a numi un model — ceea ce arată cît de lipsită de sistem de referință este noua clasă politică — a fost întîlnită și la ancheta *Opiniei studențești* din mai-iunie 1992, la care au răspuns candidații la președinție (opt persoane). Dintre ei s-a distins Emil Constantinescu, care are drept model politic pe generalul de Gaulle.

Părerea proastă a publicului despre politicieni, așa cum reiese din sondajele prezentate de noi în capitolul despre receptor, nu este, după cum se vede, total nefondată. De multe ori publicul urmărește dezbaterile parlamentare și se simte frustrat de discursurile nesfîrșite care nu par să se refere la viața sa, ci par a fi doar exerciții de retorică (exemplul cel mai bun sînt intenninabilele dezbateri din 1990 și 1991 pe tema amenințării maghiare la adresa Ardealului). Procedînd astfel, parlamentarii respectă, probabil fără să știe, valoroasele indicații ale Biroului Politic moscovit: „cei aleși trebuie să depună proiecte pur demonstrative, concepute nu în vederea adoptării lor, ci în scopul propagandei și agitației."[14] Atunci cînd un membru al partidului de guvernămînt intervievat de televiziunea română confundă Consiliul Europei cu Comunitatea Europeană, sau cînd politicieni marcanți acceptă să sară capra în emisiunile lui Viorel Gaiță de pe Tele7 ABC, nu știu formula apei, ca într-o emisiune parodică

[14] Cf. Domenach, *La propagande politique,* pag. 28.

realizată de Academia Cațavencu, sau data intrării României în GATT, este foarte greu ca publicul să-i mai respecte. O dată cu îndepărtarea de oamenii politici, așa cum sînt ei în tranziție, o dată ce persuasiunea politică este demascată ca propagandă și se discreditează pe zi ce trece, populația se îndepărtează însă și de orice interes pentru politică, ceea ce este extrem de periculos pentru o democrație în curs de formare.

IV

RECEPTORUL: O DESCRIERE CLINICĂ

ÎNCERCARE DE IDENTIFICARE

La data ultimului recensămînt efectuat în România, populația totală a țării era de 22,760 milioane de locuitori, dintre care maghiari 1,620 milioane, iar romi 0,409 milioane. Majoritatea o constituiau românii cu 20,353 milioane de locuitori. Peste 16 milioane au avut drept de vot (avînd 18 ani împliniți) și ca atare au fost înscriși pe listele electorale la cele trei rînduri de alegeri libere care au succedat căderii regimului comunist. Prezentarea la urne a fost cea mai mare în cazul primelor alegeri, cele de la 20 mai (86 %), și a scăzut pînă la cele legislative din septembrie 1992, cînd doar 76 % dintre alegători s-au prezentat la urne.

Cine sînt însă acești electori, din cine este constituit publicul vizat de mesaje persuasive din toate părțile? Conform Comisiei Naționale de Statistică, 47 % din acest public trăiește în mediul rural. Ca să fim mai precizi putem preciza că 11,141 milioane de români trăiesc în municipii și orașe, în vreme ce 10,789 trăiesc în comune, iar 0,693 în comune suburbane (CNS, 1984). 3,300 milioane din această populație este ocupată activ în industrie, iar 3,361 în agricultură, conform unei estimări a CNS din 1992. Mai este important de remarcat faptul că o bună parte din populația urbană este de dată recentă, numărul locuitorilor din mediul urban crescînd de la 6,3 în 1964 la 8,9 în 1974 și la 11,1 în 1984 ca urmare a procesului de industrializare masivă realizat de către Nicolae Ceaușescu. La fel de interesantă ni se pare și paritatea dintre cei ocupați în industrie și agricultură în anul 1992, cînd în 1964 numărul celor ocupați în agricultură era aproape dublu față de industrie (4 față de 2,9 milioane), ceea ce înseamnă apariția unei largi categorii de populație, care, fără a înceta să aparțină păturii țărănești, se „proletarizează" formal, adică a unui număr mare de țărani tineri (căci tinerii au fost primii care au migrat), fără pămînt, care de la cooperativa agricolă sătească se mută în industria locală și schimbă satul tradițional pe periferia blocurilor

din prefabricate, și lucrul la C.A.P. pe cel la uzină. „Trebuie adăugat", remarcă foarte just Mihai Botez, „că, de regulă, el socoate această traiectorie drept un «progres», iar istoria sa — drept o istorie de «succes»." [1]

După 1990 acest peisaj a început să se modifice, dar extrem de lent. Numărul celor ocupați în industrie a început să scadă, deși statul a conservat cît a putut mai mult industriile nerentabile de teama provocării unor mari conflicte sociale. Cu toate acestea, în doi ani s-a ajuns la aproape un milion de șomeri, cifră menținută teoretic pînă în 1994 (10 % șomeri din totalul populației active), dar în această perioadă deja erau aproape opt sute de mii de oameni fără lucru care ieșiseră din evidența Oficiului pentru șomaj și se dezvoltase paralel un întreg sector al „muncii la negru" care scăpa oricăror statistici oficiale.

In ceea ce privește pe țărani, ei au primit în folosință pămînt la începutul anului 1990. Conform unui sondaj IRSOP, 35 % dintre țărani au luat în folosință 5000 m^2, 24 % au luat 2500, iar 28 % nu au primit nimic. 41 % dintre țărani se declarau satisfăcuți, conform aceluiași studiu, cu această situație.[2] Ulterior, o parte dintre țărani vor fi împroprietăriți, restituindu-li-se ceea ce aparținuse lor sau familiei lor, dar numai în limita de 10 hectare de familie, conform Legii Fondului Funciar din 1991. O bună parte însă, mai ales în regiunile de cîmpie, vor pune pămînturile proprietate personală sau luate în folosință în comun, creîndu-se așa numitele „asociații".

Unul dintre caracterele specifice ale persuasiunii electorale în România postrevoluționară, datorat mai ales inexistenței partidelor politice în toată perioada comunistă și înjghebării lor în pripă în 1990, a fost inexistența aproape totală a contactului direct al candidatului sau agentului electoral cu votanții. Acest fenomen a fost cvasigeneral în regiunile rurale, dar și urbane, unde doar mitingurile electorale strîngeau la un loc alegătorii, de cele mai multe ori pe cei care erau deja convinși, ba chiar împătimiți ai unei anumite cauze politice. în cartierele de blocuri, chiar ale capitalei, București, alegătorii au fost tot atît de izolați de orice contact cu vreo idee străină cercului lor intim ca și în satele din fundul munților. Singurul care pătrundea în casa lor era televizorul, cu unicul program de dimensiune națională, programul unu. întrucît Frontul Salvării Naționale nu a început ca partid politic, ci ca o suprastructură a comitetelor improvizate care succedaseră vechii conduceri comuniste în timpul Revoluției, el a preluat practic majoritatea cadrelor de valoare de vîrstă activă. Dacă la oraș unii aveau să se retragă din Front și să pledeze pentru pluralitate, la sat toți agenții de influență erau și aveau să rămînă de partea regimului, nu numai fostul președinte de CAP sau inginerul-șef agronom, deveniți acum președinții asociațiilor locale, ci chiar și preoții ortodocși, care în numeroase sate au figurat la alegerile locale pe listele FSN sau au făcut propagandă electorală pentru acesta.

Evoluția hărții electorale a României, ca să spunem așa, din mai 1990 în septembrie 1992 a evidențiat cîteva lucruri. O dată, că succesul FSN și al președintelui Iliescu a avut ca localizare geografică de predilecție Vechiul Regat, adică Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea. Baza electorală a noii puteri de la București a fost și a rămas, chiar după septembrie 1992, satul și orașul mic și mijlociu. Orașele mari au fost cîștigate de Convenția Democratică încă de la locale. Diverse alte categorii s-au autonomizat vizavi de putere cu timpul, cum ar fi șomerii și diverse sindicate muncitorești. în același timp, categoriile cele mai dependente au rămas țăranii, în continuare lipsiți de unelte și mașini agricole, și din care doar un sfert au primit certificatele de proprietate asupra pămîntului, restul așteptîndu-le în continuare de la autoritatea locală, primărie sau prefectură, și pensionarii, rămași fără ajutor și cu pensii minimale în fața unei inflații distrugătoare. Conform celor mai recente sondaje IRSOP și IMAS[3], aceste două categorii constituie baza electorală remanentă a președintelui Iliescu și a partidului de guvernămînt (FSN). Din ce în ce mai dezamăgiți de noul regim par a fi muncitorii, convinși pe pielea lor de falimentul industriei de stat și de șansele lor scăzute de a se alege cu ceva în urma procesului de privatizare, deși ei au fost continuu protejați de stat prin menținerea în funcționare a sectoarelor industriale nerentabile (conform unui raport pentru UNESCO din 1993 al Institutului de Cercetare pentru Calitatea Vieții al Academiei Române).

[1] Mihai Botez, *Românii despre ei înșiși.* Editura Litera, București, 1991.

[2] „Satul românesc", sondaj IRSOP din 22-25 octombrie 1990, publicat de *Libertatea* din 5.11.1990.

[3] *Barometrul de opinie publică,* la comanda fundației Soros, trimestrial, 1994.

In lucrarea de față autorul a avut de ales între două căi de prezentare a materialului. Una ar fi fost prezentarea pe rînd a fiecărei categorii sociale cu care s-a discutat prin intermediul grupurilor focus — ceea ce ar fi lăsat deoparte sondajele, devenite dificil de încadrat, și ar fi avut riscul unor repetiții nesfîrșite la unele capitole la care majoritatea populației, indiferent de categoria socială de care aparține, prezintă același sistem de valori și aceleași stereotipii atitudinale și comportamentale. A doua ar fi fost sinteza celor discutate într-un fel de foaie de observație, dar într-o manieră mai puțin rigidă, a populației electorale, metodă care avea dezavantajul de a lăsa deoparte tot ceea ce este specific fiecărei categorii în parte. Așa se face că am optat pentru o reunificare a celor două metode. Vom încerca să sintetizăm „foaia de observație" comună majorității populației electorale pentru perioada de tranziție, făcînd necesarele deosebiri acolo unde este cazul, apoi vom adăuga la fiecare categorie în parte ceea ce s-a desprins ca specific pentru ea în cursul investigațiilor noastre.

De aceea este necesar să precizăm că nimic din ceea ce scriem sau citățm aici nu trebuie să capete un caracter excesiv de generalizator. Anchetele de opinie pe care le citățm sînt doar un fundal destinat să dea o orientare cantitativă, în vreme ce rezultatele grupurilor noastre focus și mecanismele de gîndire descrise prin intermediul lor completează imaginea, fără însă a desemna exact o categorie a populației. Putem cel mult spune că un anume stereotip sau mod de gîndire este împărtășit de mulți țărani, din regiuni diferite sau din aceeași regiune, dar nu putem face o hartă psihologică a României la fel de precisă ca o hartă electorală. De altfel, nici chiar trei rînduri de alegeri nu au reușit să definească perfect electoratul fiecărei părți, deși se poate spune, de exemplu, că este cu atît mai improbabil ca un alegător să voteze după 1992 cu puterea dacă este bărbat, locuiește în Ardeal, este mai tînăr de 50 de ani și provine din mediul urban (Kivu și Galat, 1993).

Cu toate acestea, putem afirma ca o primă concluzie neîndoielnică a cercetării noastre că există o coerență internă a credințelor, convingerilor, atitudinilor și comportamentelor unei populații din care comportamentul electoral poate fi dedus cu relativă ușurință pe baza logicii. De exemplu, este lesne de observat că aceia care sînt mai puțin interesați în democrație sau declară pe față că un sistem politic cu un singur partid este superior celorlalte votează de regulă similar — în cazul nostru, cu partidul de guvernămînt. Dincolo de aceasta există posibilitatea de

a stabili nenumărate alte corelații. Am putea chiar afirma că de fapt comportamentul electoral este numai partea de sus a aisbergului. Nici informarea sau dezinformarea de care s-a făcut mare caz în 1990 nu joacă rolul cel mai important. în realitate este vorba de moduri de a fi distincte, diferite, de la memorie pînă la reprezentările sociale ale unor fenomene contemporane, care ne fac să afirmăm că există la această oră două tipuri de populație distincte în România, una majoritară și alta minoritară. O primă diferențiere foarte simplă între ele ar fi aceea că una a fost distrusă, schimbată sau plăsmuită de comunism în mare măsură, în vreme ce cealaltă s-a păstrat mai mult intactă, fie datorită legăturilor ei cu vechea Românie, fie datorită unei educații superioare care i-a dat un orizont mai larg. Mihai Botez observa cu justețe că, față de anul 1945, România anului 1985 putea fi descrisă chiar ca „o nouă Românie", în care elita veche fusese distrusă prin închisori, satul cu rolurile sociale tradiționale (preotul, învățătorul, fruntașii în general) dispăruse de asemenea, muncitorimea nu era un proletariat veritabil „cu conștiință de clasă", deoarece incorporase atîția țărani veniți la oraș etc. în plus, remarca Mihai Botez, „indicele de satisfacție" al acestei lumi nu era atît de scăzut pe cît își putea închipui un observator din Occident.

După 1990, cînd vechea Românie a fost evocată ca tărîm al normalității și reper al reîntoarcerii, au fost unii, chiar dintre cei tineri sau mai ales dintre ei, care s-au îndreptat către valorile acestei lumi vechi, mai europene decît prezentul românesc, întîlnindu-se acolo cu supraviețuitorii vechii elite și cu elita culturală, care, deși de dată recentă, păstrase întotdeauna adevăratele valori la locul cuvenit. Acest fragment al populației s-a constituit repede în singura opinie publică veritabilă ce a funcționat în acești ani, înțelegînd prin aceasta un segment avizat și activ al opiniei publice, restul inert al populației manifestîndu-se doar prin sondaje și la urnele de vot. Această minoritate educată și activă a fost în foarte mică măsură un receptor și în mult mai mare un emițător veritabil — participînd la demonstrații de protest, semnînd diverse petiții și apeluri etc. Din această cauză ne vom opri destul de puțin asupra ei. în fond, nici nu este foarte interesantă: o populație educată, citind ziare și reviste, cărțile de educație social-politică ale Editurii Humanitas apărute în tiraje foarte mari, o populație prooccidentală, prodemocrație și economie de piață este, în Europa sfîrșitului de veac XX, la drept vorbind,

o populație perfect normală. Ea nu poate fi ţinta unei persuasiuni grosiere și nici obiect de manipulare. Ceea ce face originalitatea României față de unii dintre vecinii ei mai avansați pe drumul democrației este raportul nefavorabil dintre această minoritate și restul populației, ruptura uneori cvasitotală care pare să existe între aceste două fragmente, care ne pot face să vorbim practic despre două Românii diferite, cu conștiințe de sine și a restului lumii diferite. Subiectul nostru este însă România postcomunistă, și aceasta cuprinde pe românii care, chiar și la această oră, prezintă un sistem de valori mai apropiat de regimul comunist, în care și-au trăit de altfel toată viața, decît de democrațiile occidentale. Ipoteza că această populație este doar dezinformată și că prin informare ea va deveni brusc receptivă la valorile unei societăți liberale și democratice a fost una dintre cele mai catastrofale și care a dus la o înfrîngerea repetată a opoziției politice și a persuasiunii ei electorale.

„Foaia de observație" care urmează nu este deci caracteristică pentru întregul popor român, ci se referă mai mult la acest tip de populație (vom încerca să-l denumim după ce îl vom descrie). Anchetele de opinie de care ne vom servi vor da, de altfel, tot timpul, o idee, fie și imperfectă, a procentului de populație care prezintă caracteristicile descrise de noi. Cu totul aproximativ, putem spune că este ceva mai mult de jumătate. O estimare mai precisă de asemenea natură este, de altfel, imposibil de făcut.

GRADUL DE INFORMARE. CONȘTIINȚA POLITICĂ A ELECTORATULUI

Ultimele alegeri libere din România înainte de instalarea comunismului avuseseră loc în 1946. Rezultatele au fost de altfel trucate de către comuniști, dînd ca învingător Frontul Național Democrat, cînd se pare că votul ar fi avantajat PNȚCD. Totodată alegerile din 1946 reprezentau primele alegeri pentru femeile din România, în ciuda faptului că votul universal le acordase acest drept teoretic încă de la sfîrșitul primului război mondial. Partidele politice și activitatea de partid fuseseră suspendate de către regele Carol al II-lea începînd din anul 1938. suspendare prelungită în timpul războiului, sub dictatura militară a generalului — apoi mareșalului — Ion Antonescu. Reapariția lor la sfîrșitul războiului avea să fie cu. totul meteorică, în condițiile în care

procese intentate cu sprijinul ocupației sovietice aveau să azvîrle în închisoare mai întîi pe tinerii liberali (1945). apoi pe fruntașii PNȚCD (1947).

Ca un cetățean român să fi votat la alegerile din 1946 el trebuie să fi avut cel puțin 18 ani. Socotind că speranța de viață în România este de 67 de ani, 44 de ani mai tîrziu, la alegerile libere din 1990, se poate spune că experiența ultimelor alegeri libere era nulă sau supraviețuia deformat doar în memoria celor care fuseseră foarte tineri sau copii pe atunci. Se poate considera, pe bună dreptate, că experiența democrației românești interbelice nu mai supraviețuia decît ca experiență culturală, indirectă, la nivelul celor foarte educați (suficient cît să-și fi făcut o educație paralelă cu cea comunistă), și că singurul reper pentru alegerile din 1990 puteau fi democrațiile occidentale contemporane „capitaliste", cum fuseseră ele prezentate de o îndoctrinare sistematică, an după an. Cunoașterea acestora era de asemenea indirectă, deoarece un număr infinitesimal de români putuseră călători peste hotare în timpul regimului comunist și încă și mai puțini se întorseseră din Occident.

în campania electorală și după ce rezultatele alegerilor din 1990 au devenit publice au existat două curente aparent contradictorii. Unul, deja citat copios de noi în capitolul dedicat tehnicilor persuasive și propagandistice, aparținea puterii postcomuniste și susținea că electoratul fusese perfect informat și votul era urmarea unui act de discemămînt autentic. Al doilea, susținut de opoziție și intelectualii de la GDS. susținea că electoratul nu știa „nici abc-ul democrației" și votul îi fusese obținut ca urmare a unei fraude intelectuale și morale. în mod paradoxal, ambele puncte de vedere erau oarecum justificate, ele fiind, ceea ce în acel moment al patimilor nimeni nu putea admite, complementare. Este o realitate că electoratul era dezinformat — o vom proba îndată. Nu este mai puțin adevărat că nu era mai bine informat și datorită faptului că atitudinile sale preexistente l-au făcut să respingă un anumit tip de informare, să o considere inutilă, ba chiar dăunătoare, și că, respingînd opoziția, o bună parte a electoratului respingea cu bună știință chiar sistemul democrației occidentale despre care nu voia să știe mai multe pentru că nu îl considera potrivit cu necesitățile sale la acel moment.

Pentru a începe însă cu informarea, să mai precizăm cîteva lucruri. Cu complicitatea FSN, în cîteva zile în care ar fi trebuit

completat organul legislativ provizoriu, CFSN, cu membri ai opoziției, au apărut un număr imens de partide-satelit ale Frontului care au revendicat locuri egale cu opoziția tradițională, așa-zisele partide „istorice". De acest mare număr de partide, care au solicitat și au obținut în campania electorală televizată același timp de emisie cu partidele istorice, s-au prevalat toți observatorii români care au tratat subiectul. în analiza IRSOP a alegerilor de la 20 mai, singura testare a informării electoratului a fost realizată printr-o anchetă asupra personalităților politice mai cunoscute. Faptul că publicul auzise de unul sau de altul din liderii opoziției pe care îi văzuse în treacăt la televizor sau ca subiect al nenumăratelor zvonuri care circulau nu proba la drept vorbind absolut nimic. Interesant ar fi fost de văzut cît la sută din public știa despre trecutul comunist al președintelui Iliescu și cît la sută credea că șeful PNȚCD, Corneliu Coposu, venea din străinătate, deși el trăise în România toată perioada comunistă. Această explicație avea două avantaje: ea deculpabiliza pe cei care ar fi trebuit să facă această informare (în primul rînd televiziunea) și pe cei care ar fi trebuit să fie mai interesați de ea (publicul), cuipabilizînd în schimb „frenezia politică" a celor care înființau partide, deși această activitate era în mare parte manipulată (mare parte din cadrele noilor partide s-au regăsit ulterior în partidul de guvernămînt). „Politica", în viziunea publicului din primăvara lui 1990, stimulată de propaganda comunistă, era o activitate cu totul diferită de guvernare, o activitate în plus, sursă de risipă de energie națională. FSN, care era la guvernare, „muncea" să conducă țara, în vreme ce celelalte partide nu făceau nimic, ba chiar îl împiedicau, prin lupta pentru putere, să guverneze. Numai 34 % dintre români se considerau de exemplu satisfăcuți de dreptul căpătat după revoluție de a avea un sistem multipartinic, față de peste 60 % mulțumiți de mai buna aprovizionare și de libertatea presei, conform unor sondaje repetate ale GDS din primăvara lui 1990.[4] Nici un moment liderii de atunci, deși teoretic înscăunați de o revoluție democratică, nu au schițat gestul de a explica cît era de nedemocratică această viziune și care este mecanismul democratic normal. în sfîrșit, la un sondaj Gallup din toamna lui 1994, doar 44 % dintre români au apreciat că e importantă existența mai multor partide politice.

[4] **Pavel Câmpeanu, Ariadna Combes, Mihnea Berindei,** *România înainte și după alegerile de la 20 mai,* **Humanitas, 1991.**

Dacă nu avem o testare a informării publicului din 1990 care să ne satisfacă, ne putem totuși orienta după anchete mai tîrzii, cînd, în plus, informarea ar fi trebuit să fie mai bună. Astfel, conform unor sondaje citate de sociologul Ioan Mihăilescu, „60% din populația investigată nu poate defini în ce ar consta stînga sau dreapta politică, iar peste 15 % caracterizează într-un mod cu totul fantezist sensurile politicului", „O treime din populația anchetată nu poate explica în ce constă democrația, iar o treime reduce democrația doar la manifestarea libertății și la respectul normelor morale".[5] în cadrul unei anchete desfășurate de către CIS și analizată de Pavel Câmpeanu, s-a analizat cunoașterea de către public a unui număr de partide principale (12), precum și a poziției acestora față de putere (guvernare/opoziție) sau față de spectrul politic. Conform acestui studiu din august 1992, deci înaintea celui de al doilea rînd de alegeri legislative, 56 % din public nu stia dacă PER (Partidul Ecologist Român) este la putere sau în opoziție, la fel PAC (34,8%), PDAR (52,2) și PRM (71,5). Desigur că această situație reflectă și succesul politicii guvernamentale de a avea în trena sa mereu alte partide satelite, dar reflectă evident și dezinformarea, căci o urmărire în presă a activității acestor partide ar fi fost suficientă pentru a sesiza orientarea lor reală și nu pe cea declarată. în același studiu, partidul criptofascist România Mare este plasat la extrema stîngă de către 23 % dintre alegători, cel extrem naționalist și populist PUNR la centru (32,4%), iar partidul liberal maghiar UDMR la extrema dreaptă, împreună cu Partidul Alianței Civice (nemonarhist, neoliberal), de către 30,1 %, respectiv 21,3 % dintre alegători.[6] Iar într-un sondaj din ianuarie 1994 realizat de către CSOP Gallup UK[7] privind propriile orientări politice, 15 % declară că sînt de stînga, 10 % de dreapta, 35 % de „centru" (definit în sondaj și prin alternativa „nici de stînga, nici de dreapta"), în vreme ce 40 % nu știu. Același procent de 40 % de cetățeni români care au sinceritatea să declare că nu știu apare și la un sondaj IRSOP din preziua referendumului pentru Constituție cu privire la conținutul

[5] **Ioan Mihăilescu, „Stereotipuri mentale și atitudinale în România postlotalitară", în** *Sfera politicii,* **nr. 7 din 1993.**

[6] **Pavel Câmpeanu,** *De trei ori în fața urnelor,* **Editura AII, 1993.**

[7] **Sondaj Gallup CSOP UK din ianuarie 1994, reprodus de** *Adevărul* **din 16 februarie 1994.**

acesteia.[8] Cît ştiau ceilalţi 60% dintre cei care declară că ştiu. nimeni nu a mai investigat, dar e destul de probabil că nu prea multe şi că cei mai informaţi erau tot cei din electoratul opoziţiei, care este cel mai bine educat şi informat, dar care a boicotat scrutinul. Ce fel de legitimitate are o lege fundamentală a unei ţări votată de 40 % dintr-un electorat care nu ştie ce conţine, şi care întruneşte de abia două treimi din voturi în condiţiile unei participări reduse? Iată o întrebare legitimă.

Atît în ceea ce priveşte informarea. în ceea ce priveşte participarea la viaţa politică, aceasta a fost chiar mai redusă, întrucît chiar şi oamenii educaţi s-au ferit de activitatea politică după Revoluţie. La începutul anului 1990, trei categorii de oameni activau politic: foştii deţinuţi politici care fuseseră în organizaţiile de tineret ale partidelor istorice înainte de instalarea comunismului, activiştii de rangul doi comunişti (oameni cu funcţii de conducere îii fostul regim, secretari de partid pe întreprinderi ş.a.m.d.) şi un număr de foşti agenţi ai Securităţii, ultime categorii evident de partea puterii. Primul partid politic al intelectualităţii a apărut de abia un an şi jumătate mai tîrziu (e vorba de Partidul Alianţei Civice), iar al tineretului — doi ani după Revoluţie (partidul naţionalist-creştin Mişcarea pentru România). în orice caz. în 1993, la sondajul Gallup CSOP citat mai sus, 86 % dintre români au răspuns că nu sînt membri ai nici unei formaţiuni politice, faţă de numai 79K răspunsuri afirmative şi 7% non răspunsuri. Intr-un sondaj al IRSOP din martie 1993, 45% dintre români au declarat că politica nu îi interesează prea mult, faţă de 23% pe care nu îi interesează deloc. Numai 23% sînt interesaţi „destul de mult", iar 8% „foarte mult". Aceasta înseamnă două treimi de dezinteresaţi în politică, un procent imens. Numai 34 %, în concordanţă, se declară bine informaţi sau destul de bine informaţi în materie de politică. în vreme ce 49 % j>e declară „nu prea bine" informaţi, iar 16% „deloc" informaţi.[9] într-un alt sondaj citat de profesorul Mihăilescu[10]", doar 10% participă la întruniri politice sau acţionează în favoarea unei grupări politice, în vreme ce 10-11 % stabilesc rar sau foarte rar contacte cu politicieni sau alte persoane publice.

[8] Sondaj IRSOP din decembrie 1991, reprodus de *Economistul* din 10-12. 12. 1991.

[9] Sondaj IRSOP din februarie 1993, difuzat de Mediafax, martie 1993.

[10] V. nota 5.

Această situaţie nu numai că nu a evoluat în bine din 1990, ci dimpotrivă. O mare dezamăgire faţă de politicieni şi activitatea politică, percepută prin sterilele dezbateri parlamentare mediatizate larg de către televiziune, avea să se instaleze treptat, astfel încît îa un sondaj al agenţiei Data Media din primăvara lui 1994[11] 13 % dintre români declară că nu vor vota, în vreme ce 27 % sînt indecişi. într-un sondaj IRSOP denumit chiar „Părerea românilor despre politică şi politicieni" din martie 1993, la întrebarea care era cea mai importantă problemă politică a momentului, majoritatea (27 %) răspund „liniştea în ţară", iar 22 % „evitarea unui război cu vecinii", faţă de numai 18 % — „crearea economiei de piaţă" şi 14 % — „democraţia". După cum se vede, majoritatea consideră ca cele mai importante probleme politice două non-activităţi: liniştea, care semnifică absenţa activităţii politice, percepută ca zgomotoasă, inutilă şi obositoare, şi „evitarea unui război cu vecinii", destul de improbabil. Realitatea este că ambele răspunsuri, în forme diferite, înseamnă de fapt tot „liniştea" in ţară şi teama de orice solicitare. în perioada postcomunistă majoritatea electoratului a fost preocupat în primul rînd să evite orice formă de solicitare şi de punere la îndoială a certitudinilor acumulate în perioada comunistă, considerînd orice încercare de informare sau „lămurire", pe bună dreptate, de altfel, drept un stress. *Politica, în general, a fost percepută ca un stress de către majoritatea populaţiei în perioada postcomunistă.* Minerii au dat glas unui sentiment destul de general atunci cînd au cerut să înceteze demonstraţiile de protest din vara lui 1990 ca să fie lăsat guvernul să lucreze. în majoritatea grupurilor noastre focus cu ţărani şi pensionari, interlocutorii au fost de părere că „ai trebui să se ţină mai rar alegeri", pentru ca guvernul să poată lucra. Activitatea administraţiei de stat este văzută separată de orice activitate şi chiar formaţiune politică, oamenii tinzînd să voteze acel partid care se identifică cei mai mult cu statul apolitic. De altfel, în grupurile focus făcute cu ţărani, la întrebarea prin ce se deosebeşte statul din zilele noastre de statul din timpul lui Ceauşescu, am primit acest răspuns, susţinut de majoritatea grupului „Păi, atunci statul era Ceauşescu, azi e domnul Iliescu". La insistenţele moderatorului că răspunsul este incomplet, unii au adăugat şi Parlamentul ca „făcînd parte din stat", dar nimeni

[11] Sondaj al Centrului de Sociologie Urbană din martie-aprilie 1994, difuzat de Mediafax pe 8 aprilie 1994.

nu a menționat guvernul. La întrebarea care partid este mai aproape de stat, a fost identificat FSN (în 1992). Reluarea aceleiași întrebări în 1994 a fost un insucces, puțini fiind capabili să desemneze Partidul Democrației Sociale din România (răspunsul cel mai apropiat a fost „păi, partidul lui Iliescu, nu?").

Pe acest teren al ignoranței zvonurile cele mai neverosimile, mai ales dacă mergeau în sensul prejudecăților electoratului, au avut la dispoziție un teren deosebit de favorabil. în mai multe grupuri focus desfășurate în 1992 ni s-a spus astfel ca un adevăr „istoric" că PNȚCD are pe conștiință reprimarea răscoalei țărănești din 1907, dată la care partidul nici nu era constituit. Informați fiind de moderator asupra acestui lucru, unii dintre interlocutori și-au arătat neîncrederea în cunoștințele moderatorului, ajungînd în cele din urmă la concluzia că „ei, chiar dacă n-au făcut asta, au făcut ei oricum destule" (subînțeles, destule rele, n.n.). Acesta este un exemplu elocvent că singura informație acceptată era cea „prelucrată" încît să se adecveze la sistemul de credințe și convingeri anterioare ale receptorului.

în 1990, propaganda postcomunistă a pus în circulație un număr nesfîrșit de calomnii despre partidele istorice. Deja în 1992 puțini dintre interlocutorii noștri mai credeau în ele. iar în 1994 pensionarii din mediul urban au recunoscut că nu au verificat nici într-un fel acele informații, ci s-au grăbit să le creadă orbește, dînd vina pe televiziune. Cam același lucru l-au spus minerii apropo de controversatul subiect al drogurilor, ulterior dovedite a fi vitamine trimise ca ajutoare de UNICEF și descoperite la sediul PNȚCD. „Primul care a spus că sînt droguri a fost crainicul Melinescu de la televiziune, care ne și îndemnase să spargem ușa de la subsol, că avea el informații că acolo ar fi ceva necurat", mi-a declarat unul dintre interlocutorii mei mineri, martor ocular la evenimentele din 14-15 iunie. „Și pe urmă. știți cum e în asemenea ocazii. A zis unul că-s droguri, noi toți, ca berbecii, droguri și alta nu." Singurii care au susținut în continuare ideea că opoziția contra FSN era „plătită" au fost țăranii de la Galbenu (1994), pe baza mai ales a mărturiei unui membru al grupului care susținea că lui însuși i s-au oferit bani ca să ia parte la o demonstrație de protest. La întrebarea ce fel de bani erau, românești sau străini, sute de lei sau hîrtii mai mici, interlocutorul nostru nu a putut preciza, spunînd că fusese atît de speriat văzînd pe unul din demonstranți că vine la el cu mîna plină de hîrtii-bani, încît a rupt-o la fugă.

în ceea ce privește faimoasa *Proclamație de la Timișoara,* care ar fi putut schimba total destinul României postrevoluționare în caz de reușită, la investigațiile noastre de grup din 1994 singurii care își aminteau de ea erau timișorenii și unii bucureșteni. Restul nu își reaminteau de existența ei nici măcar nominal, darămite să spună ce conține, fapt cu atît mai straniu cu cît în 1994 toți interlocutorii noștri erau de acord în principiu cu punctul opt al mult hulitei proclamații (principiul *lustraîia).* în cartea sa despre alegerile de la 20 mai[12], Pavel Câmpeanu citează un sondaj al oficiului de sondaje al TVR conform căruia emisiunea în care s-a transmis mitingul cu prima lectură a *Proclamației* a avut o audiență de peste 70 % din public (ceea ce reprezintă mult, dar mai puțin decît unele dezbateri de noapte ale CPUN, care erau urmărite de peste 80 % dintre telespectatori). întrebați dacă sînt sau nu de acord cu ea, într-un sondaj al GDS din acea perioadă, doar 27 % declară că „nu știu", restul luînd o poziție, majoritatea, desigur, împotrivă.

Faptul că oamenii ignoră anumite lucruri nu-i împiedică de obicei să aibă opinii, chiar ferme uneori, despre acestea. La fel se întîmpla cu părerile românilor despre politicieni (70% au o impresie nu prea bună sau foarte proastă, în același sondaj IRSOP citat mai sus) sau despre instituțiile statului, care sînt foarte proaste. Dintre guverne, cel mai impopular a fost guvernul Văcăroiu, vreme de doi ani avînd doar o minoritate de susținători în toate sondajele. O imagine deosebit de proastă a avut și parlamentul, mai ales cel rezultat din alegerile din septembrie 1992. Cea mai credibilă instituție, conform IRSOP, s-a menținut vreme îndelungată cea prezidențială, credibilitatea ei diminuîndu-se, conform acelorași anchetatori, de abia în vara lui 1994.

în orice caz, ultimele sondaje din prirnăvara-vara lui 1994, în special un foarte detaliat sondaj al Centrului de Sociologie Urbană și Regională [13], au indicat o scădere a încrederii în toate instituțiile politice și civile. Singurele la care încrederea este mai mare decît neîncrederea sînt biserica și armata, instituții apolitice, urmate, în ordine, dar la negativ, de către președinție, justiție, partide politice de opoziție, primării, guvern, partid de guvernămînt și parlament. Procentul celor care mai au totuși încredere în aceste instituții oscilează pe undeva prin apropierea

[12] V. nota 4.

[13] **V.** nota **11.**

lui 20%. încrederii urmate de ignoranţă din 1990 îi urmează neîncrederea, care nu are însă nici ea la bază suficientă informaţie. Patru ani de politică le-au fost de ajuns românilor „ca să se lămurească", fără să se informeze sau să participe. Abţinerii îi urmează refuzul, şi dacă abţinerea era mai mult instinctivă, refuzul se face pe baza unei experienţe, prost cernută şi insuficient trăită, dar totuşi conştientizată ca experienţă, ceea ce îi dă în plus siguranţa unei baze raţionale. O bază pseudoraţională, de fapt.

SOCIETATEA CIVILĂ ÎN ROMÂNIA. CONŞTIINŢA CIVICĂ A ELECTORATULUI

Surprinşi de violenţa şi amploarea mişcării de stradă, care părea să-l fi răsturnat de una singură pe Ceauşescu, unii observatori s-au grăbit să vorbească de îndată de existenţa unei societăţi civile româneşti.[14] Realitatea este însă că nu se putea vorbi de aşa ceva în sensul pe care cehii sau polonezii îl dădeau termenului, adică de o organizare autonomă a populaţiei faţă de structurile de stat. In România nici înainte şi nici după căderea lui Ceauşescu nu a existat nici o organizaţie a opozanţilor săi sau ai comunismului, şi nici un fel de organizaţie civilă în general. Nu era posibilă nici măcar existenţa unei organizaţii profesionale autonome. Fiecare profesiune avea organizaţia ei unică, realizată de la nivel central. în care toată lumea era membră.

In statele Trilateralei, desenul acestor revoluţii-evoluţii este oarecum similar: organizaţii civice dezvoltate în cadrul statului totalitar, dar care caută, după modelul gorbaciovist, să devină autoritar sau chiar autoritar-liberal, pregătesc trecerea la societatea pluripartidică: o dată aceasta legiferată, ele se transformă în partide care cîştigă alegerile (sau îşi păstrează profilul civic şi se aneantizează din viaţa politică). Noile partide de guvernămînt preiau un stat slăbit de Revoluţie şi pe care nu reuşesc să-l întărească sau să-l facă mai eficace: dimpotrivă, ele încurajează sau tolerează explozia societăţii civile, ceea ce duce uneori (Polonia) la situaţii de neguvernabilitate. în 1992 organizaţiile civile cele mai puternice erau sindicatele, urmate de organizaţiile profesionale sau profilate cît mai specific. Decăderea loveşte organizaţiile de tip *grass-wot* nespecifice (cazul OH şi cazul

Steîian Tănase, *Şocurile tranziţiei,* Editura Staff, 1993.

ODA în Cehoslovacia, Neue Forum în fosta RDG etc). „Există două posibilităţi: fie Revoluţiile din Est au fost expresia politică a unei societăţi civile preexistente, fie societatea civilă, fenomen pur occidental, nu exista, şi revoluţiile vizau eliberarea elitei conducătoare. în acest al doilea caz, toate măsurile noii puteri ar trebui interpretate ca o imitaţie a politicii occidentale" (Todorov, 1992). Cît de adevărată este această observaţie pentru celelalte ţări din Est nu ne hazardăm să afirmăm. Dar, după părerea noastră, ea este extrem de adevărată pentru România, unde atît modelul democratic în ansamblu, cît şi dezvoltarea particulară a unor orgnizaţii civice s-au realizat în încercarea de a copia un model occidental, şi nu dintr-o necesitate a societăţii româneşti post-totalitare de la acel moment.

De abia în aprilie 1990, în faţa presiunii exercitate de FSN, care, la rîndul său presat de partidele istorice, se identifica din ce în ce mai mult cu trecutul comunist şi valorile sale, o mină de revoluţionari din decembrie 1989, uniţi doar de faptul că se întîlniseră venind fiecare pe cont propriu la manifestaţia din Piaţa Universităţii de pe 21 decembrie au constituit Asociaţia „21 decembrie". Mai devreme s-au organizat studenţii din Universitatea bucureşteană, care în ianuarie 1990 au format deja o Ligă a studenţilor, prima care a avut meritul de a sesiza caracterul nedemocratic ai participării FSN la alegeri şi de a demonstra împotriva sa. Aceste două organizaţii au fost principalii iniţiatori ai manifestaţiei maraton din Piaţa Universităţii din Bucureşti. Ca număr de membri activi aceste organizaţii nu au reuşit niciodată să treacă de cîteva sute, deşi teroretic numărul de studenţi afiliaţi Ligii era mult mai mare.

In România nu a existat niciodată tradiţia asociaţiilor de voluntari sau cetăţeneşti. Nu este deci de mirare că asemenea organizaţii nu s-au format nici după 1990. în fabrici, interesele muncitorilor au fost cît de cît apărate de către noile sindicate. La ţară, însă, nu a existat şi nu există nici astăzi nici o formă de asociere civilă. Ţăranii din Galbenu au mărturisit că era pentru prima oară de la Revoluţie cînd se strînseseră la un Ioc (cu ocazia grupului nostru focus) şi „chiar şi acum ne întrebam ce o să fie". întrebaţi de ce nu se strîng să găsească o cale de a lupta pentru rezolvarea problemelor lor comune care au reieşit din cursul discuţiei, au răspuns moderatorului „păi, dacă n-are cine să noteze ce spunem, aşa, ca dvs.". Pe de altă parte, dezaprobau demonstraţiile, grevele şi toate formele prin care orăşenii îşi cereau drepturile.

în ceea ce privește sindicatele, succesul lor în a mobiliza conștiința civică a membrilor lor este de asemenea foarte îndoielnic. Marile centrale sindicale nu au reușit nici o dată din 1990 încoace să organizeze o adevărată grevă generală, deși de două ori au declanșat manifestări care păreau să reunească toate condițiile pentru aceasta. Explicația? Nu au fost susținuți de membrii de sindicate, cu care legătura lor este insuficienta. Deși se laudă cu milioane de membri, marile centrale (CNSRL, ALFA, BNS) sînt de fapt mai mult niște capete fără corpuri. încercarea de a fonda un partid politic cu o bază sindicală la alegerile din septembrie 1992 a fost de asemenea un insucces categoric. într-un sondaj realizat de IRSOP în toamna anului 1990. avînd ca subiect sindicatele. 61 % dintre muncitorii intervievați declară că în unitatea în care lucrează ei se discută foarte puțin sau deloc despre activitatea sindicatului lor, iar 47 % consideră că sindicatele mai degrabă nu reprezintă interesele membrilor lor, față de 36 % care au o opinie contrarie. în sfîrșit, pentru a arăta ce înțeleg muncitorii români din sindicalism și activitate sindicală, 70 % consideră că este treaba sindicatului „ca oamenii să muncească mai mult sau mai bine", iar 60 % cred că sindicaliștii trebuie să facă parte din consiliul de administrație al întreprinderii.[15] Conform unui alt sondaj, citat de I. Mihăilescu, sindicatele se bucură de mai multă încredere decît partidele politice, dar coeficientul de încredere (1,40) este totuși scăzut în raport cu scopul lor de organizații de masă.[16]

Pentru majoritatea electoratului, noțiunea de conștiință civică nu are nici un sens, la fel ca aceea de drepturile omului. Majoritatea românilor consideră că și-au recăpătat toate drepturile cetățenești în urma Revoluției și manifestă în continuare o preocupare destul de scăzută pentru acest sector.[17] Mare parte dintre cei intervievați de noi au declarat că nu știau prea bine ce voiau cei din Piața Universității (manifestanții, n.n.) și că s-ar putea ca aceștia să fi avut revendicări justificate, dar că forma acestor revendicări îi deranja foarte mult. Demonstrațiile de stradă au fost foarte impopulare în 1990. Conform unui sondaj al IRSOP.

[15] Sondaj IRSOP din 16-18 octombrie 1990, la comanda CNSRL: „Sindicatele în opinia publică".

[16] Ioan Mihăilescu, „Stereotipuri mentale și atitudinale în România posttotalitară", în *Sfera politicii,* nr. 7 din 1993.

[17] Sondaj CSOP Gallup UK, 16-18 ianuarie 1994, difuzat de Rompres.

84 % dintre români au dezaprobat manifestația din Piața Universității, deci chiar mai mulți decît numărul celor care au votat FSN în alegeri, cifră verosimilă, dacă ne amintim că președintele Iliescu a fost votat de 85 % din electorat. Un an mai tîrziu, numărul celor care dezaprobau pe manifestanți scăzuse la 68 %.[18] în orice caz. în grupurile noastre focus toți cei care au mărturisit că au dezaprobat manifestația au recunoscut că nu au avut, ba chiar au evitat o experiență directă, ca o femeie șomeră din București care a mărturisit că ocolea zilnic în drumul ei numai ca să nu treacă prin piață. Similar, în grupul de pensionare de la Iași toată îumea a afirmat că nu a semnat Proclamația de la Timișoara deoarece în orașul lor nu știau unde se putea face acest lucra. Informați de către moderator că punctele de semnare fuseseră foarte vizibile în chiar centrul orașului, una dintre ele a răspuns: ..Dar noi nici nu treceam prin oraș atuncea. stăteam în casă închiși ca șobolanii și ne uitam numai la televizor, că tare ne mai era frică de un război civil."

în perioada comunistă se practica voluntariatul „cu ordin de sus". Poate aceasta să fie explicația pentru care după Revoluție populația a devenit greu de mobilizat chiar și pentru îngrijirea spațiilor verzi din cartier. Primăria Capitalei s-a plîns deseori de această cvasitotală lipsă de cooperare a cetățenilor. în grupurile focus din 1994 a venit la un moment dat vorba despre orfelinate. Minerii, spre exemplu, știau că în orfelinatele și spitalele pentru copii din România lucrează mai mult voluntari străini decît români, dar ei înșiși nu găseau o explicație satisfăcătoare pentru aceasta. într-un alt grup, de femei, de data aceasta din 1992, participanții au afirmat „că străinii ăștia or fi avînd mai mult timp". Singurii mai sensibili la acest subiect sînt cei tineri. într-un grup de șomere doar o fată de 18 ani a declarat că pe viitor este interesată să lucreze într-un spital de copii cu SIDA, „pentru că e rușine să lăsăm numai pe străini". Studenții de asemenea au fost sensibili la acest capitol, deși nici unul nu manifestase vreodată intenția de a lucra în timpul vacanței într-un asemenea loc. Conform unei cifre avansate de 1. Mihăilescu, numai 23-26 % dintre români participă la rezolvarea problemelor comunităților, deși cifra reală s-ar putea să fie chiar mai mică.[19] De altfel chiar

[18] Petre Datculescu, „Social Change and Changing Public Opinion", în *România after Tyranny ,* ed. Daniel N. Nelson, Westview Press, 1992.

[19] V. nota 16.

de la prima vedere. în perioada înfloririi organizațiilor civice (a două jumătate a lui 1990) se putea vedea că oricare dintre ele avea un fond comun din aceleași cîteva zeci de membri fondatori, cu foarte puțini oameni noi. Numărul mare de organizații ascundea un număr foarte mic de membri. în mare parte aceiași. Enorma majoritate a publicului nu a aderat la nici o organizație și nici nu a fondat vreuna, astfel că și la această oră este imposibil de afirmat că în România există o adevărată societate civilă. Există doar un program de creare a societății civile al unui grup de intelectuali, dar acesta nu se poate substitui emergenței sociale spontane.

Cîteva cuvinte, tot aici, despre comportamentul față de votare, perceput de mulți dintre interlocutorii noștri din grupurile focus mai mult ca o obligație cetățenească decît ca un drept prin care în mod efectiv își pot influența soarta. Despre alegerile din 1990, despre care pe drept cuvînt Petre Datculescu scria că au fost văzute de electori mai degrabă ca un plebiscit decît ca pe o posibilitate de a discerne[20], majoritatea ne-a spus că „ne-am dus la vot ca la nuntă". Alegerile de la 20 mai au fost un prilej ca oamenii să se simtă entuziasmați că au aceeași părere cu toți semenii lor. un extaz al uniformității de gîndire. Gîndind nu fiecare în parte, ci cu întreg colectivul, avînd cu atît mai mult conștiința puterii lor cu cît de data aceasta (spre deosebire de regimul comunist) aveau de întîmpinat o slabă opoziție, avînd în față o minoritate firavă, de altă părere decît ei, electorii au simțit că prin acest vot le crește încrederea în ei înșiși și se risipește orice neliniște privitoare la viitor. „A fost ca la sărbătoare, am mers la vot ca să fie bine", mi-au spus tărăncile dintr-un grup realizat în 1992, subliniind tocmai caracterul *ritual* al votului.

La următoarele alegeri, lucrurile nu au mai stat tot așa. Un număr foarte mare de alegători nu s-au prezentat la locale, dintre care majoritatea în mediul urban, dezamăgiții de la 20 mai care au preferat să se abțină. Ceva mai mulți s-au mobilizat în septembrie 1992, dar, vorba unuia dintre minerii din grupul nostru focus realizat la Petroșani, „Ne-am dus la vot ca să scăpăm o dată de asta și să ne apucăm de treabă. Ne-am săturat de atîtea alegeri!"

Alegerea a fost o „sărbătoare" anxiolitică prima dată, cînd n-a fost alegere. A doua oară ea s-a transformat într-un eveniment

[20] **V. nota 18.**

anxiogen de teama ca nu cumva alegerea să fie greșită și de teama de a alege altceva decît puterea, nu de teamă de represalii, cît din conformism (de aici transformarea votului într-un act ratat, care a dus la peste un milion de voturi anulate pentru Senat și respectiv Adunarea Deputaților). Singurii care au indicat alegerile ca o posibilitate a fiecăruia de a influența realitatea au fost studenții. Pentru restul populației, mai puțin cei direct interesați și rețelele lor de influență, alegerile par deocamdată un lucru inutil, o corvoadă și o sursă de stress.

PERCEPȚIA

De Anul Nou, la trecerea din 1989 în 1990, România părea să fie o țară pe deplin fericită. Era vacanță, și televiziunea liberă trecuse de la două ore de îndoctrinare la 18 ore de program zilnic, între care ultimul film artistic pe la ora trei dimineața. Kilowattul electric fusese ieftinit, iar interdicția asupra avortului anulată — după ani de zile cuplurile puteau face dragoste fără a se teme de urmări. Domnea opinia generală că România, întrucît făcuse Revoluția cea mai radicală, avea să o ia înaintea celorlalte țări din Est pe drumul Reformei și că nu va dura prea mult pînă la atingerea unui nivel de viață comparabil cu cel din țările occidentale, într-un prim sondaj realizat de. ziarul *Adevărul*[21] (la care au răspuns 10153 de cititori prin decuparea chestionarului completat și expedierea sa la redacție), enorma majoritate era convinsă că România este pornită pe calea realizării unei societăți cu adevărat democratice. Cei mai sceptici erau bucureșteriii, în urma evenimentelor din ianuarie (23,6 %), în vreme ce rezidenții din provincie (9,3) și mediul rural (4,6) se aflau în culmea optimismului. De altfel această perioadă a fost desemnată de interlocutoarele noastre pensionare dintr-un grup realizat în aprilie 1994 drept „singura perioadă normală, dar care nu a durat mult". Totuși, conform IRSOP, și în ciuda primei mineriade. în 1990 majoritatea românilor erau convinși că țara se îndreaptă într-o direcție bună. în martie 1991, 71 % dintre români, conform acestei agenții, erau optimiști față de doar 5 % pesimiști. începînd din 1993, majoritatea sondajelor aveau să indice inversarea acestei percepții a sensului tranziției, peste 50 % dintre români

[21] *Adevărul* din 20-22 februarie 1993.

estimînd că direcţia în care a luat-o România e greşită[22], aceasta nu din cauză că majoritatea ar fi de stînga, căci numai 16 % dintre români consideră că ţara se îndreaptă spre capitalism.[23]

Dincolo de această estimare cantitativă, percepţia perioadei de tranziţie în România este predominant negativă. La grupurile focus din 1992 perioada a fost caracterizată în principal ca haos şi criză. Ţăranii şi bătrînii o caracterizează şi ca „destrăbălare", „babilonie", „anarhie", „bişniţăraie", „o lume întoarsă cu susul în jos", „anarhie", „nimeni nu mai ascultă de nimeni", „nu pricepem de ce sînt preţuri diferite de la magazin la magazin", „greu", „trai îngrozitor de greu", „lipsă de ruşine", „copiii trag într-o parte şi părinţii în cealaltă", „nu mai e nici o siguranţă", „toţi fac ce vor", „sînt prea multe partide", „nu ştii la cine să te plîngi". Dincolo de preţurile foarte mari, problemă concretă principală, ba chiar dominantă, acest cor de plîngeri se poate reduce la cîteva constante. Prima este percepţia acută, ba chiar dureroasă, a *dezordinii,* sursă de stress continuu pentru cineva obişnuit cu regimul totalitar, în care nu se întîmpla nimic neaşteptat, răul fiind dozat, programat şi anunţat din timp. A doua este percepţia *diversităţii,* tot negativă — prea multe partide, preţuri diferite dintr-un loc în altul (deşi nimeni nu te obligă să cumperi de unde este mai scump). A treia este percepţia *lipsei de autoritate.* în sfîrşit, a patra este percepţia *lipsei de unitate,* a dezbinării, putem spune, deşi nu îrttodeauna se manifestă ca dezbinare, resimţită dureros după unitatea care lega tot poporul prin intermediul urii şi lehamitei faţă de Ceauşescu. O persuasiune eficace ar trebui să se adreseze în primul rînd acestor patru puncte. Desigur că în modul cel mai natural şi demagogic, un partid fascist ar putea răspunde cel mai uşor acestor deziderate. Dar şi un partid conservator de orientare tradiţională ar putea avea succes la un asemenea tip de public, cu condiţia să facă efortul de a-l cunoaşte în prealabil, ceea ce nu a fost cazul, de exemplu, cu Partidul Naţional Ţărănesc, cel mai firesc competitor al FSN pentru electoratul rural.

Acest tip de percepţie nu este caracteristic tuturor românilor. Totuşi, întrucît simpla sumă a ţăranilor şi pensionarilor ne conduce la o majoritate simplă —- totuşi o majoritate —, acest punct de vedere este deosebit de important. Desigur că oamenii mai educaţi, muncitorii din sectorul privat, care sînt din ce în ce mai mulţi, tinerii în general, percep tranziţia ca pe o perioadă nefastă, dar cu cauze precise: incompetenţa şi reaua voinţă a puterii politice, inerţia şi teama de schimbare a masei alegătorilor. Tot aceste categorii conştientizează contribuţia lor şi a populaţiei în general la starea de lucruri prezentă, în vreme ce ţăranii şi pensionarii o descriu cu fatalism, ca pe un dat la care ei nu au nici o contribuţie, fiind doar victimele actualei stări de fapt.

în urma experienţei din 1992, la grupurile focus din 1994 interlocutorilor li s-a cerat mai mult decît o descriere a stării prezente a societăţii, şi anume o caracterizare. Li s-a mai cerut de asemenea să indice dacă ei consideră perioada actuală ca o etapă de tranziţie sau cred că într-o măsură mai mică sau mai mare acesta va fi patternul vieţii lor viitoare. întrebarea s-a dovedit prea dificilă şi abstractă pentru ţărani, care au răspuns doar că „e bine, acuma în urmă a mers ceva mai rău, dar altfel e bine" (deşi în restul discuţiei nu au făcut decît să se plîngă). La restul grupurilor toată lumea a răspuns că speră ca aceasta să fie doar o etapă de tranziţie care să conducă undeva, dar nu mai sînt atît de siguri ca în urmă cu doi-trei ani. Estimările privind încheierea tranziţiei s-au cifrat între zece ani (şomeri), cinci-şase ani (angajaţi în sectorul privat) şi nedefinit — „măcar dacă ar prinde copiii noştri vremuri mai bune, că noi nu mai credem" (pensionari). Perioada a fost caracterizată drept „normală, firească judecind după ce conducere avem şi de unde venim" de către studenţi şi muncitorii mai tineri, lucrînd atît în sectorul particular, cît şi la stat. Studenţii au mai caracterizat-o ca „anormală din punct de vedere moral, minciuna continuă să fie zilnică". Muncitorii timişoreni au caracterizat-o ca „anormală din punct de vedere politic", iar oamenii trecuţi de vîrsta mijlocie au caracterizat-o' ca fiind „profund anormală", mai ales din cauza „preţurilor" (cel mai frecvent răspuns), a lipsei de ordine şi legalitate (furturi, corupţie, violenţă stradală), a lipsei de siguranţă şi perspectivă, mai ales pentru tineri (bătrînii despre tineri). Singurul cîştig faţă de perioada Ceauşescu este cel al „libertăţii de a vorbi în van", pentru că „acum poţi să spui ce vrei, dar nu se uită nimeni la tine" (muncitori).

După părerea interlocutorilor noştri, şi oamenii contribuie la aceasta, ei fiind la rîndul lor anormali, „prea stressaţi şi egoişti",

[22] Vezi sondajul Gallup CSOP *(Adevărul* din 16 februarie 1994) şi *Barometrul de opinie publică* , trimestrial realizat în 1994 de IRSOP-IMAS.

[23] Sondaj IRSOP din 27 februarie-3 martie 1994, difuzat de Televiziunea Română.

„înrăiți", „așteaptă totul de la alții", „nu mai au răbdare" (majoritatea), dar și „leneși și stricați", „tinerii se uită toată ziua la TV", „ceea ce au văzut la TV îi face să nu mai muncească", „sînt multe prostituate și delincvenți, iar unii fac copiii să se prostitueze" (pensionare), „prea creduli și lași, se lasă duși ca niște vite la tăiere" (șomere), „mă simt ca o celulă într-un organism care moare" (student), „prea agresivi" (studenți), „normali numai la suprafață" (studenți), „cum poate acționa cineva normal într-o situație anormală?" (studenți), „nimănui nu-i mai pasă de nimeni, oamenii nu sar unii altora în ajutor" (muncitori tineri). O percepție deci negativă atît a vremurilor, cît și a oamenilor.

Percepția acestor realități se traduce printr-un grad de satisfacție foarte scăzut. Astfel, deși „mulțumirea cu puțin" a românilor este un loc comun al psihologiei sociale românești și este confirmată de faptul că aproximativ jumătate din populație apreciază că nivelul lor de trai actual este acceptabil (deși un raport al Institutului de Cercetare pentru Calitatea Vieții din 1993 apreciază că două treimi din români trăiesc sub pragul de sărăcie)[24], în schimb majoritatea, conform unui sondaj Gallup CSOP desfășurat în toate țările Europei de Est[25]. se declară nesatisfăcută de felul în care se dezvoltă democrația în țările est-europene, ceea ce constituie un indice al satisfacției (insatisfacției) mai general.

în concluzie, puterii spune că tranziția este percepută ca o suferință. Dacă în 1990 acest sacrificiu era teoretic acceptat în sondaje, aceasta se întîmplă deoarece populația credea într-un sens ai său. în acest sens comentariile lui Mihai Botez dintr-o rubrică ținută în revista *Dilema* în februarie-martie 1993, privind faptul că profitorii tranziției sînt majoritatea românilor, au doar o valabilitate limitată în timp, și în orice caz nu mai sînt adevărate în 1994. Patru ani mai tîrziu, majoritatea românilor este convinsă că suferința și sentimentul deprimării de sine pe care le-o provoacă tranziția nu are în realitate nici sens, nici perspectivă, lăsînd atît țara, cît și oamenii, mai puțin buni ca la început. Românii nu mai percep suferința tranziției ca parte a unui proces

[24] Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89-93 — Dinamica bunăstării si protecția socială,* Expert, 1993.

[25] CSOP Gallup UK, sondaj din noiembrie-decembrie 1993, reprodus de *Curierul Național* din 7.03.1994.

de evoluție, ci ca pe un fenomen gratuit și, pentru mulți dintre ei, inexplicabil.

GÎNDIREA

1. Memorie colectivă și memorie individuală

Mihai Botez remarca undeva că memoria României normale, deci a României dinainte de război, a dispărut. Corelînd cu speranța de viață a românilor (67 de ani), noi adăugăm că ar fi și imposibil să fie altfel. în investigațiile noastre, o parîe importantă a fost consacrată raportului dintre trecut și prezent și reflectării istoriei recente în atitudinile prezente ale oamenilor.

După știința noastră, o singură anchetă de opinie de mare amploare a investigat posibila nostalgie după trecut a românilor, subiect jusitificat prin numărul crescut de români care de la an la an pun flori pe 26 ianuarie la mormântul anonim din Ghencea presupus a fi al lui Nicolae Ceaușescu. Această anchetă a fost realizată de IRSOP în 5-10 aprilie 1993 și publicată de ziarul *Adevărul* din 21-22.04.1993. Conform IRSOP, majoritatea românilor (57 %) consideră că o duce totuși mai rău ca pe timpul lui Ceaușescu, dintre care mult mai rău (22 %) și „mai puțin bine" (35 %), față de 42 % mai bine. dintre care 7 % mult mai bine. Conform aceleiași anchete românilor le-a plăcut cel mai mult în viața lor de dinainte de Revoluție liniștea și ordinea socială (20 %), nivelul de trai și viața mai ieftină (18 %), siguranța locului de muncă (16 %), siguranța zilei de mîine (10 %), iar cel mai puțin lipsa libertății și minciuna (44 %) și penuria-sărăcia (31 %).

Ancheta se corelează bine cu rezultatele grupurilor noastre focus din 1992, cînd majoritatea a estimat că „pînă pe la începutul anilor '80 a fost bine, după aia Ceaușescu a înnebunit și nu a mai fost chip să te înțelegi cu el". întrebați care a fost perioada ideală din istoria României în care le-ar fi plăcut să trăiască, țăranii, muncitorii și pensionarii au indicat numai perioade foarte recente. în ansamblu, perioada ideală pentru românii de azi este constituită de sfîrșitul perioadei Dej și primii 10-15 ani ai regimului Ceaușescu. Ca și în sondajul IRSOP, puțini s-au plîns de absența libertății. în investigațiile din 1994 țăranii, spre exemplu, au spus fățiș că preferau sentimentul de securitate din timpul Iui Ceaușescu „unei libertăți care nu servește la nimic".

Cele mai idealizate erau condițiile de viață din timpul lui Ceaușescu, prin opoziție cu prețurile mari ale perioadei de tranziție. Foarte puțini păreau să-și amintească că totul era cartelat în ultimii ani ai regimului Ceaușescu și că deseori nu se găseau nici cantitățile infime de pe cartele! Grupul de la Galbenii, ca și țăranii și tărăncile de la Iași, care au fost special de nostalgici, nu au menționat nici măcar o clipă faptul că țăranii nu aveau dreptul să cumpere pîine nici măcar pe cartelă la ei în sat, și o cărau din orașele mari cu sacii —- atunci cînd puteau s-o capete. Deși majoritatea a afirmat că știa de existența unui mare număr de deținuți politici, iar unii chiar că nu vorbeau sincer nici în casă de teamă să nu le împărtășească soarta, aceasta nu i-a împiedicat să declare perioada lui Gheorghiu-Dej (cînd aveau loc aceste detenții masive ale opozanților regimului) drept o perioadă ideală. în mod convenabil, toate detaliile neplăcute au fost uitate. Cheia principală pentru citirea trecutului sînt interesele prezentului, chiar dacă procesul se petrece inconștient. întrucît nu-și puteau reproșa lor înșiși marea dezamăgire de după Revoluție, explicată prin felul în care au votat, deoarece aceasta ar fi dus ia creșterea disonanței, oamenii au eliminat cu totul opoziția politică și lumea occidentală cu care se identifica aceasta de pe scara comparației, pe care au rămas doar două elemente: regimul contemporan și cel ceaușist. Frustrarea rezultată prin încălcarea promisiunilor asumate 'față de ei de către regimul contemporan s-a manifestat prin idealizarea celui ceaușist, prin „uitarea" selectivă a ceea ce nu a fost bun în acesta. *Rezultă de aici că o bună parte a electoratului aștepta de la regimul postceaușist să fie mai bun decît cel ceaușist, dar de aceeași natură cu acesta.*

în discuțiile despre timpul ideal al României, moderatorul a insistat să i se dea și un exemplu care să nu fie contemporan — fără nici un succes. Noțiunea de timp idilic, de perioadă originară istorică lipsește categoriilor mai puțin educate cu desăvârșire (studenții au indicat perioada interbelică în majoritate, iar mulți intelectuali a doua jumătate a secolului al XIX-lea; numai vreo doi bătrîni au evocat stabilitatea monedei dinainte de război). Deși ca lideri ideali au fost indicați Ștefan cel Mare sau Al. I. Cuza, a fost evident că cunoașterea despre aceștia nu provine din memoria colectivă, ci din manualele de clasă primară comuniste. Foarte mulți au indicat de exemplu ca lider ideal pe Mihai Viteazul, deși nimeni din grupul de țărani nu știa, spre exemplu, că în timpul lui Mihai Viteazul țăranii erau șerbi. Acest lucru

fusese omis din cănile de istorie comuniste ca necorespunzător (personajul a fost o marotă a lui Ceaușescu) și, deși era destul de important din punctul de vedere al unui țăran, nimeni nu-**1** știa. într-un grup de pensionari bărbați a fost indicat ca lider 'deal Burebista, „fiindcă a făcut Unirea". Or, ipoteza de sorginte naționalistă a marelui stat dac al lui Burebista care se întindea din Boemia și pînă în Urali făcuse carieră mai cu seamă la secția de istorie a CC a PCR. în timpul lui Ceaușescu chiar s-a sărbătorit la un moment dat aniversarea ridicolă și cu totul hazardată istoric „2050 de ani de la crearea statului național unitar dac", strămoșul, nici mai mult nici mai puțin, al României socialiste naționale și unitare conduse de Nicoale Ceaușescu. Or. dacă Decebal, regele dac înfrînt de romani, a fost un personaj al memoriei colective, existînd mai mult referințe în acest sens, cariera publică a lui Burebista se datorează exclusiv istoricilor regimului Ceaușescu. Aceasta arată limpede că și în ceea ce privește zonele cele mai îndepărtate ale istoriei era utilizată tot memoria cea mai recentă. La fel, evenimentele din cel de ai doilea război mondial și perioada instalării comunismului. Cu excepția bătrînului care colectivizase satul Galbenu și care, ca atare, cita direct propaganda partidului, nu am întîlnit pe nimeni care să aibă amintiri personale din acea perioadă. Grupurile de pensionari, de regulă, pentru a vorbi de regele Mihai sau de Antonescu, s-au slujit de lucruri văzute recent la televizor sau citite în ziare pentru a putea spune cîteva lucruri, de altfel, foarte sărace. în genere moderatorul, insistînd, a constatat că unele dintre aceste amintiri există totuși pe alocuri, dar că oamenii le-au refulat, preferind să exteriorizeze termenii comuni cu ceilalți membri ai grupului, făcînd recurs la o memorie colectivă falsă, cea rezultată în urma îndoctrinării și a vulgarizării conținutului îndoctrinării în discuții' de grup. Astfel, deși majoritatea interlocutorilor noștri „știau" că regele Mihai plecase cu un tren plin de bogății, toți au admis că au aflat acest lucru recent și au căutat diverse explicații de ce nu știuseră la vremea respectivă, fără a pune nici o clipă la îndoială faptul sau a face recurs la propria lor memorie. O femeie destul de tînără, muncitoare în Timișoara, a afirmat că la ea în sat oamenii cred că dacă se va întoarce regele ei vor trebui să lucreze iarăși via cu botnița la gură, obicei dispărut de foarte multă vreme, dar popularizat printr-un roman studiat de elevi în timpul comunismului, *Desculț,* de Zaharia Stancu. La fel stau lucrurile și cu evenimentele foarte recente, ca *Proclamația de la Timișoara.* în

genere, cei care la vremea respectivă au fost împotriva anticomunismului şi tonului autoexigent al *Proclamaţiei* afirmă astăzi că nu au auzit de ea niciodată, deşi atît a fost de atacată *Proclamaţia* de televiziune şi de *Adevărul* — la vremea aceea cu un tiraj de 1,5 milioane exemplare — încît ar fi trebuit să poată face o minimă referinţă, fie şi negativă. La fel despre cunoscuta luptătoare anticomunistă Doina Cornea — interlocutorii noştri îşi aminteau doar că după 1990 „şi-a vorbit ţara de rău în străinătate şi a cerut să nu se mai trimită ajutoare" (muncitoare, îaşi), dar nu şi de opoziţia ei curajoasă împotriva lui Ceauşescu dinainte de 1990, deşi la vremea aceea majoritatea asculta „Europa liberă", unde numele ei era foarte des menţionat.

în ultimii ani ai lumii totalitare şi primii ai lumii post-totalitare, supravieţuitorii comunismului din România nu erau complet izolaţi doar de Occident, cu care nu mai găseau limbajul potrivit. Ei se regăseau la fel de izolaţi şi faţă de propriul lor trecut, lin popor în care elita este distrusă sau redusă la tăcere şi în care stăpînirea este suficient de lungă ca toţi cei care trăiseră conştient şi alte vremuri să îşi atingă sfîrşitul biologic este practic un popor nou. Această distrugere nu a fost accidentală, ci programată. Vorbind despre distrugerea puternicelor trăsături istorice ale Transilvaniei, profesorul Fischer-Gaîaţi face observaţia că aceasta nu a vizat atît de mult anihilarea minorităţii maghiare, cît a centrelor urbane burgheze sau îmburghezite şi a tradiţiilor de pe tot cuprinsul României „prin transformarea oraşelor comerciale în oraşe industriale, cu relocalizarea corolară a maselor".[26]

De acest proces supravieţuitorii, dacă nu au o educaţie superioară şi deseori nici chiar atunci, nu mai sînt însă conştienţi. Ei se consideră moştenitorii fireşti ai unui popor normal, ca în orice ţară, cu o istorie şi o tradiţie. După cum am văzut însă, pentru o bună parte a populaţiei este un fals trecut şi o falsă tradiţie care le-a fost construită, una simplificată, stereotipizată, din filmele de la Buftea şi serialele patriotice ale Televiziunii. Au scăpat acestui masacru doar cei care au putut conserva legătura cu surse ale experienţei de dinainte: regiunile necolectivizate unde tradiţiile au fost mai bine ocrotite, insule din oraşele mari unde au mai supravieţuit vechi biblioteci cu puţinii care aveau acces la ele. în rest, singura memorie autentică a populaţiei pe care am

[26] Stephen Fischer-Galaţi, „Romania's Development as a Communist State" în *România in the '80's,* editor Daniel Nelson, Westview Press, 1980.

întîlnit-o în discuţiile noastre se referea la perioada de la Gheorghiu-Dej încoace. Aceasta se constituie în singurul cîmp de referinţă la care populaţia are acces pentru raportarea experienţelor sale contemporane. Totul se petrece într-un cerc închis, în universul sărăcit, concentraţionar aproape, al experienţei comunizante româneşti.

2. Sistem de valori

Mîndrie naţională si patriotism

Atît în grupurile focus din 1992, cît şi în cele din 1994, sentimentele faţă de România, faţă de ceilalţi români, precum şi faţă de imaginea României în străinătate au figurat printre punctele de interes central ale discuţiei. în ghidul de interviu din 1992 chestiunea era abordată direct „Ce înseamnă a fi român pentru dvs.?", în vreme ce în cel din 1994 abordarea a fost mai largă şi indirectă, vizînd caracterul românilor comparativ cu alte popoare, situaţia internaţională şi imaginea României în străinătate. Concluziile rezultate nu au fost însă foarte diferite, şi de aceea rezultatele ambelor investigaţii pot fi prezentate global.

Românii sînt patrioţi, sau, cel puţin, astfel răspund atunci cînd sînt întrebaţi, fără excepţie şi fără nici un interval de gîndire. Răspunsul este la drept vorbind destul de nefiresc: ţărani, pensionari, întrebaţi ce simt atunci cînd se gîndesc la România nu răs^ pund printr-un termen comun ca „dragoste", „jale" ş.a.m.d., ci răspund „patriotism". O dată depăşită însă această fază a *patriotismului nominal,* chestiunea se nuanţează, ba chiar se inversează, mai ales în cazul femeilor, care exprimă multe rezerve apropo de destinul lor românesc. „Un popor de rătăciţi, ai nimănui, fără un destin stabil", „degeaba sînt româncă, dacă n-am ce mînca" (ţărănci, 1992), „nu mai vreau să fiu nimic, nu numai român" (muncitoare, 1992), „înainte ştiam ce-i asta, dar acum nu ştiu ce să mai cred" (pensionare, 1992).

Bărbaţii asociază patriei un ideal mai autoritar — „să fii român înseamnă să fii stăpîn în ţara ta" (pensionari, 1992), „chiar dacă sînt obosit sau plictisit, mă întăresc gîndind la România" (ţărani, 1992), „românii sînt mai tari decît alte popoare" (muncitori în sectorul privat, 1994), dar totodată semnalează această

ambivalență ciudată, „un sentiment de mîndrie și totodată și de frică" (pensionari, 1992).

La întrebarea de ce se simt numiri că sînt români răspunsurile nu au fost din cale afară de spontane sau de fluente. „Popor vechi", „o mare istorie," „o mare cultură" (argumentul „cultural" este foarte prezent mai ales în mediile mai puțin educate). Principalul motiv de mîndrie, ca și sursa superiorității românești față de alte popoare, pare a fi faptul că românii au reușit să supraviețuiască „fiindcă au fost mai tari", „în vreme ce alte popoare au dispărut". Ciudat este însă că superioritatea românească nu se raportează la acele „popoare dispărute" (nimeni nu a fost capabil să dea vreun exemplu concret), ci la popoarele existente astăzi. Tot la capitolul mîndriei, sau poate orgoliului românesc, se înscrie convingerea românilor că ei sînt cei mai talentați între toate popoarele. Această credință pare să fie de origine mai veche, fiind semnalată de diverși analiști din secolul al XlX-lea chiar (Alecu Russo. de exemplu) și justificată de către Mircea Eliade prin amestecul genetic al diferitelor rase, și își păstrează și astăzi puterea. în sprijinul acestei convingeri sînt citați copiii muzicieni popularizați de televiziunea română, precum și nume culturale ca Eminescu, Enescu și Brâncuși, exact românii afirmați în străinătate „permiși" și în timpul iui Ceaușescu. Absolut nimeni nu menționează autorii contemporani deveniți celebri în Occident, ca Eugen Ionescu sau Cioran, lor nefăcîndu-li-se prea multă popularitate nici în regimul comunist, nici în cel postcomunist.

Deși mărturisesc că traversează o perioadă „nefastă" din viața lor, sînt descurajați și dezorientați, și se gîndesc să emigreze sau să plece să lucreze o vreme în străinătate (aproape două milioane de români, conform Organizației Internaționale a Migrațiilor), românii găsesc un suport deosebit în ideea că tocmai în această rezistență la suferință și încăpățînare de a supraviețui stă tăria neamului lor, ca și în superioritatea lor imaginară și etnocentrică față de alte popoare. Persuasiunea naționalistă are aici un teren țintă excelent, în vreme ce aceia care îi sfătuiesc pe români să-și pună cenușă în cap și să ia exemplu de la alte popoare își asumă un mare risc. Românii sînt la această oră într-atît de lipsiți de orice pricină de mîndrie încît au nevoie de aceasta, chiar dacă ei înșiși recunosc că este superficială. Manifestările de tip sud-american cu prilejul victoriilor echipei românești la Campionatul Mondial de fotbal din SUA se explică tocmai prin valorizarea specîatorilor, într-un moment foarte prost pentru români, prin acest succes, și identificarea lor cu membrii echipei, învingătorii unor națiuni mai mari. După cum se va vedea, românii nu se idealizează altfel pe ei înșiși și nici poporul român cînd vine vorba de aspecte mai concrete. Dar această „mîndrie", deși impropriu numită astfel („Românii sînt îngrozitor de orgolioși ca popor", mi-a spus un tînăr muncitor), greu explicabilă și foarte abstractă, le este necesară tocmai pentru a-și duce existența cotidiană laolaltă cu proasta părere pe care o au despre ei înșiși și despre semenii lor.

Românii despre ei înșiși

Care este vina românilor în complexul de plîngeri la adresa timpurilor grele pe care le trăiesc? Chestiunea a fost atinsă în ghidurile noastre de interviu prin două întrebări, una vizînd culpabilitatea în situația prezentă, alta pe cea în timpul regimului Ceaușescu. Răspunzîndu-le cronologic, putem spune că interlocutorii noștri au fost unanimi în a afirma că „românul e cel mai răbdător dintre toate popoarele". Cu toate acestea, nu fac vreo vină poporului român pentru aceasta, ci consideră că el trebuie să fie mai degrabă obiectul compătimirii, fiind o „victimă" inocentă. „Toți au încercat în istorie să-și bată joc de noi, dar noi niciodată nu am vrut să cucerim pe nimeni." Venind vorba de inamicii tradiționali, românii nu-și amintesc sau nu știu că armata română a cucerit Budapesta în 1919 (un alt lapsus semnificativ?) și că după eliberarea Basarabiei trupele românești au înaintat alături de cele hitleriste pînă la Stalingrad. Nimeni nu menționează vreodată aceste evenimente, iar atunci cînd moderatorul le amintește, se răspunde, de exemplu, „dacă n-am avut ce face". Românii „n-au avut ce face" chiar atunci cînd inițiativa a fost de partea lor. Acesta este faimosul fatalism, deși, după cum se vede, într-o variantă destul de ipocrită, de care se plîng cei care studiază psihologia socială a românilor, mai cu seamă Drăghicescu, citînd un mare număr de observații critice ale unor călători străini în țările românești, și care, după cum putem observa, este o constantă a psihologiei românești. S-ar fi putut poporul român revolta mai devreme împotriva lui Ceaușescu? Nimeni nu are aerul să o creadă, deși tinerii muncitori și studenți regretă că lucrurile nu s-au întîmplat astfel. Generațiile mai vîrstnice nici măcar nu au reflectat vreodată la această problemă, fiind surprinse de întrebare. Am primit și răspunsuri de genul „Ba n-ar fi

trebuit să ne revoltam deloc. Ar fi fost mult mai bine dacă reformele le-ar fi făcut chiar Ceauşescu, cum se întîmplă acum în China, caz în care nu s-ar mai fi ajuns la haosul ăsta" (şomeră, Bucureşti). în orice caz, părerea generală este că lucrul era cu neputinţă, el realizîndu-se doar atunci cînd au permis ruşii. O viziune diferită o au timişorenii, care consideră că ei şi-au cîştigat libertatea singuri, şi restul ţării i-a tras înapoi. în ce priveşte pe ţărani, aceştia au apreciat că „era bine dacă se revoltau mai devreme". întrebaţi fiind cine sînt „ei", au răspuns „păi, cei care s-au revoltat, cei de la oraş, că doar noi, ţăranii, n-avem nici o putere. Ce să facem noi?" Se recunoaşte pasivismul, a doua trăsătură de caracter care îl aducea la disperare pe Drăghicescu.

în concluzie, românii nu sînt un popor prea revoluţionar. Şi nici într-un caz nu fac dreptate revoluţionarilor, adică nu se gîndesc că datorează libertatea altora care au fost mai curajoşi decît ei. în grupurile noastre am întîlnit în cîteva rare ocazii sentimente de ranchiună faţă de cei care făcuseră revoluţia — „nu ştiau ei ce fac atunci", dar niciodată sentimente de recunoştinţă sau de culpabilitate la ideea că aceştia erau manifestanţii din Piaţa Universităţii pe care interlocutorii mei îi dezaprobau. Cum ar fi putut lucrurile să stea altfel, cînd la două grupuri focus de femei din 1992 prima teamă enumerată a fost aceea de o a doua Revoluţie?

Revoluţia în sine pare să fi fost o traumă pentru mare parte din poporul român. Firească, acestei traume i-a urmat o relaxare de care îşi aminteşte cu plăcere, dar în anxietatea şi sentimentul de respingere al publicului de îndată ce au început manifestaţiile de protest în Bucureşti nu era, paradoxal, faptul că nu recunoşteau în acestea o continuare a Revoluţiei, ci pentru că Revoluţia însăşi le producea spaimă şi nesiguranţă, cu alte cuvinte, era idiosincrazia faţă de însăşi starea revoluţionară, total străină naturii lor şi care nu le producea decît oroare.

Cum mai sînt românii, în afară de faptul că nu sînt revoluţionari? în primul rînd, leneşi, pentru că „nu muncesc" (acuză comună tuturor grupurilor cu educaţie inferioară, deşi nimeni nu se referea la sine). „Românii sînt leneşi", s-a afirmat şi într-un grup de studenţi, cu consimţămîntul tuturor. în plus, conform unui sondaj IRSOP, 66 % dintre români declară că în majoritatea „nu poţi avea încredere" (cf. *Adevărul* din 21-22. 04. 1993). Ei sînt creduli, se lasă traşi pe sfoară de oricine, copilăroşi, vor să-i aibă tot timpul cineva puternic în grijă etc. încercarea de a stimula grupurile pentru a primi un răspuns de

ce ei înşişi atîrnă atît de mult de evenimente şi nu iau iniţiative importante în ceea ce îi priveşte a condus la fatalistul „aşa e, ne meritărn soarta". O frustrare specială se manifestă aici la cei care nu au votat cu puterea în ultimele alegeri (studenţi, muncitori tineri, şomeri) care reformulează astfel: „poporul român a vrut liniştie, acum culege roadele liniştii."

Poporul român nu se idealizează. Dar îi lipseşte şi imaginaţia şi voinţa pentru a încerca să semene unor popoare mai pline de succes sau mai fericite, pentru a deveni „mai neamţ", cum scria Eminescu. La întrebarea „ce altceva v-ar fi plăcut să fiţi, dacă n-aţi fi fost român?" au răspuns numai studenţii: americani şi francezi, în primul rînd. Ceilalţi nu se gîndiseră niciodată şi nu au reuşit să dea un răspuns nici de data aceasta.

Preocuparea pentru imaginea României

în capitolul dedicat tehnicilor propagandistice subliniam sensibilitatea de tip totalitar a regimului postcomunist de la Bucureşti pentru imaginea sa în străinătate mai degrabă decît pentru realităţile româneşti de la Bucureşti. Această preocupare poate fi însă întîlnită de asemenea la o mare parte a populaţiei. O rădăcină a acestui interes pentru imaginea externă este fără nici o îndoială născută din popularizarea interesului Occidentului pentru Revoluţia română la începutul lui 1990. O parte a publicului a admis cu foarte mare dificultate faptul că românii puteau fi atît de populari în ianuarie şi atît de impopulari după mineriada din iunie. Deşi dezaprobarea occidentală viza în primul rînd puterea de la Bucureşti, un număr enorm de oameni, toţi cei care se identificau cu puterea autoritară —- şi cînd vom discuta acest aspect vom vedea că erau destui —, au considerat că această proastă părere a lumii democratice îi vizează şi pe ei, şi au căutat repede un ţap ispăşitor pentru această schimbare de viziune. La grupurile focus din 1992 destui interlocutori de ai noştri se plîngeau că Occidentul ne vedea foarte bine la începutul lui 1990, iar apoi „atîta ne-au vorbit de rău tot unii dintre ai noştri în străinătate, că acum toată lumea ne priveşte strîmb". Absolut nici unul dintre interlocutorii noştri nu a făcut raţionamentul destul de simplu că buna imagine din decembrie fusese creată de revoluţionari, în vreme ce ei aveau oroare de revoluţie, iar proasta imagine din iunie de mineri şi de femeile care îi aplaudau pe mineri, deci de populaţia care sprijinea statul împotriva revoluţionarilor.

Ţapii ispăşitori cei mai la îndemînă au fost opoziţia politică — „cum să te duci tu, român, la străini şi să le spui să nu ajute România?" (pensionari, 1992) şi ţiganii — „ţiganii au mîncat lebede la Viena şi acuma toată lumea crede că toţi românii mănîncă lebede" (muncitori, 1992), „ţiganii se duc în Germania şi fură şi pe urmă tot românii sînt hoţi" (mineri, 1994). Discuţia despre imaginea României a excelat, dintre toate subiectele, în iraţionalitate. Astfel, Ia întrebarea: „Dar dacă ceva e într-adevăr rău în România sau nu merge, ce trebuie să spunem în străinătate, să minţim?", răspunsul a fost „Da. Vorbim aicea, între noi, dar acolo nu", iar la întrebarea următoare „Dar credeţi că străinii nu ştiu şi singuri ce se petrece în România, doar sînt destui ziarişti străini la Bucureşti?", răspunsul a fost de genul „treaba lor, dar să nu fie unul dintre ai noştri să spună".

Această mare ipocrizie poate avea mai multe explicaţii, sau o combinaţie a lor. O explicaţie foarte la îndemînă este aceea că este un rezultat al îndoctrinării, regimul comunist făcînd din fractura imagine-realitate a doua natură a românului. A doua explicaţie este ceva mai complexă. Ea se referă la deficitul de inferioritate al omului mediu român. Interlocutorii noştri, cel puţin la unele grupuri, au primit separat un chestionar „de convocare", realizat de operatorii IMAS care au făcut convocarea, şi care conţinea cîteva întrebări generale şi „de personalitate", printre care una referitoare ia utilizarea timpului liber şi Ia hobbyurile respondenţilor. Aceste rubrici au'rămas practic necompletate. Interlocutorii noştri, tăiaţi de memoria tradiţională după cum am dovedit, nu au nici altceva care să le autonomizeze gîndirea şi existenţa socială: deja în 1992 ei nu mai citeau decît ziare locale, nici vorbă de reviste sau cărţi, şi urmăreau televiziunea, marele creator de gîndire stereotipă. Clivajul dintre imagine şi realitate funcţionează ca un mecanism defensiv la omul fără inferioritate. El nu se poate arăta lumii aşa cum este, pentru că nu are nimic de arătat. Imaginea sa publică este deci una prefabricată, rezultat al gîndirii stereotipe despre „ceea ce se cade", o imagine găunoasă, dar încheiată la toţi nasturii vestonului. Această diferenţă între românul de astăzi şi un om occidental poate fi cel mai uşor sesizată comparînd prestaţiile televizate ale diverselor persoane intervievate accidental de televiziune. Români care să rămînă ei înşişi în faţa camerelor de luat vederi sînt o raritate. Am citat în altă lucrare, dar revin asupra subiectului, micul experiment realizat de o echipă de televiziune din Iaşi, care în

trenul expres nou introdus laşi-Bucureşti „Ştefan cel Mare", la o lună după sanctificarea domnitorului, puneau tuturor întrebări de genul „Ce părere aveţi despre sanctificarea trenului?" sau „Cum apreciaţi faptul că distanţa Bucureşti-Iaşi va fi parcursă în doar 45 de minute?" Rezultatul a fost dezastruos pentru cei intervievaţi. Aproape nimeni nu a găsit curajul să spună că nu înţelege întrebarea sau că ea e absurdă, sau că e imposibil ca o distanţă care înainte se făcea în şase ore să ia acum doar 45 de minute, deşi a fost intervievat şi chelnerul de la vagonul restaurant, care parcurgea această distanţă în mod obişnuit. Toată lumea a folosit limbajul de lemn pentru a spune că „sanctificarea" e o bună iniţiativă a Căilor Ferate, că e un mare progres ş.a.m.d. Dincolo de faptul că românul, în urma regimului totalitar, a rămas cu o încredere oarbă în orice tip de autoritate (şi jurnalistul de televiziune este o autoritate în ochii lui), acesta arată cît de prăbuşite sînt reperele interioare ale supravieţuitorilor perioadei totalitare. Echipa TV a intervievat oameni obişnuiţi. Dar nici intelectualii români nu fac deseori excepţie de la regulă. La Grupul pentru Dialog Social s-a schiţat chiar un proiect de regulament privind ocrotirea imaginii .Grupului şi conservarea secretelor (care din fericire a avut mai mulţi opozanţi decît susţinători), iar cercul „opoziţionist intelectual" şi-a cîştigat o reputaţie pentru presiunile făcute în presa democratică pentru ca să nu se scrie despre slăbiciunile şi scăderile opoziţiei. Un celebru critic literar şi preşedinte de partid a difuzat în primăvara lui 1993 o circulară către filialele sale, în care se ducea la acea oră o contradictorie dezbatere doctrinară, afirmînd că aceia care vor face publice aceste frămîntări vor avea de dat socoteală ş.a.m.d. Cu foarte rare excepţii, să citäm aici pe intelectualii României vechi ca Alexandru Paleologu, Neagu Djuvara etc, pare să existe un consens, nu asupra subiectului, dar asupra comportamentului public în general, şi acesta este un consens al lipsei de naturaleţe şi al ipocriziei. Atunci cînd un invitat apare la televiziunea română, chiar dacă emisiunea nu este un show cu public, ei începe prin a spune „bună seara" telespectatorilor, deoarece faptul că este văzut de aceştia contează mult mai mult decît ceea ce are de spus. Compararea aplecării asupra chestiunii în sine — chiar dacă e vorba de Bosnia, de un şanţ care trebuie săpat sau de pescuitul balenelor —, a unei persoane intervievate de o televiziune occidentală cu maniera în care se prezintă cineva în România este

profund defavorabilă pentru români şi nu vorbeşte doar despre lipsa de profesionalism a televiziunii (reală), ci despre lipsa de naturaleţe, de încredere în sine şi, finalmente, despre lipsa de interioritate a românilor. Psihologii care au lucrat cu testul Rorschach cunosc importanţa kinesteziilor, care indică tocmai această interioritate, fără de care şi inteligenţa şi personalitatea sînt mult sărăcite, „dimensiunea interioară a eului". O altă observaţie a acestor apariţii publice se referă la uniformitatea conduitelor în faţa camerei de luat vederi, explicabilă tot prin raţiunile de mai sus. Chestiunea şi-a găsit un mediu prielnic în regimul totalitar, dar ea este probabil mai veche: România este o civilizaţie extravertită, visul tuturor nu este să devină ceva (românii sînt în majoritate ortodocşi, biserică ce cultivă „naturaleţea" şi lipsa de efort a devenirii), ci să treacă drept ceea ce nu sînt. De altfel, cum vom vedea, puţini au voinţa să se schimbe. Majoritatea doreşte însă să se valorizeze peste capacităţile sale şi pentru acest scop se concentrează toată voinţa sa disponibilă. „Departamentul pentru imaginea României" din cadrul guvernului are destui adepţi.

în sfîrşit, o a treia explicaţie, care le completează pe primele două, atribuie această obsesie a imaginii şi ura împotriva celor care nu ţin seama de ea unui mecanism mai arhaic. Poporul român este format majoritar din ţărani, şi comunitatea rurală românească, aşa cum au dovedit mulţi cercetători, împarte lumea în două părţi între care comunicarea este practic nulă: înăuntrul şi în afara comunităţii. Cei care calcă această graniţă, care dezvăluie „înăuntrul" celor din afară, comit un sacrilegiu care pune în pericol existenţa comunităţii. Ei devin „străini" de comunitate, şi asupra lor se transferă toate nenorocirile acesteia, conform stereotipului ţapului ispăşitor.

O analiză asupra interesului şi opiniei privind imaginea externă a României a realizat în 1992 IMAS. Conform acesteia, interesul este peste 90 % la toate categoriile de vîrstă şi educaţie, deşi tinerii şi intelectualii sînt cel mai mult de opinia că această imagine este negativă. Şi noi am întîlnit în investigaţiile noastre din 1992 refuzul de a admite pur şi simplu că această imagine este una proastă. Iar la grupurile realizate în 1994 destui participanţi blamau Consiliul Europei pentru reticenţele faţă de România, deşi deja majoritatea recunoştea că aceste reticenţe erau justificate.

3. Reprezentările sociale ale tranziţiei

După reluarea în 1961 de către Serge Moscovici a conceptului de reprezentare socială al lui Durkheim, termenul a făcut carieră şi şi-a probat utilitatea instrumentală în studii diferite. Reprezentarea socială este o formă de cunoaştere, de gîndire socială, produsul şi procesul unei elaborări psihologice şi sociale a realului. Pentru a-i da o definiţie completă, putem spune că „conceptul de reprezentare socială desemnează o formă de cunoaştere specifică, ştiinţa bunului simţ, ale cărei conţinuturi vădesc operarea de procese generative şi funcţionale marcante din punct de vedere social. (...) Reprezentările sociale sînt modalităţi ale gîndirii practice orientate către comunicarea, înţelegerea şi stăpînirea mediului social, material şi ideal. Ca atare, ele prezintă caractere specifice în planul organizării conţinuturilor. operaţiilor mentale şi logicii, referindu-se la condiţiile şi contextele în care emerg reprezentările, la comunicarea prin care circulă ele, la funcţia pe care o servesc în interacţiunea dintre o lume şi alta."[27] Reprezentarea socială nu este simplă reproducere a unui obiect, ci construcţie, comportînd o parte de autonomie şi de creativitate individuală şi colectivă. Ea are un caracter simbolic şi semnificativ; are un caracter creator de imagine şi facultatea de a face interschimbabile sensibilul şi ideea, perceptul şi conceptul. Aşa cum are un obiect, ea are întotdeauna şi un subiect, fiind un elaborat al cuiva, grup, comunitate etc.

în acest sens, cele cîteva reprezentări sociale mai frecvente din perioada de tranziţie românească pe care le vom prezenta în continuare nu aparţin întregii populaţii româneşti, ci doar unui fragment important, cu origine, educaţie şi poziţie socială destul de apropiată. Sondajele de care ne vom servi vor da o dimensiune cantitativă aproximativă a acestei populaţii. Descrierea propriu-zisă este realizată însă pe baza grupurilor focus realizate în 1992 şi 1994.

Nicolae Ceauşescu şi epoca sa

Ceauşescu părea cel mai detestat lider din lume în 1989. De Crăciunul anului 1989, cînd a fost împuşcat, puţini români l-au compătimit şi nimeni nu a protestat public pentru execuţia sa

[27] Cf. *Psychologie sociale,* sub îngrijirea lui Seige Moscovici, PUF, 1988, cap. 13-14.

sumară., într-un popor care se laudă cu vechea sa apartenenţă ia creştinism. Cu toate acestea, nu se poate spune că execuţia a fost primită cu entuziasm. Populaţia intervievată în acei moment de către autor (constînd în bolnavii unei clinici medicale din Iaşi) era mai degrabă speriată decît bucuroasă de cele întîmplate. Tot atunci am consemnat pentru prima dată o opinie de tipul „Cum am să-i explic eu fetei mele de ce l-au împuşcat, că ea chiar ieri îmi spunea: *Mamă, ce au ăştia cu Ceauşescu, că el ne-a dat apartament şi pensie lui* ^««/('«/'"(asistentă sanitară, Iaşi). Pavel Câmpeanu va măsura această atitudine doi ani mai tîrziu şi va găsi aproximativ jumătate din români de părerea că „şi-au meritat soarta".

Ceauşescu nu a fost văzut ca un monstru. Nu am întîlnit în grupurile noastre absolut pe nimeni care să-l fi privit ca atare: cei care erau în general împotriva comunismului îl priveau în mod just ca pe un reprezentant al sistemului, iar ceilalţi socoteau perioada sa cea mai rea, estimată de ei de abia din 1985 încoace, drept o rătăcire, o alienare, o dovadă că înnebunise. „Atîta am aşteptat ca măcar după ce am plătit datoriile externe să dea puţin drumul la curea, să nu mai lucrăm duminica, să se găsească cît de cît ceva pe piaţă" (miner, 1994). Opinia generală, întrucît părerea bună pe care majoritatea o are despre Ceauşescu din perioada 1964-1984 este dificil de împăcat cu Ceauşescu „cel rău" din ultima perioadă, este aceea că „nevastă-sa a fost de vină". Această concluzie se întîlneşte chiar şi la românii mai educaţi, şi constituie în general un loc comun al gîndirii colective. Mihai Botez remarca deja ceva asemănător în studiul său din 1987.[28]

în orice caz, cele trei trăsături prin care Ceauşescu a rămas în memoria poporului său ca personaj pozitiv sînt acelea de mare constructor, de justiţiar şi de patriot. Oricît de greu ar fi dus-o oamenii în ultima perioadă, construcţiile sale megalomanice au trezit o mare admiraţie. El este un constructor de „drumuri", „blocuri", „palate", în orice caz el construieşte pe categorii, nu pe construcţii individuale, dovadă că la două grupuri diferite mi s-a spus că Ceauşescu construise „canale", deşi e vorba despre un unic canal, „Dunăre-Marea Neagră", construcţie falimentară şi inutilă. Trecătorii intervievaţi de către Televiziunea română în faţa palatului Ceauşescu (aşa-numita Casă a Poporului, apoi a Republicii) au fost în majoritate de părere că această construcţie

Mihai Botez, *Românii despre ei înşişi,* **Editura Litera, 1991.**

uriaşă şi inestetică (a doua ca dimensiune din lume după Pentagon) este „ceva frumos şi măreţ" şi că nu trebuie demolată, ci integrată vieţii postcomuniste ca un motiv de mîndrie. Părerea aceasta a fost împărtăşită şi de clasa politică postcomunistâ, dovadă că Adunarea Deputaţilor s-a mutat în clădire, rebotezată „Palatul Parlamentului".

A doua trăsătură, oricît ar părea de ciudat, este la fel de pregnantă. „Pe vremea lui Ceauşescu aveai la cine să te duci. cînd ţi se făcea o nedreptate. Azi nu ai la cine să mergi" (muncitori. 1992) sau „Era bine cu Ceauşescu, fiindcă oamenii ştiau de frica cuiva. Azi nimănui nu-i mai e frică de nimeni şi legea nu mai e respectată" (pensionari, 1992). Şi ţăranii, care au avut atît de mult de suferit pe vremea lui Ceauşescu, înclină să creadă că era „rău, dar drept". Această trăsătură s-a dezvoltat probabil prin contrast cu succesorul său, sub a cărui preşedinţie s-a dezvoltat inegalitatea socială. Este puţin probabil că în timpul Iui Ceauşescu cineva să fi apreciat spiritul său de dreptate, deşi epurările pe motivul corupţiei, chiar din activul partidului, încercau cu disperare să dea această imagine a liderului.[29] Prin comparaţie însă cu perioada de tranziţie, în care sectorul public cel mai deficitar a fost justiţia, perioada Ceauşescu devine o epocă a justiţiei, în care oamenii erau trataţi egal, chiar dacă aspru.

In sfirşit, patriotul Ceauşescu a avut poate cea mai mare carieră publică, deşi este cea mai puţin pregnantă astăzi în memoria oamenilor. „Ceauşescu ne-a apărat de sovietici", sună rezumatul acestei idei, citată şi de Mihai Botez în 1987. în general, interlocutorii noştri au fost de acord că Ceauşescu a fost un patriot, motivînd însă mai puţin prin antisovietism, cît prin faptul că „pe vremea lui România era respectată în toată lumea" (pensionari, 1992).

Cumulul acestor trei înfăţişări duce la o imagine globală mai cu rînd favorabilă: „Dacă ar fi organizat el alegeri libere, le-ar fi cîştigat şi era mai bine pentru ţară" (pensionar, 1992) sau „Dacă se retrăgea la Congresul al XH-lea, rămînea un erou" (muncitor, 1992). Imaginea de lider excepţional a fost finalmente o reuşită. Ceauşescu este reamintit azi la fel ca mari figuri din cănile de istorie, faptul că în timpul lui oamenilor le-a fost foame şi frig fiind

[29] Mary Ellen Fischer, „Idol or Leader? The Origins and Future of the Ceauşescu Cult", în *România in the '80's,* **editor Daniel Nelson, Westview Press, 1981.**

singura acuză generalizată şi care nu micşorează cu nimic personalitatea sa de lider, ba dimpotrivă. Cultul personalităţii sale a fost amintit negativ doar de către minoritatea care susţinea opoziţia încă din primăvara lui 1992 (deci ca primă opţiune). Opţiunea dintre ido! şi lider, atît de dificilă în cursul vieţii lui Ceauşescu, şi dînd mereu întîietate idolului, servit prin cult şi impus prin coerciţie, a basculat după moartea sa de partea liderului. Mary Ellen Fischer scria că idolul ar putea deveni lider doar în cazul unei ameninţări externe, eventual tot din partea sovieticilor. Locul acesteia l-a luat tranziţia dificilă cu sentimentul fiecărui cetăţean de a fi abandonat de către conducerea statului, ceea ce finalmente a refăcut postum statura de lider a lui Nicolae Ceauşescu. La o anchetă de opinie realizată în 1992 de IMAS, 73 % au fost de acord cu afirmaţia „Deşi multe lucruri erau rele sub Ceauşescu, de un conducător ca el am avea nevoie şi astăzi".

Statul de tranziţie

Dumnezeul totalitarismului comunist este statul. De la ei pleacă binele şi răul, dreptatea şi nedreptatea, bunăstarea şi privaţiunea. Pentru gînditorii politici de la Bastiat şi pînă la liberalii zilelor noastre, ca şi pentru economiştii nemarxişti, acesta este punctul slab ai socialismului, de aici izvorăşte arbitrariul şi ineficienta societăţii socialiste,, aici se manifestă cel mai bine caracterul ei antinatural. Pentru supravieţuitorii totalitarismului comunist din România, ce (mai) înseamnă statul din perioada de tranziţie, cum şi ce este el faţă de starul din timpul lui Ceauşescu? Iată unul dintre punctele de discuţie principale ale grupurilor noastre focus realizate în 1994.

Să începem însă, tot pentru a da o imagine cantitativă, printr-un sondaj citat de loan Mihăilescu în acelaşi studiu la care ne-am mai referit. Astfel, 83 % dintre români consideră că statul trebuie să acopere întregul cost al asistenţei sanitare, să asigure echilibrul veniturilor, protecţia economică şi socială a tuturor cetăţenilor (70 %). Guvernul, ia rîndul său, trebuie să asigure locuri de muncă (90 %), să se ocupe de îngrijirea bolnavilor (95 %), să asigure un trai decent şomerilor (82 %) *si* să micşoreze diferenţele de venituri (73 %). „Guvernului îi sînt atribuite şi funcţii economice importante: controlul proprietăţii, aprovizionarea cu locuinţe ieftine (...), subvenţionarea întreprinderilor falimentare, monopolul asupra exporturilor etc." Chiar dacă studii mai recente arată că la această

oră majoritatea românilor s-au convins că este preferabil ca o întreprindere să se privatizeze şi că managementul este mai bun la o întreprindere privată, studiile din 1993 ale profesorului Mihăilescu[30] nu rămîn mai puţin înfricoşătoare. Ele dovedesc fără putinţă de tăgadă că majoritatea românilor vor să trăiască mai departe în comunism, eventual cu alegeri formale o dată la patru ani. Chiar dacă acest ideal, „comunismul", este rejectat nominal de către toţi interlocutorii noştri, iar termenul de „comunişti" are o conotaţie peiorativă, însemnînd mai ales „profitori", această respingere nu are nici o valoare dacă idealul românilor este să trăiască în continuare într-o societate în care statul omnipotent şi omniscient le poartă de grijă.

Aceasta în ceea ce priveşte statul „ideal". In ce priveşte statul de tranziţie, el este văzut cu destulă luciditate de către români: „acelaşi stat ca în timpul lui Ceauşescu, dar mai destrămat" (muncitori în sectorul privat), „stat slab şi puternic în acelaşi timp, impotent şi arbitrar" (studenţi), „stat slab dezvoltat şi puternic corupt" (mineri), „dezorganizat, dezorientat, sărac, corupt, fricos, nedemn" (pensionare). Imaginile proiective fac şi mai inteligibilă viziunea românilor despre statul perioadei de tranziţie: „un om în zdrenţe şi cu coroană strălucitoare pe cap, ca un rege al ţiganilor" (mineri), „escroc în uniforma Gărzii Financiare" (muncitor, sectorul de stat). Şi pentru ţărani statul este „prea slab şi prea departe". Dacă ar fi om şi în relaţie cu ei, atunci ar fi „o rudă nedorită" sau „unul de al lor, nu de al nostru". Raporturile cu el? „Ne ignorăm reciproc" (muncitori, Timişoara). „Dacă i-aş întîlni, i-aş scoate ochii" (pensionară). Absolut toată lumea apreciază că nu e nici o diferenţă de natură între statul tranziţiei şi cel comunist, doar că cel de azi este mai impotent şi mai slab. „înainte le mergea de la sine, acum calcă mai mult prin gropi" (muncitori în sectorul de stat). în ce priveşte înţelegerea noţiunii de stat, ea este destul de bună la muncitori, studenţi şi pensionari din mediul urban, şi catastrofală la ţărani. „Statul dinainte era Ceauşescu, acum e domnul Iliescu" (ţărani, Galbenu, jud. Brăila). Toată lumea aceasta, mai puţin studenţii şi muncitorii din sectorul privat, este însă de părere că statul „ar trebui să se ocupe, nu ca azi, cînd nu fac decît să se îmbogăţească pe ei înşişi". De ce să se ocupe? De toate, cum dovedeşte sondajul citat mai sus.

[30] loan Mihăilescu, „Stereotipuri mentale şi atitudinale în România post-totalitară", în *Sfera politicii* nr. 7 din 1993.

Societatea ideală a fost şi rămîne în ochii românului din perioada post-totalitară una paterna!istă. Statul este văzut vinovat nu pentru că uzurpă funcţii pe care nu le are, ci pentru că nu îndeplineşte toate funcţiile de pe timpul regimului Ceauşescu. O altă întrebare, complementară, privind societatea paternalistă, a fost cea din ghidul de discuţie din 1992, care suna astfel: „Dacă România ar fi o familie, cum ar arăta ea?" Toţi interlocutorii noştri de atunci (care au fost deci doar muncitori, ţărani şi pensionari) au identificat „părinţii" cu conducerea statului, iar copiii cu ei înşişi. „Copiii nu prea sînt educaţi pentru democraţie, iar părinţii nu se mai ocupă cu ei, i-au lăsat în voia soartei" (pensionare), „tatălui vor toţi să-i ia locul şi nu poate face nimic" (muncitoare), „copiii nu muncesc" (unanim), „domneşte dezbinarea între fraţi" (pensionari). „Noi am fost copiii lor, şi i-am votat, ca ei să ne poarte de grijă", a afirmat o pensionară din grupul din 1994. „I-am fi votat orice ar fi făcut, numai asta voiam. Pe urmă am văzut că nu sînt în stare."

Pentru românii cu educaţie mai bună, statul este vinovat pentru că are aceleaşi pretenţii ca mai înainte, dar nu se dovedeşte capabil să implementeze noile legi ale societăţii postcomuniste şi ale economiei de piaţă. în orice caz, toată lumea percepe caracterul găunos al statului postcomunist românesc, ocupat cu imaginea sa, dar „putred pe dinăuntru" (muncitoare). Cînd ceea ce trebuie să fie în ochii oamenilor sprijinul fundamental al omului, „reazemul" său, este văzut ca putred, populaţia nu se simte neapărat mai autonomă (pentru aceasta i -ar trebui o încredere în sine care îi lipseşte), ci mai neajutorată, abandonată în voia unei soarte pe care nu are mijloacele şi puterea să o influenţeze în bine —- „rătăciţi, ai nimănui, fără nici un stăpîn" (ţărănci,1992).

Liderul ideal

Plebiscitarea la alegerile de la 20 mai 1990 a lui Ion Iliescu ca preşedinte al României (85 % dintre voturi) a dat impresia că, mult mai mult decît o societate nouă, românii erau interesaţi să găsească un lider nou, cu care să îl înlocuiască pe Ceauşescu, şi că, în diferenţa de calitate dintre cei doi stătea toată speranţa schimbării. De atunci încoace a devenit o obsesie a opoziţiei politice găsirea unui contracandidat pentru această imagine de preşedinte-tată omnipotent, considerîndu-se că rezolvarea acestei probleme ar duce la un succes absolut persuasiv ai opoziţiei.

toate celelalte subordonîndu-i-se. Şi este adevărat că 93 % dintre români sînt de acord (dintre care 80 % foarte tare) cu afirmaţia că „ Ceea ce trebuie României de astăzi este un lider puternic, care poate oferi un sentiment de securitate şi reface ordinea."[31] Emil Constantinescu, candidatul opoziţiei la alegerile din 1992, a povestit odată cum a fost ales candidat deoarece organizaţia „Solidaritatea Universitară" schiţase un prototip al liderului ideal cu care se asemăna mai mult decît oricare altul. Din păcate pentru făcătorii de lideri de la „Solidaritatea Universitară", Emil Constantinescu nu a reuşit să ia poziţia mult rîvnită lui Ion Iliescu, ba chiar în destule dintre grupurile noastre focus mulţi interlocutori au deplîns alegerea sa ca lider alternativ. Cu aceasta nu vrem să spunem că omul politic Emil Constantinescu ar fi greşit undeva, ci doar că problema depăşeşte în complexitate schiţele de lideri făcute de amatorii invidioşi pe succesul lui ion Iliescu.

Analiza acestui succes este, firește, primul pas logic pentru a vorbi de un lider ideal. Dincolo de explicaţiile conjuncturale destul de importante în succesul lui Ion Iliescu (faptul că a fost identificat ca „preşedintele Revoluţiei" datorită sprijinului imediat pe care l~a primit de la armata şi Securitatea ceauşistă) şi de faptul că a fost sprijinit de televiziune şi de mai toţi liderii de opinie din 1990 din cauză că era un fost comunist care fusese împotriva lui Ceauşescu, ca şi ei, dar totodată un reprezentant al României uzurpatoare şi parvenite, care nu avea nici un interes ca injustiţiile comunismului să fie reparate, iar vechea elită să se reîntoarcă în frunte — tot ca şi ei —, desigur că Ion Iliescu a avut un număr de calităţi care l-au ajutat să cîştige.

Prima şi cea mai importantă a fost deja atinsă în treacăt de către noi : faptul că a fost identificat ca *seif* de către populaţie. Ion Iliescu a reuşit să întrunească o dublă calitate: de a fi un om „din popor", deci nu din „elită" (ca Raţiu sau Radu Câmpeanu, foarte prost văzuţi din această cauză), dar mai merituos decît ceilalţi, „mai competent". Cu alte cuvinte, un lider produs de meritocraţia comunistă, fără legături cu vechiul regim, un model de activist cu care poporul se identifică, aşa cum scrie Mihai Botez. Totul la el, de la felul de a se îmbrăca ironizat de intelectuali, în hainele cafenii sau cenuşii cu cămăşi albe, asemeni celui mai comun funcţionar de primărie (la un grup de pensionari mi s-a spus că liderul ideal trebuie să se îmbrace ca ei), pînă la limba de lemn

I.M.A.S., România: *România Today: Politica! Reality,* 1992.

utilizată — în realitate unicul limbaj familiar populației largi după zeci de ani de îndoctrinare *(România liberă* a făcut o statistică pe calculator a dezbaterii televizate finale din 1990 și îl ironiza pe Iliescu că rostise cel mai des cuvîntul „muncă". Dar acesta a fost cuvîntul cel mai des rostit și în grupurile noastre focus) — toate acestea sînt de fapt elemente de succes, chiar dacă pentru un observator obiectiv ele dovedesc că Iliescu este un om al vechiului regim. în al doilea rînd, faptul că a dat impresia unui om puternic și cu o concepție paternă și autoritară. Mai mulți interlocutori din grupurile din 1994 ne-au spus că „l-am votat pentru că părea puternic, dar de fapt e slab" și au recunoscut că au crezut despre Iliescu că va fi „un fel de Antonescu", un lider autoritar și incoruptibil. în al treilea rînd, familiaritatea lui, tradusă prin zîmbetul necontenit și limbajul banal, plus insistența cultivării „vizitelor de lucru" ironizate de către opoziție, dar identificate corect de către Mary Ellen Fischer ca o bună cale de apropiere de mase.[32] în al patrulea rînd, faptul că este un personaj destul de lipsit de complexitate, de la personalitatea pînă la mesajul său politic și limbajul în care a fost comunicat acesta.

Nu este deci de mirare după toate acestea că la investigațiile noastre din 1992, deși starea generală a populației era de dezamăgire, destui au identificat în Ion Iliescu un lider ideal pe linia liderilor paternaliști și populari ca Ștefan cel Mare și Alexandru loan Cuza. (Amîndoi avînd reputația populară de a fi mai buni prieteni cu poporul decît cu boierii.) De altfel, atunci cînd s-a pus o întrebare proiectivă de genul „Ce fel de animal ar fi"?, răspunsurile au fost edificatoare: „cîine", pentru că e credincios, și „bou", pentru că „poți pune nădejde în el". Aceste răspunsuri au întrunit marea majoritate. Nici vorbă de leu. cal, zimbru ș.a.m.d. Liderul ideal așteptat de poporul român nu este un animal nobil, ci unul domestic și de casă, ba chiar de lanț și de jug.

Din aceleași grupuri focus realizate în 1992 am mai aflat că un conducător pe placul poporului ar trebui să fie „necăjit, ca să ne creadă" (țărance), „să ție la noi ca la niște copii" (pensionare), „să fie ca un tată" (consens general), să aibă „bun simț și rușine", să fie un „bărbat în putere", să fie „un om de rînd" (țărani), „să arate ca noi, să fie îmbrăcat ca noi" (pensionari). După cum ar putea remarca foarte ușor un istoric, aceste atribute

[32] V. nota 29.

ale conducătorului ideal sînt o moștenire a tradiției bizantine și medievale, reactualizată la începutul secolului al XIX-lea pentru a servi ca model principilor moderni (așa-zisele „oglinzi ale principilor").

Un studiu mai sistematic, pornind de la aceste caractere evidențiate în grupurile focus, a fost realizat de IMAS printr-o anchetă de opinie, tot în 1992.[33] Conform acesteia, cele mai semnificative atribute ale liderului ideal sînt: „înțelegător" (90 %), „de încredere"(89 %), „poate să reprezinte România" (88 %), „să impună ordinea" (87 %), „dă un sentiment de siguranță" (81 %), „are un plan clar" (86 %), „știe să vorbească cu oamenii" (85 %). Atributele mai puțin importante, pe de altă parte, au fost cele tehnocratice sau de orientare politică. Pentru 41 % dintre români e important ca el să nu fi fost comunist (mai mult pentru 30 %), iar pentru 54 % contează să fi trăit în România toată viața.

Opoziția nu a fost cu desăvîrșire lipsită de potențiali lideri de acest tip. Un exemplu este Crin Halaicu, ales primar al Bucureștiului în februarie 1992 contra candidatului FSN Cazimir Ionescu. Avînd în vedere că în septembrie 1992 în circumscripția București Ion Iliescu s-a clasat mai bine decît Emil Constantinescu, se poate afirma că a fost și un succes al candidatului, nu numai al Convenției Democratice, faptul că Halaicu a reușit să cîștige în fața candidatului unui FSN încă unit. Și Crin Halaicu se apropie într-adevăr destul de prototipul liderului ideal: solid, practic, cu un limbaj accesibil. Dar din acest succes nu s-au tras suficiente învățăminte.

O strategie bună a avut în perioada de după alegerile din 1992 Partidul Liberal, care a reușit să cîștige un număr important de alegeri locale parțiale prin cîștigarea și atragerea ca și candidați a liderilor de opinie locali. Din acest punct de vedere însă oferta opoziției nu se poate compara cu cea a partidului de guvemămînt, care a desfășurat începînd din 1994 o amplă campanie de corupere si intimidare a tuturor notabilităților locale pentru a se înscrie în PDSR.

în orice caz, dacă am face o sistematizare a celor trei alegeri după importanța pe care au jucat-o liderii, am putea afirma că rolul lor a fost copleșitor în alegerile de la 20 mai, unde „Frontul" a fost votat datorită personalităților foarte cunoscute ale lui Ion Iliescu și Petre Roman, iar opoziția respinsă și datorită unor per-

[33] **V. nota 31.**

sonaîități anticharismatice ca Doina Cornea și Corneliu Coposu. La alegerile locale, liderii au contat din nou, dar mai ales cei locali, ca în exemplul lui Crin Halaicu dat mai sus, în vreme ce la legislativele din septembrie 1992 rolul lui Ion Iliescu a fost determinant în impunerea noii formațiuni politice FDSN (aripa conservatoare a FSN, ulterior numită PDSR), care a reușit să cîștige alegerile doar pe baza ideii că este „partidul președintelui". Acest succes se datorează faptului că electoratul mai puțin educat nu așteaptă nimic și nu are încredere în organizații, prea abstracte pentru înțelegerea sa, așteptînd totul de la puținii oameni de la vîrf pe care îi cunoaște prin intermediul televiziunii. Paradoxul este însă acela că, așa cum scria Ken Jowitt, Europa de Est caută lideri charismatici să o mîntuiască, cînd ceea ce îi lipsește în realitate este o elită. Dezamăgirea provocată de liderii politici Petre Roman și Ion Iliescu a fost însă destul de puternică pentru a contribui la o diminuare firească a rolului liderilor în realizarea unei opțiuni politice. După patru ani, numai 27 % dintre români, conform IRSOP, l-ar mai alege președinte pe Ion Iliescu, în vreme ce alți lideri noi nu s-au ridicat încă suficient. Presa a discutat exhaustiv despre „popularitatea" lui Adrian Năstase. Subiectul este fals: chiar și în 1992, la ancheta IMAS despre lideri, Adrian Năstase conducea în topul personalităților realizat prin diferența între simpatie și antipatie, în care Ion Iliescu era pe locul patru, în vreme ce în cel realizat prin *open-ended choice ofleader* (repondentului nu i se mai propune nici un nume, ci i se cere să dea el primul nume care se asociază cu un lider), Ion Iliescu conducea detașat cu 37 %, urmat la mare distanță de Ion Tiriac și liderii opoziției, Adrian Năstase nefigurînd nici măcar între primii zece. Poate aceste dezamăgiri să contribuie la o normalizare, și liderul să conteze ceva mai puțin în anii care vin.

Străinul

Una dintre cauzele „anarhiei" postrevoluționare (prima în cazul țăranilor), indicată cel mai frecvent la grupurile focus din 1992, a fost deschiderea granițelor. „A venit fiecare și a luat ce a vrut." Această explicație profund irațională prevalează asupra oricărei alteia dintre cele oferite, fie de oficialități, fie de opoziție, asupra dezastrului economiei românești din perioada post-îotalitară. Pe baza acestei observații, la investigațiile din 1994 s-a introdus un item separat referitor la străini, care suna astfel:

„După 1989 în România au venit foarte mulți străini. Credeți că aceștia au făcut mai mult bine sau mai mult rău? Accesul lor ar trebui limitat în vreun fel?"

De părerea că „au venit prea mulți străini" sînt în general țăranii și unii pensionari. „Au venit aici să se îmbogățească repede" este o părere aproape unanimă . „Din cauza lor țara s-a umplut de arme și droguri, că nu mai putem dormi liniștiți" (pensionari). Cei mai impopulari sînt turcii, „că ne-au invadat cu porcăriile lor de produse" (mineri) și studenții arabi care „își fac firmă și pe la facultate nici nu mai calcă" (idem). Nimeni nu și-a reamintit spontan că străinii au adus un mare număr de ajutoare în 1990, și nici de voluntarii străini din orfelinate și spitalele-cămin pentru SIDA. Atunci cînd moderatorul a reamintit acest lucru s-a admis că „într-adevăr unii au făcut și lucruri bune". Singurii care au fost pentru o limitare a accesului străinilor și un control riguros al celor care intră au fost doar țăranii. Cu toate acestea, la un sondaj realizat de CSOP Gallup UK în ianuarie 1994, 51 % dintre români consideră că ar trebui limitat accesul străinilor din țările sărace care intră în țara noastră, față de numai 25% care nu sînt de această părere și de 24% nerepondenți.

Explicațiile care se pot oferi pentru xenofobia populației românești sînt de două tipuri. Unul ține de categoria explicațiilor tradiționale, considerînd xenofobia ca un caracter structural ai țărănimii românești, care, după Vintilă Mihăilescu, identifică încă din Evul Mediu pe străin cu exploatatorul satului (micul comerciant care, stabilindu-se, devine cu vremea mai prosper decît țăranul).[34] Al doilea se referă la încetarea bruscă a cenzurii informaționale realizate de sistemul totalitar și stressul rezultat de aici pentru o populație obișnuită să nu confrunte cu nimic sistemul său rarefiat de valori și comportamentul său uniformizat. Prezența unui element de comparație —- străinii — este generatoare de stress nu doar atunci cînd aceștia sînt bănuiți că vor să profite de pe seama României — în acest caz ar fi suficientă explicația tradițională —, ci și atunci cînd acțiunile lor sînt pozitive, sau poate mai ales atunci. Nu întîmplător românilor nu le place să li se amintească faptul că străinii sînt cei care se ocupă de copiii români în orfelinate, în vreme ce personalul român s-a distins în

[34] **Vintilă Mihăilescu, „Nationalite et nationalisme en Roumanie",** *Termin* **17, octombrie 1991, pp. 79-90.**

aceşti patru ani mai mult prin furtul ajutoarelor occidentale. Această informaţie simplă îi culpabilizează şi le cere să-şi modifice comportamentul, ultimul lucru pe care vor să-l facă.

în campania electorală din 1990 toţi cei cu aspect de „străini" erau vînaţi de-a binelea în sate, după cum povesteşte profesorul Tanco.[35] Candidaţii opoziţiei au pierdut alegerile pentru că veneau din străinătate. Despre regele Mihai, primul rege sută la sută român al României, populaţia remarcă în primul rînd că e „străin", un Hohenzollern, „neamţul ăla" (ţărani). în rezumat, se poate spune că românul post-totalitar trăieşte bine cu el însuşi doar dacă îşi astupă ochii şi urechile în faţa oricărui comportament alternativ şi a oricărei idei venite din străinătate. El respinge alteritatea în general şi o identifică cu străinătatea chiar atunci cînd ea este pur românească. Românul nu are cum să voteze pentru schimbarea politică şi socială cîtă vreme este hotărît nu numai să nu-şi schimbe comportamentul propriu, dar nici să nu tolereze elemente de comparaţie cu acesta în jurul său.

4. Aspiraţiile tranziţiei

Liberalism şi justiţie morală

Una dintre principalele întrebări pe care şi le pune orice observator care măsoară adîncimea distrugerii realizată de regimul totalitar în România este pe ce se fondează totuşi speranţa oamenilor şi raţiunea lor de a trăi mai departe. Un popor capabil să-l răstoarne pe Nicolae Ceauşescu trebuie să fi fost însufleţit de aspiraţii considerabile — prima vizînd recucerirea libertăţii şi demnităţii naţionale printr-un trai decent. Ce rol au jucat aceste aspiraţii în războiul persuasiunii dus între cele două tabere în cursul celor trei mari campanii electorale, dar şi între ele? Cum arată ele la aproape cinci ani după Revoluţie? Iată o altă întrebare importantă la care am căutat să răspundem în cadrul cercetării noastre.

O primă observaţie evidentă este aceea că, aşa cum există două tipuri de memorie în România (una recentă şi comună, iar alta personală şi veche), tot aşa există practic două sisteme de valori distincte, cu două categorii de aspiraţii fundamental

[35] **Teodor Tanco,** *Jurnalul unui scriitor, candidat independent în Parlament,* **Universitas, Chişinău, 1992.**

deosebite. Vom începe prin cel care părea să continue logic aspiraţiile revoluţiei române, deoarece istoria sa este intrinsec legată de eşecul unui anume tip de persuasiune.

Minoritatea revoluţionară din România, care poate fi considerată minimal la cele cîteva mii de curajoşi ai Timişoarei şi ai nopţii de 21 spre 22 decembrie din Piaţa Universităţii din Bucureşti, iar maximal la cei peste o sută de mii de oameni din manifestaţia maraton din Piaţa Universităţii şi din ţară, sau chiar la numărul — necunoscut, aproximativ cîteva sute de mii — de semnatari individuali ai *Proclamaţiei de la Timişoara,* a manifestat, atît în decembrie, cît şi mai departe, pentru realizarea în România a unei democraţii de tip occidental. Acesta a fost fără îndoială idealul principal pentru care o mînă de oameni au înfruntat represiunea ceauşista. După Revoluţie s-a dus o polemică înverşunată dacă aceasta a fost anticomunistă sau doar anticeauşistă, pentru că ambii competitori doreau să o adauge legitimităţii lor. Chestiunea e destul de absurdă: din moment ce principala revendicare au fost alegerile libere, la Timişoara creîndu-se chiar o structură de conducere (Frontul Democrat) paralelă cu cele de stat şi partid care existau la Bucureşti şi în restul ţării, se poate spune că a fost vorba de o revoluţie vizînd o schimbare de sistem. Discursul acestei minorităţi revoluţionare s-a cristalizat destul de repede, avînd de partea sa elita culturală românească. Acest discurs, cu puţin succes la alegerile din 1990, era în mare măsură, dincolo de excesele anticomuniste ale unor disidenţi ţărănişti, un discurs liberal şi justiţiar, tolerant faţă de minorităţi, dar cerînd justiţie pentru abuzurile perioadei comuniste şi adevărul despre Revoluţia română. Era un discurs liberal şi din punct de vedere economic, electorii opoziţiei acceptînd o liberalizare a preţurilor şi o dezetatizare a economiei la care riscau la fel de mult ca şi ceilalţi. După trei ani, numărul celor care gîndeau astfel se reducea încă la cei 14 % care credeau că democraţia este principala problemă de rezolvat a României, şi cei 18 % care considerau că aceasta este constituită de crearea economiei de piaţă (sondaj IRSOP din martie 1993).

Atitudinea luată de interlocutorii noştri din grupurile focus privitoare la aceste chestiuni a fost una ambivalenţă. Dincolo de faptul evident că pentru majoritatea stabilirea adevărului despre o Revoluţie la care nu participaseră, ba chiar se închiseseră în casă şi trăseseră obloanele, nu numai că nu constituia o preocupare, ba chiar dimpotrivă, în ce priveşte procesul comunismului

toată lumea a fost de acord că cei vinovați de abuzuri sau represiune trebuie judecați individual, după faptele lor. De altfel, într-un sondaj IRSOP realizat în 1990, 76 % dintre români consideră vinovați de reprimarea revoluționarilor nu doar pe soții Ceaușescu, ci pe toți membrii CEPEX, iar 58 % consideră că ei au scăpat cu pedepse foarte ușoare.[36] Cu toate acestea, în nici un sondaj cei care să considere morala sau justiția publică o chestiune prioritară nu sînt decît o minoritate infimă. Chiar și petrecerea timpului liber trece în sondaje înaintea restabilirii adevărului despre Revoluție sau despre perioada comunistă. în ancheta IMAS din 1992, justiția sau restabilirea moralității nu apar pe lista problemelor mai importante nici pentru țară, nici pentru familie. Intr-un sondaj IRSOP, doar 4% mai consideră că influența comunismului este o problemă.[37]

In teorie, românii sînt un popor creștin ortodox. Cu toate că bisericile nu au fost închise în România comunistă, cum s-a întîmplat în Rusia (cu excepția celor greco-catolice), practica religioasă a fost totuși îngrădită pe toate căile. După Revoluție, clerul acuzat de colaboraționism cu regimul, în cap cu patriarhul Teoctist, a rămas neschimbat, iar televiziunea a transmis în exces slujbe de tot felul, unele cu totul deplasate, la inaugurarea unor magazine, de exemplu, din aceeași pasiune a reabilitării formale. Cu toate acestea, aproape nimeni dintre interlocutorii noștri, cu excepția studenților, nu a remarcat că lipsa credinței vreme de atîția ani ar constitui o problemă și că poporul român ar trebui să încerce să-și regăsească valorile tradițional-creștine. Numai 1 % dintre români consideră că există la această oră un conflict între credincioși și atei, conform unui sondaj CSOP Gallup UK.[38] Problema nu există decît pentru un grupuscul de dreapta cu totul restrîns, de care am mai discutat în capitolul consacrat mesajului, și pentru studenții care declară în proporție de 60 %, conform unui sondaj al Institutului de Cercetare pentru Calitatea Vieții, că „religia constituie o parte importantă a vieții lor". Ce înțeleg ei prin religie este mai complicat, dat fiind că diverși autori ezoterici sau orientali sînt la această oră mult mai populari decît autorii tradiționali ortodocși în rîndurile studențimii din România. O excepție notabilă a constituie filozoful ortodox Petre Țuțea, a cărui gîndire orală și nesistematizată a făcut o extraordinară carieră postumă, mai ales printre tinerii care sînt în căutarea unui maestru spiritual.

[36] **Sondaj IRSOP pe tema** *Procesul membrilor CEPEX,* **martie 1991, reprodus de** *Adevărul* **din 4. 04. 1991.**

[37] **Petre Datculescu, „Social Change and Changing Public Opinion", în** *România after Tyranny,* **Westview Press, 1992.**

[38] **Sondaj Gallup CSOP din ianuarie 1994, difuzat de Rompres.**

Unul dintre motivele pentru care România nu a reușit să trimită în judecată nici pe acei criminali ai Revoluției cu dosarul complet încheiat de procuratură, ca generalul Topliceanu de la Cluj, este absența unei reacții considerabile la nivelul opiniei publice, lipsa totală de interes pentru această chestiune de justiție morală. La Cluj, una dintre victimele represiunii armate, pictorul Matiș, a decedat în decembrie 1989. Colegul său, actorul Călin Nemeș, s-a sinucis trei ani mai tîrziu, după disperate încercări eșuate de a face justiție memoriei prietenului său. La nici una dintre demonstrațiile cerînd participarea vinovaților nu s-au strîns mai mult de cîteva mii de oameni. într-un oraș universitar cu cîteva sute de mii de locuitori. Publicul s-a dezinteresat de adevărul cu privire la Revoluție, de exemplu, cu atît mai mult cu cît a simțit că acesta contravine partidului de guvernămînt care îi acordase în 1990 atîtea facilități.

Formațiunea civică Alianța Civică a încercat să organizeze acest discurs justițiar-moral, sub deviza „Adevăr și pîine", preluată de Convenția Democratică (în care AC este membră) în campania electorală pentru legislativele din 1992. „Azi avem nevoie de morală/avem nevoie de justiție...", suna textul clipului televizat al acestei alianțe politice. Ceea ce nu era adevărat decît teoretic. Electoratul nu avea nevoie nici de una, nici de alta, din moment ce în nici o anchetă de opinie și din nici o acțiune publică nu reiese aceasta. Nici un sindicat din România, excepția notabilă fiind constituită de cel al televiziunii, nu s-a mobilizat vreodată pentru adevăr. Conform unui studiu IRSOP din vara lui 1990, de altfel, afirmarea adevărului este văzută de către public ca o sarcină primordială a partidelor politice, atît a celui de guvernămînt, cît și a celor din opoziție, deci nu una a societății civile.[39] Acest lucru nu este neapărat o chestiune de concepție, cît obișnuita atitudine de evitare a oricărui conflict, în general a atitudinilor active, de implicare. Valorile creștine, oricît ar fi religia ortodoxă de *laissez faire,* sînt *valori active,* care cer o angajare, angajare de care românii nu par capabili.

[39] **Sondaj IRSOP reprodus de** *Adevărul* **din 18. 07. 1990, sub titlul „Ce gîndesc oamenii".**

în sfîrșit, deși vom reveni în altă parte pe larg asupra subiectului, popularitatea reintroducerii pedepsei cu moartea la un popor creștin este cel puțin surprinzătoare. în majoritatea grupurilor noastre focus am întîlnit păreri mai curînd pentru această reintroducere, la aproape toți bărbații, dar și la femei. Doar femeile au îndrăznit să formuleze obiecția că această pedeapsă este prea puțin creștină. Bărbații fac chiar confuzia de a considera că „legea ochi pentru ochi și dinte pentru dinte este creștină și strămoșească" (miner, 1994). Creștinismul a fost invocat, tot de bărbați, atunci cînd a fost vorba de legile represive privind minoritățile sexuale. Românii sînt creștini cînd e vorba să persecute pe homosexuali, dar uită de creștinism cînd e vorba de pedeapsa cu moartea. Aceasta nu este de altfel cerută pentru asasinii Revoluției, ci pentru criminalii penali obișnuiți, autori de violuri sau crime bestiale. în ce privește pe marii criminali comuniști, atunci cînd nu se admite în mod complezent că trebuie judecați, răspunsul este și mai pasiv, de tipul „Ce să-i mai judecăm de acuma? Au scăpat nepedepsiți, gata, ce să le mai facem?" (țărani, 1994).

Marxism și justiție socială

Dacă valorile justițiar-morale au puțină trecere la poporul român, cele ale justiției sociale sînt în schimb la mare cinste. Prin aceasta nu trebuie cumva să se înțeleagă că românii din perioada post-totalitară sînt deosebit de darnici cu categoriile defavorizate sau desfășoară vreo activitate socială în sprijinul acestora. Am văzut deja că străinii sînt cei care se ocupă de copiii bolnavi de SIDA și de orfanii români. Această categorie se încadrează, de altfel, într-un sistem mai larg de valori, pe care nu credem că greșim numindu-le *valori pasive.* Cea mai generală dintre acestea este aspirația la liniște, pe baza căreia s-au cîștigat alegerile din 1990. Aceasta a avut la bază tendința populației de a rămîne în starea de stress minim din luna ianuarie, cînd prin executarea Ceaușeștilor și acordarea cîtorva favoruri populiste (prețuri reduse artificial, săptămîna de lucru de cinci zile, aprovizionare excelentă cu produse ieftine) părea că schimbarea se realizase fără nici un efort și aproape de la sine. Diversiunea teroristă, cu desfășurarea ei arbitrară și sfîrșitul programat, a completat acestea cu impresia că obiectivele cucerite sînt în pericol, apoi că acest pericol a luat sfîrșit și populația trebuie să mulțumească lui Dumnezeu că nu teroriștii au fost cei care au

cîștigat. Relaxarea națională survenită după încheierea episodului terorist a fost ulterior menținută cu orice preț, chiar cu acceptarea unor compromisuri și neadevăruri flagrante din partea puterii. O dată scăpați de Ceaușescu în mod miraculos și fără contribuția lor, românii nu mai doreau nici un fel de conflict, într-un sondaj IRSOP din iulie 1990[40], majoritatea românilor considerau că rolul partidelor politice este „să asigure liniștea în țară" și „să colaboreze cinstit unele cu altele". Ideea de opoziție nu se regăsea nicăieri, după același sondaj rolul partidului de guvernămînt și cel al opoziției fiind aproape identice (din cauza aceasta nu era clar de ce sînt necesare mai multe partide și nu doar unul singur).

Aspirațiile de acest tip sînt foarte modeste. Conform unui alt sondaj IRSOP, de data aceasta din ianuarie 1993[41], majoritatea românilor își pune ca dorință principală pentru 1993 „sănătatea", urmată la mare distanță de dorința de a cîștiga bani, a deschide o afacere proprie ș.a.m.d. Dincolo de faptul că nu există pe această listă nici o aspirație de natură mai puțin materială (într-un sondaj din 1993 realizat în Japonia două treimi dintre japonezi declară că aspirațiile lor sînt de natură spirituală, pe cele materiale considerîndu-le mai mult sau mai puțin împlinite), chiar „sănătatea" în sine este un ideal extrem de modest, practic o altă formă de evitare a ceva rău, și nu o aspirație propriu-zisă. într-un alt sondaj din martie, același an[42], liniștea și evitarea unui război cu vecinii, două valori pasive, obțin majoritatea, 49 % dintre repondenți.

Deși evită pe cît posibil atitudinile active, românii nu admit ca cei mai activi decît ei să aibă posibilitatea să se diferențieze, pentru că acest lucru i-ar dezavantaja sau i-ar obliga finalmente să accepte competiția și reformarea sistemului lor de valori, ceea ce ar presupune un efort considerabil din parte-le. Părerea noastră este că astfel se explică aspirația către egalitate socială, și nu prin îndoctrinarea comunistă, explicație furnizată de mai mulți autori, cu deosebire de Ioan Mihăilescu. *Cheia multor atitudini românești, de la vot la atitudini neelectorale, stă în evitarea solicitării.* Vom discuta în capitolul consacrat dispoziției în ce măsură

[40] V. nota 39.

[41] Sondaj IRSOP din ianuarie 1993, difuzat de Rompres.

[42] Sondaj IRSOP difuzat de Mediafax, martie 1993, „Părerea românilor despre politică și politicieni".

există o bază obiectivă pentru această oboseală a poporului român. Destul însă că există o puternică percepție subiectivă a acestui fapt. „Poporul român este un popor obosit și îmbătrînit, chiar și tinerii sînt obosiți dinainte de a apuca să facă ceva" (grup pensionare, 1994).

în mod concret, 70-72 % apreciază, într-un sondaj citat de Ioan Mihăilescu, că între venituri trebuie să fie o diferență mică sau nici o diferență, deși fiecare categorie de muncitori se simte îndreptățită mai mult decît celelalte să cîștige mai bine.[43] Acest lucru dovedește încă o dată că nu este vorba de educația marxistă privind egalitatea socială, ci numai de tendința românească de a împiedica pe cei mai întreprinzători, mai capabili sau mai norocoși să se diferențieze în vreun fel. într-un sondaj făcut de Gallup CSOP UK, 52 % consideră că între venituri nu trebuie să existe o diferență mai mare de 3:1 (dar o posibilitate mai egalizatoare de atît nu a fost oferită între alternative).[44] în același sondaj, 53% consideră că în România există tensiuni serioase între săraci și bogați. Dat fiind că sondajul a fost realizat în ianuarie 1994, iar într-o primă statistică pe acest subiect Comisia Națională de Statistică aprecia în luna august a acelui an că în România există aproximativ 140 000 de patroni (față de două milioane în Polonia postcomunistă), perceperea unui conflict între săraci și bogați nu are nici o bază obiectivă, ci aparține aceleiași *fobii a diferențierii.*

Obligați de către o realitate economică și socială dezastruoasă, românii au evoluat de la^ atitudinile antîprivatizare sau pentru variante combinate (parțial proprietate de stat, parțial privată) din 1990 către o atitudine în favoarea privatizării, conform sondajelor CSOP Gallup UK, IMAS și IRSOP din 1994 (cu aproximativ o treime de rezistenți). Dar chiar această nouă atitudine în favoarea privatizării nu poate ascunde faptul că admiterea ei s-a realizat în mod forțat și că adevăratele valori ale publicului nu sînt cele liberale. Astfel, deși 47 % sînt de acord cu afirmația că guvernul trebuie să închidă întreprinderile nerentabile chiar dacă crește numărul șomerilor, iar 57 % sînt de acord cu eliminarea subvențiilor, 80 % consideră că guvernul trebuie să controleze prețurile, iar 45 % că trebuie să asigure un salariu minim pe economie, indiferent de rezultatele economice ale întreprinderii.[45]

[43] **I. Mihăilescu, „Stereotipuri mentale...", în** *Sfera politicii,* **nr 7 din 1993.**
[44] **V. nota 38.**
[45] **Sondaj IRSOP din aprilie 1993, reprodus de** *Adevărul* **din 21-22. 04. 1993.**

în 1990 părea evident pentru toată lumea că sloganul comunist „principalii proprietari, producători și beneficiari ai mijloacelor de producție" nu avea o bază reală. Ulterior, el a început să se incarneze din ce în ce mai mult. Populația, muncitorii în special, nu se simțiseră proprietari în regimul comunist, cînd li se spunea că totul le aparține. Ei au început să se simtă însă atunci cînd au reapărut proprietarii vechi și au apărut alții noi. „Știam că a spune că totul este al nostru e echivalent cu a nu poseda de fapt nimic. Dar acum îmi dau seama că ideea că această casă de cultură, de exemplu, dacă nu e a mea, nu e a nimănui altcuiva, mă făcea să mă simt bine" (miner, 1994). „Noi nu avem nevoie de magnați care să ne cumpere țara, anume localități, fie centrul civic, întreprinderi, fabrici sau uzine, tipografii sau hoteluri (...) Tinerii, și muncitorii, și ostașii acestei țări nu și-au vărsat sîngele și nu și-au dat viața pentru a deveni slugile unor anume patroni, magnați sau regi (...)" Iată cum sună scrisoarea adresată de dl Gheorghe Crețu, muncitor la Filatura Românească de Bumbac, în numele său și al mai multor colegi, către cotidianul *Adevărul* din 30 ianuarie 1990. Alți participanți la manifestația din 29 ianuarie de sprijinire a FSN aveau să susțină același punct de vedere, dovedind că nu erau cîtuși de puțin manipulați, ci își apărau interesele, iar interesele lor vizau continuitatea, și nu schimbarea: „Nu vrem să ajungem să fim vînduți marilor monopoluri străine; am venit să manifestăm aici pentru Front, să avem asigurată stabilitatea politică, siguranța zilei de mîine; nu dezordinea, șomajul și inechitatea socială, pe care în mod sigur la va aduce politica de privatizare" (Aurel Tîrlescu, lider sindical IMGB București, *mAdevărnJ* din 30 ianuarie).

Egalitatea socială este percepută deformat și la un alt nivel. Muncitorul de la IMGB care, intervievat de televiziunea română în februarie 1990, a spus „De ce să scrie numai ziariștii la ziar? De ce să nu scriem noi, toți oamenii muncii?", dă glas unei opinii destul de răspîndite. Antintelectualismul claselor inferioare din punct de vedere al educației este o problemă serioasă în România. In satul românesc lider de opinie nu este intelectualul. Este dezolantă din acest punct de vedere relatarea campaniei electorale din 1990 de către un candidat independent ardelean, profesorul Tanco din Cluj, creator de muzee sătești și autor de volume de istorie rurală ardelenească, care a încercat să-și organizeze campania folosindu-se de profesorii de la țară. Mediul rural este un bun exemplu de persuasiune prin simplă

condiționare. Liderul de opinie este deținătorul mecanismului pedeapsă-recompensă, adică primarul care trebuie să împartă certificatele de proprietate, cel care dispune de mașinile agricole sau de servicii care nu pot fi găsite în altă parte ș.a.m.d.

Problema este și mai delicată la nivelul clasei muncitoare, deoarece comunismul injectase zeci de mii de posturi inutile de ingineri în industrie (dezvoltarea învățămîntului politehnic în România ceaușistă a fost pe cît de grandioasă, pe atît de absurdă) priviți adesea ca niște paraziți de către muncitori. Generalizarea învățămîntului de 12 ani și proletarizarea învățămîntului universitar, ca și tratamentul de care se bucurau absolvenții, repartizați în mod obligatoriu, fără o minimă considerație a opțiunii sau valorii lor personale, au contribuit la pierderea oricărei autorități a intelectualității în ochii restului populației (Brown, 1994). *Or, populația post-totalitară nu respectă decît pe cei care dispun de autoritate și pot face dovada puterii lor.* Cineva mai slab, pentru că e mai prost văzut de regim, și care pretinde în plus că are o oarecare superioritate datorată studiilor superioare, trezește în mod logic antipatia.

în sfîrșit, se poate spune că atitudinea antiintelectuală (ca și cea antiîntreprinzători, antiproprietari ș.a.m.d.) a fost populară și fiindcă a fost încurajată de la cel mai înalt nivel. Ea a fost la drept vorbind o atitudine tipic autoritară, îndreptată împotriva celui slab cu sprijinul celui tare, în cazul de față puterea politică. O sinteză a acestei atitudini o întîlnim în telefonul cititoarei „A. M. din Constanța" către ziarul *Adevărul* din 9 mai 1990, după o apariție televizată a unui grup de intelectuali celebri (Liiceanu, Paler, Doinaș) în sprijinul manifestației din Piața Universității. „Din suflet vă rugăm să publicați în ziarul dvs. un blestem al nostru, al celor mulți, care am fost sclavi muncind pentru țară, pentru intelectuali, care acum vor să distrugă poporul și țara noastră în folosul aventurierilor și mai ales al vecinilor care vor să și-o însușească." în sfîrșit, în afară de aceste rațiuni de antiintelectualism enumerate de noi aici, Trond Gilberg mai identifică și „respingerea noțiunilor de diversitate intelectuală și a ideii că pot fi mai mult de o soluție sau răspuns la o problemă complexă".[46]

[46] **Trond Gilberg, „Romanians and the Democratic Values: Socialization after Communism", în** *România after Tyranny,* **Westview Press, 1992.**

5. Sistemul valorilor autoritare

Observatorii României anului 1990 din Occident au păstrat întipărită în minte mai ales imaginea, mediatizată de televiziunea franceză, a femeilor din București aplaudînd pe minerii care rupeau oasele intelectualilor și studenților, „restabilind ordinea". Această imagine și votul copleșitor de la 20 mai în favoarea unei puteri dovedite ca prea puțin democratică aveau să acrediteze foarte devreme ideea că problema României erau atitudinile de masă de tip autoritar, pe care se sprijinea grupul interesat de la putere. Analiști ca Trond Gilberg aveau să sintetizeze această chestiune, dîndu-i o perspectivă istorică. Conform autorului citat, țărănimea din România nu a avut niciodată acel grad de încredere într-o conducere care decidea nu cu ea, ci peste ea, iar regimurile precomuniste au fost totuși autoritare în esența lor. Comunismul avea să se instaleze mai ușor pe aceste atitudini, profitînd de și dezvoltînd atitudinile autoritarofile ale masei țărănești. Autoritarismul lui Nicolae Ceaușescu era pur și simplu diferit de cel al populației, și a fost respins deoarece nu se mărginea să nedreptățească minoritățile-țapi ispășitori clasici, ci întreaga populație. Doar această diferență motivează conflictul între Nicolae Ceaușescu și poporul său, și nu una de sistem de valori, și aceasta explică continuitatea statului autoritar după căderea lui Ceaușescu.[47]

Viziunea aceasta este suficient de coerentă, și în mare măsură trebuie să fim de acord cu ea. Totuși nu putem subscrie la ideea că țăranii din România au acceptat cu ușurință instalarea comunismului. Foarte multe documentare din acești patru ani arată, dimpotrivă, că sate întregi s-au ridicat împotriva colectivizării și au fost deportate în masă sau decimate în această luptă.[48] Putem spune cel mult că țăranii ar fi acceptat instituirea puterii comuniste fără să se revolte dacă aceasta nu ar fi atentat la autonomia lor economică adică ar fi admis un regim autoritar, dar nu unul totalitar. Ceea ce s-a și întîmplat în 1990.

Argumente în favoarea autoritarofiliei unei bune părți din populația României, în primul rînd țărănimea, dar nu numai ea,

[47] *Idem.*

[48] **Viorel Marineasa și Daniel Vighi,** *Rusalii '51,* **Editura Marineasa. Timișoara, 1994.**

sînt extrem de multe. Să încercăm să le grupăm în cîteva categorii, dînd măcar cîte un exemplu pentru fiecare. Nu vom folosi ca argument ceea ce lui Trond Gilberg, de exemplu, i se pare indiscutabil — opțiunea pentru FSN din 1990 —, pe de o parte pentru că nu dorim să fim acuzați că „încălcăm opțiunea democratică" a publicului român, pe de altă parte pentru că sînt suficiente alte argumente pentru ca acesta să devină superfluu.

Prima categorie de argumente se referă deci la susținerea unui regim autoritar, care este chiar încurajat să se mențină astfel, dizolvînd demonstrațiile opozanților sau explulzîndu-i de-a binelea pe aceștia. Fenomenul începe să se manifeste o dată cu primele manifestații de protest din București de la începutul lunii ianuarie. „N-am dormit toată noaptea!", se confesează la telefonul redacției *(Adevărul* din 20 februarie) Valeria Dinu din strada Lînăriei, București. „Avem, n-avem treabă, ieșim în stradă! în loc să ne unim forțele ca să punem în sfîrșit țara aceasta pe picioare, ne facem de rîsul lumii. Ne-am săturat pur și simplu de o asemenea democrație." „Cred că ar trebui ca organele de ordine să-și intre în sfîrșit în atribuții", opinează și Marieta Popescu din str. Dionisie Lupu 12, la nici două luni după ce poliția închisese la Jilava pe toți manifestanții antiCeaușescu din noaptea de 21 spre 22 decembrie. „De ce nu s-a aplicat ieri seară decretul cu privire la manifestații, precum și legea privind apărarea patrimoniului public? De ce^poliția nu a intervenit pentru a face ordine, așa cum se impunea?", se întreabă Ion Petrescu, profesor de istorie din București. „Cerem ca legile să fie aplicate în mod sever față de cei care au tulburat duminică liniștea publică", cere și un colectiv de cadre didactice din județul Vaslui. „Este timpul să se înțeleagă că minoritatea trebuie să se supună majorității și nu să perturbe ordinea în țară", afirmă ritos și un lider sindical din Slatina, dl Vasile Cîrstea, iar pentru dna Emilia Bărbulescu lucrurile sînt și mai clare: „Se impune acut verificarea tuturor acelora care au lezat interesul public, inclusiv a grupurilor obscure sau a asociațiilor apolitice pe care aici, la Tîrgu Mureș, le-am propune spre desființare. Guvernul trebuie să înțeleagă că țara îl susține și să acționeze spre binele tuturor, nu să se lase influențat de un grup minoritar, avînd în vedere că, potrivit unor principii general valabile, minoritatea se supune majorității, și nu invers" *(Adevărul* din 16 iunie, sub titlul „Gînduri ale oamenilor de bine"). „Demonstrația de astăzi nu a fost autorizată de municipalitate să se țină în Piața Victoriei", afirmă și dl Adrian Ionescu din Centrul de Calcul al Ministerului Industriei Lemnului pe 28 ianuarie. „în nici o țară din lume o demonstrație neautorizată nu este lăsată nepedepsită. Cer FSN fermitate în aplicarea legilor țării." în principiu, e corect. Numai că municipalitatea despre care se vorbește aici este una arbitrară, nealeasă de nimeni, FSN la fel, iar legea invocată data de trei zile și era dată tocmai pentru ca puterea provizorie să se apere de manifestanții care puneau întrebări legitime (teroriștii, participarea la alegeri ș.a.m.d.). De altfel, dl Ionescu, bucureștean și intelectual, nu avea cum să nu știe acestea. Doar că nu-l interesau, și orice pretext i se părea bun pentru reprimarea celor care gîndeau altfel decît el și atentau, în numele unor idei abstracte, la interesele sale și ale altora...

O imagine mai precisă și cantitativă avem din sondajul IRSOP din iulie 1990.[49] Conform acestuia, 76% dintre români au fost de acord cu evacuarea ocupanților Pieței Universității de către poliție, 67% cu apelul adresat populației de a veni în sprijinul autorităților (la care au răspuns doar minerii, aduși în mod organizat), 55% cu venirea minerilor, 27% cu reprimarea minerească, incluzînd distrugerea Universității și sediilor opoziției, iar 75% dezaprobă faptul că în statele occidentale aceste violențe au fost prost văzute. Examinînd aceste cifre, constatăm imediat că avem o majoritate de partea statului autoritar, de acord cu represiunea manifestanților de către poliție și chiar cu amestecul unor gărzi muncitorești civile, dar și un nucleu dur de 27% care ar fi de acord cu anihilarea totală a oricărei opoziții.

Acest nucleu dur, în exact aceleași procente (27%), îl găsim într-un alt sondaj IRSOP efectuat trei ani mai tîrziu[50], de acord cu o conducere autoritară de mînă forte. Și așa trecem la a doua categorie de argumente, opțiunea fățișă pentru un regim nedemocratic. Aceasta a fost, din păcate, foarte rar testată direct. Putem obține însă date despre ea din unele testări indirecte, precum cea realizată de CIS în decembrie 1992, cînd numai 58% dintre subiecți au apreciat că răsturnarea lui Nicolae Ceaușescu a fost „în folosul țării", față de 19% care consideră că a fost în dauna țării și 19% care nu se pot pronunța. „Două cincimi din populație care fie că

[49] **Cf. IRSOP, sondaj reprodus de *Adevărul* din 18. 07. 1990.**

[50] **Sondaj IRSOP din februarie 1993, reprodus de *Libertatea* din 09. 10. 1993, sub titlul „Griji și speranțe ale românilor în 1993".**

regretă tirania stalinistă, fie nu este sigură că nu ar avea de ce să nu o regrete", remarcă Pavel Câmpeanu.[51] Şi încă alternativele formulate au fost în acest caz prea categorice. Acolo unde chestiunea a fost pusă mai nuanţat, ca în analiza IMAS din 1992 la care am mai făcut referire, 73 % au fost de acord că „deşi multe nu erau cum trebuie sub Ceauşescu, el era genul de conducător de care avem nevoie şi azi", iar 80 % sînt foarte în favoarea afirmaţiei că României de azi îi trebuie în primul rînd un conducător puternic, care poate da un sentiment de siguranţă şi reface ordinea.

In orice caz, la grupurile noastre de ţărani, primul răspuns spontan la întrebarea „şi de ce nu merg lucrurile bine?" a fost „din cauză că sînt prea multe partide" sau „pentru că fiecare are părerea lui şi partidele nu lasă pe oameni să lucreze". Tot ţăranii, dar şi pensionarii, afirmau în 1992 (actualmente această opinie, cel puţin în mediul urban, a pierdut mult teren) că „preşedintele nu poate face nimic din cauză că nu-l lasă partidele" sau, ca variaţie, „parlamentul".

A treia categorie de argumente vizează încrederea publicului în instituţiile democratice şi ale statului de drept. în acest sens trebuie subliniat că lider în topul încrederii, la mare distanţă de ceilalţi, a fost în toţi aceşti patru ani Armata, cu peste 80 %. Unii analişti au pus acest fenomen pe seama faptului că nonintervenţia armatei şi apoi trecerea de partea Revoluţiei a fost decisivă în răsturnarea lui Ceauşescu. Faptul în sine este adevărat, dar, după părerea noastră, a contat mai puţin. La fel de adevărat este şi că Armata a tras totuşi la Timişoara, Bucureşti şi Cluj în opozanţii lui Ceauşescu. Examinînd cu mai multă atenţie observăm că nu numai Armata este atît de bine cotată, ci toate instituţiile autoritare ale Statului: 54 % au încredere în poliţie, 43 % în Procuratură şi 37 % în SRI (moştenitorul DSS), faţă de numai 23 % în Parlamentul ales![52] Or, Procuratura este o instituţie anacronică, a cărei desfiinţare a fost cerută şi de organismele europene (ei i se datorează în mare măsură blocarea proceselor comunismului, teroriştilor, extremiştilor români ş.a.m.d), SRI o instituţie parţial ineficace, parţial coruptă politic prin prezenţa

[51] **Cf. Pavel Câmpeanu,** *De patru ori în faţa urnelor.* **Editura AII, 1992, cap. XVIII.**

[52] **Sondaj CSOP Gallup UK din februarie 1994, reprodus de** *Curierul Naţional* **din 16. 03. 1994.**

multor cadre din Securitatea lui Ceauşescu, poliţia acţionează încă de multe ori ca o forţă represivă violentă (cum a dovedit chiar o emisiune a televiziunii naţionale — • realizator, Marius Georgescu — din 1994, „Cînd poliţiştii redevin miliţieni"). Totuşi, aceste instituţii sînt mai populare decît Parlamentul şi tribunalul în ochii publicului! Sau poate tocmai de aceasta? *Publicul autoritar are oroare de dezbatere, aceasta îi dă un sentiment de nesiguranţă.* El nu apreciază justiţia, cît siguranţa, fie ea şi în sprijinul nedreptăţii. Parlamentul şi tribunalul sînt locuri unde domneşte dezbaterea, unde rezultatul nu este cunoscut dinainte, deci este îndoielnic. Or, populaţia autoritară nu suportă să vadă la conducătorii ei că nu ştiu dinainte toate răspunsurile şi nu o ghidează cu o mînă sigură. In toate grupurile noastre lumea s-a plîns de nesfîrşitele discuţii parlamentare, ajungîndu-se la concluzia eronată că datorită acestei „pierderi de vreme" merg lucrurile atît de prost în ţară, cînd în realitate nimic nu împiedica guvernul să lucreze în tot acest timp. Armata, poliţia, procuratura şi Securitatea trezesc încredere deoarece sînt parte a puterii adevărate, neîndoielnice, nu a celei reflexive, în a cărei menire stă îndoiala de sine.

O scală a trăsăturilor personalităţii autoritare a fost construită de Adorno şi colaboratorii săi. Deşi studiul a fost criticat pentru că analiza doar dogmatismul de dreapta şi atitudinile antisemite, aplicabilitatea sa este mai generală. Reproducem cele nouă trăsături ale personalităţii egocentrice de tip autoritar:

1. Convenţionalismul — o aderenţă rigidă la valorile clasei mijlocii;
2. Supunere de tip autoritar — supunerea faţă de reprezentanţii autorităţii şi o atitudine necritică faţă de autoritatea morală idealizată din cadrul grupului;
3. Ostilitate la adresa celor care încalcă normele sociale — o formă de agresiune autoritară. Tendinţa de a fi imediat gata de a observa, condamna, respinge şi pedepsi oamenii care violează normele convenţionale;
4. Neplăcere în faţa subiectivităţii — opoziţia la ceea ce este subiectiv, imaginativ, estetic, sensibil;
5. Superstiţie şi stereotipizare — credinţa în determinarea mistică a individului: dispoziţia de a gîndi în categorii rigide;

6. Preocuparea față de putere, forță și duritate — (...) identificarea cu figuri ale puterii, demonstrații exagerate de forță și duritate;
7. Cinism distructiv la adresa naturii umane — o ostilitate generalizată, o depreciere a omului;
8. Proiectivitate — tendința de a proiecta impulsuri inacceptabile, dispoziția de a crede că în lume se petrec lucruri periculoase, sălbatice și corupte;
9. O preocupare exagerată cu sexul și cu fenomenele cu conexiune sexuală (Adorno *et al.,* 1950).

Nu am urmărit în mod mecanic aceste trăsături în grupurile noastre focus, dar motivul pentru care le menționăm este acela că nu le-am pierdut totuși nici un moment din vedere. Primele cinci trăsături se întîlnesc pe scară largă la românii de vîrstă mijlocie sau a treia din toate categoriile sociale cu care am discutat. Caracteristici ca 6 și 8 le-am întîlnit în mod izolat la mineri și unii pensionari bărbați, 8 fiind după părerea noastră identificabilă cu tendința românească paranoidă de a crede că la originea tuturor relelor este reaua intenție a unei conspirații dușmănoase, în sfîrșit, caracteristica a noua am întîlnit-o mai puțin, deoarece discuțiile despre sex nu puteau fi integrate în ansamblul ghidului nostru de conversație fără riscul de a compromite alte aspecte. Cu toate acestea, în mod spontan, pensionarii și țăranii, cu predilecție femeile, s-au plîns de libertatea sexuală de după Revoluție, au exagerat numărul violurilor și abuzurilor sexuale față de copii și au afirmat că filmele sexy difuzate de Televiziunea Română sînt responsabile de o parte din aceste probleme.

Care este însă explicația acestui autoritarism, și este el specific românesc și motivat în primul rînd de o istorie specifică, așa cum crede Trond Gilberg ? Părerea noastră este că răspunsul e mai complex și se datorează unor fenomene cu o arie de răspîndire mult mai largă, chiar dacă o primă explicație este cea a tradiției autoritare a masei rurale românești. Dar autoritarismul nu este întîlnit numai la țărani în România post-totalitară, ci la o populație mai extinsă și mai diversă. în acest sens trebuie să subliniem că numeroase studii tind să coreleze autoritarismul cu clasele sociale inferioare. Un studiu american citat de S.M. Lipset[53] afirmă că „clasa muncitoare conține o proporție mai

[53] **Cf. Seymour Martin Lipset,** *Political Man. The Social Basis ofPolitics,* **Baltimore, 1981, cap. 4.**

mare de «autoritari» decît fie clasa mijlocie sau superioară". Lipset analizează subiectul într-o carte care se numește chiar *Democracy and Working Class Authoritarianism.* Acest autoritarism al claselor inferioare este o manifestare a conformismului acestora, oamenii putînd fi, după psihologii Anthony Davids și Charles Eriksen, în „același timp bine adaptați și autoritari". Asemenea atitudini sînt considerate „normale" și așteptate în grupurile claselor inferioare.

O observație în care concordă mai multe studii este aceea că clasele inferioare sînt în general mai intolerante din punctul de vedere al libertăților civile și al minorităților decît celelalte. Una dintre explicațiile cele mai interesante oferite de Lipset este cea a izolării față de discuția firească din societate. Cu cît o comunitate este mai izolată, cum ar fi muncitorii din bazinele miniere, șantiere, mari complexe extraurbane, sau în mediul rural, cu atît tinde să adopte opinii mai intolerante și mai puțin complexe. Dintre acestea comunitățile rurale se opun în genere cel mai mult libertăților civile și sistemului multipartinic.[54] Studiile de comportament electoral tind să arate că muncitorii agricoli sau țăranii săraci susțin extrema stîngă în alegeri, iar proprietarii agricoli medii votează cu partidele de extremă dreaptă. Un excepțional studiu asupra comportamentului electoral istoric și contemporan al țărănimii realizează Samuel Huntington în *Political Order in Changing Societies,* unde se evidențiază că atunci cînd masele rurale capătă dreptul de vot după un regim autoritar prelungit (exemplele date sînt Brazilia, Ceylon, Turcia) „principala funcție socială a sufragiului a fost *păstrarea structurii de putere existente".*[55] Tot Huntington face o analiză a participării/neparticipării țărănimii la revoluții, conchizînd că revoltele urbane pot produce schimbări în sistem, dar nu de sistem, acestea nerealizîndu-se decît cu aportul țărănimii. „Dacă mediul rural sprijină guvernul, acesta are posibilitatea de a izola și limita opoziția urbană."[56] Acest pattern a fost întocmai respectat și după tentativa revoluționară urbană românească, izolată și încheiată fără să-și fi atins mare parte din scopuri datorită sprijinului acordat de masele autoritare rurale noii puteri de la București.

[54] *Idem,* **p. 105.**

[55] **Samuel Huntington,** *Political Order in Changing Societies,* **Yale University Press, 1968, p. 444.**

[56] *Idem,* **p. 291.**

Atitudinea autoritară a primit în genere două tipuri de explicații, destul de deosebite. Una este explicația psihosociologică, citată de Lipset[57]: „Liberalismul noneconomic nu este o simplă problemă de dobîndire a informației și educației; este, cel puțin în parte, o atitudine de bază care e descurajată de situația socială a persoanelor cu situație socială inferioară" (Hyman și Sheatsley, 1947) sau „dezavantajul economic este și dezavantaj psihologic: obișnuință a supunerii, acces limitat la sursele de informație, lipsa facilității de exprimare... par să producă o lipsă a încrederii de sine care crește lipsa de bunăvoință a persoanei din clasele inferioare de a participa la multe faze ale culturii noastre predominant «mijlocie»" (Knupfer, 1947). Explicația oferită de psihanaliza socială, pe de altă parte, focalizează asupra masochismului, Fromm considerînd ca tipic masochistă atitudinea autoritară de a te umili în fața celui puternic și a persecuta pe cel slab.[58] Ambele explicații caută să lămurească insuccesul simplei informări pe lîngă această categorie de persoane. Această informare care constituie o obsesie a opoziției politice din România și a multor observatori occidentali, în special ziariști, este în realitate mai întodeauna un eșec, fiind admisă doar dacă este internalizată sistemului valorilor autoritare, și ca atare pierzînd orice interes.

Putem vorbi de mai mult decît o masă autoritară, adică de o „personalitate autoritară" în genul celei descrise de Adorno și Fromm, și pe care acesta din urmă o consideră chiar caracteristică Europei Centrale? Termenul este legat de cel de caracter masochist, descris și de Wilhelm Reich și de Karen Horney. Este vorba de o persoană care încearcă să „scape de șinele său", să se piardă, cu alte cuvinte, să se lepede de povara libertății.[59] Acest „abandon" se face în favoarea cuiva mai puternic cu care subiectul se identifică (liderul fascist la Fromm, puterea de stat în cazul funcționarului, compania în cazul angajatului la o companie Reich). Părerea noastră este însă aceea că mai curînd decît masochism, fie și ideal, conformismul, magistral descris atît de Reich, cît și de Fromm este cheia autoritarismului, a identificării cu autoritatea. Pentru că masochismul implică totuși principiul

[57] **V. nota 53.**

[58] **Erich Fromm,** *Escape front Freedom,* **Avon Books, 1965.**

[59] *Idem,* **p. 173.**

plăcerii, iar noi nu am întîlnit în nici unul dintre grupurile noastre o identificare care să fi mers pînă la acest nivel, ci mai curînd una funcțională, utilitaristă. Să remarcăm aici cît de mare este conformitatea la unele categorii sociale din România post-totalitară. Am mai discutat despre reacția grupurilor față de tot ce — sau cine — pare străin de natura lor. Dar aceasta nu este totul. în grupul focus din satul Galbenu s-a întîmplat ceva deosebit de revelator. în clipa în care moderatorul a întrebat cine este pentru pedeapsa cu moartea, a remarcat reacțiile spontane ale grupului: trei din cele cinci femei erau împotrivă, restul — plus cei cinci bărbați — fiind pentru. Dintre femei, una a avut chiar o primă reacție violent împotrivă. în clipa în care s-a făcut un tur de masă și s-a văzut că majoritatea nu era de părerea ei a renunțat să o susțină, deși încurajată de moderator, spunînd împreună cu celelalte două „nu vrem să fim de altă părere decît ceilalți". Una a mers chiar pînă la a spune moderatorului „vă rog să consemnați că nu sînt de altă părere decît ceilalți". în grupurile din 1990 doar cîte un om era de altă părere politică decît restul grupului, cu alte cuvinte în fiecare grup era cel mult un individ de partea opoziției. Totuși aceștia nu se pliau restului grupului, susținîndu-și punctul de vedere, deși aveau majoritatea împotrivă. Din experiența noastră am putea spune că țăranii se conformează cel mai mult, urmați de pensionari, iar muncitorii și studenții cel mai puțin. Femeile se conformează mai mult decît bărbații, ceea ce confirmă majoritatea cercetărilor teoretice.

Este atitudinea autoritară irațională? Se identifică poporul român dincolo de limita autoconservării sale cu puterea de stat și reprezentanții ei? Scăderea constantă a popularității guvernului Văcăroiu și a președintelui Iliescu dezminte această variantă. Desigur că, atunci cînd un grup de muncitoare declară că vor vota tot pe aceia pe care pe bună dreptate îi consideră responsabili de dificultățile lor în speranța că „poate vor fi mai buni cu noi de data aceasta", asemenea atitudine pare irațională și chiar masochistă. Dar acestea se petreceau în 1992, cînd opoziția politică nu era bine constituită și definită în ochii publicului, nedispunînd de lideri de opinie în mediul muncitoresc. Opoziția politică a fost și a rămas în ochii acestei populații o necunoscută absolută, față de care este preferat răul cunoscut al partidului de guvernămînt. Ea se poate obișnui cu alternativa în măsura în care aceasta îi va fi prezentată treptat, mediată de lideri

locali, mai puțin cosmopoliți și educați. Cîtă vreme opoziția politică din România nu a trecut încă la această acțiune, a vorbi de iraționalismul publicului este prematur. Masa este autoritarofilă, dar nu irațională, și pierderea avantajelor economice de care se bucura în anul 1990 o îndepărtează pe zi ce trece de surse indiscutabile de autoritate în acea perioadă, ca guvernul sau președinția, și o apropie de cele neimplicate în costurile tranziției, ca armata. în majoritatea grupurilor noastre din 1994 interlocutorii, cu excepția studenților care-și doresc o republică parlamentară sau o monarhie constituțională, își doresc în fruntea statului un reprezentant al armatei „ca mareșalul Antonescu". Acesta este respectat mai ales pentru corectitudinea sa personală și a guvernului său, dar și pentru acte autoritare greu de explicat, cum ar fi deportarea țiganilor în Transnistria, fapt menționat favorabil de majoritatea interlocutorilor noștri. Este de asemenea probabil că românii ar accepta mai ușor o dictatură regală sprijinită de armată decît o monarhie constituțională a cărei utilitate ei nu o văd.

6. Temeri și anxietăți

Anxietatea, teama, uneori de intensitate fobică, a fost o constantă a vieții psihologice a românilor în perioada post-totalitară. Despre temerile din 1990 am menționat deja cîte ceva, deși nu dispunem, din păcate, de o evaluare cantitativă din acea perioadă, încercînd să le sistematizăm într-o ordine a importanței, putem spune că cea mai însemnată a fost probabil teama de necunoscut, cu tot ce cuprindea ea în acel moment: teama de competiția politică și economică, teama de șomaj și/sau de închiderea întreprinderilor, teama de frămîntări politice și sociale — „a doua revoluție", cum ne-a spus acel grup de țărănci din Iași în 1992 —, teama că vor veni străinii să cumpere industria sau moșierii să-și ia pămîntul ș.a.m.d. Nimeni nu pare să se fi temut de o întoarcere a comunismului, cu excepția unei minorități. în 1992, de altfel, la prima noastră serie de grupuri focus, teama de întoarcerea comunismului era ca și inexistentă, nefiind pomenită spontan, ci de către moderator, în vreme ce teama de„anarhie" și dezordine — „nu mai e nici o ordine", „ne apuca groaza cînd vedeam manifestațiile la televizor" — revenea des în discuție. La o evalu-

are cantitativă făcută de IMAS[60] în urma unor afirmații mai frecvente din cursul acestor discuții, a reieșit că 74 % sînt de acord (56 foarte mult) cu propoziția „Știam unde să mă duc înainte, cînd aveam vreo problemă, acum n-ăm idee la cine să apelez" (teama de anarhie, de vid de putere) sau „Pe măsură ce a crescut libertatea a crescut și delincventa" (75-51). Teama de violență stradală — „Pe timpul lui Ceaușescu puteai să mergi pe stradă, acum îți dau în cap fără nici o frică" — a fost un subiect frecvent adus în discuție și la grupurile focus din 1994. în realitate, este un nou caz de idealizare a epocii Ceaușescu și de confuzie a lipsei generale de libertate care domnea în societatea ceaușistă cu ordinea dintr-un sector particular. în ultimii săi ani, Ceaușescu luase obiceiul unor frecvente grațieri, care încurajaseră extrem de mult lumea interlopă românească, știut fiind că nici un deținut penal nu rămînea mult în pușcărie. Statisticile poliției dovedesc de asemenea că erau mai multe violuri în timpul lui Ceaușescu decît în perioada postcomunistă, deși oricare dintre interlocutorii mei ar fi jurat contrariul. Percepția subiectivă a unei criminalități sporite provine dintr-o mediatizare care înainte lipsea : presa „murdară" care face violului o enormă publicitate și anunțurile de dispariție de la televiziune, care înainte se anunțau numai la poliție și nu beneficiau de o popularitate națională. De altfel, interlocutorii mei, mai cu seamă pensionarii, care par să trăiască mai mult această teamă, au admis că nici lor și nici cuiva cunoscut nu i s-a întîmplat nimic după Revoluție, sursa fiind mass media.

Temerile tranziției au fost însă, în genere, predominant concrete și materiale. în același studiu IMAS, majoritatea se temea pentru următorii patru ani în principal de șomaj, care i-ar atinge fie personal, fie printr-un membru al familiei. Pe al doilea loc venea creșterea prețurilor, temă obsedantă a tuturor grupurilor noastre focus. La începutul lui 1993 locul întîi fusese luat de inflație, care atinsese proporții galopante. Sondajul IRSOP din iunie 1994[61] avea să readucă pe primele locuri creșterea prețurilor (60%) și șomajul (34%).

Războiul din Transnistria și ulterior cel din Iugoslavia aveau să aducă o nouă fobie populației — aceea de război în zonă —,

IMAS, *România Today — Political Reality,* **1992.**
IRSOP, *Barometrul de opinie publică,* **iunie 1994.**

devenită cea mai importantă teamă la începutul anului 1993, conform IRSOP. Dar limitarea conflictului iugoslav și cronicizarea lui a șters încetul cu încetul această temere, astfel că majoritatea interlocutorilor noștri în 1994 ne-au declarat că nu cred într-o asemenea posibilitate avînd ca obiect provincia românească Transilvania, tema favorită a ultranaționaliștilor români. în sondajul IRSOP citat mai sus, 35 % se temeau de un război în zonă, iar într-unui al IMAS din martie același an procentul era mai mare, de 50 %.

De ce sau de cine se mai tem românii? Dintre statele vecine, singurul considerat de temut, este Rusia. Ungaria, deși considerată neprietenoasă față de România de către mulți din interlocutorii noștri, este văzută ca un stat mai slab, care țese intrigi împotriva României și se bucură de problemele ei, dar nu ar avea curajul unui conflict pe față. O categorie de populație care trezește teama sînt țiganii, estimați ca un pericol atît pentru siguranța fiecăruia, cît și pentru țară în general.

O categorie de teamă mai puțin descrisă și care nu a fost prinsă în sondaje pentru că nu s-a găsit nimeni să o formuleze ca atare este teama de conflict. Unul dintre motivele de spaimă mărturisite de interlocutorii mei apropo de groaza lor irațională din 1990 cînd vedeau la televizor manifestațiile de protest era aceea de „război civil" (pensionare). Iar un grup de țărani a pus de asemenea degetul pe rană atunci cînd a declarat că nu este de acord ca regele să se întoarcă nici ca simplu cetățean, deoarece „tot s-ar găsi unii să facă scandal și atunci". Altfel, ei nu aveau nimic împotrivă, ba chiar li se părea firesc, „dar nu mai vrem înfruntare". Românii ar accepta schimbarea dacă nu s-ar găsi nimeni care să se opună la ea.

7. Grad de maturizare

Care este gradul de maturizare a populației descrisă de noi aici? Fără a ne încumeta la un diagnostic, vom cita doar trei exemple care ni se par revelatoare pentru ilustrarea acestui aspect.

Primul a fost evidențiat în cursul alegerilor legislative din 1992. Trebuie spus că, dacă în 1990 populația s-a dus la vot ca la plebiscit, fiind convinsă că opțiunea ei este avantajoasă, chiar

dacă nu neapărat și morală, în 1992 foarte mulți votanți erau deja în regiunea numită *cross-pressures* — presiuni intersectate —, fiind supuși la influențe diferite și dezamăgiți de evoluția tranziției. Separarea Frontului Salvării Naționale în două formațiuni politice diferite (scindarea partidului „unic") a fost o sursă suplimentară de confuzie și dezorientare.

în orice caz, la aceste alegeri s-a atins un record al voturilor anulate din toate alegerile postcomuniste din Europa de Est — 16 % dintre electori, aproximativ un milion în cifre absolute, atît pentru Adunarea Deputaților, cît și pentru Senat. La vremea respectivă s-a discutat posibilitatea unei fraude electorale, dar, așa cum dovedește Michael Schafir *(RFE Research Bulletin),* această prezumție a fost probabil neîntemeiată. Majoritatea buletinelor anulate nu aveau de altfel ștampila Convenției Democratice, alianța de opoziție, ci a Frontului Salvării Naționale, încă partid de guvernămînt, dar nu și partid al președintelui Iliescu. Explicația noastră este că marele număr de voturi anulate este real, nu urmarea unei fraude electorale. Un milion de români au clacat în fața actului de a alege. în mod normal, votantul supus la *cross-pressures* renunță să se mai prezinte la vot. Dar, fiind vorba de atît de traumatizata populație românească, obișnuită să se prezinte cu buletinul de identitate la tot felul de repartiții unde o eventuală absență a ștampilei ar fi remarcată, absența la vot devine actul unui curaj pe care nu îl are. Alegătorul dezorientat și supus unui stress al alegerii mai mare decît precedentele (două Fronturi în loc de unul; intuiția că nu mai trebuie votat Frontul, dar neîncrederea față de alternativă), își traduce printr-o greșeală, de fapt un veritabil act ratat, starea de perplexitate psihologică în fața unei alegeri stresante, a neputinței de a se elibera de anxietate indiferent ce alege. Un fragment al populației, cum de altfel ne-au și mărturisit în 1994 minerii, a votat nu ca să aleagă, ci că să scape de vot. Că aceasta nu este o simplă speculație o arată faptul că numărul mare de voturi anulate a fost în orașe mari, cu birouri de vot complete, ca București sau Iași. Autorul a intervievat de altfel în ziua alegerilor destui alegători din mediul urban și rural din județele Giurgiu și Călărași. Dintre aceștia, doi au declarat că „au votat cu trandafirul". La întrebarea cu care trandafir, întrucît ambele Fronturi aveau ca simbol electoral trandafiri (FSN unul, FDSN trei), au răspuns „peste tot unde am văzut trandafiri am pus ștampila". Cu alte cuvinte, voturile lor au fost anulate.

Al doilea exemplu la care ne referim vizează „jocul de întrajutorare" numit „Caritas" şi celelalte jocuri similare care au înflorit în România în perioada 1993-1994. Jocul, care multiplica depunerile de opt ori, a dat, cum era de aşteptat, faliment în mai puţin de un an de zile, deponenţii păcăliţi recurgînd la soluţii radicale ca greva foamei pentru a-şi recupera banii. Poliţia a dovedit de altfel că patronul jocului, Ioan Stoica, devenit un fel de „tată" al oraşului Cluj, era un recidivist care mai suportase o condamnare pentru delapidare. Cu toate acestea şi în ciuda altor eşecuri ale unor jocuri similare ca „Philadelphia" din Piteşti sau „Gerald" din Bucureşti, deponenţii au continuat să caute, cu orice risc, soluţia magică a înmulţirii banilor. Astfel, în vara lui 1994, la doar cîteva sute de metri de locul unde greviştii foamei îşi cereau înapoi economiile în faţa primăriei din Cluj, s-a deschis un nou joc de întrajutorare „Driada", la ale cărui cozi reporterii *Evenimentului zilei* au consemnat că eşecul „Caritas" a avut loc nu din vina lui Ioan Stoica, ci a presei, care a atacat constant jocul şi a scăzut încrederea în el.

„Caritas" a fost un fenomen de masă. Ţărani din tot Ardealul ajunseseră să-şi vîndă vaca — simbol al trăiniciei unei gospodării ţărăneşti — pentru a depune banii acolo. „Caritas" este încă o dovadă că faimosul bun simţ ardelenesc, deosebit de cel din Regat, mai are cel mult o realitate istorică. Pentru închiderea jocului şi împiedicarea altor oameni să-şi rişte şi să-şi piardă toate economiile a fost nevoie finalmente de intervenţia Primăriei din Bucureşti şi a Poliţiei Clujene, care au reuşit să interzică deschiderea de noi filiale. Altfel, mecanismul celor care vînd totul pentru a-şi depune banii, ca apoi să-i piardă şi să facă plîngere la poliţie cerînd acesteia să-i recupereze — deşi ei şi-au asumat un risc în mod conştient în momentul depunerii —, ar fi continuat la nesfîrşit.

Se poate considera fenomenul „Caritas" o dovadă de primitivism al gîndirii românilor, o mostră de gîndire „magică"? Cum au putut adulţi dintr-o ţară care în anuarele UNESCO apare ca avînd printre cele mai ridicate grade de alfabetizare din lume să creadă că banii se pot înmulţi de opt ori în trei luni fără ca nimeni să fie păgubit? Părerea noastră este că această explicaţie se combină cu o alta, specifică post-totalitarismului (aceleaşi jocuri au avut un succes nebun şi în Rusia). Populaţia este obişnuită să i se poarte de grijă de către diverşi factori responsabili ca „statul" — acesta cuprinzînd poliţia, justiţia etc. — şi se bazează pe această

protecţie în momentul în care îşi încearcă norocul. Cu şansă, mecanismul miraculos va funcţiona şi îi va îmbogăţi fără efort, cu neşansă, vor da fuga la tăticii poliţişti sau procurori să le restituie banii. O altă probă a gîndirii imature este aceea că mulţi deponenţi intervievaţi de presă după sfîrşitul jocului au mărturisit că ştiau că se va încheia într-o zi, dar că sperau că nu vor fi ei printre victime, că vor apuca să-şi ridice înainte cîştigurile. Această speranţă într-o rezolvare printr-o fericită excepţie de la regulă este o altă dovadă de imaturitate şi o sustragere de la gîndirea logică, raţională.

Nu revenim aici asupra exemplelor date în ceea ce priveşte concepţia patemalistă asupra statului, pe care am dezvoltat-o pe larg în capitolul consacrat reprezentărilor sociale ale tranziţiei, în orice caz, şi acolo sînt suficiente exemple de imaturitate. O trăsătură mai larg răspîndită, care nu ocoleşte nici publicul educat, şi nici într-un caz pe unii lideri ai opoziţiei, este apelul la cineva mai puternic pentru a rezolva probleme de care subiectul se simte depăşit. Aşa cum electorul simplu votează crezînd că în felul acesta a încredinţat toate problemele sale statului şi a scăpat de ele, la fel opozantul crede că fratele mai mare occidental nu îl va lăsa în voia soartei şi va compensa într-un fel faptul că el nu reuşeşte să cîştige alegerile. Obstinaţia cu care o parte a opoziţiei a afirmat după septembrie 1992 că a pierdut alegerile din cauza unei fraude masive (explicaţie pe care o avansase şi la 20 mai) a fost o dovadă că nici opoziţia nu era suficient de matură ca să îşi asume propriile acte.

DISPOZIŢIA. VOINŢA

Anxietatea în care trăiseră românii din momentul declanşării revoltei de la Timişoara — radio "Europa liberă" transmisese chiar o înregistrare cu focurile de armă trase asupra mulţimii, care a fost deosebit de traumatică pentru ascultători — s-a eliberat parţial pe 22 decembrie, la fuga lui Ceauşescu, a avut din nou un ritm ascendent o dată cu apariţia „teroriştilor" — culminînd cu întreruperea curentului vreme de cîteva secunde în studioul 4 al televiziunii din noaptea de 23 — care a provocat aproape un atac de panică de dimensiune naţională — şi s-a descărcat o dată cu executarea soţilor Ceauşescu şi „predarea" teroriştilor. Din acel moment, sărbătorile de iarnă au fost trăite cu un sentiment de per-

fectă relaxare, Anul Nou 1990 fiind un moment în care majoritatea populației atinsese pragul unui stress minim. Contestațiile la adresa noii puteri de la începutul lui ianuarie au atentat la acest echilibru fragil și de abia cîștigat și aceasta constituie una dintre explicațiile pentru care ele au fost aprioric respinse de către o parte a publicului. „Stăteam încremeniți de groază în fața televizorului și ne era teamă că acum începe un război civil" (țărani, 1994). Tensiunea a continuat cît a durat atmosfera de confruntare din timpul campaniei electorale, potențată de manifestația din Piața Universității, care nu lăsa pe nimeni să uite că noua putere s-ar putea să nu fie atît de benefică pentru România cum se crezuse la început — motivul principal pentru o bună parte a publicului ca să deteste pe manifestanți și să evite cu orice preț să ia cunoștință de mesajul lor, ca o șomeră dintr-un grup focus din 1994 care a povestit că făcea zilnic un ocol pentru a nu trece prin piață și a nu se contamina de ceea ce se petrecea acolo. Mulți locuitori ai Capitalei nu au avut curiozitatea, vreme de vreo patruzeci de zile cît a durat manifestația, să se apropie, ba chiar au evitat cu orice preț să treacă prin centrul orașului pentru a nu afla lucruri care ar fi zdruncinat considerabil starea de echilibru psihic și relativă satisfacție la care ajunseseră. Grație evenimentelor din 13-15. nici după alegeri nu a survenit vreo relaxare. Ulterior, la această anxietate generată de contestarea permanentă a noii puteri s-au adăugat dificultățile economice și, o dată cu ele, îndoiala că noua conducere, votată pentru a realiza o tranziție fără sacrificii, chiar va reuși să o asigure.

Sondajele ne informează asupra dispoziției prin indicatori indirecți. Unul dintre aceștia este starea generală de satisfacție, care a scăzut continuu din 1990 și pînă în prezent. Conform unui sondaj IRSOP din 1993[62], 57% dintre români apreciază că lucrurile stau mai rău decît în 1989 pentru ei. 55% sînt nemulțumiți de nivelul lor de trai, iar 43% nemulțumiți de viață în general. 46% declară că sînt descurajați și văd viața în negru, ceea ce constituie chiar un indicator de depresie. Alt sondaj, realizat de centrul de statistică sanitară în 1994, găsește 39% dintre români obosiți, 20 % dezorientați și 15% triști, în vreme ce 13% sînt „pesimiști" (cf. AMPress din 29 iunie 1994). în sondajul IMAS din martie 1.994, 47% sînt „nu prea mulțumiți",

Sondaj IRSOP din 1993, reprodus de *Adevărul* **din 21-22.04.1993.**

iar 15% „deloc mulțumiți", iar în cel al IRSOP din luna iunie 1994,25% devin „deloc mulțumiți", iar 45% „nu prea mulțumiți", ceea ce ne duce la un procent de nesatisfăcuți de 66%, două treimi din români![63]

în grupurile noastre focus din 1992, dispoziția dominantă a fost cea depresivă. Majoritatea interlocutorilor noștri, deși din motive diferite, s-au declarat dezamăgiți, obosiți și triști, deși amintirea alegerilor din 1990 le mai producea o oarecare satisfacție. „Democrația nu este ce am crezut." „Nimănui nu-i pasă de noi, nimeni nu se uită la necazurile noastre." „Nu mai sînt decît un stomac cu două picioare: nimic mai mult." „Ne cuprinde o tristețe de moarte cînd vedem unde a ajuns țara asta, mai ales țăranii, care nu au nici titluri, nici nimic" (pensionare), „sîntem distruși ca popor" (țărănci), „mai ales cînd ne gîndim că nici copiii noștri nu vor avea un viitor, ne apucă descurajarea" (muncitoare), „nici în 20 de ani nu va fi din România nimic altceva decît vorbărie" (muncitori,1994), „nu mai e siguranța de altădată — înainte granițele erau sigure, și nici înăuntru nu mișca vreun țigan, fir-ai ei ai dracului, nu era frica și stressul ăsta..." (șomere, 1994). în plus, populația trăia într-o stare de teamă constantă spunîndu-și că lucrurile se pot degrada și mai mult. La grupuri de vîrstnici, două femei au izbucnit în lacrimi în vreme ce-și descriau necazurile. în 1994, doar o parte dintre interlocutorii noștri au apreciat că trăiesc într-o perioadă nefastă. Restul s-au asociat acestei replici spuse de un tînăr muncitor „E greu, dar românul e optimist, nu ?" Nimeni însă nu vedea vreo soluție pentru viitorul apropiat, și cel mai optimist pronostic pentru redresarea României a fost cel de zece ani. De altfel, pentru prima dată în 1994, sondajele au indicat o majoritate care consideră că România nu se îndreaptă în direcția bună. Toți interlocutorii noștri s-au plîns de „stress" — „din cauza stressului sîntem mai răi unul cu altul decît eram înainte" (muncitori). Cei mai pesimiști sînt bătrînii și tinerii, care au deopotrivă impresia că noua societate nu mai are loc pentru ei — tinerii din motive profesionale, iar bătrînii din motive economice. Chiar la acei interlocutori ai noștri care luptau împotriva sentimentului de descurajare, încrederea în viitor lipsea cu desăvîrșire.

Descurajarea și tristețea românilor în perioada de tranziție este mult mai profundă decît cea care domnea în 1989, cînd toată

[63] *Barometrul de opinie publică* **IRSOP-IMAS, trimestrial, 1994.**

lumea aştepta sfîrşitul lui Ceauşescu, tocmai pentru că obiectul ei este mai puţin concret şi mai greu de definit. Pentru a schimba ceva în 1994 românul ştie că, faţă de 1989, nu mai are de luptat cu un dictator, fie şi sprijinit de o armată şi o Securitate puternică. Astăzi el trebuie să lupte cu un sistem pe care nu-l înţelege, cu ceilalţi români şi finalmente cu el însuşi, lucru pe care îl realizează ca fiind cel mai dificil. De aici descurajarea şi lipsa sa de voinţă. Descurajarea provine din complexitatea cu care nu sînt obişnuiţi după o viaţă foarte simplă şi orînduită de legi clare, chiar dacă arbitrare. „Sîntem obosiţi pentru că nu mai avem certitudini" (pensionare, 1994), „Sînt atîtea emoţii pe care nu le-am avut înainte şi care ne zăpăcesc" (muncitoare). La întrebarea „Există ceva care puteţi face dvs. personal pentru a contribui la o schimbare în bine?", nimeni, în afară de studenţi, nu s-a gîndit la vot ca la o cale de a îndrepta lucrurile în direcţia voită. Cei mai pasivi au fost ţăranii, care s-au plîns la nesfîrşit de nedreptăţile la care sînt supuşi (preţ de achiziţie a griului, de exemplu), neîncetînd să condamne pe muncitorii de Ia oraş care îşi cer drepturile prin grevă. „Noi nu putem face nimic, ce putem face?", au spus ţăranii. Dintre pensionare şi şomeri unii încercaseră să îşi schimbe meseria sau să lucreze acasă, dar majoritatea acestor încercări fuseseră infructuoase şi îi lăsaseră şi mai descumpăniţi decît înainte. Cei mai puţin descurajaţi au fost studenţii, care, deşi la primele generaţii fără repartiţie guvernamentală, au apreciat că îşi vor găsi totuşi un loc de muncă. „Nimeni nu îşi mai ia nici o răspundere, că tot n-are rost, nu se ştie cum se termină", ne-au spus muncitorii dintr-un grup, care, lucrînd în sectorul de stat, trăiau pe pielea lor provizoratul fără evoluţie al unui sector de stat din ce în ce mai neglijat şi administrat catastrofal, dar fără perspective apropiate de privatizare. „Acum am ajuns toţi la o singură părere : să nu facem nimic şi să aşteptăm să ne vină de undeva o scăpare", au spus şi minerii.

„O să fim în stare să schimbăm ceva doar cînd ne-o ajunge iarăşi cuţitul la os", a apreciat un miner dintre interlocutorii noştri, iar o profesoară din Valea Jiului intervievată de noi a atins un punct important spunînd „Nu vă uitaţi la ei că se plîng. Cît mai există proprietate de stat din care se poate fura, toţi se descurcă, cum s-au descurcat şi pe timpul lui Ceauşescu. Cînd această resursă va dispărea, atunci va fi nenorocire". „în zilele noastre ţăranii vor mai mult slujbe şi pensii, nu pămînt", ne-a

declarat în 1992 un interlocutor dintr-un grup de ţărani, aprobat de toţi ceilalţi. Aşa s-au învăţat sub Ceauşescu şi viaţa aceasta li se pare mai uşoară.

Dar slujbele, pensiile, sinecurile, posibilitatea de a fura de la stat, care devenise o practică generală sub Ceauşescu, se restrîng în fiecare zi, din cauza falimentului general al economiei de stat, deşi cea mai protejată de stat dintre toate economiile est-europene în perioada de tranziţie. De aici panica, descurajarea, obligaţia de a lua o atitudine activă cu care s-au dezobişnuit. Cele mai afectate sînt femeile, mai dependente şi mai lipsite de iniţiativă, care nu mai găsesc o autoritate dispusă să le poarte de grijă şi se trezesc „pierdute, ale nimănui" (ţărănci, 1992).

în 1994 românii se simt, oricît de ciudat ar suna, singuri. Singuri de două ori, pentru că toţi percep România, în mod corect, ca pe o ţară izolată — „acuma sîntem la jumătatea a două lumi, nici aici, nici dincolo. înainte măcar ştiam că sîntem cu comuniştii" (şomere) —, şi pentru că nu mai există o autoritate la care să se plîngă de necazurile lor : „înainte, dacă-mi făcea şeful o nedreptate, mă puteam duce la secretarul de partid. Acum şeful vinde angajările pe faţă şi ne ameninţă că ne dă afară şi n-avem la cine ne duce" (mineri). Una dintre cheile persuasiunii politice într-o viitoare campanie electorală va fi combaterea acestui sentiment de singurătate şi convingerea populaţiei că îşi mai poate găsi un sprijin într-o formaţiune politică oarecare. în acelaşi timp scepticismul în politicieni — care pretind că oferă ceva, dar de fapt cer voturi — este foarte mare, şi terenul ar putea fi cel mai bine pregătit de formaţiunile civice ocupate Ia această oră cu politica, şi care nu trebuie să le spună românilor pe cine să voteze, ci să-i înveţe cum să se organizeze singuri pentru a lupta cu singurătatea şi depresia perioadei de tranziţie.

COMPORTAMENTUL

1. Românii şi minorităţile

Termenul de „minoritate" a apărut de abia în România posttotalitară. în România lui Ceauşescu, minorităţile etnice erau desemnate prin sintagma „naţionalităţi conlocuitoare", în aparenţă mai democratică, enunţînd o egalitate în diferenţă de la început, în practică foarte contestată de către minorităţi. La recensămîntul

din 1991, acestea reprezentau circa 10 % din populaţia totală a României, dintre care majoritatea maghiari (1,5 milioane), ţigani (450 000, cifră contestată de unele surse ţigăneşti, care afirmă că în realitate sînt 900 000), germani, evrei, greci, ucraineni etc.

Dintre acestea, evreii şi saşii scăzuseră în mod dramatic într-o singură generaţie, datorită emigrării masive în Israel şi Germania Federală. Prin Constituţia votată în 1991, minorităţile etnice căpătau dreptul la un reprezentant din oficiu în Adunarea Deputaţilor şi la învăţămînt de toate gradele în limba maternă. Maghiarii îşi constituiseră oricum, din 1990, un partid, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, care s-a plasat al doilea la alegerile din 1990 după Frontul Salvării Naţionale şi a fost tot timpul foarte apropiat sau chiar în alianţă deschisă cu opoziţia politică românească. Electoratul său a dovedit o disciplină remarcabilă, votînd în bloc la fiecare dintre alegerile prezidenţiale pe candidatul opoziţiei politice româneşti.

Cum priveşte opinia publică românească minorităţile, şi cît au influenţat aceste opinii procesul de persuasiune politică desfăşurat în aceşti patru ani ? Vom încerca să dăm un răspuns acestora în rîndurile care urmează, pe baza discuţiilor purtate în grupurile noastre focus din 1994, precum şi a unor anchete făcute de alţi cercetători.

Minorităţile în opinia publică

Am stabilit la discuţia despre sistemul de valori al publicului românesc faptul că acesta tinde să fie, într-o proporţie importantă, un public autoritar. Legată de noţiunea de autoritarism, autorii studiului clasic asupra personalităţii autoritare (Adorno *et ai,* 1950) o definesc şi pe cea de etnocentrism, aceasta semnificînd o dispoziţie generală care indică „provincialismul sau îngustimea culturală". Acestei noţiuni i se mai asociază şi cea de dogmatism, dezvoltată de Milton Rokeach în lucrarea sa *The Open and Close Mind,* care consideră că autoritarismul descris de Adorno şi colaboratorii săi este excesiv de mărginit la comportamentul celor atraşi de extrema dreaptă, lăsînd pe din afară largi categorii. Dintre acestea Rokeach descrie ceva şi mai interesant pentru studiul nostru, anume, *autoritarismul de stînga*[64], care

[64] **Cf.** *Psychologie sociale,* **sub îndrumarea lui Serge Moscovici, PUF, 1988, cap. 17.**

dă naştere unei specii de mentalitate asemănătoare, unui spirit îngust şi gîndind în clişee. Personalitatea autoritară de stînga nu se mai manifestă prin susţinerea unor poziţii rasiste, ci ura sa se îndreaptă către burghezie sau clasele superioare din punct de vedere economic (şi al educaţiei, am adăuga noi), iar admiraţia lor faţă de şefii mişcării este la fel de necondiţionată ca şi a celei de dreapta faţă de liderii fascişti. în general însă, teoria lui Rokeach tinde să dovedească faptul că există o anumită rigiditate mentală comună a celor care se plasează la extremele acestei scale şi că atitudinile alese sînt în funcţie de sistemul de credinţe ideologice cu care subiectul vine în contact. Astfel putem şi noi explica sinteza celor două tipuri în autoritarismul românesc, care nu mai poate fi definit ca fiind de stînga sau de dreapta în termenii utilizaţi de Adorno sau Rokeach, fiind deopotrivă intolerant faţă de minorităţile etnice ca şi faţă de cele privilegiate din punct de vedere economic sau cultural.

Minoritatea politică

Definirea conceptului de minoritate şi aplicarea sa la România post-totalitară nu e o sarcină simplă. Să spunem doar că nu este suficient ca o minoritate să aibă o existenţă de fapt. Ea trebuie să găsească o recunoaştere socială a calităţilor sale specifice de către majoritate. Ea trebuie să fie deci vizibilă şi recunoscută social (Moscovici, 1979). în acest sens, particularitatea situaţiei româneşti este că minoritatea cea mai distinctă şi cu recunoaşterea socială cea mai largă nu a fost în România de după Ceauşescu una etnică, ci cea a opozanţilor politici: revoluţionari, manifestanţi în Piaţa Universităţii, membri în partidele politice de opoziţie, intelectuali. Aceştia au fost văzuţi ca un corp distinct şi detestaţi din această pricină. întrebaţi de către moderator ce era nerezonabil în cerinţele celor din Piaţa Universităţii (alegeri fără nomenclaturişti, o televiziune independentă), un grup de pensionare ne-a dat următorul răspuns: „Nu ne plăcea nu atît ce cereau, ci mai ales cum. Nu ne plăcea că se strînseseră la un loc toţi acolo, ca un fel de focar" (1994). *Ce a displăcut majorităţii a fost ideea de minoritate conştientă de sine şi închegată, în vreme ce cei de o altă părere, dar izolaţi, nu constituiau un pericol.* Uniformitatea de gîndire şi comportament rezultată din regimul totalitar era atît de mare încît singura explicaţie acceptată a unui stil de comportament diferit al unora încă de la început (ianuarie 1990)

a fost fie proveniența lor directă din străinătate, fie cumpărarea de către străini. Mulțimea care a ieșit pe 29 ianuarie din fabrici ca să-și manifeste solidaritatea cu puterea afirma despre manifestanții din ziua precedentă că fuseseră plătiți în valută străină și le adresa lozinci de genul „Țărăniștii din import să fie dați la export!", „Afară cu vînzătorii de țară!" ș.a.m.d. Nu este mai puțin adevărat că aceste aberații au fost lansate de la cel mai înalt nivel de către autorități recunoscute, de fapt foști profitori ai regimului comunist. Dar ele au fost crezute fără nici o verificare din motivele expuse de noi mai sus. *Cineva care gîndea altfel trebuia neapărat să provină din altă parte.*

Concomitent, opoziția politică a fost legată de către o propagandă abilă în conștiința publică de minoritatea maghiară, cu mai bine de doi ani înainte de asocierea lor. Pasul originar a fost făcut prin documentul pe care l-am citat deja, un fals difuzat de *Adevărul* — sub rezerva îndoielnică a falsului — și care acuza pe liderul țărănist Ion Rațiu • — descendent al unei familii cu merite istorice în reunirea acestei provincii cu România — de a fi vîndut Ardealul maghiarilor. Cînd finalmente UDMR va intra în Convenția Democratică va fi vorba de reunirea a două minorități.

Mult din această intoleranță se va atenua în patru ani. Chiar dacă prejudecățile nu pot dispărea, contrazicerea de către realitate a opțiunilor politice care au fost ale majorității în 1990 face ca în 1994 interlocutorii noștri să admită lesne că cei de altă părere decît ei nu sînt plătiți din exterior sau rău intenționați.

Minoritățile etnice

Aceasta în ceea ce privește minoritatea politică. în ceea ce privește minoritățile etnice, oricît ar părea de paradoxal, ele nu au fost nici un moment privite ca străini sau identificate cu străinii. Atît maghiarii, cît și țiganii, oricîte vini le-ar fi atribuit opinia publică, au fost mereu priviți ca elemente, chiar dacă diferite, interne. Ca estimare cantitativă dispunem de o singură anchetă, realizată de CSOP Gallup UK[65], unde 22 % dintre români au fost de acord cu afirmația „Minoritățile etnice și naționale reprezintă un pericol pentru siguranța națională și integritatea teritorială a României". Acesta reprezintă publicul

[65] Gallup CSOP UK, sondaj din ianuarie 1994, reprodus de Rompres.

șovin, al extremei drepte, mult mai mare decît acel 3% care a votat singurul partid declarat șovin, Partidul România Mare, în alegerile din 1992, datorită abilității partidului președintelui Iliescu — FDSN — de a-și face pe durata alegerilor o campanie electorală cu accente violent naționaliste, reușind sinteza celor două elemente — autoritarism de stînga și de dreapta — în mesajul său. în ceea ce privește succesul PUNR (10 % în alegerile din 1992), situația sa credem că este mai curînd conjuncturaiă (ulterior popularitatea sa se va eroda puternic) și are două explicații: prima este dezamăgirea publicului din Ardeal față de FSN, dar găsirea la imediata sa dispoziție, față de publicul din restul țării, a unui alt partid autoritar-naționalist, iar a doua, înrudită îndeaproape cu prima, constă în prezența în PUNR a unor influenți agenți de putere și lideri de opinie locali (vezi și analiza lui Dennis Delletant privind Vatra Românească). Acest lucru a putut fi foarte rar găsit în opoziție, dar mult mai frecvent în partidele „satelite", deoarece acestea fiind formate cu binecuvîntarea celui de guvernămînt înrolarea în cadrul lor nu avea aerul unei opoziții și nu prezenta nici un risc.

Dincolo de acest nucleu dur, șovin, o altă cercetare, de data aceasta a IMAS, din 1993, ne dă mai multe detalii asupra felului în care românii gîndesc despre minoritatea maghiară.[66] Astfel, 68% consideră că perioada de după 1989 a fost cea mai proastă în istoria relațiilor româno-maghiare din ultimul secol (ceea ce se explică doar prin sărăcia memoriei colective, întrucît perioada Diktatuîui de la Viena este văzută ca proastă doar de 41% dintre români, în vreme ce 48% nu știu), 85% dintre români consideră firesc să apară publicații în limbile minorităților, în vreme ce 80% sînt de acord cu existența unor emisiuni televizate în aceste idiomuri. Peste 60% sînt de părere că minoritarii trebuie să învețe în limba lor în școli și licee, în vreme ce 40% nu au obiecții ca același lucru să se petreacă în universități, însă doar 42% cred că sînt justificate inscripțiile oficiale bilingve, iar doar 19% consideră că în regiunile preponderent maghiare interesele cetățenilor români sînt apărate în mod corespunzător. în ce privește opinia publică despre partidul maghiarilor, între 35 și 40% consideră că „desfășoară o politică antiromânească" și „a Ungariei", și doar 20% (față de aproape 40% maghiari) con-

Sondaj IMAS reprodus de MagroPress, iunie 1994.

sideră că „doresc sincer îmbunătățirea relațiilor între români și maghiari". Deci, la drept vorbind, nici majoritatea maghiarilor nu crede acest lucru, ceea ce ne revelează delicateţea chestiunii româno-maghiare. Din punct de vedere istoric, maghiarii sînt cei care au avut rolul majorității dominante în Ardeal (deși nu constituiau o majoritate demografică), iar românii pe cel de minoritate prejudiciată. Secolul al XX-lea și tratatul de la Versailles a transformat pe români în majoritate, iar pe maghiari în minoritate, deși Constituția din 1923 era destul de liberală față de minorități. Trecerea de la statutul de superioritate politică, economică și culturală la cel de minoritate a lăsat însă sechele grave asupra maghiarilor din Transilvania, creînd o problemă de adaptare pe care destui nu au rezolvat-o nici astăzi. Pentru mulți reprezentanți ai minorității maghiare, afișarea steagului Ungariei la aniversări istorice sau religioase este ceva firesc, și ei se consideră persecutați dacă românii consideră aceasta un atentat la suveranitatea României. Avînd în vedere însă că o bună parte din Ardeal fusese recuperată de către maghiarii sprijiniți de Axă în 1940, românii sînt idiosincratici la asemenea tipuri de manifestări. 76 % dintre maghiari susțin de astfel separația instituțiilor școlare, aceasta fiind de fapt o refacere a situației tradiționale moștenite, în care școlile maghiare erau majoritare și separate, situație modificată de regimul comunist, cînd în aceeași școală au coexistat clase cu limba de predare integral maghiară și integral română. într-o serie de interviuri realizate de autor cu membri ai elitei politice și intelectuale maghiare românești, această insistență ca elevii români să se mute în școli noi, lăsînd vechile licee maghiare să redevină integral maghiare (ceea ce de altfel corespunde tradiției lor de sute de ani), a fost explicată prin aceea că în școlile mixte, chiar cu învățămînt în maghiară, limba comună folosită pe culoare, în pauze, sfîrșește prin a fi româna, ceea ce constituie o formă de atenuare a diferenței specifice maghiare. întrebați de către autor dacă școala mixtă nu reprezintă în fond un model sociologic bun al viitoarei societăți în care vor trăi copiii — aceasta fiind o societate mixtă — , limba română constituind oricum vehiculul prin care absolvenții maghiari vor comunica cu majoritatea nemaghiară din România în restul vieții lor, ipoteza a fost respinsă cu violență. Din acest motiv există alte voci, deși minoritare, din rîndul maghiarilor din România, care văd aici o tendință de ghettoizare.

Opinia generală a românilor este însă aceea că un conflict cu maghiarii nu este iminent și că relațiile proaste româno-maghiare constituie o falsă problemă, întreținută de părți interesate să-și păstreze avantajele din timpul comunismului prin stimularea acestei dezbinări. Dintre interlocutorii noștri, de această părere au fost mai ales studenții, muncitorii și chiar țăranii, în vreme ce pensionarii par mai degrabă înclinați să considere că „maghiarii reprezintă un pericol pentru România", „deoarece au dărîmat bisericile noastre ortodoxe", iar „românii care locuiau în Covasna și Harghita (regiuni cu populație majoritar maghiară, n.n.) nu au mai putut rezista cu ei și au trebuit să plece de acolo". Interlocutorii noștri au fost însă unanimi în aprecierea Ungariei ca un factor incitator al minorității maghiare din România (discuțiile se petreceau înainte de victoria socialist-liberalilor în Ungaria), numai muncitorii din sectorul privat apreciind că „își apără interesele și au dreptate, și noi am face la fel în locul lor". în genere însă, interlocutorii noștri s-au arătat destul de frustrați de comportamentul minorității maghiare din România în fața instanțelor internaționale, apreciind că „se plîng tot timpul că sînt nedreptățiți, dar n-am auzit de nimeni să-și fi pierdut slujba fiindcă e maghiar" (mineri), „vor un procent fix de locuri la admiterea la facultate, ceea ce încalcă legile concurenței. Dacă sînt mai buni, să intre mai mulți, dacă nu, nu" (studenți). „Dacă nu își făceau ei partid pe baze etnice, imediat după Revoluție nu ar fi existat nici PUNR, nici România Mare" (miner). Aceasta este o problemă reală, deopotrivă a comunității maghiare ca și a celei românești. In analiza sa asupra Vetrei Românești, istoricul englez Dennis Delletant scrie, comentînd succesul UDMR în alegeri: „Alegerile au însemnat pentru minoritatea maghiară o declarație de loialitate etnică mai curînd decît expresia unei alegeri politice."[67]

în orice caz, printr-o succesiune de provocări și neglijențe, la 20 martie 1990 a avut loc la Tîrgu Mureș o confruntare violentă între cele două tabere, soldată cu mai multe zeci de răniți. Deși factorii cei mai violenți par să fi fost țigani maghiari și țărani români recrutați special pentru această confruntare, opinia publică a rămas cu impresia unei violențe care a contaminat toate cate-

[67] **Dennis Deletant, „Convergence versus Divergence in România: The Role of the Vatra Românească Movement in Transilvania", în** *Towards a New Community,* **University of London, 1993.**

goriile de populaţie. La un sondaj realizat de Pavel Câmpeanu în martie-aprilie 1990[68], răspunderea acestor incidente era atribuită unor instigatori din exterior (55%), din interior (33%), toleranţei reduse a românilor faţă de revendicările maghiarilor (11%), nerăbdării populaţiei maghiare de a-şi vedea satisfăcute unele drepturi (35%). Pensionarii şi casnicele susţin mai frecvent teoria instigării externe (complotul internaţional), iar intelectualii pe aceea a instigării interne. Cei 11 % care condamnă toleranţa scăzută a românilor sînt în primul rînd maghiarii, iar dintre cei care condamnă nerăbdarea maghiarilor sînt foarte mulţi intelectuali români.

Cu toate că noi nu am găsit la nivelul grupurilor noastre reacţii de intoleranţă etnică faţă de maghiari, trebuie discutat succesul persuasiunii oficiale de fiecare dată cînd Ungaria şi /sau maghiarii au fost utilizaţi ca ţapi ispăşitori pentru situaţia din România. Acest lucru s-a întîmplat de mai multe ori : în decembrie 1990, cînd situaţia era tensionată politic, cu studenţii din România declarînd că nu ies din grevă pînă la demisia preşedintelui Iliescu, în septembrie 1991, cînd sindicatele şi finalmente minerii au provocat căderea guvernului Roman, la alegerile din septembrie 1992 etc. De fiecare dată, sub pretextul vreunei reuniuni maghiare din exilul unguresc, cel mai adesea minoră, Parlamentul României a lăsat baltă subiectul la ordinea zilei pentru a se afunda în lungi dezbateri zgomotoase şi sterile despre apartenenţa indiscutabilă a Ardealului la România şi intrigile iredentiste maghiare. La întîlnirea de reconciliere dintre grupul de asociaţii participante la manifestaţia din Piaţa Universităţii şi mineri din toamna lui 1990, la Braşov, unul dintre principalele argumente ale minerilor a fost un reportaj transmis de Televiziunea Română cu o seară înainte, care lansa, fără nici un fel de probe concrete, ipoteza că un accident la Combinatul din Făgăraş fusese opera sabotajului maghiar. Putem spune astfel că utilizarea maghiarilor ca ţapi ispăşitori nu este şi nu a fost nici un moment spontană, mecanism de apărare al mulţimii conform celui clasic descris de Rene Girard, ci un element propagandistic indus, la care o parte a populaţiei a aderat din obişnuita conformitate faţă de autoritate.

Putem vorbi, cu toate acestea, de un mecanism al ţapului ispăşitor în România post-totalitară? Da, şi încă destul de

[68] **Pavel Câmpeanu** *el al., România înainte şi după alegerile de la 20 mai,* **Humanitas, 1991, p. 43.**

frecvent. în primii doi ani, cel puţin, grupurile noastre focus din 1992 — destui ţărani şi pensionari, şi mai puţin muncitori (dar destule femei) — atribuiau dificultăţile tranziţiei^ nu puterii, ci opoziţiei politice sau duşmanilor României. In acest sens, cercetările lui loan Mihăilescu ajung la concluzia că: „Situaţia critică a ţării din punct de vedere economic şi social este datorată, în principal, acţiunii unor forţe ostile, perfide, care vor răul românilor. Principalii autori ai dificultăţilor interne sînt identificaţi în afara ţării sau în rîndul unor minorităţi politice, etnice sau religioase (...) Dirijarea de către unele forţe politice a mecanismului ţapului ispăşitor conferă incriminărilor mai multă forţă şi plauzibilitate."[69] O altă cercetare[70] aduce precizări suplimentare privind localizarea sentimentelor faţă de minorităţi. Rezultatele ei vin în sprijinul ipotezei existenţei unui mecanism al ţapului ispăşitor. Astfel, după autorii studiului, sentimentele nefavorabile pentru maghiari sînt cele mai puţin frecvente în Banat (8%) şi Transilvania (29%), şi din ce în ce mai frecvente în Crişana, Maramureş (33%), oltenia (38%), Bucureşti (47%), Muntenia (48%), Moldova (50%) şi Dobrogea (51%), deci sentimentele antimaghiare sînt mai puternice în regiunile omogene din punct de vedere etnic şi mai scăzute în cele cu populaţie mixtă, unde există o tradiţie îndelungată a convieţuirii. Conform autorilor studiului, Timişoara poate fi considerată o regiune cu model *cosmopolit* de conlocuire, în care relaţiile interetnice au la bază standarde universale de comportament; în Oltenia, Transilvania şi Crişana, Maramureş există o complementaritate a stilurilor şi perspectivelor etnice, constituind un model *intercultural;* iar în Muntenia, Dobrogea şi Moldova există o puternică diferenţiere a stilurilor etnice, care conduce la locuire separată cu eventuală toleranţă interetnică, dar cu respingerea mixajului etnic, ceea ce corespunde modelului *cantonai.* Studiul nu a înregistrat diferenţe semnificative în sentimentele faţă de maghiari pe categorii de vîrstă. în ce priveşte estimarea globală a sentimentelor faţă de maghiari, el se corelează cu alte studii citate, în sensul că 29% dintre români privesc „nefavorabil" pe maghiari, iar alţi 10% „foarte nefavorabil", faţă de 44% „favorabil" şi de 7% „foarte favorabil".

[69] **1 . Mihăilescu, „Stereotipuri...",** *Sfera politicii,* **nr. 7 din 1993.**
[70] **Sondaj reprodus în** *Evenimentul zilei* **din 8 decembrie 1993.**

în descrierea clasică a mecanismului ţapului ispăşitor realizată de către Girard[71] se disting cîteva stereotipuri. Primul este cel al crizei: mecanismul ţapului ispăşitor apare în situaţii de criză atît de gravă încît o veritabilă eclipsă culturală pare să se producă. în asemenea situaţii relaţiile dintre oameni sînt grav deteriorate şi ei tind să atribuie răspunderea fie societăţii ca întreg, fie unei categorii mai defavorizate şi, prin diferenţa sa, mai uşor de identificat imediat. în orice caz oamenii, notează Girard, pe baza exemplelor istorice care fac obiectul studiului său, nu-şi atribuie răspunderea lor înşişi şi nici nu caută să identifice pe cei care poartă o răspundere reală, deşi în acest fel ar putea înţelege şi elimina cauzele dezastrului. Explicaţiile căutate sînt mai curînd de ordin moral şi simbolic.

Primul stereotip corespunde perfect României post-totalitare. O întreagă cultură cu sistemul de valori adiacent se prăbuşeşte, fără ca alta să apuce să îi ia locul. Urmarea este un vid moral, o anarhie a valorilor. Autorităţile dispar : puţinele care le iau locul sînt imediat şi violent contestate. însăşi ordinea firească pare întoarsă pe dos : tinerii au făcut Revoluţia şi în continuare vor tot ei să conducă, impunîndu-şi punctul de vedere în faţa părinţilor şi profesorilor, a educatorilor lor în general.

Al doilea stereotip este cel al acuzării. Victima aleasă este acuzată că a provocat dezastrul printr-o crimă împotriva naturii, bestială, ceva care atentează la înseşi legile naturale (paricid, incest, infanticid sau abuz sexual la adresa copiilor). Bătrînii din grupurile noastre, mai ales femeile, s-au plîns astfel în exces de existenţa celor care violează copii, ca şi de scenele sexuale care apar în filmele televiziunii şi din „cauza cărora fac unii ce fac". Televiziunea naţională a transmis chiar înaintea alegerilor din mai 1990 o pretinsă ştire în care violatori necunoscuţi scriseseră cu ţigările pe trupul victimei numele şefului PNŢCD. Naţionaliştii români subliniază întotdeauna păcatele făcute de maghiari împotriva mamei lor adoptive, România.

Al treilea stereotip priveşte alegerea victimei. Girard remarcă faptul că, de regulă, minorităţile etnice şi religioase tind să atragă agresivitatea comunităţii în care sînt imperfect integrate. Stereotipului de victimă îi corespund în genere toţi cei care au semne particulare : străinii de comunitate, infirmii ş.a.m.d. Atunci

[71] **Rene Girard,** *The Scapegoat,* **Athlone Press, London, 1986.**

cînd minerii au „curăţat" Bucureştiul la indicaţiile preşedintelui Iliescu, ei au ales astfel de categorii pentru a-şi revărsa furia: oamenii cu ochelari sau barbă (intelectualii), ţiganii, fetele cu fusta scurtă ş.a.m.d. Dincolo de faptul că opozantul în general era la acea vreme perceput ca un străin şi dincolo de indicaţiile precise ale organizatorilor privitoare la cine trebuie atacat şi cine nu, categoriile menţionate mai sus au fost cele spontan alese de mulţimea minerilor furioşi.

Cu menţiunea ţiganilor la categoria ţapilor ispăşitori facem un pas mai departe. Pentru că, dacă ungurii par a fi ţapii ispăşitori pe care autorităţile îi indică în orice împrejurare, cei spontan descoperiţi de populaţie par a fi ţiganii. Nimeni nu ne-a indicat spontan în grupurile noastre focus pe unguri ca pe un pericol, şi nici ca pe o categorie inferioară, de „cetăţeni de al doilea rang", nivelul de educaţie şi calificare al minorităţii maghiare fiind foarte bun. în schimb toată lumea, fără excepţie, s-a plîns de ţigani. Aceştia sînt consideraţi periculoşi şi inferiori românilor pentru că „umblă în cete". ..nu muncesc", „nu le cere nimeni nici o socoteală", „corup poliţia", „ne fac de rîs în Occident", „jefuiesc şi omoară, că ţi-e frică să ieşi noaptea din casă". Dacă experienţa asupra „sabotajelor" maghiare este indirectă, provenind de la sursele progandistice, cea asupra ţiganilor este directă. Mare parte dintre interlocutorii noştri au fost capabili să ne relateze măcar cîte un incident neplăcut în care au fost direct implicaţi (vecini ţigani care îi fură etc). Unde începe aici gîndirea stereotipă este că ţiganii sînt percepuţi ca o categorie perfect omogenă, fără a se face vreo deosebire între ei. In fapt, termenul are o conotaţie peiorativă în limba română contemporană, cum a aflat pe pielea sa un ziarist sportiv de la France Presse, care, comentînd un meci de fotbal al echipei naţionale române, a făcut greşeala de a compara virtuozitatea fotbaliştilor români cu cea a lăutarilor ţigani. O adevărată furtună s-a declanşat în România, găsindu-se chiar şi deputaţi — dar şi destui oameni simpli — care să-şi manifeste indignarea că „Occidentul ne tratează de ţigani", în fapt. după cum a precizat directorul France Presse într-o scrisoare adresată agenţiei Rompres, ziaristul nu avea de unde să ştie că termenul are sens peiorativ în româneşte. Realitatea este însă că presa precizează întotdeauna apartenenţa etnică a unui infractor ţigan, dar nu şi pe cea a unui individ care s-a distins prin ceva pozitiv. Atunci cînd un publicist cunoscut a atras atenţia asupra faptului că unul dintre cei mai populari fotbalişti români,

Ilie Dumitrescu, este şi el ţigan, opinia publică a înghiţit cu mare neplăcere această precizare.

Atacul asupra ţiganilor de către mineri a fost considerat în acest sens de către organizaţiile umanitare drept un adevărat pogrom. Nu au fost atacaţi numai ţiganii care vindeau mărunţişuri în oraş, ci şi cartierele ţigăneşti ca atare au fost devastate, fiind violentate femeile şi copiii găsiţi acasă. Acest aspect avea să se repete în zeci de conflicte româno-ţigăneşti din ultimii ani, desfăşurate toate după acelaşi model : se petrece o crimă sau un furt în sat. Fie bănuiala cade asupra unui ţigan, fie există certitudinea că un ţigan este autorul, dar nu este arestat de către poliţia coruptă sau ineficace, fie pur şi simplu autorul nu se cunoaşte. Urmarea este că sătenii hotărăsc să-şi facă dreptate singuri, se bat clopotele (după aceea unii pretind că au crezut că e incendiu sau inundaţie), sute sau chiar mii de oameni se strîng înarmaţi cu topoare, merg la casele ţiganilor din sat sau la cătunul ţigănesc vecin şi dau foc tuturor caselor. Accidental sînt şi victime din rîndul ţiganilor, unele arse de viu, ca la Hădăreni. Ulterior poliţia nu arestează pe nimeni, iar ţiganii nu se mai pot întoarce în sat, pentru că nu mai au case, şi creşte numărul ţiganilor fără adăpost, una din marile probleme sociale ale României. în unele cazuri, ca la Bolintin, comunitatea începe să incendieze pentru a împiedica pe ţiganii dintr-un alt sat să se refugieze în al lor. în altele, ca la Mihail Kogălniceanu, 17 case sînt incendiate ca să se descopere pînă la urmă că făptaşul era un macedonean.

în toate aceste cazuri mulţimea acţionează ca acele *lynching mobs* descrise de psihologul american Hadley Cantril.[72] Incendierea şi/sau linşarea sînt văzute ca „soluţii" prin care comunitatea va scăpa o dată pentru totdeauna de problemele ei, şi, mai mult, ca soluţii „purificatoare": factorul imoral este îndepărtat prin ardere, şi moralitatea comunităţii apărată. La asemenea acte nu există martori ai acuzării, deoarece întreaga comunitate este de acord cu vinovaţii. „Publicu', ăsta a dat foc", a declarat un bătrîn locuitor din Hădăreni reporterilor de la săptămînalul *Expres™,* „publicu' a dat foc, poporu'".

Interlocutorii noştri din grupurile focus tindeau să acuze fie poliţia, fie pe ţigani pentru aceste situaţii. Nu aprobau

[72] **Hadley Cantril,** *The Psychology of Mass Movements,* **cap. „The Lynching Mob".**

[73] **Cf.** *Expres,* **nr 41 din 1993.**

incendierile, dar erau mai degrabă înclinaţi să acorde circumstanţe atenuante românilor. De asemenea nu erau de acord ca ţiganii să poată reveni în sat „pînă cînd n-or să înveţe să se poarte ca lumea". Episodul deportării în masă a ţiganilor în al doilea război mondial este fie necunoscut, fie aprobat, mai cu seamă de către bărbaţi (ţărani, pensionari), care afirmă chiar că „Antonescu a vrut să-i civilizeze". în orice caz, admiraţia publicului pentru mareşalul Antonescu nu este nici un moment ştirbită de episodul deportării ţiganilor şi este întărită de punctul de vedere al autorităţii. Televiziunea română a simţit nevoia să amendeze pe laureatul premiului Nobel, Elie Wiesel, atunci cînd acesta şi-a permis să critice pe reinstauratorii cultului Antonescu.

Faptul că aceştia sînt cel mai rău văzuţi de către majoritatea românească este evidenţiat şi într-o anchetă IRSOP, în care 68% declară că antipatizează pe ţigani, faţă de doar 5% care îi simpatizează, şi de 27% indiferenţi. 41% sînt de acord ca presa să scrie împotriva ţiganilor, deşi 50% nu sînt de acord. Cea mai bine văzută minoritate, conform acestui studiu, sînt germanii, evreii trezesc mai curînd indiferenţa (11% sînt de acord ca presa să scrie împotriva evreilor, în vreme ce 69% dezaprobă). în ceea ce îi priveşte pe maghiari, raportul simpatie/antipatie la aceştia este de 16 la 34 cu 50% indiferenţi, 24% fiind de acord cu presa antimaghiară, iar 65% fiind împotrivă.[74]

Soluţiile problemei ţigăneşti sînt văzute de interlocutorii noştri în termeni destul de apropiaţi unii de alţii. „Să-i dăm pe brazdă, să se poarte şi ei ca oamenii" (ţărani), „să-i integrăm, să-i civilizăm" (studenţi). „Să nu-i mai lăsăm să stea aşa, împreună, să-i desfacem în grupuri mici ca să-i putem integra", a fost chiar de părere un student, deşi un altul, din acelaşi grup, a opinat că pe această cale s-ar pierde specificul cultural ţigănesc. „Poliţia să-şi facă datoria, să-i oblige să meargă la şcoală şi să muncească" (pensionari).

Situaţia ţiganilor este cu atît mai grea cu cît ei nu au propriu-zis reprezentanţi, atît intelectualii constituiţi în asociaţii civice, cît şi alţi lideri cu o popularitate negativă considerabilă (regele Cioabă, împăratul Iulian) nu sînt propriu-zis mandataţi de către comunitate. Ţiganii sînt reprezentaţi în Parlament doar prin locul acordat prin Constituţie, deşi ei sînt suficient de mulţi (900 000,

Cf. Datculescu, în *România after Tyranny.*

după surse ţigăneşti) ca să-şi aleagă mai mulţi deputaţi si chiar senatori, dacă ar avea conştiinţa acestui fapt.

2. Agresivitate şi violenţă în România postrevoluţionară

Agresivitatea este acel fel de comportament dirijat către scopul de a face rău unei alte fiinţe care este motivată să evite un asemenea tratament.[75] Există o *agresivitate latentă,* pe care Freud o numea *destrudo,* instinct al morţii, contrariul libidoului, el considerînd că un comportament agresiv este urmarea deturnării instinctului morţii dinspre sine spre alţii. Există apoi idei şi/sau comportament agresiv, care se manifestă prin ură şi distructivitate. Finalmente, există activitatea sau acţiunea agresivă, descrisă ca *violenţă.* Agresivitatea implică intenţia de a face rău, care poate fi observată în evenimentele care precedă sau urmează agresiunea. Unii psihiatri diferenţiază în cadrul agresivităţii termeni apropiaţi ca furia, care este mai aproape de starea instinctuală, şi ura, în care obiectul agresivităţii este deja fixat.[76]

Determinanţii sociali ai agresivităţii

- *Frustrarea*

Convingerea comună că agresivitatea are la bază o frustrare oarecare provine din ipoteza frustrare-agresivitate a lui John Dollard. Conform acesteia, frustrarea duce întotdeauna la o formă de agresivitate, iar agresivitatea emană întodeauna din frustrare.[77] Ulterior s-a dovedit însă că persoanele frustrate nu răspund întotdeauna prin gînduri, cuvinte sau acte agresive. De asemenea, există comportamente agresive răspîndite, ca în unele sporturi, care au la bază o altă motivaţie decît frustrarea.

Cercetările în acest domeniu dovedesc că transformarea frustrării în agresivitate depinde în mare de doi factori principali, în primul rînd, se pare că frustrarea duce la creşterea agresivităţii numai dacă este deosebit de intensă, nu cînd este medie sau moderată, în al doilea rînd frustrarea duce la agresivitate atunci cînd

Kaplan şi Sadock, *Synopsis of Psychiatry,* **cap. IV.**

[76] **Cf. Campbell,** *Dictionary of Psychiatry*

[77] V. nota 75.

este percepută ca arbitrară sau nelegitimă, mai curînd decît atunci cînd este văzută ca legitimă sau meritată. Aceasta poate fi una dintre posibilele explicaţii pentru care românul autoritarofil, deşi perpetuu frustrat de autoritate, nu devine niciodată agresiv faţă de aceasta, considerînd că teroarea statului este mai mult sau mai puţin legitimă, şi va căuta alţi ţapi ispăşitori asupra cărora să o descarce.

- *Provocarea directă din partea altora*

Abuzurile fizice şi admonestările verbale pot fi factori declanşatori ai agresiunii. O dată ce agresivitatea începe, escaladarea ei se realizează într-o manieră imprevizibilă. Ca urmare, chiar o provocare moderată verbală sau fizică poate duce la o puternică escaladare a violenţei. Unul dintre minerii care participase la mineriada din iunie 1990 ne-a declarat că el nu agresase pe nimeni toată dimineaţa, mărginindu-se să sape parcul din faţa Teatrului Naţional, dar a participat la primul act de acest gen atunci cînd, şezînd pe marginea bordurii trotuarului împreună cu colegii săi, un tînăr bucureştean care traversase strada a vrut să treacă exact printre ei: „Putea să se ducă dracului măcar mai încolo, nu s-o caute aşa, cu luminarea."

- *Expunerea la modele agresive*

Anumite cercetări tind să dovedească o legătură între agresivitate şi expunerea la violenţa televizată. Această relaţie se întăreşte în timp, dovedind că mass media are un efect cumulativ. După Baron[78], aceasta se realizează ca urmare a trei procese: *învăţarea observaţională,* în care privitorii acumulează noi tehnici de a face rău altora care nu fuseseră prezente pînă atunci în inventarul lor comportamental; *dezinhibiţia,* prin care reţinerile sau inhibiţiile privitorilor în faţa unor acte anumite scad datorită vederii altora angajîndu-se în asemenea acte; şi *desensibilizarea,* în care răspunsul emoţional al privitorilor la acţiunile agresive şi la urmarea lor — suferinţa — scade ca urmare a expunerii repetate la asemenea stimuli. Nu este lipsit de interes să sesizăm în acest context faptul că minerii din grupul nostru focus ne-au declarat că cele mai citite publicaţii în Valea Jiului sînt cele de tip *Infractorul,* lung pomelnic de orori cu conţinut violent sexual, şi pagina a doua din *Evenimentul zilei,* un fel de cronică a infracţiunilor. Iar filmele cele mai solicitate la casele de închirieri

[78] V. nota 77.

video sînt (şi în Valea Jiului neajungînd decît Televiziunea Naţională — programul 1, videoul este o sursă alternativă de divertisment importantă) cele violente, mai ales cele de karate.

Percepţia agresivităţii şi statistica ei

Procesul dramatic şi execuţia lui Nicolae Ceauşescu, incidentele de la Tîrgu Mureş deja menţionate şi repetatele mineriade soldate cu morţi, răniţi şi devastări ale capitalei au creat în Occident senzaţia că românii concep libertatea ca pe o lipsă absolută de cenzură a comportamentului lor. Imaginile femeilor aplaudînd pe minerii violenţi au dat în plus senzaţia publicului occidental că această violenţă este generală, nu limitată la unele categorii. Pentru că, la urma urmei, se poate oricînd construi teza că în Valea Jiului lucrează elemente care au fost concediate din restul ţării şi că violenţa în regiune este printre cele mai crescute, că evenimentele de la Tîrgu Mureş au fost instigate de către profesionişti ş.a.m.d. Episodul cu femeile aplaudînd la scenă deschisă violenţa sau — un alt caz devenit celebru — aruncînd cu ghivece de flori în răniţii Revoluţiei adunaţi într-o manifestaţie de protest nu poate fi însă eliminat din conştiinţa publică, într-un articol din iunie 1991 („Cît de accesibilă este moartea Ia români" — *22)* autorul acestor rînduri analiza cifrele OMS. conform cărora, în 1989, fuseseră comise în România 895 de asasinate. In acelaşi an, în Iugoslavia, ţări cu populaţie asemănătoare, s-au comis doar 288 de crime, în vreme ce în RFG, Franţa sau Anglia, ţări cu populaţie de vreo trei ori mai mare, numănil de crime a fost sub 400. Din aceste crime, 386 s-au comis în mediul urban, iar 509 în mediul rural. Acest număr impresionant de asasinate fusese comis, în absenţa armelor de foc dintr-un stat poliţienesc, cu toporul sau alte mijloace deopotrivă de brutale. în contrast, procentul de sinucideri era, faţă de ţări cu o populaţie similară, mult scăzut, deci raportul crimă/suicid era mult deplasat la stînga. Aceasta înseamnă, într-o primă privire a analizei, că heteroagresivitatea este mult mai dezvoltată decît autoagresivitatea, invers decît se constată în ţările cu un mare standard de civilizaţie.

După apariţia „presei murdare" în România şi a proliferării publicaţiilor de gen *Infractorul* în opinia publică s-a creat un curent care tinde să acrediteze ideea că România post-totalitară este mult mai violentă decît cea totalitară. Acest curent de opinie.

confirmat de grupurile noastre focus, este cu atît mai periculos cu cît se fondează pe un neadevăr flagrant. în realitate, aşa cum o demonstrează statisticile, violurile şi omorurile grave *au scăzut* în România post-totalitară. De exemplu, în 1985 au fost condamnaţi pentru viol 4 699 de deţinuţi, iar în 1986,4 523. în 1990, numărul celor condamnaţi pentru aceeaşi infracţiune a fost de 2 454, şi în 1992 de 3 717. Nici violurile comise de minori nu au fost mai multe ca înainte (cf. *Expres,* nr 43 din 1993), deşi în Raportul Institutului de Cercetare a Calităţii Vieţii autorii îşi manifestă îngrijorarea pentru creşterea globală a numărului infracţiunilor şi a infracţionalităţii la adolescenţi.[79] Creşterea delincventei este însă altceva decît creşterea violenţei.

Agresivitatea potenţială şi agresivitatea conformistă

Interviurile noastre din 1992 au atins doar tangenţial problema agresivităţii. Cu toate acestea, în unele din ele apare o agresivitate considerabilă îndreptată împotriva unor personalităţi din opoziţie („Numai cînd îi văd papionul mi se face roşu în faţa ochilor" — pensionar despre Ion Raţiu). Cele din 1994 au zăbovit aici ceva mai mult, cerînd interlocutorilor să dea soluţii sau să judece soluţiile în curs de aplicare la diverse manifestări deviante. Prima remarcă de făcut ar fi aceea că ura îndreptată împotriva opoziţiei politice şi a celor care gîndesc altfel decît masa din 1990-1992 s-a transformat astăzi în ură împotriva celor care au reuşit financiar. Interlocutorii noştri, în enorma lor majoritate, consideră că persoanele care s-au îmbogăţit în perioada de tranziţie au făcut-o pe o cale necinstită. Orice cale de a lichida ceea ce ei consideră o nedreptate care li s-a făcut este binevenită în acest context, de la supratarea impusă de stat întreprinzătorilor şi falimentul, la confiscarea noilor averi. Deopotrivă de urîţi sînt ţiganii, subiect dezvoltat mai înainte, pentru care mulţi văd soluţia lagărelor de muncă drept perfect acceptabilă. Să adăugăm la aceasta faptul că majoritatea românilor, conform unui sondaj realizat de IRSOP în vara lui 1994 la comanda Ministerului de Interne, consideră normal ca poliţiştii să umble cu armamentul din dotare în permanenţă asupra lor şi cer ca poliţia să dea dovadă de mai multă fermitate. Numai 8% au senzaţia

[79] **Cătălin Zamfir** *et al, România '89- 93...*

că organele de ordine limitează încă libertatea, deşi în aceeaşi emisiune de televiziune din 1994 pe care am mai citat-o, „Cînd poliţiştii redevin miliţieni", se arăta, dimpotrivă, că există un număr îngrijorător de cazuri de violenţe abuzive ale poliţiei, unele mergînd chiar pînă la crimă. Tot aici se înscrie larga popularitate pe care ar avea-o introducerea pedepsei cu moartea. Deşi sondajele au arătat că această probelmă nu este văzută ca una prioritară, totuşi campania desfăşurată de *Evenimentul zilei* în 1993 pentru această reintroducere a fost destul de populară. în grupurile noastre focus, cu excepţia tinerilor şi a cîtorva femei, a existat o majoritate în cadrul aproape al tuturor grupurilor care a fost pentru. Crimele pentru care ar trebui cerută reintroducerea pedepsei cu moartea sînt, în viziunea interlocutorilor noştri, violul, crimele bestiale, abuzul sexual aupra minorilor, dar şi delapidarea şi furtul. în două grupuri s-a propus chiar ca să se introducă metode de tip chinez pentru eradicarea hoţiei, cum ar fi tăierea mîinii drepte ş.a.m.d.

Pe de altă parte, din acelaşi sondaj IRSOP din iulie 1990 (referitor la evenimentele din 13-15 iunie) pe care l-am mai citat[80], putem lesne observa că dezaprobarea cea mai mare se îndreaptă împotriva distrugerilor materiale. în ceea ce priveşte violenţa îndreptată împotriva oamenilor, dezaprobarea este mult mai mare atunci cînd aceştia sînt apărătorii autorităţii, în vreme ce violenţa celor care iau partea autorităţii îndreptată împotriva populaţiei civile este dezaprobată doar de către o minoritate. Evocînd mineriada din iunie 1990 în cele două serii de grupuri focus ale noastre, dezaprobarea interlocutorilor s-a îndreptat mai ales către aceleaşi distrugeri materiale — „s-au produs atîtea pagube" — pentru care erau blamaţi atît anarhiştii zilei de 13, cît şi minerii. Puţini ştiau sau recunoşteau că ştiu că acele incidente s-au soldat cu morţi şi răniţi, şi, o dată informaţi de moderator, nu au fost prea impresionaţi — „păi, ce căutau în stradă"(pensionari). în ochii acestui tip de populaţie adevărata crimă este doar atacul la adresa autorităţii, cu cele două forme: distrugerea bunului public şi lupta violentă cu reprezentanţii autorităţii. Pedeapsa cu moartea întîlneşte o largă aprobare datorită faptului că este văzută ca o cale de a creşte ordinea şi disciplina socială, a căror lipsă este percepută ca un factor deosebit de anxiogen. în rest, cînd am

[80] Cf. **IRSOP, sondaj reprodus de** *Adevărul* **din 18.07.1990.**

discutat posibilitatea unui conflict de tip iugoslav în care România să fie implicată, doar o minoritate s-a pronunţat în favoarea unui conflict militar pentru apărarea graniţelor, restul fiind mai curînd înclinaţi către o cedare fără luptă. O posibilă implicare militară a României în conflictul de pe Nistru ar fi fost dezaprobată de enorma majoritate a interlocutorilor noştri, din două motive principale: frustrarea pentru comportamentul basarabenilor, care au votat la consultarea populară împotriva unirii cu România, şi teama de un conflict cu ruşii, foarte prezentă la interlocutorii noştri. Putem deci considera că agresivitatea românului de masă este foarte apropiată de ceea ce Fromm numea *conformist aggression,* o agresivitate îndreptată împotriva celui slab cu consimţămîntul celui tare. Această mentalitate agresivă, care poate duce în condiţii favorabile la materializarea unui comportament agresiv, ca la Tîrgu Mureş sau în exemplele cu casele ţigăneşti citate mai sus, este o altă latură a personalităţii autoritare a omului de masă. Alte posibile cauze ale sale sînt frustrarea sexuală, în lumina celebrei analize a lui Reich[81], şi alcoolismul. 40 % dintre familiile din România, deşi trăiesc în condiţii precare, sînt consumatori regulaţi de alcool, după o cercetare din 1994 a Institutului de Cercetare a Calităţii Vieţii. Frustrarea sexuală este prezentă mai ales la femei, ceea ce poate explica atitudinile lor autoritare, care apar chiar mai frecvent decît la bărbaţi.

Agresivitatea verbală

Răspunsul majorităţii românilor la solicitarea constituită de contestarea puterii din 1990 şi de campania electorală a fost unul de frustrare şi chiar de agresivitate. De altfel, frustrarea generatoare de agresivitate atunci cînd individul este pus în faţa unei situaţii a cărei complexitate îl depăşeşte şi pe care o refuză este des menţionată în literatura de specialitate. Mulţimea, ştim de la Le Bon, vrea ca totul să fie simplu, alb-negru, şi se lasă uşor incitată împotriva celor care se încăpăţînează să contrazică această viziune a sa.

Anul 1990 a fost anul telefoanelor furibunde la redacţiile ziarelor şi chiar la televiziune. Acestea constituiau doar partea vizibilă a aisbergului, majoritatea descărcîndu-şi furia faţă de eveni-

[81] **Vezi şi Reich,** *Mass Psychology of Fascism.*

mentele prezentate la televiziune în discuțiile cu prietenii și colegii. Destui însă își manifestau sentimentele agresive față de contestatarii puterii, foștii deținuți politici, intelectualii și foștii disidenți prin asemenea telefoane la organe mass media, deși puțini aveau curajul să-și decline identitatea. în ianuarie 1990, autorul a primit un telefon la redacția *Opiniei studențești* din partea unei telespectatoare care își manifesta indignarea că poetul Mircea Dinescu, figură emblematică a opoziției împotriva lui Ceaușescu, își permisese la o ședință a CFSN să-l contrazică pe primul-ministru. Cea mai sigură cale de dezarmare a acestui tip de apeluri s-a dovedit aceea de a cere de la început, chiar înainte de a ști motivul apelului, interlocutorului să-și precizeze numele și eventual ocupația sau adresa. Deși astfel am avut un număr considerabil de interlocutori „Popescu" sau „Ionescu", mulți dintre cei care telefonau sub impulsul unei furii momentane, nu aveau această putere de disimulare și închideau telefonul. Presa nouă nu a publicat conținutul unor asemenea conversații telefonice, deși apeluri pline de ură, mergînd pînă la injurii verbale și amenințări, au primit mai toate ziarele de opoziție și mulți intelectuali sau ziariști la domiciliu. în schimb, presa comunistă din 1990, sau cea a FSN, au publicat masiv conținutul unor asemenea apeluri, tocmai bune pentru a legitima represiunea împotriva opoziției. „In primul rînd este nevoie de ordine desăvîrșită, pentru că de la Revoluție pînă în prezent numai de așa ceva nu putem vorbi", spune, în telefonul reprodus de *Adevărul* din 16 iunie, dl Ene Oprea. „Și începutul trebuie făcut la poliție și în rîndurile MApN. Ei trebuie să intervină împotriva celor care nu respectă legile țării." „O altă problemă este în legătură cu marele «senator» Câmpeanu — zis proxenetul (...). Cum nu poate poporul acesta român, care îl urăște atît de mult, să-l scoată afară din țară?" („punctul de vedere al unei femei disperate". în *România Mare).* Dărîngă Ana telefonează la *Adevărul* (numărul din 16 iunie) pentru a afirma: „Răul trebuie curmat de la rădăcină. Se impune deci eliminarea definitivă a celor care s-au dovedit vinovați de destabilizarea situației din țară și din Capitală în special. Mila prost înțeleasă ne va duce la teroare, și eu una nu mai suport!" Am putea continua cu nenumărate alte citate de acest tip. Evităm să le citățm pe cele din ziarul *Azi,* deoarece la o verificare chiar sumară s-a dovedit că multe au fost inventate. Sîntem înclinați să credem în veridicitatea celor din *Adevărul* (chiar dacă nu în totalitate), pentru că telefoane asemănătoare s-au primit și în alte redacții și pentru că în alte interviuri realizate de autor în 1990, deși în scopuri pur jurnalistice, am putut consemna răspunsuri asemănătoare.

^ Agresivitatea verbală a atins culmea în zilele primei mineriade, cînd unii trecători au batjocorit și insultat pe victimele agresiunii fizice comise de mineri, ba chiar au incitat fățiș la violență sau au indicat minerilor pe cine să lovească. „(...) un civil m-a prins de braț și m-a amenințat :«Mă. tu ești student: ai vrut revoluție, las' că vezi tu revoluție! », „cetățeni furioși voiau să mă linșeze" (e vorba de un tînăr deja arestat de către mineri) „și care strigau «omorîți-l, luați-i gîtul, așa merită» și care mă înjurau cu cele mai josnice expresii" sau „La poartă, o femeie între 50-60 de ani urla cu ură: «Ăsta e, îl știu de la baricadă»"; „Văzînd că, deși lovit zdravăn, nu scoteam nici un sunet, un trecător a decretat «Dați mai tare în el, nu vedeți că-i drogat?»"[82]

Comportamentul agresiv

De la telefoane furibunde la îndemnul dat minerilor de a lovi mai tare nu este decît un pas. Inhibițiile dispar în fața convingerii că această agresiune are aprobarea autorității și nu numai că nu va fi pedepsită, dar poate chiar primi o recompensă. La urma urmei, principala victimă. Marian Munteanu. liderul studenților, a fost închis pînă în august, cînd a fost eliberat împreună cu ceilalți arestați la intervenția președintelui Mitterand. în umbra binevoitoare a unei puteri care ținea în închisoare victimele și recompensa pe asasini nu este de mirare că instinctele agresive ale unei populații îndelung frustrate s-au manifestat fără nici o reținere. înseși ziarele puterii desemnaseră pe cei care pot fi loviți fără nici un risc, sau au luat apărarea agresorilor. Iată ce scrie de exemplu *Adevărul* despre atacul sediului PNȚCD din 29 ianuarie 1990: „între multele simboluri care au fost ieri în Piața Victoriei am văzut și un grup de tineri care au adus într-o mașină un sicriu pe care scria «pentru dl Coposu», primiți cu ovații de oameni. Aceasta-i realitatea, oricît de puțin le-ar conveni celor în cauză" *(Adevărul* din 30 ianuarie). Așa cum remarca de altfel un istoric contemporan, campaniile agresive din ziare au pregătit în toată istoria contemporană a României acte de violență

[82] **„Raport asupra evenimentelor din 13-15 iunie 1990", editat de GDS și Comitetul Român Helsinki, 1990.**

deschisă. în timpul mineriadei, oficiosul partidului de guvernămînt. *Azi,* incita la agresiune şi „demasca" victimele, de la intelectuali de reputaţie internaţională ca Gabriel Liiceanu la lideri de opinie din provincie care luaseră atitudine pentru *Proclamaţia de la Timişoara.* în sprijinul şi cu sprijinul autorităţii agresivitatea potenţială se mobilizează în iunie 1990 împotriva tuturor minorităţilor: opozanţi, intelectuali, studenţi, străini, ţigani.

Şi acest fenomen domină campania electorală pentru primele alegeri libere de după căderea comunismului. Desigur că mulţi activişti şi foşti securişti contribuie la climatul agresiv. Dar sarcina lor este uşoară datorită mulţimii care îşi descarcă agresivitatea pe toţi cei marcaţi, care corespund stereotipului de victimă. Noel Malcolm[83] povesteşte atmosfera de la sediul PNŢCD din Bacău cu patru zile înainte de alegeri. „La Tîrgu Ocna: sediul partidului devastat de două ori. Comuna Vultureni: reprezentantul local al partidului bătut, internat în spital cu două fracturi şi urme de strangulare. La Oneşti: sediul partidului distrus, trei activişti bătuţi. Unul dintre responsabilii atacului a fost arestat de poliţie şi amendat cu 50 de lei (...). Reprezentantul partidului la Buhuşi, cu o săptămînă înainte fusese asediat la locul său de muncă de o bandă de 70-80 de oameni. Cînd a telefonat poliţiei, şeful acesteia i-a spus că e vorba de o chestiune politică şi ca atare nu poate interveni. Gloata a spart uşa, l-a doborît pe dl Crăciun la pămînt şi l-ar fi bătut de moarte dacă nu ar fi apărut muncitorii de la fabrica de vizavi."

Povestea relatată de Noel Malcolm este relevantă. Agresivitatea caracterizează nu corpurile sociale definite, precum colectivul de muncitori, ci masa amorfa, fără o apartenenţă precisă la o categorie socială. (Excepţie fac minerii, caz care necesită o discuţie separată.) De altfel, preşedintele Iliescu se va plînge în discursul adresat minerilor la sosirea în Bucureşti de lipsa de combativitate a muncitorilor. Comportamentul agresiv este o trăsătură a gloatei, a gospodinelor din Bucureşti care aplaudă pe mineri, a pensionarilor care citesc *Azi* şi *Adevărul* cu sfinţenie, a ţăranilor fără pămînt şi care îşi cîştigă viaţa din expediente suburbane, a femeilor de serviciu de la Casa Scînteii care rid de se prăpădesc la vederea vînătorii de oameni şi sînt mustrate de

[83] **Noel Malcolm, „Why Rumania Voted Communism",** *The Spectator* **din 26 mai 1990.**

Theodor Baconsky, a tot felul de elemente marginale, oameni de masă tipici. „Am văzut pe unul care a spus cu jumătate de gură către cei care aşteptau la un magazin să se descarce navetele pline: «ce v-a dat Frontu' ?» Şi drept răspuns era să fie linşat de gospodine"(Âefevân</ din 30 ianuarie, sub semnătura lui Ion Marin). Profesorul Tanco, candidat independent la 20 mai în Ardeal, relatează: „Pe drum am întîlnit un cetăţean (fost vecin) şi care, din vorbă în vorbă, a început să mă agreseze cu vorbe injurioase, imputîndu-mi că am venit, chipurile, pentru a cere oamenilor să revină la confesiunea greco-catolică. în final mi-a tras o golănească înjurătură de mamă ameninţîndu-mă că dacă mai pun picioarul în sat mă omoară" (din *Jurnalul unui scriitor, candidat independent în Parlament)* sau „Noaptea au fost sparte geamurile şi ţigla de la casă (...)", violenţii acuzîndu-l şi ameninţîndu-l cu moartea, „«că de ce l-ai primit, şi poate îl mai ascunzi, pe Căposu, şeful ţărăniştilor, să-l scoţi din casă că de nu ţi-o aprindem!» Au confirmat întîmplarea şi alţii din Joseni" *(ibidem).*

Satul reacţionează violent la adresa oricărui om care aduce a străin. Masa urbană, în schimb, vînează pe nonconformişti şi intelectuali. Oricine are părul mai lung sau are o carte în mînă, ca o doctoriţă menţionată în *Cartea albă,* devine un obiect al vînătorii de oameni. Masa pune la locul lor pe toţi cei care îndrăznesc să se deosebească prin ceva.

Violenţa stradală

Am mai discutat deja despre confruntarea de stradă de la Tîrgu Mureş, şi nu mai revenim asupra ei. De asemenea, nu vrem să facem aici o amplă relatare asupra mineriadei din iunie 1990, deoarece atît Raportul GDS, cît şi *Cartea albă* semnată de Mihnea Berindei, Ariadna Combes şi Anne Planche[84] sînt documente care prezintă exhaustiv aceste aspecte. Dificultatea principală constă în a face diferenţa dintre violenţa programată sau deliberată de către autoritate — să-i spunem violenţă *de stat* — şi cea spontană, a mulţimii, singura care face obiectul studiului nostru — să-i spunem violenţă *particulară.*

[84] **Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche,** *România, cartea aibă,* **Humanitas, 1991.**

în cazul minerilor, situaţia este cu atît mai delicată cu cît există mărturii indiscutabile că ei au fost tot timpul ghidaţi de „civili", oameni ai puterii. Aceştia aruncă în portbagajul unei maşini confiscate trupul unui adolescent bătut bestial şi se aşază pe el ca să-l închidă, conduc pe mineri la toate adresele ziarelor de opoziţie, le indică în ce apartamente să năvălească, dar limitează excesele, de exemplu nu îi lasă să arunce de la etaj o persoană găsită la sediul Societăţii Scriitorilor Români pe motiv că „este multă lume pe stradă". Dar şi minerii se conformează perfect şi bat cu entuziasm pe oricine le este arătat şi pe oricine se mai nimereşte pe acolo. Minerii au fost mai ales provocaţi de faptul că mulţi bucureşteni le-au pus la îndoială calitatea de a-i legitima şi a face ordine în oraş. „Pe Bd. Grai Magheru în dreptul magazinului UNIC am fost arestat şi molestat de un grup de 6 (şase) mineri", sună una dintre mărturii, „ pentru motivul că am intervenit în favoarea soţiei mele care fusese arestată pentru că a făcut o observaţie în legătură cu modul cum aceştia erau înarmaţi."

O dată declanşată, violenţa nu mai poate fi oprită. Minerii continuă să bată oamenii arestaţi la indicaţiile civililor sau după capriciile lor şi în dubele care duc victimele la poliţie, iar la Măgurele, unde sînt centralizaţi arestaţii, se face cordon de bîte sub care aceştia trebuie să treacă. în toate rapoartele asupra acestor evenimente nu există nici o semnalare a vreunui miner care să se fi opus agresiunii, deşi destui mineri intervievaţi de ziarişti şi de autor au pretins că nu au lovit pe nimeni cînd au fost la Bucureşti, iar în grupul nostru focus la Petroşani minerii au afirmat că cei care au participat la Bucureşti au fost recompensaţi, „nu s-au dus ei degeaba". In ce priveşte pe unicul participant din grup, acesta a aruncat toată răspunderea pe incitatori, în primul rînd pe preşedintele Iliescu: „Cînd ne-a primit nu ne-a spus să ne ducem acasă, că ne-am fi dus. Pe drum am venit fără să cîntăm şi cu groaza în suflet, credeam că mergem la război civil. Pe urmă am găsit Bucureştiul liniştit şi preşedintele ne-a îndemnat să facem ordine. Noi nu ştiam cine fusese în Piaţă. Tot bucureştenii ne-au spus, iar subsolul de la sediul PNŢCD l-am spart la îndemnul crainicului Melinescu de la televiziune."

Minerii sînt o comunitate care are nevoie de suficientă agresivitate pentru a supravieţui în existenţa lor zilnică. Ei au descărcat această agresivitate pentru că au fost încurajaţi să o facă. Cea mai înaltă autoritate le-a confirmat misiunea de „forţe de ordine". Unii au crezut chiar că fac un serviciu bucureştenilor,

prea slabi de înger ca să-şi apere femeile de violatorii din Piaţa Universităţii. Comportamentul lor bestial se datorează mai mult primitivităţi, sălbăticiei lor, decît agresivităţii propriu-zise. Tot aici se încadrează comportamentul lor faţă de femei: „Am auzit pe cineva spunînd: «Dă-mi un cuţit să-i tai sînul»" (U18). „Fetelor le sfîşiau îmbrăcămintea şi în general se purtau cu ele ca nişte obsedaţi sexuali"(D23). „Există şi relatarea unui caz de viol" (Cf. Raportul GDS). Toate acestea pledează pentru o agresivitate instinctuală. Adevărate dovezi de ură dau însă femeile din Bucureşti — „mă loveau nu doar mineri, ci şi civili, dintre care se remarcau prin bestialitate femeile feseniste". Femeile din Bucureşti nu coboară în mină şi nici nu trebuie să se descurce în discotecile periculoase din Valea Jiului. Totuşi ele sînt agresive peste măsură şi antrenate în practicarea cotidiană a agresivităţii. Această practică vine de la cozi, aceste semne caracteristice ale economiei centralizate. Despre cozi s-a scris doar sub aspect economic, dar aspectul lor psihologic este mult mai interesant. Coada a fost ocupaţia populaţiei inactive, a pensionarilor şi a casnicelor. Acolo şi-au făcut ei antrenamentul în a respecta arbitrariul şi a se supune autorităţii, reprezentată prin omul de la tejghea, şi a se întoarce împotriva celorlalţi oameni de la coadă, ştiut fiind că nu ajunge pentru toţi. Nu este întîmplător că inactivii au fost cei mai agresivi şi mai autoritarofili după Revoluţie. Ei au fost primii care şi-au învăţat lecţia. Sistemul care nu aprovizionează cît să ajungă pentru toată lumea este prea puternic pentru ca să te lupţi cu el. Totuşi, dacă eşti norocos, poţi găsi pe cîţiva mai slabi sau mai timizi decît tine pe care să-i elimini astfel încît să fii între cei aleşi. Cozile au continuat la unele produse, cum ar fi laptele, după 1990, deşi ele nu mai corespundeau unei realităţi economice. Pur şi simplu categoria antrenată în a sta la coadă îşi continua netulburată exerciţiul de a-şi ocupa locurile de la patru dimineaţa, deşi la opt, cînd coada se încheiase, mai rămînea lapte care se vindea la liber.

Aceşti oameni îşi continuă în noua Românie tipul de comportament din cea veche, cu o insensibilitate la schimbările survenite între timp şi un refuz al lumii exterioare de intensitate autistică. Ei prelungesc lumea veche în cea nouă, şi atunci cînd realitatea pare să le scape din mîini şi nu îşi mai găsesc loc în ea devin agresivi, violenţi chiar, pentru a apăra lumea lor şi a o împiedica pe cealaltă să devină dominantă. Agresivitatea în România post-totalitară nu e nici pe departe apanajul minerilor.

Ea este una din trăsăturile definitorii ale masei, o manifestare defensivă a acesteia la presiunea de schimbare a realităţilor sociale şi politice.

Autoagresivitatea

Dacă agresivitatea masei este îndreptată împotriva ţapilor ispăşitori, cea a unor membri ai minorităţii revoluţionare pare să fie mai curînd îndreptată împotriva lor înşişi. Să reamintim în primul rînd enormul număr de grevişti ai foamei din Piaţa Universităţii. Surse din asociaţia revoluţionară „21 decembrie" ne-au semnalat de asemenea două cazuri de revoluţionari care după greva foamei au vrut să-şi dea foc, dar au fost opriţi de anturajul lor. Chestionarul distribuit de autor printre revoluţionari nu a avut rezultate relevante, deoarece cazurile cele mai sensibile au refuzat să răspundă. în ce priveşte pe cei care au răspuns, aceştia şi-au manifestat dezamăgirea, doar descurajarea, dar nu vreo tendinţă autoagresivă sesizabilă. Doctorul Dragoş Niculescu, lider al federaţiei Sindicatelor din Medicină şi medic al grevi ştilor foamei în 1990, a afirmat în repetate rînduri că greva foamei nu esîe o manifestare de autoagresivitate. Discuţia fiind atît de sensibilă din punct de vedere politic, noi nu vom susţine aici nici un fel de teză, mulţumindu-ne cu regretul că la momentul respectiv subiecţii nu au fost investigaţi cu un test proiectiv care ar fi putut să aducă informaţii preţioase.

Ceea ce nu se poate contesta însă este că destui dintre foarte puţinii români care au participat la Revoluţie au sfîrşit prin sinucidere. Florin Zmeu fusese membru al Asociaţiei Jilava (constituită de cei arestaţi pe 21 decembrie în Piaţa Universităţii şi transportaţi la Jilava). După decembrie 1989 a continuat să fie în opoziţie şi, ca atare, a fost concediat dintr-o întreprindere de stat din Bucureşti, Trăia din pensia mizerabilă a mamei sale. S-a sinucis sărind de pe bloc. Cazul lui Călin Nemeş este şi mai cunoscut. Călin Nemeş, grav rănit la revoluţie, unde cel mai bun prieten al său fusese ucis, nu a reuşit să facă justiţie memoriei acestuia, deşi dosarul asasinilor fusese completat (dar nu i s-a mai dat niciodată curs, asasinul fiind transferat din armată în poliţie). După trei ani de activitate neobosită în opoziţie, actorul Călin Nemeş s-a sinucis în iulie 1993, lăsînd o soţie tînără şi un copil. Gheorghe Gavrilescu îşi începuse revoluţia chiar mai devreme, la revolta muncitorilor din Braşov în 1987. Ca şi ceilalţi, după

Revoluţie intrase în diverse asociaţii civice care au sprijinit manifestaţia din Piaţa Universităţii. A făcut greva foamei în 1990 şi a fost bătut de mineri, ca mulţi dintre colegii şi prietenii săi. Dormea mai mult la sediul Alianţei Civice din Bucureşti. în martie 1994 acolo s-a şi spînzurat. înfăşurat în steagul tricolor cu stema decupată de la Revoluţie şi cu un manifest anticomunist pe piept. Şi mai există cazul lui Cristian Cristici de la Arad, militar la televiziune în timpul Revoluţiei, şi apoi membru al societăţii Timişoara, mort prin spînzurare în februarie 1994, la 24 de ani. Aceste patru cazuri au fost sintetizate de ziariştii de la *Expres,* dar este posibil să mai existe şi altele. în tot acest timp în care revolta şi disperarea acestor oameni atinsese asemenea praguri, nu a existat nici un atac violent — ce să mai vorbim de un atentat — la adresa conducerii pe care ei o contestau, în primul rînd a preşedintelui Iliescu. Disperaţi de rezultatul alegerilor, care marca definitiv izolarea lor ca elemente marginale faţă de poporul român, revoluţionarii consideră eşecul Revoluţiei propriul lor eşec. Unii se judecă pentru el, şi, după cum se vede. îşi aplică pedeapsa maximă. Lupta devine cu atît mai inegală atunci cînd cei mulţi şi puternici sînt agresivi faţă de alţii, iar cei puţini şi slabi — faţă de ei înşişi.

V

PROPAGANDA POST-TOTALITARĂ. TEHNICI PROPAGANDISTICE

DEFINIȚIE. GENERALITĂȚI

Propaganda este tentativa calculată de a influența pe alții în beneficiul propriu al propagandistului sau al cauzei sale *(„shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behavior")*[1] prin prezentarea de informație selectată în acest scop. Ea este de obicei dirijată către o populație țintă, cea pe care propagandistul are interesul să o convingă și o consideră mai vulnerabilă. Nu este obligatoriu ca propaganda să fie prezentă în orice campanie electorală sau în orice campanie publicitară, deși ea este întîlnită, cel mai adesea, firește, în proporții foarte diferite. După Moscovici[2], propaganda are o funcție în același timp regularizatoare și organizatoare, în primul caz contribuind la afirmarea și întărirea identității de grup, în al doilea construind adversarului sau ideologiei pe care o combate o reprezentare conformă cu principiile ei.

Propaganda politică are un suport ideologic și caracterizează, de regulă, mișcările cu ambiții totalitare care încearcă să ascensioneze într-o societate încă liberă și pluralistă. Unele surse[3] datează apariția ei de la Revoluția franceză (a.șa-zișii *commissaires des armees),* dar majoritatea autorilor sînt de acord că inventatorul propagandei moderne este Lenin. Din succesele propagandistice ale cuplului Lenin-Troțki s-au inspirat Hitler și Goebbels. *Mein Kampf.* cu referințele sale constante asupra „naturii feminine" a publicului care trebuie sedus, cu sfaturile de a evita utilizarea de idei abstracte căutînd în loc trezirea emoțiilor, de a utiliza stereotipuri repetate frecvent și de a accentua doar acea parte favorabilă din demonstrație, poate fi parțial considerat un manual de propagandă.

[1] **Jowett și O'Donnell, 1986, cap.l.**
[2] **Moscovici,** *Psyckologie sociale.*
[3] **Domenach,** *La propagande politique.*

Printre primele apropieri științifice de fenomenul propagandei pot fi considerate studiul lui Harold Laswell asupra propagandei în primul război mondial[4], ca și cartea spectaculoasă a lui George Creel. de profesie jurnalist și director al unui centru de propagandă în timpul războiului, *How We Advertised America.* O dată cu dezvoltarea metodelor de studiu al opiniei publice, ca și cu extinderea cercetărilor de psihologie socială în deceniul trei, studiul propagandei cunoaște o extindere remarcabilă. în al doilea război mondial, specialiștii americani în domeniu erau academici, și după încheierea ostilităților s-au împrăștiat la diverse universități pentru a-și continua cercetarea în domeniul schimbării de atitudine. Autori francezi ca Jules Monnerot și Jacques Ellul au adus contribuții demne de luat în seamă, deși de pe o poziție nu suficient de dezideologizată.

Studierea propagandei trebuie să vizeze, după Jowett și O'Donnell[5], următoarele zece obiective:

1) identificarea ideologiei și scopului campaniei propagandistice;
2) contextul în care apare propaganda;
3) identificarea propagandistului;
4) structura (structurile) organizației propagandistice;
5) populația țintă;
6) tehnicile utilizării în mass media;
7) tehnicile speciale folosite pentru amplificarea efectului;
8) reacțiile publicului la tehnici variate;
9) contrapropaganda. dacă există;
10) efecte și evaluare.

Institutul de Analiză a Propagandei, fondat în 1937, avîndu-î pe profesorul Clyde Miller de la Universitatea Columbia drept director executiv, a dezvoltat o teorie foarte detaliată a analizei propagandei („ABC's of Propaganda Analysis"), publicată în volumul *The Fine Art of Propaganda* din 1937. Acestea sînt următoarele:

1. Etichetarea *(Name Calling)*: a da unei idei o etichetă defavorabilă, și de aceea a o respinge sau condamna fără examinarea vreunei dovezi;

[4] **Laswell, 1927.**
[5] **Jowett și O'Donnell, cap. IV.**

2. Generalizarea sclipitoare *(Glittering Generality):* asocierea a ceva cu un *virtue word* (atribut care desemnează o virtute) şi crearea astfel de acceptare sau aprobare fără o examinare prealabilă;
3. Transferul: deplasarea respectului sau autorităţii a ceva respectat la ceea ce vrei să faci respectat. Funcţionează şi invers, prin asocierea a ceva respingător la ceea ce vrei să faci să apară drept respingător;
4. Mărturia *(Testimonial)*: a avea o persoană respectată sau detestată care să afirme că o idee sau un program dat sînt bune sau rele;
5. Oameni de bine *(Plainfolks):* metoda prin care vorbitorul încearcă să convingă audienţa că el sau ea sau ideile lui sau ale ei sînt bune, deoarece sînt ale oamenilor cinstiţi, „de bine";
6. Măsluirea cărţilor *(Card-stacking):* implică selecţia şi folosirea de falsuri, ilustraţii sau diversiuni, în ansambluri logice sau ilogice, pentru a da cea mai bună sau mai proastă imagine, după caz, unei idei, program, persoane sau produs;
7. Platforma vagonului *(Baud wagon):* a spune publicului că toţi ceilalţi membri ai comunităţii au aderat deja şi că mai bine aderă în ultimul moment (sar pe platformă) decît să fie lăsaţi în urmă (Lee & Lee, 1979).

De îndată ce mişcarea totalitară a reuşit să ajungă la controlul societăţii, propaganda este înlocuită prin îndoctrinare (Arendt, 1951). Astfel s-a întîmplat atît în Rusia postrevoluţionară, cît şi în Germania nazistă. Ceea ce realizează unicitatea cazului românesc şi interesul său pentru cercetător este întîietatea îndoctrinării (deoarece regimul comunist nu s-a instalat ca urmare a unor alegeri cîştigate, ci prin forţă) faţă de propagandă, care apare în lumea post-totalitară. Care poate fi soarta unei propagande care este moştenitoarea ideologică a unei îndoctrinări de peste patruzeci şi cinci de ani ? Este avantajată de această continuitate sau, dimpotrivă, dezavantajată de faptul că îndoctrinarea a fost susţinută prin teroare ?

Iată un răspuns pe care poporul român l-a aflat pe pielea sa, în premiera unei experienţe fără precedent. Dar să încercăm să răspundem pe larg.

CELE DOUĂ FRONTURI ALE PROPAGANDEI

Hannah Arendt deosebeşte în cazul regimurilor totalitare (cele imperfecte, deoarece în cele perfecte, ca de exemplu lagărele de concentrare, propaganda nu îşi mai are rostul şi dispare de la sine) două tipuri de propagandă, în funcţie de necesităţi: una pentru interior, iar alta pentru exterior. Cele două pot eventual intra în contradicţie, şi aici Arendt citează alianţa lui Stalin cu puterile lumii capitaliste în al doilea război mondial: în acest caz se va spune, pentru uz intern, că propaganda externă are un scop tranzitoriu, într-o etapă de dezvoltare care va fi depăşită ulterior. Această deosebire a existat foarte precoce în România postrevoluţionară cînd, pe de o parte, era necesar sprijinul străinătăţii pentru ajutoare economice şi ulterior investiţii, iar pe de altă parte singura armă pe care o avea regimul postcomunist pentru a combate dreapta era tocmai recurgerea la arsenalul tradiţional xenofob şi anticapitalist.

Dublul limbaj a început aproape imediat după Revoluţie. încă din primele interviuri acordate presei străine la finele lui decembrie 1989, atît Petre Roman, cît şi Silviu Brucan au afirmat că Frontul va participa la alegeri. Pe de altă parte, Ion Iliescu şi Petre Roman afirmau în interior, mai ales după ce neliniştile începuseră să se manifeste, că nu vor lua parte la alegerile pe care le vor organiza pe o bază pluralistă. La nici trei săptămîni de la căderea regimului Ceauşescu, conducătorii noi continuau să acţioneze în maniera vechii propagande, care se baza pe barajul informaţional ce nu necesita acordarea declaraţiilor din interior cu cele din exterior pentru simplul motiv că ultimele nu aveau pe ce cale să fie cunoscute în ţară. Cel mai tare a intrat în această capcană Silviu Brucan, care a enunţat deja mentalitatea FSN vizavi de poporul român într-un interviu acordat presei britanice în care afirma că poporul român va ajunge la democraţie peste vreo douăzeci de ani, fiind format din *stupid people,* care au nevoie de un stat paternalist pentru a-i conduce pe direcţia cea bună. Această sinceritate cu care a enunţat viziunea FSN asupra populaţiei din România şi a felului în care trebuia condusă această societate l-a costat cariera pe Silviu Brucan, care, o dată interviul tradus şi el devenit foarte impopular peste noapte, a fost abandonat de colegii săi de la putere. Paradoxul este cu atît mai mare cu cît Silviu Brucan enunţa în fond temeiurile pe care se va baza strategia persuasivă de succes a FSN. Ceva asemănător

s-a întîmplat şi preşedintelui Iliescu, care într-un interviu acordat ziarului *Le Figaro* în primele zile ale lunii ianuarie îşi afirma încrederea în valorile perene ale comunismului, fără să se gîndească ce efect vor avea vorbele sale o dată traduse pentru publicul românesc. Deşi televiziunea a păstrat tăcerea asupra acestui interviu, limitînd daunele asupra imaginii preşedintelui, el a fost reprodus în presa scrisă şi a înstrăinat un segment important al intelligentsiei de cel care doar cu două săptămîni înainte se bucurase de consens.

Cum puterea de la Bucureşti a fost şi a rămas în aceşti ani postrevoluţionari extrem de opacă (guvernul României nu editează nici măcar un *newsletter* pentru uzul presei, ceea ce este unic în Europa), a apărut treptat necesitatea unui serviciu extern de propagandă, pentru a compensa această opacitate internă. Raţionamentul care a dus la constituirea acestui serviciu, botezat iniţial Departamentul pentru imaginea României, apoi Departamentul de Informaţii (după modelul U.S. Information Agency), a fost un raţionament tipic gîndirii totalitare. în condiţiile în care majoritatea ziarelor importante din străinătate aveau corespondenţi la Bucureşti care fie se izbeau de lipsa de transparenţă a puterii, fie reuşeau să obţină informaţii care conduceau la o atitudine critică unanimă faţă de aceasta, investirea într-un departament însărcinat oficial să prezinte versiunea puterii în exterior ţine de resortul pur al gîndirii totalitare. Departamentul organizează anual, cheltuind sume fabuloase, un seminar la Costineşti despre imaginea României în mass media. Mult mai puţin din această sumă ar fi necesar pentru constituirea unui serviciu care să informeze prompt şi corect prin editarea unui buletin zilnic sau măcar săptămînal despre activitatea guvernului. Cînd guvernul Văcăroiu a reuşit să întrunească unanimitatea criticilor chiar în presa internă, răspunsul a fost de asemenea pe linia tradiţională a propagandei totalitare: guvernul şi-a înfiinţat un ziar prin care polemizează cu criticii săi. Fondurile pentru crearea acestui cotidian, *Vocea României,* al cărui staff a fost alcătuit din aceiaşi ziarişti de la *Scînteia* de care *Adevărul,* după patru ani de presă liberă şi profesionalizare treptată, nu mai avea nevoie, provin de la Oficiul pentru administrarea patrimoniului guvernului, moştenitorul Gospodăriei de partid din timpul regimului comunist. Conform declaraţiei directorului *Vocii României,* Mircea Bunea, acest ziar, unic în felul său, are zilnic pierderi de milioane, bani suportaţi de statul român, deci finalmente de contribuabili, care

în proporţie de două treimi, conform tuturor sondajelor din a doua jumătate a lui 1993 şi începutul lui 1994. nu susţin guvernul!

Acesta a mai introdus o altă procedură, la fel de costisitoare, aceea de a întreţine centre culturale sau persoane cu rang de ambasadori avînd drept^ unică misiune promovarea imaginii României în străinătate. în aceste misiuni au fost atrase diverse personalităţi stabilite în străinătate, ca scriitorii Petru Popescu, preşedintele unei fundaţii pentru imaginea României în SUA, Virgil Tănase, director al Centrului Cultural Român din Paris, ş.a.m.d. în plus, cu o precizie simetrică maladivă, o altă instituţie destinată promovării imaginii României în străinătate, Fundaţia Culturală Română, a organizat de fiecare dată cînd avea loc un mare colocviu al opoziţiei împreună cu celebrităţile diasporei un contracolocviu, pentru a dovedi că nu toţi românii din străinătate dezaprobă puterea de la Bucureşti (ca să dăm doar exemplul cel mai recent, colocviul de la Sinaia contrapus celui al exilului de la Paris). Acesta este un alt simptom tipic gîndirii totalitare care opune formelor de organizare spontană creaţii emanate de organe centralizate, copiind modelul primelor, dar de sens invers. Astfel apăruseră în timpul regimului comunist o enormă varietate de asociaţii profesionale, de femei etc, pentru a da impresia unei societăţi civile în mişcare şi a unei pluralităţi de opinii. în realitate, toate acestea făceau parte din proiectul unei propagande comune.

Caracteristica principală a gîndirii propagandistice totalitare este aceea că forma are rolul de a masca, şi nu de a exprima fondul. Puterea totalitară nu vrea să se reformeze. Nu-i rămîne decît să înfiinţeze instituţiile care să o prezinte ca reformată. în acest sens este semnificativ *aide-memoire-u*\ semnat de şapte parlamentari din delegaţia română permanentă la Consiliul Europei (membri în coaliţia guvernamentală) pentru a contracara raportul Konig-Jansson. După cum se ştie, admiterea României ca membru cu drepturi depline în această constituţie europeană s-a făcut doar sub rezerva moţiunii Hallonen, conform căreia ţara admisă trebuie să respecte ferm condiţiile de la primire, asupra stadiului îndeplinirii acestora urmînd să se alcătuiască un raport o dată la şase luni. întrucît după şase luni România nu respectase practic decît un singur amendament, şi acesta cu trei zile înainte de *deadline* (ratificarea Convenţiei Drepturilor Omului de către Senatul României), cei doi raportori ai Consiliului

Europei, dnii Konig si Jansson, au întocmit un raport în care au precizat faptele, cu unele erori de informare. Acestui text pur informativ, chiar dacă inexact într-un punct, i s-a răspuns printr-o reacţie isterică la nivelul majorităţii parlamentare (s-a cerut recuzarea celor doi!) şi un text *(aide-memoire-ul)* sută la sută teoretic, la care nu se dădea nici un răspuns chestiunilor precise ridicate (publicat de *Curierul Naţional,* 23.05.1994).

Ideea care stă deci la baza propagandei totalitare, care nu are niciodată ca obiectiv adevărul aşa cum se reflectă el prin informaţie, ci obiectul persuasiunii, fie că este electoratul român sau plenul parlamentar european (că doar şi acolo sînt oameni), este de a confecţiona cît mai urgent o versiune proprie a adevărului astfel ca din suprapunerea celor două să se facă măcar o medie. Cum mişcarea sau puterea totalitară propune de regulă falsuri, media cerută înseamnă de fapt concesia a jumătate de adevăr. Una dintre caracteristicile puterii totalitare este tocmai ştiinţa utilizării la maximum a mecanismelor democraţiei pentru a profita de ele, în cazul dat a pluralităţii necesare de opinii, forţată pentru a duce la un compromis asupra adevărului, mecanism utilizat deopotrivă de nazişti si de comunişti, după cum remarca Wilhelm Reich.

In războiul intern al persuasiunii puterea a avut întotdeauna cîştig de cauză pentru că a dispus cu largheţe de mijloacele materiale (difuzarea presei, monopolul hîrtiei de ziar, televiziunea şi radioul). Cel extern însă, care s-a dus pe planul informaţiei pure, cu un alt tip de public şi cu ziarişti profesionişti, a fost pierdut chiar de la început. Astfel că propaganda a trebuit să-şi intre în vechiul ei rol. unul dintre cele mai penibile şi mai ingrate, combaterea surselor din Occident. Operaţia a debutat precoce în 1990, o dată cu criticile venite după difuzarea casetei cu procesul soţilor Ceauşescu, atingînd apogeul după mineriada din iunie 1990, cînd presa străină a fost unanimă în atribuirea responsabilităţii guvernului de la Bucureşti. Reproducem aproape integra! unul dintre aceste texte, tipic pentru acest sector al propagandei, mai ales că sursele „combătute" sînt cele trei mari agenţii de presă ale lumii: Reuters, France Presse şi Associated Press: „Prin telex, telefon, prin intermediul computerelor personale sau prin satelit, numeroşii corespondenţi de presă aflaţi în aceste zile ia Bucureşti îşi informează cititorii, ascultătorii şi telespectatorii din zeci de ţări despre evenimentele ce au zguduit din nou România. Ne mărturisim admiraţia colegială pentru cei mai mulţi dintre ei (1),

pentru curajul şi pasiunea profesională, probate prin prezenţa lor, întotdeauna la timp, în vîltoarea evenimentelor. Citind sau ascultînd apoi relatările unora dintre ei asupra celor petrecute — la care noi înşine am fost martori — nu ne putem reprima însă un sentiment de jenă şi profundă mîhnire (...) Există anumite norme care ţin de morala profesională şi pe care unii dintre colegii noştri occidentali uneori le încalcă.

Una dintre acestea este respectul pentru adevăr. Pentru corespondentul agenţiei Reuters, adevărul despre operaţiunea de asanare a Pieţei Universităţii şi de redarea în circulaţie a acestei artere importante (2), ocupată ilegal, prin forţă, timp de şase săptămîni, este rezumat astfel: «reprimarea unei demonstraţii anticomuniste de mică amploare, dar extrem de vizibilă»; «raid rapid lansat în zori împotriva unui nucleu inflexibil de 100 de persoane».

Este posibil ca, de pe terasa hotelului Intercontinental unde locuieşte, corespondentul agenţiei britanice să nu fi apreciat exact amploarea acestei pecingini pe care nici o capitală civilizată — şi deci nici Londra — nu ar suporta-o măcar un ceas. (...) Şi este fără îndoială că mulţi au reuşit să fugă, pentru că unii dintre ei şi-au făcut apariţia în cursul serii şi nopţii la televiziune, aşa cum au mărturisit reporterii TV în emisiunile de actualităţi.

Cel mai incredibil reportaj l-a transmis corespondentul agenţiei France Presse: «La Bucureşti s-a luminat de ziuă. în faţa imensului hotel Intercontinental se aude un vuiet. Au venit cu miile, în trenuri speciale, minerii din Valea Jiului(...)» E o jignire inadmisibilă adusă celor ce şi-au părăsit căminele aşa cum au ieşit din subteran, nemîncaţi şi obosiţi, pentru a ajunge în Bucureştiul aflat sub teroarea bandelor neofasciste.(...) Domnul de la France Presse a auzit şi el bine ce s-a strigat — n-avem nici o îndoială. Mistificarea (3) îi era însă necesară pentru continuarea reportajului şi a-şi permite cea mai gravă şi de neiertat insultă. (...) «Joi dimineaţa a început vînătoarea de golani. Un suspect este semnalat într-o străduţă din Piaţa Universităţii şi se pune în mişcare o veritabilă hoardă sălbatică...»

Cum vă permiteţi, domnule corespondent, ceea ce la dvs. în ţară nimeni nu şi-ar permite?(4)

Nu vom insista asupra altor falsuri grosolane de genul ameninţării ce ar fi fost proferate de mineri că vor distruge hotelul.(...) Pentru corespondentul France Presse, ca şi pentru colegul său de la Associated Press, bestiile scăpate din cavernă sînt «demonstranţi antiguvernamentali», «oponenţi» «manifestanţi»" („Falsete grosolane, într-un cor al calomniei". *Adevărul* din 16 iunie).

Să analizăm acest text pornind în primul rînd de la titlul său. Titlul este ilogic. Ce înseamnă falsete, din moment ce vocile incriminate se constituie într-un „cor al calomniei"? Cor. aceasta va să zică o societate întreagă cu care se războiesc autorii nesemnați ai acestui pamflet. întreaga presă internațională, vezi capitalistă, continuă războiul rece calomniind guvernul de la București! Faptul devine și mai explicit prin precizarea că unii corespondenți străini sînt totuși de admirat (v. 1). Ne întrebăm cine, că marile agenții de presă au fost epuizate ? Firește, agențiile rusă și chineză, care s-au exprimat de pe cu totul alte poziții (să nu uităm că iunie 1990 era cu un an înainte de puciul de la Moscova și la un an după Tien an Men). Cum au greșit corespondenții incriminați ? Prezentînd ceea ce, pentru ziarul *Adevărul,* era curățarea carosabilului unei importante artere de circulație (v. 2), o problemă rutieră la urma urmei, ca o demonstrație antiguvernamentală reprimată de guvernanți, întrucît ziariștii străini au fost cei mai bine plasați să observe evenimentele (hotelul Intercontinental se află chiar deasupra Pieței Universității) și deci prezența lor ca observatori nu poate fi pusă la îndoială, agresivitatea față de ei crește în consecință (v. 3). Chiar faptul că locuiau la Intercontinental devine o acuză, acesta fiind un hotel scump, de regulă ocupat mai mult de străini. „Așa s-o fi văzînd de la Intercontinental" este o formă a clasicei versiuni „de clasă" asupra evenimentelor, despre care Lemn spunea că nu trebuie să lipsească niciodată din relatarea propagandistului. Cine are bani să locuiască la Intercontinental devine automat un capitalist, un tip din tabăra cealaltă, care are tot interesul să mistifice, fiind de partea dușmanului. Se merge pînă la chemarea la ordine, un alt procedeu tipic propagandei totalitare (în presa occidentală procedeul adresării directe nu există niciodată) (v. 4). în sfîrșit, și ca o concluzie, la discursul de investitură ca președinte de doar cîteva zile mai tîrziu, dl Iliescu însuși avea să admită că s-au făcut mari excese în zilele de 14 și 15 iunie...

UN UNIVERS AL COERENȚEI

Observația fundamentală care stă la baza propagandei este că oamenii preferă coerența și simplitatea complexității realității. De la Le Bon încoace acest fapt. pe care manipulatorii de opinie l-au știut dintotdeauna, a devenit și un adevăr științific. Perceperea nuanțelor este dificilă, masele preferă o imagine alb-negru

a realității. La fel, complexitatea cauzală este respinsă, fiindu-i preferată o linearitate simplificatoare, chiar dacă ilogică sau incompletă. Această predispoziție a oamenilor, mai cu seamă a celor mai puțin educați, de a simplifica pentru a înțelege, este baza pe care își construiește propaganda atacurile. Indiferent de tehnica folosită, orice fel de propagandă are la bază o deliberată manipulare de simboluri denumită deturnare cognitivă *(cognitive biasing).* Limbajul este utilizat scontîndu-se în acest caz pe ambiguitatea sa, nu pe proprietatea de a desemna, ci pe efectele sale înșelătoare. Propaganda nu spune pur și simplu, ea etichetează, și etichetele pe care le pune sînt fie false, fie incomplete. Ea folosește pe scară largă sloganurile și paradoxurile tocmai pentru lipsa absolută de precizie și efectele confuze ale acestora.[6]

„FOCALIZAREA ADEVĂRULUI"

Printre procedeele cele mai frecvente ale propagandei se numără și așa-zisul *focused truth* (focalizarea adevărului) sau selectarea și aranjarea informației astfel încît să se obțină efectul dorit. în mass media postcomunistă procedeul era general, neexistînd practic ziar sau articol, chiar dacă era vorba despre pompele funebre sau serviciul de salubritate al orașului, în care să nu se opereze o asemenea aranjare a informației. Este de aceea de înțeles de ce majoritatea ziarelor foste comuniste au continuat în 1990 același procedeu aplicat de data aceasta la noile realități fără a fi primit în mod obligatoriu instrucțiuni din partea organelor superioare acum dispărute, ci din obișnuință. Interesant este faptul că acest procedeu a fost folosit, deși în măsură mai mică, chiar și de foștii ziariști comuniști, ale căror ziare s-au îndreptat către o opțiune mai democratică, de exemplu de corespondenții teritoriali ai *României libere,* care exagerau numărul demonstranților la manifestațiile antiguvernamentale în provincie sau încheiau articolele despre indiferent ce subiect cu fraze de tipul „Este încă o dovadă a neocomunismului actualului guvern etc". Cu toate acestea, *România liberă* a fost prima care a dat semnalul obiectivității și al introducerii în presă a ceea ce se numește *two-sided presentation* (prezentarea ambelor variante) în

[6] **Cf. E.P. Hollander,** *Principles and Methods of Social Psychotogy.*

articolul lui M. Creangă din 29 ianuarie intitulat „Martor în Piața Victoriei, martor în Banu Manta". Direcția avea să fie dezvoltată însă mai ales de ziarele noi, private, care au apărut după cîteva luni, presa „reformată" suferind în variate grade de bolile propagandei. Ziarele de partid nou înființate, cu precădere *Azi,* au tăcut de asemenea majoritar propagandă, lăsînd jurnalismul pe planul al doilea, ceea ce explică insuccesul lor la public, ce a determinat secundar un insuccces financiar.

Prima care a prezentat însă din nou evenimentele în forma *focused truth* a fost puterea, dînd propagandiștilor semnalul, începînd cu felul în care au luat puterea pe ziua de 22. ei au prezentat o imagine „aranjată" în care afirmau, de exemplu, că nu se cunoscuseră înainte, deși înregistrarea video făcută în Comitetul Central a arătat că noii oameni ai puterii erau legați de o mai veche cunoaștere reciprocă, în cazul unora (Iliescu. Măgureanu, Militam) chiar de o complicitate (vezi și emisiunea France 3 în care s-a proiectat pentru prima dată acest film. cerîndu-se explicații lui Petre Roman). Pe măsură ce proiectul lor intra în ființă, versiunea lor asupra realității era din ce în ce mai adusă din condei. „Niciodată conducerea Frontului Salvării Naționale nu a afirmat că nu va participa la alegeri", declară pe data de 26 ianuarie, după ce faptul fusese deja anunțat public, președintele Ion Iliescu. Ori, iată ce putem citi în Comunicatul „Precizări de la Frontul Salvării Naționale", publicat de *România liberă,* pe data de 4 ianuarie: „3. în legătură cu Frontul Salvării Naționale, sîntem în măsură să precizăm că el nu este și nu se va constitui în partid." (în realitate, cum arată același comunicat, intenția FSN era de a participa fără a deveni partid, într-un fel de a treia cale între pluripartidism și monopartidism.) Dar iată o tipică mostră de *focused truth*: „(...) comunicatul publicat ieri, în numele partidelor Național Țărănesc, Național Liberal și Social-Democrat pune în discuție într-o manieră violentă și agresivă decizia Consiliului Frontului Salvării Naționale de a participa la alegeri. I se reproșează acum consiliului că a hotărît aceasta cu de la sine putere, fără a se consulta cu exponenții opiniei publice. Este un mod cel puțin straniu de a pune problema. Orice grupare politică are dreptul să decidă de sine stătător asupra participării sale la alegeri (1). însă Frontului i se contestă de către semnatari acest drept. De unde pînă unde această discriminare?(2) Ce are aceasta comun cu spiritul democratic al viitoarelor alegeri ? Un argument al autorilor este că, fiind la putere. Frontul dispune de avantaje față de celelalte formațiuni politice. Este oare acesta un argument rațional ? Care partid sau grupare politică aflată la putere se rezumă doar să organizeze alegeri, renunțînd să participe la ele? (3) Au avut sus-numitele partide în istoria lor o asemenea experiență?" (Discursul președintelui Consiliului Frontului Salvării Naționale la Radioteleviziunea Română liberă, *Adevărul* din 28 ianuarie 1990).

Să examinăm pe rînd afirmațiile acestui text de o retorică ascendentă, extrem de persuasivă. Putem spune astfel că: 1. este adevărat că orice grupare politică decide singură dacă participă sau nu la alegeri, dar CFSN nu era o grupare politică ci organul provizoriu și de unitate națională de conducere a statului. în comunicatul său de la începutul lui ianuarie citat mai sus. CFSN afirma că nu va deveni nici într-un caz partid: 2. Frontul este discriminat, deci victimizat. de celelalte partide. Dar de fapt nu cumva Frontul se discrimina singur, voind să participe la alegeri fără să fie partid și totodată nu pe liste de independenți ? Discriminarea se referea la ideea că statul nu poate participa la alegeri ca stat reprezentînd pe toată lumea, ca în comunicatul FSN din 4 ianuarie („Frontul se va prezenta la alegerile din aprilie ca o largă organizație politică ce reunește toate personalitățile și grupările care s-au ridicat cu curaj în apărarea libertății și demnității în anii tiraniei totalitare" — dar tocmai aceste personalități se delimitau de ideea partidului-stat, părăsind CFSN în acele zile); 3. ar fi fost greu să aibă vreun partid aflat la putere experiența de a organiza alegeri fără a participa la ele. Numai că de regulă la putere sînt partide, și FSN nu era partid, ci o structură provizorie și fără culoare politică. în plus, aceste partide sînt la putere pentru că au cîștigat precedentele alegeri, ceea ce iarăși nu era cazul cu FSN, a cărui unică legitimitate era prezența unor opozanți ai lui Ceaușescu trecuți pe o listă și care s-au retras cînd FSN a devenit partid!

în general, președintele Iliescu (spre deosebire de primul său ministru. Petre Roman, prins în flagrant delict cu destule neadevăruri la începutul carierei sale, și care în memoriile sale. *Le devoir de liberte,* spune nonșalant minciuni ușor demonstra-

bile ca atare) s-a mărginit la un discurs propagandistic de tipul *focused truth,* cu alte cuvinte a preferat să utilizeze aranjarea informației, decît falsificarea ei sută la sută. Chiar în chestiunile clare, cum a fost chemarea bandelor muncitorești pe 13 iunie, președintele a putut astfel să afirme că el nu a chemat minerii cum a fost acuzat, ci a făcut un apel la populație în general etc, deoarece în mod constant a practicat un discurs în care intenția falsificatoare avea ca obiect primordial interpretarea informațiilor, și nu informațiile în sine. Acest procedeu mult mai abil l-a făcut să devină, deși plecaseră de pe o bază destul de apropiată, mult mai credibil decît Petre Roman. Exemplul care urmează credem că este destul de elocvent: „Privite din perspectiva celor cîteva zile care s-au scurs, evenimentele din 13 iunie apar ca o adevărată rebeliune, ca o acțiune antistatală organizată, care a urmărit discreditarea internă și externă a conducerii politice a țării aleasă în mod legitim și democratic (...) Reacția internațională la evenimentele petrecute în România a fost în cea mai mare parte negativă, oprindu-se cu precădere asupra acțiunilor din zilele de 14 și 15 iunie a.c. Acuzațiile aduse — conform cărora autoritățile ar fi înăbușit brutal o demonstrație antiguvernamentală pașnică și ar fi urmărit suprimarea opoziției — sînt nu numai nerație nale, dar și nefondate și neconforme cu realitatea" (Discurs la investirea ca președinte pe 20 iunie 1990, cf. *Adevărul* de joi, 21 iunie). Să recunoaștem că mai logic ar fi fost: „sînt nu numai neconforme cu realitatea, dar și nerație nale..." Cu alte cuvinte, ele sînt neconforme cu realitatea pentru că sînt nerație nale, ca atare lipsite de plauzibilitate. Accidentul nu este întîmplător, și servește teza generală a unui discurs în care multe informații sînt absolut corecte (conducerea era aleasă și legitimă, acțiunea din 13 a fost antistatală, reacția externă a fost negativă etc). Falsificarea se strecoară la nivelul interpretării: conform acestui fragment se înțelege că evenimentele din 13 au avut ca scop declanșarea represiunii din 14-15, că ele au fost o cursă întinsă puterii pentru a se discredita pe plan extern, ceea ce s-a și întîmplat. Acum înțelegem și viciul logic din ultima propoziție. Acuzațiile aduse puterii sînt în primul rînd nerație nale, și abia apoi neadevărate, deoarece scopul celor care o vizează este acuzația cu orice preț, fie și nerațională, ei „montînd" după cum se vede evenimentele din 13 în acest scop.

„MĂSLUIREA CĂRȚILOR". PARADOXUL. INVENTAREA PURTĂTORILOR DE OPINIE

Un alt procedeu frecvent folosit este dispunerea de informații corecte, dar selectate, pentru a induce o concluzie greșită, așa-numitul *card-stacking,* „măsluirea cărților", aranjarea unor fapte corecte în sine, dar aranjate încît să fie unilaterale. Cu riscul de a reproduce un citat hiperdimensionat, vom cita totuși acest text tipic pentru procedeu, publicat de ziarul *Azi* din 16.XI.1990, sub titlul „Eu și prietenul meu americanul", sub semnătura lui Mihai Cristian Munteanu. Textul este interesant, deoarece unilateralitatea este realizată cu aparența unui procedeu de prezentare a ambelor versiuni. Premisa autorului este o ipotetică discuție cu un turist american imaginar venit la București cîndva după mineriada din 1990 și pe care M.C.M. îl întîlnește într-o pizzerie unde cei doi stau de vorbă. „I-am mai spus că sîntem un popor sufletist și am mers la vot ca la biserică; tocmai de aceea avem la ficat poziția Departamentului de Stat. exprimată ulterior de purtătorul de cuvînt, dna Margaret Tutwiller (Statele Unite își exprimaseră rezervele față de felul în care s-a desfășurat campania electorală din 1990, n.n.). M-a întrebat dacă sînt convins că este democrație în România. I-am răspuns că da, este. Mi-a spus că el crede că regimul, chiar dacă nu este totalitar, este în mod sigur autoritar: că peste tot în lume, unde sînt soldați pe stradă, e un regim autoritar. L-am întrebat dacă, pe unde a fost, piromanii sînt aplaudați de guverne și forțele de ordine aplaudă loviturile de stat. Atunci m-a «apucat» de mineri. I-am spus că minerii nu sînt bestii, ci niște oameni care muncesc și care n-au mai suportat spectacolul anarhiei; (...) iar orașul cel mai important din regiunea lor (aici m-a întrebat «Timișoara?» și i-am răspuns, copleșit de lehamite, «nu, Petroșani») este chiar drăguț. Mi-a spus, satisfăcut, că, oricum, avem nevoie de ajutor economic străin. I-am răspuns că știm; i-am spus, zîmbind angelic, că din zece oameni de pe stradă șapte doresc o cooperare economică cu Japonia. M-a întrebat strepezit: «Japonia? Păi ei nu doresc decît să cîștige bani, dar occidentalii aduc și democrația o dată cu banii lor.» I-am răspuns că tocmai asta dorim, parteneri de afaceri: că deocamdată nimeni n-a văzut vreun sfanț occidental, ci numai o răceală pe care n-o merităm. Cît despre cadouri, vestul ne-a mai

făcut unul, la Yalta.(-.) M-a întrebat de ce nu acordăm autonomie ungurilor din Transilvania. L-am privit şi mi-am zis că omul ăsta ţine să-şi facă duşmani 99.9% dintre români şi i-am spus, regretînd sincer absenţa unui pronume rece, de falsă reverenţă, din limba engleză — «citeşte cartea conaţionalului tău, Milton Lehrer, şi ai să înţelegi de ce» (...).

Ne-am plătit consumaţia. Cîte o pizza (a mea rămăsese pe jumătate în farfurie. îmi trecuse foamea; el mîncase tot. impasibil)(...) El a plătit şi a spus că-i ieftin; l-a costat vreo 25 de cenţi. Eu am plătit şi am mormăit ceva; pe mine m-a costat treizeci de lei. Ne-am despărţit, el dormea la Inter, eu dormeam la Cişmigiu."

Totul este o invenţie a unui dialog real (finalul arată destul de bine acest lucru). Elementele care contrazic teza autorului sînt doar menţionate, fără o enunţare măcar minimală, cît să poată fi invalidate cu uşurinţă. Astfel, se spune că Departamentul de Stat a criticat alegerile, dar nu se spune pentru ce. că minerii au reputaţie proastă în Occident, dar nu şi care sînt motivele, că Petroşani e un oraş drăguţ, dar occidentalii ştiu numai de Timişoara (se citeşte: fiindcă Timişoara e vîndută Occidentului, nu fiindcă acolo a început Revoluţia Română), că românii vor să facă afaceri cu Japonia şi nu cu SUA, dar nu şi că Japonia nu avea nici o intenţie să investească în România, că Occidentul nu a dat un sfanţ României după revoluţie (dar nu menţionează cantitatea mare de ajutoare sosită în primele luni), că Occidentul a vîndut la Yalta România ruşilor, dar nu şi că nu se putea continua războiul mondial pentru a elibera Estul Europei de Armata Roşie. In plus, Milton Lehrer, „conaţionalul" americanului, care explică de ce ungurii nu merită autonomie, este un obscur avocat plătit de regimul Antonescu pentru a scrie şi publica o compilaţie propagandistică despre Transilvania în timpul războiului, cît Diktatul de la Viena era încă în vigoare. Cartea a fost redescoperită de „şcoala istorică" a lui Ilie Ceauşescu, fratele dictatorului, şi tradusă în româneşte, autorul fiind prezentat pe baza scurgerii timpului ca o sursă obiectivă şi independentă.

Atît despre „măsluirea cărţilor" în acest citat. Cît despre final, aici este folosită o altă tehnică propagandistică larg utilizată, aceea a paradoxului. Tînărul cinstit şi sărac abia are bani să-şi plătească o pizza, pe care a fost prea sensibil ca să o mănînce toată, şi se culcă la un hotel de duzină, în vreme ce interlocutorul-adversar se culcă la hotelul de lux etc. Paradoxul, avînd ca

variantă particulară atribuirea caracteristicilor proprii celei mai definitorii adversarului pentru a crea confuzie, a fost destul de larg utilizat de către gazetele foste comuniste şi proguvernamentale. Astfel *Adevărul* titra, încă din ianuarie 1990, cînd de abia îşi schimbase titlul din *Scînteia:* „Bine aţi venit, tovarăşe Ion Raţiu!", la adresa unui foarte cunoscut anticomunist întors din exil. în *Azi* se scria, pe de altă parte, despre cotidianul cel mai anticomunist, *România liberă:* „Metodele lor: acţiunile de tip comunist"(27.XI. 1990), sau erau date frecvent titluri de genul „Liberal-ţărănismul ceauşist".

O altă metodă folosită abundent de propagandişti este aceea de a atribui propriile lor opinii unor surse inexistente. în rubricile de genul „Telefoane de la cititori", în 1990 apăreau frecvent nume inventate prin care propagandiştii îşi transmiteau mesajele atribuindu-le mai multă credibilitate prin faptul că veneau de la public. Uneori se pretexta că numele persoanelor nu sînt date din motive de securitate. în *Adevărul* din 23 iunie, în care se relata despre arestaţii din 13-15 iunie, apare o altă variantă a procedeului: poliţia roagă să nu fie dat numele unui martor care spune ceva extrem de grav deoarece „nu este numele său adevărat". Iar în Azi din 27.XI 1990 se asociază un pseudonim cu o adresă: „Din partea domnului P. Năpăstuitu din strada Mîniei 89, este vorba evident de un pseudonim, primim o scrisoare care începe cu întrebarea: «Televiziunea română este sau nu o instituţie naţională; prin intermediul acestui mijloc de informare în masă se urmăreşte sau nu promovarea intereselor naţiunii?» în continuare, corespondentul nostru se întreabă dacă nu există, cu excepţia lui Vartan Arachelian, români neaoşi care să fi trăit evenimentele din 8.11.1945 şi să le prezinte aşa cum au fost ele?" Este vorba evident de un pseudonim, dar redacţia tot dă textul, deoarece conţine o „mărturie" (fără nici o valoare, înîrucît omul mărturiseşte că la data respectivă „eram foarte tînăr"), dar care serveşte intereselor propagandistice ale ziarului: „Aşa-numiţii eroi prezentaţi la TV (studenţii arestaţi pe 8 noiembrie 1948, n.n.) erau o drojdie socială ca şi contestatarii de azi. revoluţionari plătiţi care nu doresc nimic altceva decît puterea."

Cine are curiozitatea de a răsfoi colecţia ziarului *Azi* în primele luni de după apariţie va constata că aceste exemple au fost alese din sutele posibile. în fiecare număr erau articole acuzînd minorităţile etnice că tiranizează majoritatea poporului, sau pe inte-

lectualii democraţi că vor să impună dictatura lor naţiei. Sintagme ca „dictatura intelectualilor" sau „a minorităţii" sau „a opoziţiei" (în fond, şi ea o minoritate) au constituit titluri de rubrică permanentă.

ZVONUL CALOMNIOS

Propaganda foloseşte pe scară largă zvonurile deja existente care îi convin sau inventează ea însăşi altele. „Răspîhdirea lor este o adevărată artă, căci trebuie să te fereşti să faci afirmaţii tranşante; se pun întrebări, păstrînd toate aparenţele de imparţialitate şi determinînd astfel apariţia îndoielii; se anunţă o enormitate, adăugîndu-se imediat că tu însuţi nu o crezi decît pe jumătate; se sugerează ipoteze, încredinţînd publicului grija de a trage concluzii. Este de la sine înţeles că zvonurile sînt răspîndite în medii considerate propice, iar difuzarea lor se face către mai multe ţinte deodată, astfel încît ivirea zvonului din mai multe izvoare să ducă la confirmarea lui. Se începe «blînd», pentru ca victima să fie tentată să nu răspundă şi să lase problema baltă. Mai tîrziu, calomnia va fi reluată, fără a se uita să fie amintită etapa precedentă rămasă fără dezminţire. Totodată este exploatată o tendinţă bine cunoscută de către psihologi: prima reacţie, absolut normală, la primirea unei informaţii, este de a o difuza mai departe: Alegerea mesajelor este fundamentală. Este de preferat o interpretare comportînd o parte de adevăr, sugerînd însă o interpretare peiorativă."[7]

Exemplul care urmează este perfect pentru ilustrararea patternului descris mai sus. Chiar de la venirea lui Ion Raţiu în ţară în 1990 şi anunţul că va candida la preşedinţie, *Adevărul* pune în circulaţie un zvon de mare gravitate privindu-l pe acesta. Comentînd un document de a cărui autenticitate chiar ziariştii de la acest cotidian se simt obligaţi să spună că se îndoiesc, ei nu fac în realitate decît să pună în circulaţie un zvon. Despre ce e vorba? Un document emanînd de la Uniunea Mondială a Românilor Liberi care „oferă dovada unei înţelegeri între domnul Ion Raţiu, preşedintele acestei uniuni, şi domnul Tibor Hodicksa, consilier în Ministerul de Interne al Ungariei, privind scoaterea

[7] **Cf. Henri-Pierre Cathala,** *Epoca dezinformării,* **Editura Militară, Bucureşti, 1991.**

în afara teritoriului naţional a unei părţi din România şi integrarea ei în Europa unită". Faptul este enunţat ca atare de ziarul *Adevărul.* Mai departe sînt prezentate dovezile (mai toate tehnice, paginaţie şi antet diferit de cel uzual pentru organizaţia menţionată) că documentul este fals, pentru a se trage concluzia următoare: „Şi totuşi: cine ne garantează nouă că dl Raţiu nu a uzat deliberat de altă tehnică de punere în pagină a documentului pentru a-l contesta la nevoie?(...) Şi mai exact: cum poate face dovada că altcineva, şi nu dumnealui, este autorul acestui fals." Un fals comis la adresa sa proprie, deci. Fără comentarii...

Textul reprodus reuşeşte două performanţe: aceea de a se sustrage justiţiei, deoarece nicăieri redactorul nu afirmă (textul mai e şi nesemnat pe deasupra) că Ion Raţiu chiar a dat ungurilor Ardealul, astfel că acuzatul nu îl poate urmări în justiţie cerînd o expertiză pentru a dovedi falsul, dar totodată acreditează ideea că, în ce-l priveşte pe Ion Raţiu, ceva e totuşi în neregulă. Primul om care va citi ziarul nu va înţelege din confuzia că un om e bănuit că şi-a falsificat singur antetul şi semnătura decît că e vorba despre vînzarea Ardealului de către Ion Raţiu. La cel de al doilea va ajunge deja că Ion Raţiu a vîndut Ardealul ungurilor şi astfel zvonul e lansat, iar ziarul perfect acoperit juridic.

în cazul victimelor cu mai puţină influenţă decît Ion Raţiu, la care propagandiştii nu se tem de urmările justiţiei, se merge chiar mai departe. Despre Marian Munteanu, liderul studenţilor, se afirmă de exemplu nonşalant şi fără nici o dovadă că a cîştigat ca urmare a activităţii sale anticomuniste jumătate de milion de dolari. „După cum se laudă în cămin — a ţinut să ne precizeze o delegaţie a studenţilor de la căminele Grozăveşti, venită la redacţie — are circa 500 000 de dolari, urmînd ca pînă la alegeri să facă milionul" *(Adevărul* din 18.05.1990). Dacă redactorii de la *Adevărul* făceau o minimală documentare ar fi aflat că Marian Munteanu nu locuia la cămin, fiind bucureştean. Aşa, ei au cules un zvon calomnios care le convenea şi, fără o minimă verificare, l-au pus în circulaţie. Care este sursa acestei grave afirmaţii despre onoarea unui om? O delegaţie anonimă a studenţilor. Nici măcar nu se ştie dacă a existat vreun student la originea acestei calomnii sau ea a fost lansată direct de ziariştii-propagandişti.

în genere, zvonurile difuzate au fost de o gravitate extremă. Astfel, *Adevărul* publică în decembrie 1990 o sinteză a zvonurilor privind o apropiată lovitură de stat vizînd întoarcerea pe tron a regelui. în şapou se precizează că este vorba doar de un zvon,

dar, dată fund gravitatea excepțională a faptelor etc. ziarul se simte obligat să îl reproducă. In realitate nu îl reproduce, ci îl lansează. „Se înmulțesc zvonurile că pestel-2 luni se va încerca din nou o lovitură de forță", scriu și ziariștii de la ***Azi*** cam în aceeași perioadă (27.11.1990). Și așa mai departe.

DEZINFORMAREA - CONTEXT GENERAL. DIVERSIUNEA ȘI ÎNSCENAREA

Dezinformarea este propagarea conștientă și deliberată a faptelor și opiniilor eronate. Ea este considerată în prezent ca fiind un fel de mesaj, mai mult sau mai puțin explicit, un fel de comunicare de tip special între dezinformator și ținta sa (v. Cathala, ***op. cit.).*** Ea a fost utilizată ca o armă de către regimul marxist-leninist, singurul care a anulat diferența dintre pace și război, instituind conflictul permanent în sfera informației, devenită sfera propagandei. Războiul ideologic a legitimat dezinformarea în regimul totalitar comunist. El a fost servit de un uriaș aparat în care ziariștii-propagandiști menționați în această lucrare sînt doar o verigă. Esențială pentru înțelegerea propagandiștilor acestui regim este ideea că ei fac parte dintr-o armată, că aparțin unui aparat compus din corpuri diferite, care uneori nici nu se cunosc destul de bine. dar se susțin reciproc pe baza unor anumite semnale. Aceste aspecte organizatorice ale aparatului propagandistic, de exemplu cel pus la punct de Uniunea Sovietică în Occident pentru ca, profitând de libertatea oferită de sistemul democratic, să poată dezinforma în voie și pe larg asupra realităților interne ale IJRSS și aliaților săi sau asupra exportului de revoluții în lumea a treia practicat de către sovietici, deși foarte interesante, depășesc cadrul lucrării noastre. Noi să spunem doar că acestui aparat profesionist rodat i se datorează diversiunile și înscenările uneori de proporție uriașă (13-15 iunie 1990) survenite în timpul și după Revoluția Română. Analizând în limitele subiectului nostru diversiunea și înscenarea practicată prin mijloacele mass media postrevoluționare era totuși necesară precizarea că o parte din scenariile reluate de televiziune sau presă erau originare dintr-o altă regiune, aceea a serviciilor secrete, fie ele independente, ale armatei sau Ministerului de Interne. Că presa înclinată spre propagandă a reluat cu mare

ușurință chiar lucruri evident neverosimile sau falsificate, fără să le verifice, este la fel de adevărat. Că au existat falsuri compuse chiar de presă, nu constituie mai puțin un adevăr. Preocuparea noastră în acest hățiș al propagandei nu este însă aceea de a afla responsabilii, ci de a descifra cele cîteva patternuri pe care le-au urmat cele mai convingătoare scenarii, ce au persistat și persistă încă în memoria publică.

PRETEXTUL AGRESIUNII. SCENARIUL CONSPIRAȚIEI INTERNAȚIONALE

Esențial în scenariul unui stat polițienesc este de a găsi întotdeauna pretextul de a declanșa represiunea, care este reflexul său firesc. Statul autoritar nu poate admite ca opinia publică să știe că el își reprimă opozanții din principiu, pe simplul motiv că sînt de altă părere (Gozman și Etkind, 1988). Deosebirea față de statul totalitar este aceea că în cel autoritar este necesar un pretext, o punere în scenă care să deverseze culpabilitatea spre victimă, eliberîndu-l pe agresor. Sînt foarte cunoscute diversiuni și înscenări ca incendierea Reichstagului de către naziști sau atacul postului de frontieră germano-polon de către prizonieri conduși de serviciile secrete germane. Statul autoritar care a fost Germania nazistă la început a inventat nenumărate motive pentru a-și justifica agresiunile împotriva comuniștilor, împotriva evreilor, împotriva Poloniei sau Cehoslovaciei. Transformat pe nesimțite într-un stat totalitar. Germania nu s-a mai ostenit să monteze nici un scenariu pentru atacarea Uniunii Sovietice, deși acest act încălca tratatele semnate anterior.

Particularitatea României totalitare spre sfîrșitul ei a fost aceea că, motivat de ambiția sa absurdă de a lua premiul Nobel pentru pace, Ceaușescu și-a tratat opozanții cu destulă blîndețe. In genere erau căutate motive foarte concrete pentru a face șicane disidenților — cum ar fi acela că pe documentele de identitate nu aveau viza de rezidență într-un oraș mare —, un bun pretext ca poliția, și nu Securitatea, să-i evacueze. Dar crima de gîndire anticomunistă, ca atare, era mult mai puțin marcată ca în anii staliniști și poststaliniști. în timpul anchetei (căci procesele se răriseră cu totul în ultimii ani), acuzația principală era aceea că opozantul leza interesele patriei. Pretextul asigurat deci era unul național.

într-o măsură destul de mare şi pe baza unei perfecte continuităţi, acest fenomen a fost perpetuat de statul autoritar post-comunist în 1990. Cu o scurtă întrerupere de nici o lună de zile, opozanţii lui Nicolae Ceauşescu au redevenit din eroi nişte oameni care lezau interesele patriei lor, deoarece, firește, cum demonstrau propagandiştii, ei nici măcar nu erau români „neaoşi". Operaţia s-a amplificat de îndată ce fostul organ de luptă în presă al Securităţii ceauşiste, revista *Săptămîna,* a reapărut cu aceiaşi editori, dar cu titlul de *România Mare.* în acel moment atacurile vechii secţii de propagandă împotriva disidenţilor, a postului de radio „Europa liberă", a instanţelor internaţionale şi mai ales americane s-au reluat cu acelaşi fond de idei, dar cu un vocabular mult mai dezinhibat, deoarece propagandiştii din statul autoritar nu se mai identifică cu statul, ceea ce i-ar obliga la o oarecare rigoare, ci se pretind doar o voce independentă a „opiniei publice" într-o societate bazată pe pluralismul de opinii, şi ca atare îşi pot permite să fie mult mai violenţi şi mai vulgari decît înainte.

Aşa se face că, după o scurtă pauză, Radio „Free Europe" a redevenit o „oficină antiromânească", în limbajul celor de la *România Mare.* Cei doi opozanţi mai celebri ai lui Ceauşescu din 1989, Doina Cornea şi Mircea Dinescu, au devenit iarăşi duşmani ai neamului. „Trădarea" lor a fost pusă pe seama căsătoriei cu un român de origine maghiară în cazul ei (pentru *România Mare, Timpul în şapte zile* sau *Dimineaţa* (oficios al FSN, apoi al preşedinţiei), Doina Cornea este invariabil Doina Juhasz, numele maghiar al soţului, care nu era şi numele ei, fiind alăturat din principiu în orice text care o privea pentru a reaminti permanent publicului de apartenenţa ei Ia comunitatea maghiară. în cazul lui Mircea Dinescu s-a găsit o altă minoritate etnică la fel de detestată pentru a i se atribui o origine — el a fost declarat „ţigan din Slobozia", adăugîndu-i-se „originea" la absolut toate textele în care era menţionat, fără diferenţă de subiect. Aceeaşi soartă au avut-o şi Octavian Paler — scris Palier pentru a i se sublinia o presupusă origine evreiască — , Petre Roman, căruia i se adăuga şi numele de Neulander în acelaşi scop etc.

Denaturarea numelor româneşti ale opozanţilor face parte dintr-un scenariu mult mai vast, acela de a include pe toţi cei care nu sînt de acord cu politica statului autoritar într-un vast scenariu pe care l-am prezentat la mesajul xenofob, acela al conspiraţiei internaţionale îndreptate împotriva României, vechi scenariu bolşevic, în fond (Arendt, 1951). Mesajul xenofob a fost servit însă de o largă gamă de diversiuni şi înscenări, de proporţii uneori fantastice. Să notăm doar opera de numeroase volume, mereu în creştere, a fostului ofiţer de contrainformaţii Pavel Coruţ. Tirajele atinse de cărţile unui ofiţer specializat în dezinformare şi suspectat de „o misiune" în acest scop chiar de către Serviciul Român de Informaţii, prin vocea purtătorului său de cuvînt, dl Nicolae Ulieru, sînt enorme. Fenomenul Coruţ este semnificativ din punctul de vedere al psihologului masei, arătînd că vechiul succes la public al conspiraţiilor internaţionale a rămas neschimbat. în ansamblu, teoria lui Coruţ se poate rezuma la aceea că Ceauşescu a fost răsturnat de către români aflaţi în slujba unor agenţii străine de spionaj. Aceştia au continuat să conducă ţara după răsturnarea dictatorilor, dar în scopul de a o aservi unor interese străine, de fapt occidentale, finalmente iudeo-masoneriei etc. Aceste personaje malefice, al căror număr pare să fie uriaş, poartă denumirea de „bubuli".

Scenariul atinge dimensiuni patologice prin amploarea dezinformării. Astfel, în revista *Europa* (nr. 157 din 1993) se afirmă negru pe alb că „în decembrie 1989 România a fost atacată de unele ţări surori din tratatul de la Varşovia. (...) Trebuia să se spună în procesul de la Timişoara despre invadarea Ardealului de către trupe de uscat ungureşti care au forţat graniţa de **VEST.** Au pătruns pe teritoriul **ARDEALULUI** kilometri îndreptîndu-se spre Timişoara şi Oradea. Au fost mai întîi lupte la graniţă. Au fost morţi şi răniţi din ambele părţi. Ungurii reuşesc să înainteze spre Oradea. Se răspunde cu foc, cad morţi şi răniţi din ambele părţi. Armata română a oprit înaintarea trupelor ungureşti, au fost anihilate şi puse pe fugă commandourile străine şi grupurile de diversiune" (semnat: Gh. Eftimescu). Un război în 1989 care a scăpat total observaţiei **NATO,** a presei, a tuturor. Invenţia atinge aici proporţii halucinante şi dimensiuni paranoice: „De ce oare ne-au acordat străinii ajutoare care constau în centrale telefonice?", se mai întreabă autorul. Ca să ne cucerească prin telefoane! Dar care este scopul acestei diversiuni groteşti, în care sînt implicaţi ofiţerii de armată şi Securitate judecaţi în procesul represiunii de la Timişoara (deşi nici unul dintre ei nu face declaraţii directe, ei sînt totuşi indicaţi ca surse ale acestor informaţii)? Scopul este destul de limpede şi a fost o ţintă urmărită consecvent de către revistele naţional-comuniste — disculparea forţelor represive din decembrie 1989, pentru a le încuraja ca într-o situaţie

similară să acţioneze la fel, să apere statul autoritar de manifestanţii civili fără a se teme că vor fi implicate în procese dezonorante. Dar iată scenariul redus de către revista *Europa* la cîteva trepte „logice":

• Desprinderea Transilvaniei de România — o conspiraţie internaţională.

• In decembrie 1989 România din nou în calea năvălirilor barbare.

• în decembrie 1989 în România a fost război, lovitură de stat, complot pe fondul unei revolte spontane.

• In 15 martie 1989 a avut loc o **TENTATIVĂ** de ocupare a **ARDEALULUI** de către trupe ale armatei Ungariei.

• în 21 şi 22 decembrie 1989 în Banat şi Transilvania, şi apoi în noaptea de 13 iunie 1990, în Bucureşti, „revoluţionarii paşnici" au incendiat sediile poliţiei, au omorît ofiţeri şi subofiţeri şi au incendiat cu precădere documentele de evidenţă a populaţiei. Ordinul a fost să nu se folosească focul împotriva „demonstranţilor".

Demonstranţii din decembrie 1989 erau deci agenţi străini. Securitatea şi armata care au reprimat pe opozanţii lui Nicolae Ceauşescu acţionau în fond în sensul datoriei lor apărînd ţara, din moment ce aceşti opozanţi veniseră de fapt din străinătate cu scopul de a lua Ardealul. Aceasta a fost baza discursului lui Nicolae Ceauşescu, din 20 decembrie 1989 în care erau condamnate demonstraţiile din Timişoara. El a continuat să fie propagat de către cei condamnaţi pentru complicitate la genocid, ofiţeri, precum şi membri ai Consiliului politic executiv care au fost de acord să se tragă asupra demonstranţilor. „E clar că evenimentele care s-au petrecut la Timişoara şi în continuare au fost premeditate, organizate de cercurile duşmănoase maghiare din Ungaria, din SUA. împreună cu alte cercuri ostile României", afirmă spre exemplu Ioan Totu, membru CPEx, prezentat de *România Mare* ca „deţinut politic" *(R.M.* din 27 septembrie 1991). Mesajul nu a fost lipsit de succes. Conform unui sondaj al CIS, 23% dintre români cred în varianta unui complot extern, deci în versiunea lui Nicolae Ceauşescu despre evenimente. Lor li se adaugă 31% care cred în varianta unui complot intern. Sumate, cele două cifre formează majoritatea, faţă de doar 46% care cred că în decembrie 1989 a fost o revoluţie populară.[8] Acest fapt

Pavel Câmpeanu, *De patru ori în faţa urnelor,* **Editura AII, 1992.**

demonstrează că scenariile exemplificate mai sus, oricît ar părea de aberante, şi-au jucat rolul persuasiv cu destul succes. „Forţa propagandei totalitare — înainte ca mişcările să capete puterea de a face să cadă o cortină de fier — (...) constă în capacitatea sa de a tăia masele de lumea reală. Singurele semne pe care lumea reală le oferă auzului maselor pe cale de dezintegrare şi pe care fiecare nouă lovitură le face mai credule sînt, ca să zicem aşa, lacunele sale: problemele pe care dispreţuieşte să le discute în public sau zvonurile pe care nu îndrăzneşte să le contrazică deoarece ating, chiar dacă în mod exagerat şi deformat, un punct sensibil. Aceste puncte sensibile furnizează minciunilor propagandei elementul de veracitate şi de experienţă reală de care au nevoie pentru a acoperi falia dintre realitate şi ficţiune.(...) Mişcările (totalitare, n.n.) se agaţă de toate aspectele vieţii sociale şi politice care sînt ascunse ochilor publicului.(...) In ochii maselor, ele capătă atunci reputaţia de a fi realiste în cel mai înalt grad, deoarece abordează condiţii reale a căror existenţă este ascunsă."[9] Conspiraţia internaţională nu s-a încheiat însă la revoluţie, deoarece obiectivele ei nu s-au realizat decît parţial. Este adevărat, Ceauşescu a fost înlăturat, dar în fruntea ţării au mai rămas patrioţi care împiedică forţele iudeo-masonice să-şi realizeze interesele. Iată spre exemplu ce scrie Romulus Vulpescu, senator FSN în prima legislatură, în suplimentul *Puterea azi* al organului partidului de guvernămînt, referindu-se la evenimentele din 13-15 iunie 1990: „Nimeni, aici, în ţară, nu e bine să-şi facă iluzii, închipuindu-şi că scenariştii au abandonat proiectul şi că sînt dipuşi să admită un «fiasco», fie şi parţial; s-a investit prea mult capital politic şi financiar în show: pentru actul al cincilea, pe care, în disperare de cauză, l-au modificat în sensul deznodământului violent al băii de sînge posibile, războiul părîndu-li-se o soluţie extremă (poate), dar necesară (sigur). Unele măsuri s-au şi luat: instituirea forţelor de intervenţie rapidă a trupelor ONU arată că autorii au luat în calcul şi posibilitatea conflictului armat. Dacă Iugoslavia nu se desface în bucăţi, dacă Bulgaria nu vrea monarh, dacă România nu acceptă regatul Banatului şi Transilvania ungurească (autonomă la început, anexată după), un Sarajevo de substituţie a şi fost pregătit" (nr. 32 din 1991, pag. 5). Conform *României Mari,* ungurii pregătesc „o noapte a cuţitelor lungi în Transilvania", iar românii care nu

[9] **Arendt,** *Le Systeme totalitaire,* **Seuil, 1972, p. 30.**

mai suportă anunţă (fără a-şi da numele, firește) formarea unei organizaţii de luptă paramilitare *{R.M.* din 18.1 1991). Vinovatul numărul 1 este firește Ungaria — „Inamicii ţării urmăresc formarea Regatului Banat, prin ruperea Banatului de România, la care să se alăture o parte a Banatului iugoslav şi a Voivodinei, rupte din Iugoslavia, precum şi cîteva zone ale judeţelor Arad, Bihor şi Hunedoara. In paralel, o parte din Croaţia se va alipi Ungariei, tară care instrumentează acest plan diabolic" *(R.M.* din 17 mai 1991).

Dar ungurii nu ar reuşi să se descurce dacă nu ar avea în spate alt cal de bătaie, Statele Unite ale Americii. „CIA se răzbună pe noi pentru că Securitatea le-a dejucat mereu planurile, i-a ridiculizat, de-aia a şi lansat pe 12 ianuarie 1990 Dumitru Mazilu lozinca «Moarte securiştilor», era agentul lor...", aflăm din aceeaşi *R.M.,* din 12 iulie 1991. în ianuarie 1994 acest atac a atins paroxismul, *R.M.* publicînd o listă cu presupuşii agenţi ai CIA şi Mossad în România, care cuprindea pe toţi oamenii politici cunoscuţi pentru vederile lor moderate, chiar din partidul de guvernămînt.

Că diversiunea nu este opera unor paranoici, ci o armă de care statul autoritar se serveşte cu bună ştiinţă, este dovedit de faptul că Procuratura generală nu a deschis niciodată vreo anchetă împotriva autorilor rîndurilor de mai sus. în 1993 Procuratura a deschis, dimpotrivă, acţiuni de urmărire împotriva opozanţilor lui Ceauşescu: Mircea Răceanu (bănuit de contacte cu CIA, omul care a reuşit în 1989 să transmită „scrisoarea celor şase" [manifest disident al unor personalităţi din vechea gardă comunistă la adresa lui Ceauşescu] şi care a fost condamnat la moarte de acesta în 1989 şi salvat ca prin minune de declanşarea Revoluţiei), pentru activitate antiromânească, şi Doina Cornea, pentru apelul la grevă generală lansat în septembrie 1992. Deşi ambele acţiuni au fost retrase ca urmare a scandalului internaţional stîrnit, faptul rămîne totuşi semnificativ.

A face din victime agresori pentru a avea un pretext al represiunii a fost deci o tactică frecventă în anii postrevoluţionari, fiind în general o procedură curentă a statului autoritar. Procedeul folosit este înscenarea, ca această asamblare de „mărturii" din ziarul *Azi* din 29 noiembrie 1992, care încearcă să dovedească că cei agresaţi sînt manifestanţii proguvemamentali, deşi au de partea lor toate instituţiile statului plus minerii. Că opozanţi furioşi pot da cu pietre într-o manifestaţie proguvernamentală este plauzibil. Felul în care sînt prezentate aceste fapte este însă

grăitor pentru autenticitatea lor (sau mai curînd lipsa lor de autenticitate). Sub titlul „Portret robot al agresiunii" sînt prezentate cîteva „mărturii", „fragmente din primele cinci declaraţii depuse pe 21 noiembrie 1990 la sediul central al FSN din strada Varşoviei nr. 4. Pentru a proteja martorii, ne-am luat libertatea de a le da numai iniţialele". Cîteva întrebări mai mult decît firești se ridică de aici. O dată, de ce plîngerile se depun la sediul central al unui partid, şi nu la poliţie? A doua oară, de ce sînt anonime? Contra cui sînt protejaţi martorii, că doar ei sînt de partea minerilor, şi minerii sînt singurii care au efectuat acţiuni vindicative la adresa unor adversari? A agresorilor despre care este vorba, se poate spune. Cine sînt ei? Firește, opozanţii din Piaţa Universităţii. „Pe margine, atît pe dreapta, cît şi pe stînga eram atacaţi de diverse bande, printre care se aflau şi cei... pe care seara la «Actualităţi» i-am văzut la televizor la Piaţa Universităţii." E clar. Astfel se dovedeşte, şi încă cu brio, deşi poliţia nu are documente de la vreo agresiune din acea zi, că nu numai minerii simpatizanţi ai FSN sînt agresivi. Care e concluzia, dat fiind că poliţia e mai rezervată ca pe vremea statului totalitar şi nu se grăbeşte să bată antifeseniști? „Pentru a preîntîmpina catastrofa... propun ca FSN să se organizeze de urgenţă, să facă manifestaţie, dar păzită tot de grupuri de FSN înarmate..." Un pattern de inspiraţie fascistă.

Minerii au maltratat şi arestat în 14 şi 15 iunie un număr enorm de persoane, în majoritate fără legătură cu agresiunea asupra Ministerului de Interne şi Televiziunii din 13 iunie, după cum avea să recunoască atît poliţia, eliberîndu-i pe toţi în cîteva săptămîni, cît şi preşedintele ţării, în discursul său de investitură. Pînă la lămurirea acestei situaţii, în mare parte datorită presiunilor opiniei publice internaţionale, propagandiştii s-au grăbit să justifice represiunea transformînd victimele maltratate de mineri şi apoi arestate de organele statului autoritar (poliţişti şi „civili") în agresori. Iată ce se putea citi sub semnătura lui Mircea Bunea în *Adevărul* din 15 iunie (autorul a devenit în 1993 directorul cotidianului oficios al guvernului, *Vocea României)*: „Pe scara din stînga platoului din incinta Poliţiei Municipiului Bucureşti sînt masaţi cei pe care minerii îi aduc din stradă. Sînt purtaţi în goană printre maşinile calcinate. Unora sîngele de pe faţă li se adună în barbă. Pînă s-au dat prinşi s-au bătut cu furie." O mărturisire inocentă asupra faptului că poliţia accepta arestările făcute de mineri şi că minerii maltratau pe cei arestaţi. Propagandă neîndoielnic de tip

totalitar, în acest caz mai apropiat de fascism decît de comunism (Sub titlul: „îndemn din cavernă"). Sau: „Secţiile de poliţie din Capitală şi din ţară abia prididesc cu inventarierea arsenalului de unelte ale morţii scoase la iveală", scrie *Adevărul* din 23 iunie. Din cazurile reproduse relatăm doar unul de „agresor", pentru că din acest caz adevărul reiese dincolo chiar de tendenţiozitatea prezentării. „După cum ştim din anumite posturi de radio, Golănia (denumire argotică a manifestaţiei-maraton din Piaţă, n.n.) întreţinea strînse relaţii internaţionale. Unul dintre mesageri — profesorul de literatură Flavian Sabău, de 53 de ani, domiciliat în strada Dianei nr. 16, care pretinde că lucrează la Muzeul de literatură română. Aşa o fi. Ultima misiune i-a fost întreruptă în ziua de 14 iunie, ora 9,30, în Piaţa Rosetti. înarmat cu ustensile de ultim răcnet şi de ultim cuţitar încerca să realizeze un interviu; în buzunar un magnetofon, la butonieră microfon, iar în geantă un cuţit şi o sticlă cu destinaţii precise. La sediul secţiei de poliţie şi-a ascultat «opera» abia începută: «Doamnelor şi domnilor, ultimele evenimente din Bucureşti...» Dacă izbutea să predea banda cu «realizarea publicistică» aparatul i-ar fi revenit drept onorariu. în declaraţia făcută la poliţie omul literelor afirmă că i s-au înapoiat toate lucrurile. Eroare. Domnule profesor, cuţitul a rămas. Vă aşteaptă. La secţia nr. 6 a Poliţiei."

Ce ne spune acest text, faptic, dincolo de interpretările autorului? Cine este „agresorul"? Un profesor de literatură care lucrează la Muzeul Literaturii, trecut de 50 de ani. Care este motivul arestării? Faptul că făcea un reportaj cu ajutorul unui reportofon pentru un post de radio, se insinuează din străinătate. Sînt aceste motive suficiente pentru arestarea unui om într-un stat de drept? Nici vorbă. Cu toate acestea, ziaristul de la *Adevărul* nu se opreşte asupra acestui aspect. Arestarea e justificată de faptul că domnul menţionat avea la el o sticlă şi un cuţit. E drept că erau în geantă şi că nimeni nu le-ar fi găsit dacă nu era mai întîi arestat şi apoi percheziţionat. Dacă acest cuţit a existat, de altfel, nu putem fi siguri, din moment ce omul a fost eliberat, considerîndu-se reţinerea fără motiv, şi din moment ce a declarat că şi-a recuperat toate lucrurile. Dar ce a înţeles cititorul *AdevănUui* în acele zile de mare tensiune, cînd nimeni nu avea răgazul unei gîndiri reci şi detaşate? Că bine fac minerii că arestează nevinovaţi şi statul autoritar că admite acest lucru, deoarece cei care gîndesc altfel sînt de fapt un mare pericol social!

Dar paroxismul este atins de cotidienele *Adevărul* şi *Azi* în chiar zilele mineriadei. în condiţiile în care minerii erau dezlănţuiţi

şi, conform raportului parlamentar privind acele zile, conduşi de civili (foşti sau actuali membri ai fostei Securităţi, remaniată şi rebotezată), aceste cotidiene continuau să publice texte incitatoare, atrăgînd atenţia minerilor asupra unor persoane din elita intelectuală de care aceştia, spre deosebire de şefii politici, nu auziseră niciodată. Astfel s-au instrumentat distrugerea, la Bucureşti, a sediilor partidelor politice de opoziţie, a sediilor ziarelor din opoziţie, a locuinţelor unor membri marcanţi ai opoziţiei, şi chiar a unor edituri ca Humanitas. Un apogeu al statului autoritar concretizat printr-o barbară şi unanim condamnată ulterior vînătoare de oameni. Dar ce s-a întîmplat ulterior nu mai conta. Rolul mass mediei propagandistice în acele zile nu a mai avut nimic de a face cu jurnalismul, fie el şi partizan, reducîndu-se la justificarea represiunii opoziţiei.

Să ne oprim asupra unui singur ziar, cotidianul *Adevărul* din 15 iunie. Reproducem, pe fragmente, prima pagină a acestui ziar. Facem şi notificarea că pe ultima pagină era reprodus discursul preşedintelui Iliescu la venirea minerilor, redat de Rompres, din care am mai citat. ÎI reproducem şi pe acesta, pentru a arăta unitatea acţiunii propagandistice a statului autoritar, la conducerea căruia se afla o mişcare ce tocmai în acele zile vădea o neîndoielnică ambiţie totalitară, ulterior reprimată (vezi „Anexe").

Poliţia capitalei, printr-un comunicat dat după ce minerii părăsiseră Bucureştiul, a dezminţit mare parte din faptele incriminate aici, armele, drogurile şi banii falşi în primul rînd. Dar era oare necesară o dezminţire a poliţiei ? Oare chiar imaginile care sînt prezentate ca zdrobitoare dovezi nu înfăţişează nişte pilule primite probabil ca ajutoare de la UNICEF, o copie xerox rudimentară şi alb-negru a unei bancnote pe care cineva a haşurat cu cerneală? Mergînd mai departe descoperim că adresele unora dintre cei care fac fulminante mărturii sînt inexistente (în Bucureşti nu există nici o stradă Obogan, de exemplu), iar afirmaţiile sînt complet lipsite de orice dovezi. „La sediul PNL s-au găsit mari sume de bani falşi ca şi presa sofisticată cu care erau tipăriţi", afirmă redactorul Gh.Ioniţă. Nici măcar nu preia aceasta după vreun dezinformator. Pur şi simplu minciună, fals, înscenare.

Dar toate acestea vor rămîne întipărite în memoria oamenilor mult timp. Dezminţirea poliţiei, dată prin Rompres şi ignorată de mare parte din mass media din motive evidente, nu va mai ajunge

la cititorii *Adevărului.* Unii dintre aceştia mai cred şi astăzi în presa sofisticată şi armele de la sediile opoziţiei, după cum se va vedea în capitolul consacrat receptorului. Finalmente, se poate aprecia că dezinformarea a fost un succes.

LIMBAJUL DEMAGOGIC. SCIENTISMUL. TRANSFERUL AUTORITĂŢII

După cum am mai spus, propaganda utilizează limbajul pentru a profita de ambiguităţile sale. Limbajul demagogic pare să aibă o deosebită trecere pe lîngă masele care nu aparţin unui corp social solid şi cărora limbajul interesului nu le spune nimic, fiind un haos de interese individuale (Arendt, 1951). Conducătorii totalitari au un dispreţ suveran faţă de fapte; convingerea lor este că rolul puterii cucerite este de a te scăpa pentru totdeauna de tirania realului. Limbajul demagogic face să se întrevadă o anticipare a acestui moment fericit. Conform acestui limbaj, care ţine la mare preţ sugestiile vagi şi profeţia, viitorul este cel în care se găsesc toate dovezile afirmaţiilor pe care le conţine. Acest viitor se supune de regulă în limbajul demagogic unor previziuni ştiinţifice, chiar dacă omul de ştiinţă este Karl Marx sau Alfred Rosenberg. Totul este logic şi prevăzut: maselor nu le rămîne decît să se arunce cu capul înainte în acest ocean de asigurări. „Revoluţia română s-a născut dintr-o experienţă naţională", spun de exemplu propagandiştii de la *Adevărul* într-un text care încearcă să convingă că nu este grav că puterea provizorie a devenit şi partid şi stat fără a se supune procesului democratic. „Dintr-o durere a noastră. Dintr-o istorie a noastră. însă forma izbucnirii ei nu-şi găseşte un reper comparativ în nici un spaţiu geografic, în nici un timp istoric. Degeaba ne uităm la alţii. Degeaba ne uităm în trecut. Este pentru prima oară cînd istoria nu ne poate învăţa (...) Este vorba (despre FSN, n.n.) despre o mişcare sau formaţiune nouă, de reprezentare politică al cărei model este inutil, ineficient şi periculos să-l căutăm în altă parte. Căci este modelul vieţii noastre însăşi în acest nemaitrăit ceas istoric."

Scientismul a fost mai ales cultivat de grupul de propagandişti mai educaţi ai fostului PCR, anume gruparea „Un viitor pentru România" din jurul institutelor de Drept Internaţional (ADJRI) şi Istorie şi Teorie Militară, care a furnizat un mare procent de consilieri ai preşedintelui Iliescu şi directorii săi de campanie electorală. într-un lung articol publicat atît în ţară[10], cît şi în străinătate, intitulat „Rolul miturilor în tranziţia est-europeană", politologul propagandist Vladimir Paşti face o serie de consideraţii fără nici o bază ştiinţifică sau de cercetare. Conform eseului său scris într-un limbaj pretenţios, dar cu erori de metodologie grosolane (vezi şi lucrarea autorului „Tezele şi antitezele domnului Vladimir Paşti", în *Sfera politicii,* nr. 5 din 1993), sînt „mituri" superioritatea economiei de piaţă faţă de cea de tip planificat, faptul că unii oameni doresc schimbarea societăţii, iar alţii i se opun, faptul că democraţia de tip occidental este superioară altor forme de societate („nu există societăţi bune şi rele, ci doar societăţi", scrie domnia sa, lăsînd deoparte orice teorie a legitimităţii), societatea socialistă este considerată rea doar pentru că a pierdut războiul rece ş.a.m.d. Războiul rece este în general o obsesie a grupării „Un viitor pentru România", alţi doi marcanţi membri ai săi, Vasile Secăreş şi Mircea loan Pascu, cerînd obsesiv în comunicările lor la conferinţe internaţionale să fim trataţi de Occident ca nişte egali, fără să se încerce schimbarea noastră, nu să fim consideraţi ca perdanţii războiului rece care trebuie să înveţe democraţia.[11] Intr-o notă publicată în volumul seminarului *L'autre Europe* din 1993 la acelaşi text menţionat (dar care nu a mai apărut în versiunea română), dl Paşti lasă scientismul deoparte şi minte de-a dreptul, afirmînd că ambasada Marii Britanii la Bucureşti sprijină chiar material pe monarhiştii din România. O bună dovadă că specializarea propagandistică nu există. Un propagandist recurge la orice mijloc, mai mult sau mai puţin rafinat, pentru a-şi acredita teza.

Unul dintre procedeele cele mai folosite ale limbajului propagandistic sînt generalităţile strălucitoare. De acestea propagandiştii noştri au abuzat, şi în perioadele electorale, şi între ele! Ca stil, generalităţile strălucitoare au format chiar un anume tip de discurs practicat de generaţia mai tînără a puterii, care se ferea de brutalitatea şi rudimentarismul care conduce la gafe de tipul celor făcute de preşedintele Iliescu (care şi-a tratat opozanţii în public drept golani şi animale). Petre Roman vorbea aşa la

[10] *Sfera politicii,* **nr. 2-3-4 din 1992.**

[11] **Vezi şi documentele seminarului „The Architecture of a New Europe", Bucureşti, aprilie 1993, arhiva fundaţiei Soros.**

începuturile carierei sale (să nu uităm *Proclamația de la Podu-Jnalt,* pe care am mai citat-o, și al cărei început plagiază într-o compilație grăbită mai multe cîntece patriotice românești și tirade dramatice din piese patriotice, deci un limbaj demagogic de scenă). La fel Adrian Năstase, atît pe timpurile cît a fost ministru de Externe, cît și ca președinte al Camerei. Un asemenea tip de discurs are drept caracteristică principală faptul că nu poate fi rezumat. Nu se poate reduce la o esență, pentru că discursul nu este compus dintr-o succesiune logică de idei, ci dintr-o articulare de limbaje găunoase, care evită precizia și francheța.

Dar generalitățile sclipitoare sînt duse pe culmi mai ales de către profesioniștii propagandei. Iată de exemplu ce scrie Darie Novăceanu despre primul miting de contestare a puterii din 12 ianuarie 1990 din Piața Revoluției: „Nu, poporul nu se afla în acest spațiu al rușinii și oportunismului. La orele acelea poporul se afla în patria sa, în casele, în uzinele și în cîmpiile sale. Pe rîurile și în munții săi. în istoria, suferința și speranța sa. Nedreaptă și tragică tentativă de însușire pentru sine a unui întreg popor de către un individ perisabil" *(Adevărul* din 14 ianuarie). Poporul este, după cum se vede, perfect abstract aici. El este ca peisajul dintr-un poem. Este popor cîtă vreme stă la locul lui de muncă sau Ia el în casă, altfel devine un „individ" sau „niște indivizi" perisabili. Și Ceaușescu era convins că cei cîteva mii de manifestanți de pe 21 decembrie de la Intercontinental nu erau poporul. Speranța Iui era tot în masele care își vedeau mai departe de treabă în case și uzine... în orice caz, acest text de Darie Novăceanu, în stîngăcia lui, ne arată un aspect fundamental al propagandei : goliciunea absolută de sens a noțiunilor popor și pauie, lipsa lor totală de concretețe. La fel reiese din acest text panicat publicat de *Azi,* organul partidului de guvernămînt. la marea manifestație a Alianței Civice și a grupării muncitorești „15 noiembrie" din Brașov, pe 15 noiembrie 1990, aniversarea a trei ani de la revolta muncitorilor brașoveni împotriva lui Ceaușescu — „Iată motivele (...) care provoacă o legitimă îngrijorare și o mare neliniște în legătură cu caracterul vădit aventurist și deosebit de periculos al acțiunilor orgcimzate azi în capitală și în alte orașe din țară de cei care vor cu adevărat să confiște idealurile Revoluției din decembrie. Este Revoluția a cărei izbîndă a fost pregătită, de-a lungul deceniilor, de toți cei care s-au ridicat împotriva dictaturii — memorabilul 15 noiembrie din Brașov, greva minerilor din Valea Jiului în 1977. constituind expresii ale

eroismului muncitoresc, civic, de **MASĂ,** reprezintă deci moștenirea legitimă a **MASELOR** care au înlăturat, la 22 decembrie, regimul comunisto-ceaușist atît de odios! Este moștenirea întregului popor român, hotărît să-și apere cuceririle lui istorice, să împlinească adevăratele idealuri ale Revoluției" („Alianța setei de putere", text nesemnat). Iată un text care pare copiat direct din propaganda revoluției bolșevice, arătînd originea unică a propagandei totalitare de stînga, unitatea sa de nezdruncinat de concepte și limbaj: „cuceriri istorice", „adevărate idealuri ale Revoluției" „moștenirea legitimă a maselor", nimic nu lipsește de aici. în plus, mesajul e limpede: nimeni nu poate reprezenta nici masele, nici întreg poporul în afara mișcării totalitare, în primul rînd pentru că în concepția ei masele și poporul sînt complet abstracte...

Dar să nu ne oprim aici. Iată cum laudă un alt propagandist al *Adevărului* poporul care la 20 mai 1990 și-a exprimat nostalgia după partidul unic: „Acest popor nu este neinstruit, nu este neștiutor politic, nu se află în copilăria democrației, cum fără rușine l-au etichetat unii, ci se află în însuși crugul maturității sale civice și patriotice. Prin felul în care a votat a dovedit o demnitate atît de copleșitoare (...) Toate inepțiile debitate pe seama acestui blînd popor de tot soiul de indivizi declasați, indiferent de cîtă carte se bat în piept că știu, de inși încartiruiți în zona intereselor subterane și banilor negri, toate insultele clamate cu îngîmfare ciocoiască de la tribune de mucava sînt măturate la groapa de gunoi a istoriei" *(Adevărul* din 22 mai, „Nu putea fi altfel", de Ion Marin).

Și totuși acest limbaj de lemn cu clișee leniniste, după cum îl denumea Francoise Thom, era limbajul cu care masa se obișnuise vreme de cinzeci de ani. Departe de a prezenta vreun dezavantaj pentru partidul succesor al PCR care îl practica, limbajul de lemn a fost destul de bine primit. în primul rînd pentru că solicitarea cerută auditorului de către un asemenea tip de limbaj era minimală. El nu crea imagini și nu articula idei, ci apela doar la o succesiune de clișee clasice care nu deschideau subiecte de meditație, ci trezeau reflexe vechi. Dovada că așa stau lucrurile o avem în exprimările directe ale publicului la Televiziunea Română liberă, atîtea cîte au fost ele. In genere, muncitorii au fost cei care au fost puși în fața camerei de luat vederi pentru a-și exprima punctul de vedere asupra manifestației din Piața Universității sau a revoltei din 13 iunie. Ce am auzit atunci, oameni ingenui

exprimîndu-se stîngaci, deşi popular? Nici vorbă. Indiferent de vîrstă sau sex, am auzit limbajul găunos al învăţămîntului politic obligatoriu din perioada de îndoctrinare: „adeziuni", „climat constructiv", „datoria de a munci" ş.a.m.d.

Un alt procedeu tipic propagandei este transferarea mesajului dorit asupra unei personalităţi cu credibilitate, pentru ca mesajul persuasiv să devină astfel credibil la rîndul său *(transfer and testimony.) Adevărul* iniţiase în 1990 o republicare a unor texte jurnalistice scrise de clasici ca Tudor Arghezi, de exemplu. Aceste texte proveneau din perioada de instalare a comunismului în România, adică exact din perioada colaboraţionistă a autorilor citaţi.[12] Orientarea din perioada respectivă era însă perfect identică cu cea contemporană, adică era antipartide, antidemocraţiile occidentale etc. în acest fel, pentru a doua oară, numele unor mari scriitori al căror caracter nu fusese la înălţimea talentului era utilizat de către aceeaşi şcoală de propagandă. Este semnificativ faptul că nu numai că nu s-a făcut procesul colaboraţionismului intelectual după căderea comunismului, dar marii colaboraţionişti au redevenit citabili.

Că era vorba, cum am afirmat, de aceeaşi şcoală de propagandă, se poate dovedi cu mare uşurinţă. Este suficient să se citească textele din *Scînteia* campaniei electorale pentru alegerile din 1946. Reproducem o singură mostră, al cărei autor nu este altul decît Silviu Brucan, cu patruzeci şi ceva de ani înainte de a redacta „scrisoarea celor şase": „Nu poate să mai mire pe nimeni că scursorile bulevardului se simt atrase de studenţii îmbătrîniţi pe băncile Universităţii în paraginile grupărilor «istorice», cînd fiţuicile acestora abundînd în calomnii şi înjurături de cea mai joasă speţă nu găsesc pentru efortul reconstrucţiei, ca şi pentru munca de mărire a producţiei, decît dispreţul parazitului care măsoară toate lucrurile după propria-i lene.

Aceste elemente trîndave au răspuns la chemarea pe care o găsesc mereu în ziarele reacţiunii. In atitudinea batjocoritoare a «istoricilor» faţă de clasa muncitoare, faţă de puterea ei de creaţie şi organizare, trîntorii au găsit cea mai atrăgătoare invitaţie. I-a bucurat şi stimulat încercarea de a discredita munca de reconstrucţie a ţării, ca şi tendinţa de a lovi mişeleşte realizările constructive ale democraţiei româneşti. (...) Riposta poporului la provocările huliganice din centrul Capitalei arată cu prisosinţă calea pe care merge România astăzi." Să recunoaştem că textele din *Adevărul* sau *Azi* despre manifestaţia din Piaţa Universităţii din 1990 sînt doar o pastişă după cele din 1946... Lipseşte doar referinţa Ia mineri. O găsim însă în articolul-editorial din *Democraţia,* fostă *Era socialistă,* sub semnătura lui Eugen Florescu, scriitor oficial al discursurilor Iui Nicolae Ceauşescu: „Cinste vouă, bravi mineri!" (21 iunie 1990). O unitate de cadre şi limbaj ce a făcut forţa propagandei FSN.

[12] **Vezi şi Ana Selejan,** *Trădarea intelectualilor,* **voi. I-II, Editura Transpres, Sibiu, 1992.**

PROPAGANDA TABEREI ADVERSE

După cum am arătat în capitolul consacrat mesajelor, discursul opoziţiei a fost unul raţionalizam şi solicitant. Despre propagandă putem vorbi doar în cazuri izolate. în general opoziţia, demontînd realităţile pentru a le arăta alcătuirea, nici nu a avut un mesaj care să favorizeze apariţia unei propagande sau a unui ton propagandistic. Acesta a apărut doar mai tîrziu, centrat fiind în principal pe ideea monarhistă.

Pentru a nu fi înţeleşi greşit, să spunem dintru început că au existat texte sau autori sincer şi constructiv pro-monarhia constituţională. Propaganda s-a redus doar la ziarul *România liberă,* şi chiar şi acolo la cîţiva autori. De exemplu, un ziarisit ca Andrei Bădin, care şi-a făcut o specialitate din ştirile referitoare la rege sau la familia regală, nu poate fi considerat propagandist. Unul ca Roxana Iordache însă, care promovează texte în care inclusiv din partea istorică sînt eliminate părţile neconvenabile, are aceeaşi funcţie ca şi cel de la *Adevărul.* Propaganda promonarhistă şi proţărănistă a acestui cotidian, în care sursele istorice pălesc pe lîngă sursa considerată ca excepţional de credibilă — memoria Iui Corneliu Coposu, chiar la scene sau la momente istorice la care el nu a participat, a afectat atît credibilitatea, cît şi tirajul unei publicaţii care era de departe cea mai prestigioasă în 1990. Tot reviste de propagandă pot fi considerate monarhistele *Epoca* (a existat pentru cîteva luni în 1991) şi *Cuget* (apărută din 1992). Propaganda lor nu are multe lucruri în comun cu cea descrisă mai sus, care este o propagandă de tip totalitar. Se poate însă afirma că este vorba de propagandă şi nu de familiarizarea publicului cu un subiect multă vreme interzis

— istoria monarhiei consituționale — deoarece procedee ca focalizarea adevărului sau omiterea unor aspecte nefavorabile în pledarea cauzei sînt frecvente.

UTILIZAREA ELEMENTULUI VIZUAL

Speculînd aceste date, tehnicile propagandistice recurg atît la limbajul cuvintelor, cît și la cel al imaginii, pentru a-și atinge scopurile. Utilizarea imaginii începe de la procedee relativ nevinovate, cum ar fi imaginea lui Edouard Balladur venind pe jos la palatul Elysee în prima zi a desemnării sale ca prim-ministru. Deși în sine nu este nimic obiectabil la prezentarea acestei secvențe la televiziune, în realitate efectul ei — care a fost fulminant — se bazează pe o generalizare de tip propagandistic. Imaginea generează anumite implicații, cum ar fi: că primul-ministru va veni zilnic pe jos; că este un om modest, la fel ca oricare trecător de pe străzile Parisului; că faptul de a fi fost ales prim-ministru nu l-a schimbat cu absolut nimic, el continuîndu-și plimbările de dimineață netulburat etc. Or, este foarte probabil că numai o parte din acestea sînt adevărate. Restul, deși implicite imaginii, nu sînt reale. Efectul realizat însă de imagine, tocmai pentru că nu se afirmă în mod explicit nimic, ci doar se sugerează, este extraordinar.

In campaniile electorale românești, imaginea a fost de obicei folosită cu o totală lipsă de profesionalism sau a fost complet neglijată, campaniile constînd în nesfîrșite declarații citite sau mese rotunde. Cînd totuși a fost utilizată, mai ales de către partidul de guvernămînt, s-a recurs direct și explicit la efectele ei propagandistice. Astfel, în campania electorală pentru alegerile locale din februarie 1992, ziarul *Azi* a promovat în mai multe numere un fel de afiș rezumat al confruntării electorale. în mari pătrate albastre care puteau fi zărite cu ochiul liber de la o distanță de cîțiva metri de chioșcul unde erau expuse ziarele au fost sintetizate „contrariile" societății politice românești. în pătrățelul „bun", respectiv ia FSN, puteau fi văzuți un copil inocent (anonim), o femeie frumoasă (necunoscută), o floare sau un peisaj atrăgător. în pătrățelul „rău", opus celui dintîi, puteau fi văzuți un domn foarte vîrstnic cu gura deschisă (șeful opoziției, Corneliu Coposu), o grafică rudimentară cu un drum înfundat, un titlu dintr-un cotidian de opoziție din care fusese mărit enorm

primul cuvînt care era un „nu" etc. Ce voia să ne spună această făcătură? De ce nu s-a procedat (cum ar fi fost normal) ca în pătrățelele FSN să fie reprezentați liderii acestuia, așa cum s-a făcut cu cei ai opoziției? Pentru că opunerea dintre copii (chiar dacă n-au legătură cu campania electorală) și adulți (chiar dacă unii din șefii opoziției erau chiar fotogenici) este mai elocventă, deși mincinoasă, în fond. Ideea indusă este aceea că orice adult (și în pătratele FSN nu este figurat nici unul) este o ființă pervertită în comparație cu copiii, și în consecință „tabăra" atribuită acestora din urmă trebuie aleasă, nu pentru că ar putea conduce o societate, ci pentru că din partea lor nu poate veni nimic rău. Deturnarea de sens este aici completă, alternativa oferită fiind o alternativă falsă, rezultatul unei confruntări în care datele au fost complet falsificate.

Recidiva a survenit în campania electorală pentru legislative din partea, de data aceasta, a FDSN. Pe fondul unui mesaj incitator despre Transilvania și maghiari, într-un clip televizat au fost difuzate fotografii alb-negru de cadavre mutilate, fără a se preciza nici sursa, nici conținutul exact al imaginilor. Asemenea tehnică ar fi putut fi urmărită în justiție într-un stat occidental, manipularea de fotografii cu caracter documentar (sau cu pretenții de caracter documentar) fiind printre procedeele cele mai grave și la marginea legii.

Alte tehnici frecvente de utilizare a elementului vizual constau în asocierea imaginii candidatului sau a partidului cu o imagine cu caracter național sau sacru pentru elector. Astfel, la alegerile locale din 1992 partidul România Mare a editat o hartă a României — afiș pe care erau plasați candidații, alături aflîndu-se semnul electoral al partidului, vulturul cruciat. Mesajul indus era acela că acești candidați, și nu cei ai altor partide, reprezentau țara, și nu oricare țară, ci România „istorică". Ceva de acest gen a încercat și campania prezidențială din 1990 a lui Ion Rațiu, în care un clip înfățișa un supraabundent magazin occidental unde oamenii se învîrteau cu căruciorul pentru cumpărături. Imaginea sugera, fără a spune, că dacă Ion Rațiu este ales președinte această abundență poate ajunge în cărucioarele privitorilor. Caracterul ei frapant era foarte mare și de aceea ea a fost receptată de public drept ceea ce era, deci o tehnică propagandistică. In cursul interviurilor noastre focalizate de grup, mulți interlocutori ne-au spus că ideea li se părea neverosimilă, și ca atare imaginea acelei prosperități imaginare li se părea o mistificare și îi deranja.

VI

MIJLOACE DE COMUNICARE

LUMEA CONSENSULUI

în noiembrie 1989 se desfășura la București, capitala României, cel^de al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român (PCR). în întîmpinarea și după manifestarea menționată românii aveau să organizeze numeroase ședințe și adunări publice pentru a-și exprima adeziunea la idealurile programatice și programul general de devenire a societății și a oamenilor ei trasat de către secretarul general al PCR, Nicolae Ceaușescu, cu ocazia respectivei manifestări. La acea oră programul televiziunii naționale, spre exemplu, se reducea la două ore de emisie zilnice, și acestea consacrate în mare măsură realizărilor secretarului general al PCR și președintelui, Nicolae Ceaușescu. în cadrul programului de știri putea fi văzută echipa națională de fotbal a României, care reușise să se califice la Campionatul mondial de fotbal pentru prima dată după douăzeci de ani, fiind primită chiar în acele zile de către președinte; publicul din România putea urmări lacrimile în ochi ale unora dintre componenții ei. Mass media națională înfățișa România de la acea oră ca pe o țară a consensului absolut. Dar un mic grup de protestări scriseseră o scrisoare mediatizată de Radio „Free Europe", foarte ascultat la acea oră în România, în care se împotriveau realegerii președintelui, iar din Statele Unite, unde reușise să ajungă trecînd fraudulos granița, fosta campioană de gimnastică Nadia Comăneci demasca la rîndul ei falsitatea consensului național. Chiar un grup de demnitari staliniști, la ora aceea în retragere, trimiseseră „Europei libere" un text anticeaușist, cunoscut ca „scrisoarea celor șase". însuși președintele Uniunii Sovietice, Mihail Gorbaciov, condamnase, mai mult pe față decît mascat, regimurile comuniste care nu se adaptau reformei din interior a sistemului. Toate aceste evocări ale unui trecut destul de apropiat românilor sînt necesare pentru a sublinia că la acea oră publicul din România trăia într-adevăr, așa cum se afirma în ședințele de partid, în consens. într-un consens de gîndire, manifestat prin audiența extraordinară a postului de radio anticomunist „Europa liberă" și prin evocarea zilnică în toate discuțiile particulare a posibilității unei mîntuitoare morți apropiate a lui Ceaușescu; într-un consens comportamental, deoarece aceiași oameni care trăiau agățîndu-se de gîndul morții dictatorului erau cei care participau la manifestările dedicate Congresului în mod disciplinat. în sfîrșit, am putea poate spune într-un consens al disonanței, deoarece disonanța dintre gîndire și comportament era, de asemenea, cvasiunanimă, după părerea tuturor observatorilor. Deci consensul, chiar reactiv sau patologic, așa cum reiese din sumara noastră enumerare, era totuși starea de fond a populației la acea oră.

O ȚARĂ ÎN LINIȘTE

Un al doilea element la fel de important ca și consensul pentru a defini starea în care era ținut publicul la acea oră este, fără îndoială, monotonia. Un cetățean al unei țări occidentale nu va înțelege niciodată și nici nu-și va putea măcar imagina liniștea care domnește într-un regim totalitar. Și totuși în România anului 1989, în care programul la televiziune avea doar două ore și nimeni nu îl mai urmărea, iar posturile teritoriale de radio fuseseră desființate din motive obscure, domnea această liniște de neimaginat. Alternativa la sursele de informații din România erau televiziunile iugoslavă, bulgară și moldovenească, dar mai ales „Europa liberă". Aceasta devenise chiar în 1989 unica sursa din care cetățeanul român obișnuit afla ce se petrece în propria sa țară. Cu toate acestea, veridicitatea informațiilor și credibilitatea postului nu erau absolute, destule relatări fiind inexacte din pricina distanței și a felului complicat în care erau procurate știrile din interiorul unui stat polițienesc atît de drastic precum România ceaușistă. Că „Europa liberă" nu era infailibilă, românii știau, deoarece de multe ori puteau verifica sau dezminți pe propria lor piele informațiile generale difuzate din Germania. în ce privește presa, ea lipsea cu desăvîrșire. Intelectualii români se străduiau cu puțin succes, numărul de abonamente fiind limitat, să-și procure publicațiile perestroikiste din Uniunea Sovietică, atît pe cele editate în limba română de cealaltă parte a Prutului, cît și versiunile engleză sau franceză din *Moskovskie Novosti,* considerate cele mai liberale cu putință. Chiar știrile externe

ajunseseră să fie filtrate fără milă de către ziarele partidului, datorită complicatului sistem de alianțe al lui Ceaușescu, astfel că și fiorii de posibilă emoție planetară erau anihilați încă din față. Românii nu mai primeau despre lumea de afară decît acele știri care confirmau decăderea sistemului capitalist, informațiile sau propaganda privind șomajul, drogurile sau dezastrul economic în care țările dezvoltate tîrîseră planeta, știri care îi lăsau cu totul indiferenți.

Nimic mai absent decît stressul prin informație într-o asemenea țară. în decembrie 1989 publicul era cu desăvîrșire neimunizat la un posibil bombardament informativ — care avea să se și petreacă, de altfel — și de o perfectă ingenuitate în materie de manipularea informației. Această ingenuitate nu exista însă în ceea ce privește sistemul de valori al publicului, care moștenise din perioada îndoctrinării anterioare anumite stereotipuri de gîndire. Prin savanta dozare a programării execuției lui Ceaușescu — moment așteptat de întreg poporul ca o eliberare, și a cărui difuzare a fost amînată din oră în oră pe parcursul nopții de 25 spre 26 decembrie la Televiziunea română liberă —, s-a mai produs un fenomen interesant și singular în istoria revoluțiilor est-europene, anume condiționarea absolută de programul TVRL. Ideea televiziunii ca fond sonor sau vizual, atît de răspîndită în America, este cu desăvîrșire absentă în România, unde, după transmiterea „Revoluției române în direct", deschiderea televizorului însemna obligația de a lăsa totul baltă și de a urmări programul. S-a ajuns pînă acolo încît directorul de programe al televiziunii, Octavian Iordăchescu, adresîndu-se telespectatorilor în 1993, a dat un blajin răspuns celor care îi scriseseră pentru a protesta că erau programate filme artistice bune după miezul nopții în condițiile în care ei aveau slujbă a doua zi, explicîndu-le că pot foarte bine închide aparatul dacă vor să se culce.

ASCENSIUNEA ȘI DECĂDEREA PRESEI SCRISE

Deși a pierdut startul față de televiziune, mai bine plasată în momentul revoluției, noua presă liberă românească, precum și cea veche, a avut o evoluție ascendentă spectaculoasă în 1990. Decisivă în această perioadă a fost problema cadrelor și a formei de proprietate. Cel mai mare editor de presă înainte de Revoluție fusese partidul comunist, proprietar al mai multor ziare și reviste

centrale, printre care un cotidian național cu tiraj de aproximativ un milion de exemplare *(Scînteia,* rebotezat *Scînteia poporului,* și apoi *Adevărul,* după numele unui cotidian de stînga interbelic), dar și zeci de cotidiene regionale, aproape cîte unul în fiecare capitală de județ. Aceste gazete au rămas fără editor, dar posesoare ale unor patrimonii imobile și mobile de destulă importanță, ca și al unui monopol al micii publicități locale care se va dovedi decisiv pentru supraviețuirea lor economică. De altfel, printr-o reglementare survenită destul de devreme în 1990, s-a stabilit că adevăratul lor editor este statul (deși la acea oră statul era o noțiune destul de informală în România). în orice caz, datorită vechii lor apartenențe, personalului moștenit, precum și fricii de a fi acuzați de un colaboraționism mai mult decît probat cu regimul Ceaușescu, aceste publicații s-au identificat cu statul postrevoluționar, devenit în ianuarie și partid semi-unic, cu alte cuvinte, s-au identificat în mod firesc cu puterea, cum făcuseră și pînă atunci. Excepția notabilă a constituit-o cotidianul *România liberă,* editat în ultima perioadă ceaușistă de FDUS, organizație sindicală adiacentă, dar neintegrată partidului comunist, subordonare mai puțin riguroasă politic decît la ziarele partidului. Dar ceea ce a contat decisiv în cazul acestui cotidian a fost întoarcerea în fruntea ziarului a unui grup de trei ziariști disidenți, arestați pentru tipărirea de manifeste anticeaușiste în ultima perioadă a regimului. Legitimați de istoria lor de opoziție, aceștia au preluat practic puterea în interiorul unei redacții la fel de plină de colaboraționiști ca și în cazul *Scînteii.* Dar dacă ziariștii de la *Scînteia* au continuat linia de dinainte de decembrie 1989, cu modificări neesențiale, cei de la *România liberă,* inclusiv colaboraționiști notorii, au urmat linia noii conduceri a ziarelor, devenind opozanți notorii. Cel mai clar a fost acest lucru în ce privește corespondenții locali, aceiași ca în timpul lui Ceaușescu, dar care s-au adaptat liniei ziarului lor, sacrificînd complet continuitatea și coerența conduitei lor personale. Faptul este notabil deoarece mulți dintre acești ziariști au devenit repede lideri de opinie, iar opiniile lor nu erau, cel puțin inițial, rezultatul discernămîntului propriu, ci doar al aderenței la un grup de influență. Că acest grup de influență, în cazul *României libere,* nu a reușit să devină și un grup de referință pentru întreaga breaslă jurnalistică, avea să se vadă la primul Congres al Ziariștilor din aprilie 1990 la Brașov, cînd discuțiile despre colaboraționismul presei

au fost reduse la minim, Societatea Ziariştilor Români refăcută după structura din anii şaptezeci cînd fusese practic desfiinţată de regimul Ceauşescu, iar gruparea de la *România liberă* avea să piardă alegerile pentru conducere în favoarea celor de la *Adevărul.* Cu această ocazie a devenit evident că nu avea să aibă loc nici o dezbatere publică asupra colaboraţionismului oamenilor de presă, însăşi *România liberă,* care devenise ziarul lider al opoziţiei, eludînd-o făţiş. (Unul dintre motivele principale ale acestei eludări avea să reiasă doi ani mai tîrziu, cînd angajamentele de colaboratori ai Securităţii a doi jurnalişti marcanţi ai cotidianului amintit aveau să fie făcute publice de către o gazetă cu conexiuni în Securitate.) Conform opiniilor mai multor jurnalişti din radio şi presa scrisă (printre care Petre Mihai Băcanii, liderul grupului de la *România liberă)* intervievaţi de autor în ocazia respectivă, nu era practic posibil să lucrezi în mass media fără a menţiona elogios sau a cita din Nicolae Ceauşescu. A devenit astfel evident că nu va avea loc un proces de epurare a ziariştilor şi că acest proces nici nu ar fi putut avea loc decît dacă o generaţie cu totul nouă, care nu lucrase în presa comunistă, ar fi ajuns la putere. Această generaţie va deveni mai prezentă în cadrul presei în proprietate privată care va apărea începînd din luna februarie 1990, dar nici chiar în acest caz ea nu a reuşit vreodată să obţină acel rol conducător care ar fi fost decisiv pentru o decomunizare a presei, şi în fapt pentru o dezideologizare, deci o profesionalizare a ei. Chiar în 1994, imensa majoritate a oamenilor cu putere de decizie în presă, directori şi redactori-şefi, sînt oameni care au lucrat majoritatea vieţii lor în presa comunistă, acesta fiind unul dintre motivele principale pentru care presa românească îşi asumă pe scară mai largă rolul persuasiv — mergînd pînă la propagandă uneori — decît pe cel firesc, de informare obiectivă a publicului.

La începutul lui ianuarie 1990, graţie mai cu seamă abonamentelor obligatorii moştenite din regimul comunist, atît *România liberă,* cît şi *Adevărul* tipăreau peste de un milion de exemplare, la un moment dat chiar 1,5 milioane. într-unui din primele sale sondaje realizate, *Adevărul* pretindea a fi citit de 67 % din cetăţenii României, cifră probabil exagerată. în orice caz, moştenise 800 000 de abonamente de la *Scînteia.* Alte ziare, locale, precum bi sau trisăptămînalele *Timişoara,* la Timişoara, sau *Opinia studenţească,* la Iaşi, reuşeau să vîndă local cîteva

zeci de mii de exemplare, cifre remarcabile avînd în vedere că abonamentele la aceste publicaţii nou-apărute erau practic zero, vînzarea fiind efectuată direct pe stradă de către noua categorie apărută de difuzori particulari de presă. Anul 1990 a adus însă treptat dominaţia publicaţiilor centrale asupra celor locale, Bucureştiul devenind centrul continuator al revoluţiei şi deci principalul producător de evenimente. Astfel, săptămînalele private *Expres* şi *Zigzag,* apărute în primăvara lui 1990, aveau să forţeze dezvoltarea unor reţele private de presă prin enormele lor tiraje, de la şase sute de mii la un milion de exemplare, în vreme ce ziarele locale aveau să piardă treptat teren. O publicaţie de anvergură intelectuală ca elitistul *22* al Grupului pentru Dialog Social avea să reuşească în această perioadă să atingă tiraje de peste o sută de mii de exemplare, ceea ce spune destul de mult despre setea publicului de presă. De asemenea, la reluarea apariţiei *României libere* după suprimarea ei timp de cîteva zile de către minerii care sprijineau regimul Iliescu, cozi de sute de persoane puteau fi văzute în Bucureşti aşteptînd să cumpere ziarul. Cu toate că într-un singur an aveau să apară peste o mie de publicaţii, conform directorului IRSOP, Petre Datculescu, în 1990 consumatorii zilnici de presă reprezentau cel mult 40 % din total. Conform unei estimări a lui Petre Mihai Băcanu din 1994 în acest an cititorii de presă ajunseseră să fie mai puţini ca în ultimii ani ai regimului Ceauşescu.

Tot în această perioadă însă noua presă avea să se confrunte dintr-o dată şi extrem de brutal cu o criză care ulterior se va croniciza: sistemul difuzării. începînd cu luna'iunie sistemul difuzării de stat, **RODIPET,** a limitat drastic tirajele. Acuzat de publicaţiile de opoziţie că le reduce difuzarea din motive politice, **RODIPET,** unicul proprietar al unei adevărate reţele, a limitat de fapt accesul presei în general. De la abonamentele forţate care se făceau în mediul rural la *Scînteia* (prin căminele culturale) şi datorită cărora o bună perioadă din 1990 *Adevărul* a mai pătruns în mediul rural populaţia de la ţară a rămas practic fără acces la presa scrisă. Lucrurile nu numai că nu s-au îndreptat pe parcurs, ci, cum spunem mai sus, s-au cronicizat. Difuzarea privată nu s-a interesat niciodată de mediul rural, unde populaţia e rarefiată şi costul expediţiei de ziare, ca şi întîrzierea faţă de ziua apariţiei, considerabilă. In orice caz, încă de pe la jumătatea lui 1990, cînd *România liberă* raporta că puţinele sale abonamente din mediul

rural nu erau, nici acelea, satisfăcute de **RODIPET,** jumătate din populaţia României a pierdut practic accesul la presa scrisă, în special la cea naţională, ziarele locale, mai cu seamă cele de publicitate, penetrînd totuşi, izolat şi cu mari întîrzieri, în mediul rural. Această situaţie a rămas neschimbată pînă în zilele noastre, ba chiar am putea spune că s-a înrăutăţit, deoarece prin liberalizarea preţurilor presa a devenit o afacere din ce în ce mai puţin rentabilă şi din ce în ce mai puţini întreprinzători s-au încumetat să pornească o întreprindere de pură difuzare a presei, mai cu seamă a presei informative.

în orice caz, în 1990, exista o frenezie a noilor apariţii şi o pasiune remarcabilă a publicului de presă, care colecţiona ziarele favorite.Totodată era perioada în care un cititor de ziare, conform surselor **RODIPET,** citea două-trei cotidiene centrale, un ziar local şi cîteva săptămînale. Erau deci utilizate surse alternative de informaţie, chiar dacă televiziunea rămînea sursa privilegiată. La sondajele cotidianului *Adevărul* răspundeau, în lunile ianuarie-februarie, peste zece mii de persoane, conform ziarului citat.

1. Asumarea rolului persuasiv

O dată cu campania electorală din 1990, ziarele mari au devenit tribune electorale, şi rolul lor în această direcţie a fost mai important decît al multor partide politice. începînd prin a intermedia mesajele politice la începutul Iui ianuarie, ele au devenit emiţători adoptînd făţiş un sistem de valori şi o poziţie politică după evenimentele din 18 februarie. Situaţia a atins paroxismul în martie, cînd atît în *Adevărul,* dar mai ales în *România liberă* conţinutul devenise 80% format din aşa-zise „opinii", genjurnalistic teoretic inexistent într-un cotidian, care trebuie să aibă un singur editorial „de opinie" şi în rest informaţii, în realitate, totul, de Ia interviurile luate cu tendinţă la telefoanele primite de la cititori, devenise subordonat intenţiei persuasive. Paroxismul a fost bineînţeles atins în perioada manifestaţiei din Piaţa Universităţii. Chiar articolele cu un subiect concret începeau şi se sfîrşeau printr-o dizertaţie a reporterului asupra problematicii generale. Lucrul s-a agravat în clipa în care FSN a început să editeze cotidianul *Azi,* gazetă care şi-a propus numai propaganda, în ale cărei numere din aprilie-mai 1990 nu există

practic articole de ziar (cu excepţia relatărilor, şi acelea pline de comentarii, de la vreo manifestare electorală), ci numai texte propagandistice, de la apologii ale personalităţilor partidului de guvernămînt la violente polemici contra adversarilor, chiar şi ştirile externe fiind desfiinţate sau reduse la minimum. La fel se întîmpla şi în cazul publicaţiilor de partid ca *Neamul românesc* (FSN) sau *Dreptatea* (PNŢCD), şi astfel se explică dispariţia rapidă şi falimentul ziarelor de partid, numai cele integral subvenţionate continuîndu-şi o existenţă cu număr minim de cititori. Acest fenomen continuă şi astăzi în unele publicaţii, mai ales în *Dimineaţa* (organ al preşedinţiei), *Vocea României* (cotidian al guvernului Văcăroiu) sau *România liberă* (cotidian monarhist, organ neoficial al Alianţei Civice şi PNŢCD). Astfel, în *Dimineaţa* se poate citi în şapoul unui interviu tradus al economistului Galbraith că „liberalism" din limba engleză se traduce în franceză prin „de stînga". în *România liberă,* pe de altă parte, se fac afirmaţii cum că regele Mihai a fost singurul lider român invitat la sărbătorirea a 50 de ani de la debarcarea aliaţilor în Normandia, deşi regele însuşi dezminte ştirea într-un interviu ulterior, sau se dau cu predilecţie ştiri externe tinzînd să demonstreze superioritatea statelor europene care sînt monarhii constituţionale.

Acest aspect al presei române a fost cu deosebire criticat de analiştii occidentali, dar nu cu destul temei. Presa s-a menţinut astfel pentru că publicul a dorit-o astfel. La comanda fundaţiei Freedom Forum, un sondaj Gallup în ţările Europei Centrale şi de Est din 1992 (mai puţin România, din păcate) arăta de altfel că publicul, în proporţie de 50%, considera perfect acceptabil amestecul faptului brut cu opinia în aşa zisele *news stories.* Acelaşi lucru îl corifirmă pentru România succesul săptâmînalului 22 din 1990, revistă care nu publica decît opinii, e drept, destul de diverse, în plus şi într-un limbaj destul de sofisticat, şi care a reuşit în 1990 să aibă peste o sută de mii de cititori.

Asumarea de către presă a rolului de emiţător şi nu doar de intermediar reiese şi din participarea electorală a ziariştilor. Astfel, directorul *Adevărului,* Darie Novăceanu, a candidat în alegerile parlamentare ca „independent" pe listele partidului de guvernămînt. La fel, Constantin Sorescu de la *Tineretul liber* şi apoi *Azi,* care a devenit parlamentar FSN, directorul şi redactorul-şef al *României libere,* Octavian Paler, şi, respectiv, Petre Mihai Băcanu, au candidat pe lista independentă a GDS, la fel

și Stelian Tănase, redactor-șef al 22, publicația **GDS,** sau Al. Piru, director Ia *Dimineața,* pentru **FSN** (ultimul cu succes).

2. Scindarea

Divizarea publicului avea să vină destul de devreme, prin lunile februarie-martie, cînd datorită relatărilor divergente de la evenimentele controversate din acea perioadă, *România liberă* și *Adevărul* și-au împărțit cititorii. Gazetele care au adoptat linia puterii, precum și a televiziunii de stat, nu au avut însă, cum s-ar putea crede, mari avantaje economice, datorate, de exemplu, secondării televiziunii, cu enorma sa audiență. S-a dovedit destul de repede că publicul care sprijinea puterea urmărea televiziunea, dar nu prea citea presa. La sfîrșitul anului 1990 *Adevărul* era departe de a avea o situație înfloritoare și, ca și un alt cotidian bucureștean, *Tineretul liber,* a început să se îndepărteze tot mai mult de linia puterii pentru a-și păstra publicul cititor, mai cu seamă cel al capitalei, dar și al marilor orașe. Inițial, în provincie, care era mult mai conservatoare decît capitala, ziarele și revistele de opoziție au pierdut din tiraj în campania electorală din aprilie 1990, deoarece orientarea lor contravenea intereselor electorale ale majorității cititorilor. într-o anchetă de stradă realizată la Iași de către revista locală *Opinia studențească,* cititorii își exprimau regretul cărevista lor preferată, pe care o identificau cu entuziasmul zilelor Revoluției, nu „îl înțelege" pe președintele Iliescu, și declarau că au renunțat la citirea ei deoarece această contradicție îi mîhnea prea mult.

întrebarea care se pune aici este de ce credibilitatea la drept vorbind extraordinară pe care o aveau reviste ca *Opinia,* la Iași, sau ziare ca *România liberă,* condusă de Petre Mihai Băcanu, la București, nu a servit în acest caz de conflict și de ce, pentru evitarea disonanței, cititorii au preferat să-și abandoneze ziarele favorite decît formațiunea politică favorită ? Răspunsul cel mai frecvent la această întrebare atribuia răspunderea televiziunii, care, prin iluzia sporită a autenticului, reușise deja să discrediteze opoziția încă de la primele ei apariții pe scena publică. Și este adevărat că, după un sondaj al IRSOP din decembrie 1990, doar 34% din public consideră că televiziunea a luat partea guvernului, în vreme ce 45% au considerat că televiziunea nu este nici de partea guvernului, nici împotriva sa. Dat fiind că la 20 mai 67% votase guvernul, iar 85% pe președintele Iliescu, sondajul e

interesant deoarece dovedește că exista un segment lucid și sincer între 10 și 20% din electorat, care la 20 mai votase cu FSN sau doar cu președintele Iliescu și care recunoștea că televiziunea fusese partizană.

Răspunsul adevărat este însă mai complex. Nu există nici un motiv, oricîtă iraționalitate am atribut publicului românesc, ca un crainic de televiziune de pe vremea lui Ceaușescu să fie mai credibil decît un ziarist precum Băcanu, care stătuse în închisoare în acea perioadă. Televiziunea a fost crezută mai mult decît ziarele de opoziție, chiar cele foarte populare, deoarece valorile promovate de ea veneau în întîmpinarea intereselor publicului. Ceea ce scriau ziarele de opoziție despre noua putere nu a fost crezut deoarece contravenea intereselor momentane ale cititorilor. „Atunci cînd atitudinea pozitivă față de sursă este puternică (de exemplu e considerată foarte credibilă), dar unde tendința de a respinge concluziile și argumentele e foarte puternică, există o tendință de a disocia sursa de conținut" (Hovland). Astfel că Băcanu a continuat să fie citit și credibil în unele probleme privind teroriștii sau Revoluția, dar nu în cele în care mesajul lui contrazicea tendințele publicului. Pentru a elimina disonanța, unii au renunțat chiar să mai citească acele ziare sau articole care dovedeau că noua putere, care le dăduse atîtea avantaje economice într-un timp foarte scurt, era departe de a fi o putere morală. Mai mulți cititori cu profesii intelectuale intervievați de autor în martie 1990 au declarat că nu mai pot citi ziarul *România liberă* deoarece îi „tulbură". Iar în grupurile focus efectuate de autor în martie 1992 cu muncitori și pensionari aceștia declarau că nu mai citesc ziare deloc, cu excepția celor informative sau publicitare locale, deoarece se contrazic între ele și îi „neliniștesc".

Pentru a folosi termenii lui Moscovici, destul de adecvați la situația prezentată, putem spune că o dată cu această divizare a publicului și închidere a receptivității sale față de sursele care prezentau puncte de vedere divergente, difuziunea ca sistem de comunicare a fost înlocuită de propagare. Atît cititorii *Adevărului,* cît și ai *României libere* primeau, prin intermediul cotidianului preferat, și unele știri care contraveneau sistemului de credințe și de valori la care aderaseră. Dar acestea erau astfel prelucrate încît să nu distoneze în nici un fel, erau rescrise în sistemul referențial propriu al acelui public. Evenimente simple ca tentativa de reîntoarcere a regelui Mihai în decembrie 1990 sau greva generală a studenților în aceeași perioadă erau citite în coduri total diferite de către cele două mari cotidiene, și, ca atare, și de

către publicul lor. Dacă pentru *România liberă* sau revista 22 decembrie 1990 era o reeditare a lui decembrie 1989, iar grevele, demonstrațiile, chiar violența de stradă erau legitimate prin încercarea de a desăvîrși o revoluție considerată „neîncheiată", pentru *Adevărul* aceleași evenimente erau opera unei contrarevoluții și a unui atentat nedemocratic la rezultatul votului popular de la 20 mai. Conținutul ziarelor din această a doua perioadă este prin urmare foarte deductibil. Orice cititor, pornind de la un simplu fir sau o aluzie, poate interpreta orice eveniment și încadra în tabloul general promovat de ziar, după cum putem lesne deduce din scrisorile de la cititori publicate sau din telefoanele lor. Deja la finele anului 1990 nu se mai primesc acele telefoane sau scrisori contradictorii de care abunda luna februarie, numărul lor scăzînd foarte mult. *Feedback-u* de la cititori devine unul aprobativ, consensual: fiecare ziar rămîne doar cu adepții săi și este părăsit de cei care nu-i împărtășesc punctul de vedere, nici măcar pentru a-l contrazice sau desfide. De la un milion de cititori, ambele cotidiene ajung sub 200 000. Dar aceștia sînt fideli orice s-ar întîmpla, deoarece ei nu așteaptă de la presă decît confirmarea a ceea ce știu deja, și nu *news*. Un exemplu este prezentarea de către *Adevărul* a evenimentelor mineriadei, care i-au distrus orice credibilitate în lumea profesională, dar datorită cărora nu a pierdut cititori, chiar dacă televiziunea a mediatizat dezmințirile poliției și ministerului Sănătății privitor la drogurile și armele „găsite" la sediile opoziției. în toată această perioadă nici unul dintre ele nu efectuează vreun sondaj pentru a afla cerințele sau părerile publicului. O tentativă face 22, care primește peste o mie de răspunsuri (la un tiraj de circa șaizeci de mii), toate aprobative, ba chiar exaltate. Sociologul Pavel Câmpeanu notează că monologurile paralele au fost preferate înfruntării de idei. Dintr-un public unic se formează astfel două tabere adverse, între care comunicarea este minimală, dacă nu chiar nulă.

3. Triumful pieței

Paralel cu această imensă implicare a presei scrise în persuasiunea politică și electorală, un alt fenomen, practic nevăzut la început tocmai datorită totalei lipse de interes pentru studiul pieței de presă și a publicului ei, lua o amploare nebănuită. în 1991, revista cea mai vîndută din România, cu un tiraj superior

cotidienelor, ceea ce este cu totul atipic, era un magazin săptămînal destul de popular și pe timpul lui Ceaușescu, *Magazin,* revistă apolitică, făcută din traduceri de cele mai multe ori agramate de fapte senzaționaliste. Conform unui sondaj IMAS din 1992, *Magazin* avea o audiență de 12,9%, cea mai mare dintre toate săptămînalele, avînd cititori de toate vîrstele, dar din care peste 60% nu aveau zece clase, 25% aveau zece clase și doar restul o educație mai bună.

Pierderea de tiraj de care s-au plîns majoritatea ziarelor importante în 1991-1992 a fost o criză atribuită în mod artificial condițiilor materiale. Deși ziarele deveniseră mult mai scumpe ca urmare a liberalizării prețurilor, jurnalele noi care apăreau — cum ar fi spre exemplu *Fraierul român,* un magazin comic, sau revistele sexy — aveau tiraje considerabile. Scăderea lovește mai ales ziarele care continuau monologul lor persuasiv, ca *România liberă* sau 22, în vreme ce *Adevărul,* care devine mai concret și mai obiectiv trece pe locul întîi la vînzare cu o audiență de 32% în martie 1992 (conform aceluiași studiu de piață IMAS). Destul de bine (locurile doi și trei la săptămînale) se descurcau și revistele trustului „Expres" *(Expres* și *Expres Magazin),* care au cultivat o linie „informativă" și ca atare nonpersuasivă de la apariția lor.

Succesul *Magazinului* dă de gîndit, și destui patroni realizează că publicul care se micșorează este cel educat, dezamăgit de lipsa de transformare a societății la dezvăluirile de presă și de stabilizarea contestatei puteri postdecembriste. „Publicul" ca participant la discuție se estompează. Miza este pusă atunci pe publicurile de genul celor formate din cititorii *Magazin,* denumite de Wright Mills *media markets.* La finele anului 1992 cea mai vîndută publicație din România devine un alt magazin de traduceri, la fel de agramat și constituind integral o piraterie (o compilație din magazine străine fără drept de copyright), *Ecran Magazin,* care ajunge la jumătate de milion de exemplare. Și tot în a doua parte a lui 1992 apare cotidianul trustului „Expres", *Evenimentul zilei,* care va modifica esențial peisajul presei. Ajungînd într-un an de zile la tirajul fabulos de șase sute de mii de exemplare, cotidianul introduce pentru prima dată un amestec de presă informativă cu ceea ce se numește *yellow press.* Pe pagina întîi pot fi găsite alături, într-o combinație destul de constantă, știri cu conținut sexual sau violent sexual (cu ilustrație adecvată) alături de știri „infracționale" (crime bestiale) și știri „normale" de presă.

Succesul *Evenimentului* duce la o escaladare a presei „murdare". Astfel apare mai întîi publicația *Infractorul,* un săptămînal avînd ca tematică principală violul și crima, care ajunge la jumătate de milion de exemplare. Ei este urmat de *Infractoarea,* tot un succes de public, apoi de *Infractorul de ambe sexe, Dracula* ș.a.m.d. Rețeaua și așa insuficientă de difuzare a presei este ocupată la maximum cu difuzarea acestor publicații de succes în detrimentul celorlalte publicații. Cotidienele, pentru a face față concurenței, încep să publice din ce în ce mai mult știri cu conținut violent și sexual, atît cele naționale, cît și cele centrale. în 1993, *Evenimentul* începe prin a fi cea mai citită publicație, pentru a trece apoi pe locul doi după ziarele locale — 36% față de 40% cititori în ultima săptămînă (conform unui sondaj IRSOP din iunie 1994). Publicațiile devin din ce în ce mai dezinteresate de alinierea lor la o presă de tip occidental și preocupate, dimpotrivă, să-și lărgească publicul, satisfăcîndu-i instinctele și nesolicitîndu-l în nici un fel. Cel mai celebru exemplu al acestei situații l-a constituit campania dusă de *Evenimentul* pentru reintroducerea pedepsei cu moartea, campanie menită doar să ridice numărul de cititori, deoarece, conform redactorului-șef Ion Cristoiu, publicul se declarase excedat de atîta violență și s-ar fi simțit mai „liniștit" dacă ar fi știut că infractorii pot fi pedepsiți cu moartea. într-o masă rotundă la radio BBC, ion Cristoiu avea să recunoască sincer că strîngerea de semnături prin ziar pentru reintroducerea pedepsei cu moartea nu izvora dintr-o convingere a sa, personală. Campania era motivată doar de dorința de a veni în întîmpinarea dorințelor publicului. Ea a fost oprită de altfel la nenumăratele proteste ale unor organizații umanitare din țară și străinătate, mai ales că era chiar în ajunul cererii României de a fi primită ca membru cu drepturi depline la Consiliul Europei.

Propagarea ca sistem de comunicare a rămas limitată la cîteva medii jurnalistice și politice destul de restrînse. Difuziunea, era comunicației cu conținut superficial și banalizat și adresabilitate generală a devenit dominantă în 1994, într-o țară care continua să fie lipsită aproape total de „publicații de specialitate".

Această limitare a rolului persuasiv al presei a fost rezultatul vreunui program deliberat? întrebarea este delicată, dar merită să fie pusă. în 1992 cotidienele și săptămînalele centrale, copiind modele occidentale, deveneau din ce în ce mai obiective, mai informative, mai riguroase și, finalmente, mai bune. Doi ani mai tîrziu, presa devine predominant o presă de divertisment, și un

divertisment destul de sinistru, după cum am arătat. Universul pe care îl propune cititorilor ei este unul integral evazionist. Propaganda pură prin presă se menține (cazul cotidianului guvernamental *Vocea României),* deoarece aceasta este subvenționată. Ce este sufocată și prinsă la mijloc este presa de tip occidental, serioasă, informativă și de orientare democratică, orientare destul de puțin populară într-un climat post-totalitar.

Noua presă de succes tratează și subiecte serioase, dar în același stil ca și pe cele de divertisment. Se produce o bagatelizare globală a informației de actualitate, în primul rînd cea din domeniul politic sau civic, prezentată stereotip și senzaționalist (conflicte interne de partid, dispute personale, exces de informații despre viața particulară a unor personaje politice, neglijîndu-se total activitatea lor profesională). Față de anul 1990, cînd un apel al *României libere* scotea în stradă în luna noiembrie jumătate de milion de demonstranți, influența persuasivă se mai manifestă în 1994 doar pentru a determina primirea triumfală a unei echipe naționale de fotbal învinsă în sferturile de finală de la World Cup.

ROLURILE MASS MEDIA ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

Ziariștii sau analiștii de presă occidentali care acuzau în 1991 mass media românească de a fi invaziv-persuasivă în ambiția ei de a modela societatea ignorau totalmente atît publicul acestei mass medii acuzate, cît și așteptările sale vizavi de media. In plus, ei nu făceau diferența între societatea democratică de tip occidental și societatea post-totalitară cu alegeri libere, care este încă departe de a fi o societate democratică. Realitatea este că o comparație a publicului, și ca atare a rolurilor necesare ale mediilor, în societatea americană față de cea post-totalitară românească este o pură aberație.

în ceea ce privește rolurile pe care mass media și le-a asumat, ca și cele pe care publicul le-a dorit de la ea, trebuie să facem cîteva remarci. Prima este aceea că mass media a tins să-și asume exact acele roluri pe al căror temei Wright Mills îi scria actul de acuzare, dovedind că, indiferent de stadiul de evoluție al unei democrații, mediile au tendința de a respecta acest curs uniform de evoluție într-o societate ale cărei caracteristici se apropie de — sau fac să se nască — societatea de masă descrisă de socio-

logul citat. Dar acest fenomen a fost inevitabil, dată fiind destrămarea oricăror structuri de autoritate în România post-ceaușistă și dificultățile zămislirii altora noi. Dacă media a fost un adevărat Dumnezeu al începutului tranziției românești, creînd realitate și conducînd societatea în direcția considerată de ea pe moment necesară, acest lucru s-a întîmplat pentru că aici au împins-o publicul și anarhia din societatea postrevoluționară. Ca atare, a lua o atitudine morală față de această depășire a statutului mediei ni se pare inutil. Nu are rost să judecăm dacă ceea ce a făcut presa a fost bun sau rău, cîtă vreme nu putea face altfel.

1. Mass media omnipotentă

în. primele zile de după Revoluție, cînd toate vechile structuri de putere se aneantizaseră peste noapte, iar altele noi nu le luaseră încă locul — urmare a faptului că revolta împotriva lui Ceaușescu nu fusese organizată aproape nicăieri ca liderii organizației să preia puterea (excepție făcînd doar grupul Iliescu-Măgureanu de la București) —, mass media a fost vreme de multe săptămîni singura purtătoare de opinie a publicului, într-un fel, singura sa reprezentantă autorizată. Dar acest lucru nu mai era suficient în condițiile în care orice putere executivă dispăruse, fragilele CFSN care înlocuiseră fostele comitete de partid fiind improvizate din primii veniți și foarte contestabile. Televiziunea și presa s-au văzut atunci împinse de public în postura nu doar de a formula și enunța necesitățile și exigențele sale, ci de a rezolva problemele ridicate. Astfel au apărut acele linii de telefon directe în care cetățenii își anunțau doleanțele, deși de multe ori ei se înființau personal la sediile redacțiilor sau opreau pe stradă pe ziariștii mai cunoscuți. în ianuarie 1990 nu era deloc neobișnuit ca televiziunea să anunțe că în strada x s-a defectat centrala de apă caldă și să ceară pe un ton imperativ societății de întreținere să vină să o repare. De la buteliile de gaz pentru gătit la încercarea directorilor de întreprinderi compromiși de a rămîne pe locurile lor totul era treaba ziariștilor, deveniți peste noapte categoria socială de cel mai mare prestigiu și influență. Prima care a cedat a fost televiziunea națională, excedată oricum de trecerea de la 50 de ore de program săptămînal în 1989 la peste 150 în 1990. Televiziunea a început să facă patetice apeluri către publicul care lua cu asalt instituția din strada Dorobanți cu cererile sale să se

adreseze instituțiilor în drept, lăsînd-o să-și desfășoare activitatea jurnalistică. Cînd concurența în lumea presei a devenit mai mare, ziarele au găsit din ce în ce mai puțin timp să facă pe juriștii sau consilierii în orice problemă a publicului, să dea telefoane în numele lui la gaze sau la electricitate, cu alte cuvinte, să acționeze ca o unitate paralelă de servicii, altele decît cel specific, de informare. Totuși, publicul asta își dorea, aceasta fiind una dintre explicațiile succesului *Evenimentului zilei* care a reintrodus după doi ani acest obicei, dispărut după prima jumătate a lui 1990, al presei care rezolvă totul pentru cetățean, face justiție și este reprezentanta directă și cea mai autorizată a publicului.

Cu toate acestea, ziaristul în perioada de după revoluție, ca și cel care devenise cunoscut atunci, a rămas chiar și patru ani mai tîrziu o persoană publică de la care se aștepta mult mai mult decît să informeze publicul și chiar să-i fie ghid de opinie în noile vremuri frămîntate. Erau în majoritate ziariști cei care au constituit Alianța Civică, cea mai largă formă de reprezentare a născîndei societăți civile, și nu doar la București, ci peste tot în provincie. Pe măsură ce se vedea că evoluția noii clase politice întîrzia, publicul își punea speranțe tot în presă,sau ziariști ca să rezolve problemele lor și ale țării. într-o anchetă efectuată de săptămânalul *Acum* în 1991 despre posibilii lideri ai opoziției, majoritatea scrisorilor primite indicau ziariști. Ziaristul de cea mai mare influență asupra publicului român, Ion Cristoiu, a fost în această perioadă postrevoluționară mult mai creditat de public pentru opiniile sale politice decît orice politician. Ziariștii erau adesea îndemnați, ba chiar presați de publicul lor să facă politică în locul politicienilor, ca într-o scrisoare publicată de revista *Expres* în august 1994 și în care conducerea redacției era sfătuită ca împreună cu omologii de la *Tinerama* și *Timișoara* să alcătuiască un nou partid de opoziție, Partidul Liberal Conservator. Presa a făcut presiuni pentru unirea opoziției, pentru desemnarea unui unic candidat al ei la președinție, pentru reunificarea liberală ș.a.m.d. Deși lipsită de puterea efectivă, ea a continuat să fie, datorită legăturii directe cu publicul, mai obiectivă, mai dezinteresată și mai aproape de nevoile sale decît clasa politică, ai cărei membri ajunși în parlament uitau imediat că sînt reprezentanții cuiva. Presa a făcut lideri în acești patru ani după cum a crezut tagma ziariștilor că e necesar. In 1991, de exemplu, cînd circula un curent de opinie proManolescu la vîrful breslei jurnalistice, criticul literar Nicolae Manolescu, pînă atunci un

cvasinecunoscut pentru publicul larg, a fost transformat într-un lider-alternativă printr-un intens efort de mediatizare venit direct din partea jurnaliştilor, care îl intervievau şi îl popularizau cu orice ocazie. Cînd, doi ani mai tîrziu, Nicolae Manolescu s-a opus reunificării liberale, nu a avut nici un ziar sau revistă importantă de partea lui, cu excepţia insignifiantă a clientelei sale din lumea literară, şi în ciuda unor eforturi şi presiuni considerabile venite din partea sa. Ziariştii au fost rareori trecuţi de către anchetatorii de opinie în topul personajelor populare/impopulare, dar de fiecare dată cînd au figurat s-au plasat pe poziţii destul de bune.

Mass media a fost deci, mai mult în 1990., mai puţin ulterior, dar persistent pînă în zilele noastre, un înlocuitor pentru toate structurile absente din societatea românească: un înlocuitor de putere, ca şi de opoziţie, un înlocuitor al unei clase politice de abia şi incomplet alfabetizată, un substitituent pentru o justiţie multă vreme slabă şi ineficientă, ca şi pentru nişte organe de investigaţie şovăielnice. Rapoartele Serviciului Român de Informaţii despre revoluţie s-au făcut din citate din presă şi emisiuni TV. Reamintim aceasta nu pentru a sugera că mass media trebuie sau ar fi vreun moment capabilă să suplinească toate acestea, ci pentru a sublima fragilitatea unei societăţi în care ea este împinsă de public să satisfacă toate aceste cerinţe şi să umple toate aceste goluri.

2. **Mass media creatoare de stereotipuri**

Spuneam în capitolul dedicat mesajului că revoluţia română, cu întreaga experienţă legată de ea, a fost de la început intermediată pentru români, deveniţi încă din 22 decembrie un simplu public (ceea ce majoritatea aveau să şi rămînă). Numai o minoritate a avut o experienţă directă legată de evenimentele din decembrie. Cîteva mii de manifestanţi au fost în Piaţa Universităţii pe 21 decembrie, cîteva sute au fost arestaţi şi duşi la Jilava, cîteva zeci de mii au ajuns în piaţa Comitetului Central la timp să vadă fuga lui Ceauşescu şi au cerut apoi desăvîrşirea Revoluţiei în manifestaţiile de protest pînă la alegeri. Numărul celor implicaţi a fost mai mare doar în Timişoara, oraşul cu cea mai dezvoltată societate civilă din România postcomunistă, care avea să aibă din această cauză un traseu destul de diferit de restul României.

Pentru restul ţării, realitatea postrevoluţionară nu a fost nici un moment cunoscută direct, ci intermediată de mass media, în special de televiziune. Iar televiziunea, mijloc de comunicare accesibil şi superficial prin excelenţă, nu are cum să redea realităţii complexitatea experienţei trăite. Pentru a o transmite, cum scria Wright Mills, ea o organizează în stereotipuri.

Un prim lucru de menţionat aici este acela că televiziunea naţională ca şi presa fostului partid comunist erau *volens nolens* moştenitoarele unui întreg sistem de gîndire stereotipizat, cel al propagandei comuniste. Dacă aceasta fusese foarte compromisă în ochii publicului pe unele chestiuni (superioritatea comunistă faţă de lumea occidentală; iminenta prăbuşire a sistemului capitalist), în altele, cum ar fi redarea mîndriei naţionale şi sentimentul independenţei chiar faţă de Uniunea Sovietică, ea fusese un succes. Zeci de filme stereotipe, opera unor autori de scenarii ca Titus Popovici sau regizori-producători ca Sergiu Nicolaescu reuşiseră să facă din diverse subiecte istorice locuri comune ale sensibilităţii şi mîndriei colective româneşti, sacrificînd deseori faptul istoric, nuanţele şi detaşarea necesare unei apropieri psihologizante de o epocă trecută în favoarea unui sentiment de vulgară mîndrie românească, în genul celui încercat de public la succesul echipei favorite de fotbal: sentimentul puterii şi al victoriei obţinut fără nici un efort şi pe o miză falsă. Astfel au fost idealizaţi dacii, strămoşii traci ai românilor, precum şi diverse momente istorice ca Revoluţia de la 1848, sau supradimensionat rolul „istoric" al unor categorii sociale ca haiducii, comuniştii ilegalişti ş.a.m.d..

Primul eveniment care a căzut victimă acestei viziuni istorice stereotipe a fost, desigur, revoluţia din decembrie, considerată a fi doar un alt eveniment din seria celor care dovedesc că poporul român sfîrşeşte prin a triumfa asupra vrăjmaşilor. Analiza serioasă a colaboraţionismului românesc, identificat corect de Michel Castex drept sursa nenorocirilor postrevoluţionare ale României, nu avea evident ce căuta în acest context eroic. Nesfîrşite comemorări şi discursuri au abstractizat la maximum revolta populară din decembrie, atribuind-o poporului întreg, ceea ce era o eroare grosolană, dar succeda perfect logicii marxiste. Ziarele de stînga nu se sfiau astfel în 1990 să spună că Revoluţia o făcuseră „masele", că ea nu aparţine nimănui decît întregului popor român etc. La fiecare aniversare a revoluţiei, foştii demnitari sau propagandişti de vîrf comunişti din conduce-

rea televiziunii puteau fi văzuți aprinzîndu-și lumînări și făcîndu-și cruci. După ce organizațiile revoluționare se pronunțaseră împotriva puterii centrale de la București, „revoluția întregului popor" căpătase și o funcție politică de seamă, aceea de a elibera imaginea Revoluției, bun obiect propagandistic de utilizat de către regim, de cei care o înfăptuiseră, de revoluționari. Destule momente de revoltă împotriva regimului Iliescu, printre care și manifestația anarhică din 13 iunie, au fost catalogate de către noua putere și vechea propagandă pusă în slujba ei ca „tentative contrarevoluționare, lovituri de forță de tip fascist sau legionar", ceea ce nu reprezintă decît clișee ale anilor staliniști de după război.

Se poate aprecia însă că televiziunea și presa din 1990 — lăsăm la o parte radioul, tot timpul mai preocupat de informația pură — au contribuit la crearea a două stereotipuri diferite de cetățeni postrevoluționari, asemănătoare totuși prin maniera în care fuseseră create și lipsa de nuanțare și originalitate. Cel mai răspîndit dintre ele a fost creat de mass media care susținea puterea, pornind de la o realitate indiscutabilă: majoritatea poporului român nu luase parte la revoluție și ar mai fi suportat o veșnicie tirania lui Ceaușescu, dar se bucurase sincer la căderea dictatorului și asimila experiența sa din acele zile din fața televizorului cu o participare reală. Pentru ei a fost inventat stereotipul „omului de *bine"(plain folk* — o cunoscută tehnică propagandistică), aceasta însemnînd un om care își văzuse de treabă și în timpul lui Ceaușescu — că doar chiar dacă nu ești de acord cu regimul este mai constructiv să i te încadrezi totuși prin muncă decît să protestezi degeaba — și pe care Revoluția îl eliberase tot ca să se apuce de treburile lui, dar mai puțin stressat de regim ca înainte. „Omul de bine", ai cărui strămoși pot fi lesne identificați în literatura românească, este un om care-și vede de treaba lui, lăsînd pe mai marii săi să cîrmuiască. El pune umărul dacă este solicitat, dar nu dă dovadă de inițiativă, iar inițiativa altora îl sperie. El a asimilat ușor ideea că „toți am făcut Revoluția", deoarece aceasta îl elibera de orice datorie, ca și de orice culpabilitate privind regimul anterior, în care la drept vorbind el nu se descurcase rău. „Omului de bine" i s-a inventat o istorie completă, începînd cu trecutul, în care el fusese deopotrivă de exploatat de regimul antebelic ca și de cel comunist. „Omul de bine" fusese injustițiat înainte de venirea comunismului de către privilegiații acelor vremi (partide istorice, proprietari de case

naționalizate și de teren agricol ș.a.m.d.). El continuase să o ducă greu sub comuniști, dar cel puțin atunci injustiția fusese repartizată egal. în plus, comunismul îi dăduse casă și loc de muncă, siguranța zilei de mîine ș.a.m.d. După răsturnarea lui Ceaușescu el n-avea în nici un caz de ce să se întoarcă la perioada interbelică. Este evident că nu s-au circumscris acestui stereotip decît cei fără memorie sau cultură privind România de dinainte ca și situația celorlalte țări din Est. „Omul de bine" vede România scoasă din orice context, neavînd elemente pentru nici o comparație. Viziunea sa este una domestică și parohială, limitîndu-se la universul său cel mai familiar. El își face un titlu de glorie în a nu avea niciodată o altă părere decît ceilalți și gîndește în faimoasa limbă de lemn în care i s-au adresat superiorii săi atîtea zeci de ani, și în care a auzit radioul și televizorul, pentru că „omul de bine" nu prea citește cărți. Prototipul său perfect este „chiriașul" din casele naționalizate, dat adesea de exemplu de către propaganda postrevoluționară de stînga ca un fel de „talpă" a societății românești. Chiriașul dintr-o casă naționalizată este un profitor involuntar al abuzurilor regimului: el a intrat într-o casă care nu îi aparține, dar care i-a fost atribuită de stat. Propaganda statului are deci rolul, pentru a păstra autoritatea statului, să întărească chiriașului ideea că nu are de ce să se simtă vinovat și de ce să cedeze casa proprietarului adevărat, el este „un om de bine" care a muncit cu modestie o viață. în vreme ce proprietarul, la drept vorbind, nu se știe pe unde a umblat, cum a ajuns inițial în posesia casei — probabil o moștenire de la niște strămoși exploatatori ș.a.m.d. Au fost autori postrevoluționari specializați în acest gen de adresare, la gazete ca *Adevărul, Dimineața* și chiar *Vocea României,* în genere provenind din fosta secție de presă a Comitetului Central al PCR, ca Marin Badea, Ion Crânguleanu, Ion Pavelescu, Marta Cuibus, Mircea Bunea etc.

Al doilea stereotip, opus celui dintîi, a fost creat de către presa de opoziție. Pe măsură ce tot mai mulți oameni înțelegeau că mișcarea din decembrie a fost deturnată de la sensul ei și că noua conducere a statului era conservatoare, a apărut necesitatea de a solidariza pe toți cei care doreau o continuare a schimbărilor începute atunci. Această solidarizare a fost tot opera unor stereotipizări. Astfel, opozantul obișnuit al regimului Iliescu a fost asimilat revoluționarului din decembrie și opozantului anticomunist istoric, deși foarte puțini corespundeau acestei definiții, în realitate, deși mai toți revoluționarii din decembrie erau în

opoziție, ca și foștii deținuți politici, aceștia nu constituiau totuși decît o minoritate. Cu toate acestea, opozantul obișnuit, cititor al ziarului generic *România liberă,* a ajuns destul de repede să se identifice și cu fostul deținut politic, și cu revoluționarul din decembrie, și cu toți cei persecutați sau defăimați de regimul comunist. Opozantul se identifică cu proprietarul casei naționalizate, deși procentul de proprietari în rîndurile opoziției este infim, in timpul manifestației prin excelență cathartică din Piața Universității foști membri de partid au regăsit cu entuziasm acest nou tip de legitimitate și și-au dat uitării trecutul, identificîndu-se cu trecutul opozant al celor cu care se solidarizau. Răzvan Theodorescu avea oarecum dreptate afirmînd că în Piața Universității protestau unii care nu avuseseră curaj să o facă înainte. El greșea însă în refuzul de a vedea aici o evoluție, o identificare a lipsei de adecvare a conduitei anterioare și o ieșire corespunzătoare dintr-un proiect care nu mai corespundea aspirațiilor momentane.

S-ar putea totuși obiecta că aici este vorba de oportunism. Obiecția este serioasă și meritată discutată. Desigur că este ciudat, spre exemplu, ca foști activiști la Comitetele de Artă și Cultură sau secretari de partid din lumea universitară să devină în noul regim adepți fanatici ai monarhiei constituționale. Dar a fost totuși foarte clar după 1990 că monarhia constituțională este o cauză perdantă și că oportun este să fii de partea președintelui în funcție, și nu a regelui exilat. Este adevărat că pe lîngă avantajele de care dispuneau și dispun oficialitățile există și o „lume bună" paralelă, culturală, cu ierarhiile și chiar sistemul ei de recompense (prestigiu internațional, reputație internațională de care depind invitațiile în Occident ș.a.m.d.). Dar este totuși evident că, în penuria de adepți în lumea culturală partizani ai regimului Iliescu, recompensa celor de partea regimului ar fi fost mult mai mare. în realitate, aici este vorba nu de simplele „mustrări de conștiință" de care vorbea președintele Iliescu, ci de ceva totuși apropiat, de preferarea *well-being-\x\m* ideologic celui material. Pentru majoritatea intelectualilor care fuseseră membri de partid regăsirea adevărului, a unui sistem de valori autentic, a legitimității adevărate, s-a dovedit mai importantă după 1990 decît regăsirea prosperității, cu atît mai importantă cu cît ei identificaseră și în timpul comunismului corect care erau acestea, dar nu avuseseră curajul să le urmeze pe față. De aici, extraordinara trăinicie a aderenței la opoziție a unui mare număr de intelectuali foști PCR-iști, care și datorită aderenței lor formale la partidul comunist știau suficient de bine ce înseamnă acesta pentru a considera orice întoarcere la asemenea ideologie o imposibilitate pentru ei.

Că această aderență nu a fost totuși o alegere pe deplin originală, ci urmarea unui stereotip media la care au aderat, este perfecta uitare de sine cu care intelectualii opoziției au atacat trecutul comunist al celor din tabăra puterii, uitînd că, așa cum stăteau lucrurile și în cazul lor, acesta nu mai avea importanță. Importantă ar fi trebuit să fie pentru toată lumea, după 1990, alegerea prezentă, și nu cea trecută. Identificarea opozanților lui Iliescu, cei ai comunismului în general, a mers atît de departe încît pe lista Grupului pentru Dialog Social din mai 1990 au candidat un fost membru al CC al PCR, susținător acerb al *Proclamației de la Timișoara* (Octavian Paler), și un fost informator al Securității (Florin Gabriel Mărculescu). Demascarea acestuia din urmă avea să provoace un adevărat cutremur în rîndurile opoziției doi ani mai tîrziu, dar judecata stereotipă avea să predomine, făcîndu-se în continuare diferența ilogică între „securiștii răi", ai celorlalți, cărora li se cere capul, și cei „ai noștri", ai lumii „bune", ca F.G. Mărculescu, Sorin Roșea Stănescu, reabilitat de Petre Mihai Băcanu, sau Daniel Dăianu, economist rămas apropiat de GDS chiar după publicarea angajamentului său față de Securitate.

Rolul de creator de stereotipuri al mediei a fost esențial în definirea celor două tabere în care s-a scindat electoratul începînd din 1990 și în solidarizarea lor internă. Astfel s-a putut păstra coeziunea și coerența internă a fiecărei părți, informația necorespunzătoare fiind fie eliminată, fie integrată stereotipului propriu. In 1990 nimic nu era mai nenuanțat decît realitatea zugrăvită de mass media. Contribuția unor editorialiști de la ziare independente a mai „spart" puțin această monotonie, rămasă însă înghețată la ziarele-lider ale celor două tabere: *România liberă. Cotidianul* și uneori *22* pentru opoziție, *Vocea României, Dimineața* și uneori *Adevărul* pentru putere.

EFICIENȚA PERSUASIUNII ELECTORALE PRIN MASS MEDIA

Am arătat că presa și-a luat rolul de agent de influență și persuasiune foarte în serios. Dar a avut persuasiunea exercitată de către mass media sau prin mass media eficacitate în campaniile electorale și, în general, în campaniile duse în acești cinci ani?

Dacă privim numai invazia publicitară într-o societate care era înainte opusul societăţii de consum şi creşterea enormă a vînzărilor la unele produse susţinute de o reclamă consistentă, ca pasta de dinţi Aquafresh sau televizoarele Samsung, am spune că această eficacitate s-a dovedit neîndoielnică. Acest fapt a creat iluzia că oricine dispune de mass media, în special de televiziune, devine un factor de influenţă nelimitată. Experienţa a arătat însă, în cazul eşecului opoziţiei la alegerile din septembrie 1992, că numai accesul la televiziune nu este suficient. La fel. în primăvara lui 1993 o companie publicitară, „Grafitti". a încercat să impună pe piaţă un nou cotidian — *Ultimul cuvînt* — printr-o campanie publicitară imensă (spoturi la televiziune de cîteva ori pe seară la ore de vîrf timp de cîteva luni, chiar cu o lună înainte de apariţie). Aceasta nu a împiedicat cotidianul respectiv să falimenteze în mai puţin de trei luni de la apariţie din lipsă de cititori.

Succesul enorm al FSN şi al preşedintelui Iliescu din campania electorală din 1990 a fost atribuit în exclusivitate televiziunii, în realitate, cum am încercat să demonstrăm în capitolul consacrat mesajului, persuasiunea opoziţiei a eşuat nu din lipsă de canal de comunicare, ci pentru că cerea o schimbare de atitudine prea mare. Persuasiunea FSN a reuşit pentru că a studiat temeinic publicul căruia i se adresa şi i-a spus ce voia să audă: că totul va fi bine fără nici un efort.

în aceste condiţii spaţiul la televiziune, care a fost ţinta unei continue lupte pentru influenţă, devenea important numai pentru cei care ştiau să îl folosească. Atunci cînd a apărut televiziunea alternativă SOŢI, ea a avut de la început un public de dimensiunea cititorilor *României libere,* deoarece numai acesta era publicul care îşi dorea o televiziune alternativă. Singura posibilitate pentru SOTI de a cîştiga mai multă audienţă ar fi fost să capteze publicul prin profesionalism, inclusiv prin emisiuni de divertisment superioare celor ale televiziunii naţionale. Cum acest lucru nu s-a întîmplat, SOTI îndîrjindu-se numai în persuasiune politică mergînd pînă la o propagandă insistentă, audienţa postului a mers în continuă scădere. Pentru înfiinţarea postului manifestaseră în 1990 sute de mii de oameni, şi mai mult de zece făcuseră greva foamei. La desfiinţarea sa cvasitotală prin mutarea de pe canalul doi al TVR pe frecvenţa limitată a postului Antena 1 Bucureşti nu s-a înregistrat nici o reacţie mai consistentă din partea societăţii civile.

La alegerile locale din februarie 1992, conform unui sondaj al CIS, cele mai numeroase informaţii au fost primite prin „discuţii cu rude, prieteni, colegi" (43%). Pe locul doi veneau informaţiile luate direct de la Televiziune (27%), urmată de presă (26%) la o diferenţă minimală. Pentru alegerile din 1990 nu avem din păcate un asemenea studiu. IRSOP, unica instituţie profesională de sondaje existentă la acea vreme, a redactat un capitol despre informarea electoratului în care a omis să pună întrebările de bază ale domeniului. Dar pentru legislativele din 1992, cei care au răspuns la un sondaj organizat de Oficiul de sondaje al televiziunii (metoda chestionarului prin poştă) şi popularizat de Media Monitoring Institute din Marea Britanie (MMI) au arătat că sursa lor prioritară de informaţii electorale a fost televiziunea (40%), în comparaţie cu presa (8,2%) şi radioul (doar 4,5%). Dintre cei care au urmărit campania electorală la televiziune, doar 31% au pus o bază absolută în informaţia TV, comparativ cu 26,5% care s-au încrezut relativ, 9,8% care au declarat că nu au depins de televiziune şi un enorm procent de 32% nerespondenţi.

Diferenţa enormă între cei care s-au bazat pe informaţia orală la cele două tipuri de alegeri (doar 2% au răspuns că au utilizat surse de informare din afara mediei în stadiul MMI din septembrie 1992) se explică prin diferenţa generală dintre alegerile locale şi generale şi, de asemenea, prin felul în care televiziunea a înţeles să le acopere. La alegerile locale, întotdeauna informaţia locală, provenind din mediile în care *background-ul* candidaţilor este cunoscut, e predominantă. La fel, problematica este predominant locală. Televiziunea a avut proasta idee la alegerile din februarie 1992 de a difuza la ore de vîrf şi pe tot teritoriul dezbateri locale sau progame citite de candidaţii locali. Conform unei anchete a CIS, majoritatea publicului nu a fost interesată să urmărească pe acei candidaţi care nu depindeau direct de votul său, deşi un sondaj IRSOP din aceeaşi perioadă arată că majoritatea telespectatorilor au fost mai curînd mulţumiţi de felul în care televiziunea a prezentat campania electorală. în campania electorală pentru legislative situaţia era mult diferită. Nu s-au mai votat candidaţi locali, ci partide naţionale, chiar dacă personalitatea liderilor naţionali a continuat să conteze enorm. Cunoaşterea despre aceştia însă nu mai putea proveni din surse apropiate şi familiare, ci numai de la televiziune. Ca atare, televiziunea a trecut din nou pe locul întîi ca sursă de informare. Conform unui

sondaj al CIS, informarea pentru alegerile din septembrie 1992 s-a făcut prin TV (68%), radio (45%), presă (18%), discuţii la locul de muncă (5%). Conform unui sondaj al MMI efectuat la ieşirea din secţiile de votare, decisivă pentru opţiunea electorală a fost influenţa televiziunii (46%), urmată de presă (24%), radio (15%), opinia pur personală (17%) şi opinia publică (5%). Conform aceluiaşi studiu, 48% au estimat că televiziunea a acoperit cel mai corect informaţia electorală, faţă de presă (34%) şi radio (26%). In studiul menţionat, femeile au avut încredere mai mare în televiziune, iar bărbaţii în presă. Televiziunea a fost continuu acuzată de opoziţie că favorizează puterea. întn-o anchetă a IRSOP din decembrie 1990, 34% dintre respondenţi erau de părerea aceasta, în vreme ce 45% erau de părerea că televiziunea nu este nici de partea puterii, nici împotriva ei; într-un alt sondaj din martie 1991,49% considerau că televiziunea spune în general adevărul despre situaţia din ţară, iar 32% dimpotrivă; iar după un sondaj CIS, 31% considerau că emisiunea „Actualităţi" este părtinitoare. E limpede oricum că nimeni n-a rămas cu impresia că televiziunea ar favoriza vreun moment opoziţia...

Avantajul televiziunii ca agent de persuasiune nu este numai cel al marii credibilităţi căpătate la revoluţie, ci şi acela al răspîndirii ei mult superioare celorlalte organe media. Conform Comisiei Naţionale de Statistică, în Rqmânia sînt 61,9 televizoare la o sută de cămine, faţă de 93,1 aparate de radio. 79% dintre deţinătorii de televizoare şi 86% dintre cei de. radio îşi plătesc anual taxa (conform unei anchete asupra bunurilor de utilitate casnică al Comisiei Naţionale de Statistică din 1991). O anchetă a IRSOP a evidenţiat că 75% dintre români urmăresc zilnic televiziunea, faţă de 66% radioul. 27% citesc zilnic cotidiene, şi numai 6% săptămînale (IRSOP, iulie 1991). O alta mai recentă a Mediametrie (dar numai în capitală) a indicat o audienţă de 81,9% a TVR în mai 1994, faţă de 34% a TVR 2, 22,3% postul comercial Antena 1 şi 14,8% SOTI (care ulterior a pierdut dreptul de a mai emite pe frecventa canalului 2 şi a trecut pe cea mai greu accesibilă a Antenei 1). In zilele săptămînii adulţii se uită în medie 2,7 ore la TV şi ascultă trei ore radioul (IMAS, 1992). Dintre emisiunile curente, „Actualităţile" (jurnalul informativ de seară) au cea mai largă audienţă (788 de opţiuni din 1112), urmate la o distanţă considerabilă de filme artistice (448), emisiuni sportive (228) şi Teleenciclopedia (116) (IRSOP, 1992). Deşi 74% din public s-a declarat interesat de campania

electorală televizată pentru alegerile locale (cele generale din acelaşi an aveau să trezească un interes chiar mai mare), majoritatea a urmărit sub 30 de minute zilnic din programul electoral al TVR, iar 62% nu au urmărit nici programele staţiilor locale de televiziune existente.

Acest lucru dovedeşte un fapt important în bătălia pentru influenţă. Programele propriu-zis electorale, deci acelea în care televiziunea are rolul unui simplu intermediar, sînt mult mai puţin interesante şi eficiente în formarea de opţiuni decît emisiunile proprii ale televiziunii despre actorii electorali, de exemplu „Actualităţile", care au de departe cea mai mare audienţă. In 1990 aceasta a fost emisiunea decisivă pentru formarea de opţiuni, acesta fiind totodată anul în care ele au fost cele mai neprofesioniste şi partizane, fiind redactate în continuare de crainicii care citeau şi ultimele mesaje ale lui Ceauşescu. Ulterior, ei au fost fie trecuţi pe linie moartă, fie avansaţi la Studioul TV al guvernului, la departamentul de publicitate ş.a.m.d. Lor le-a urmat o generaţie mult mai profesionistă (Radu Coşarcă, Anca Toader. Gabriei Giurgiu). Că miza era totuşi prea mare s-a văzut imediat, prin destituirea de la şefia „Actualităţilor" a cuplului Coşarcă-Giurgiu pentru acoperirea nepartizană a unui eveniment neelectoral, vizita regelui Mihai de România..

Televiziunea ca simplu intermediar a contat infinit mai puţin decît televiziunea ca emiţător, ceea ce ea nu a încetat să fie, deşi din ce în ce mai puţin. în 1990, crainicii ceauşişti comentau liber manifestaţiile de protest, condamnîndu-le ca şi pe cele din decembrie 1989. în campania electorală televiziunea a jucat un rol şters. Deşi distribuţia minutelor între partide sau candidaţi a fost, mai ales în 1990, favorabilă partidului de guvernămînt (cu excepţia localelor, unde timpul a fost distribuit egal între partide, şi corespunzător între candidaţii independenţi), emisiunile electorale erau formale şi veneau doar în completarea celorlalte emisiuni TV despre candidaţi sau partide, fie înainte de campanie, fie în timpul campaniei, dar în emisiuni precum „Actualităţile". Pentru alegerile din 1992, în care timpul între formaţiunile politice a fost distribuit relativ echitabil, există un foarte conştiincios studiu, cel al MMI, care arată că preşedintele în funcţie a fost tot timpul favorizat de către televiziune. Astfel, în turul întîi, la care participau şase candidaţi, preşedintelui Iliescu i s-au atribuit 22,4% din timpul total acordat la „Actualităţi" ştirilor despre candidaţii prezidenţiali, faţă de 15,5% lui Emil Constantinescu, principalul

oponent. în turul al doilea, cînd cei doi au rămas singuri, diferența a crescut aproape exponențial, 85,1% față de 14,9%. Paroxismul a fost atins la data deschiderii anului școlar și universitar, cînd redacția de la „Actualități" a preferat să dea imaginea președintelui la o școală provincială celei a oponentului său, întîmplător președinte al Consiliului Rectorilor, deschizînd anul la cea mai importantă și mai veche instituție de învățămînt superior românesc: Universitatea din București.

Televiziunea — radiografia unei obsesii naționale

Una dintre nedumeririle cel mai serioase ale observatorilor străini privind televiziunea română era abdicarea de la profesionalism a ziariștilor ei. în studiul MMI asupra reflectării campaniei electorale pentru generalele din 1992 la televiziune și radio, Radio București era remarcat pentru obiectivitate și profesionalism, în vreme ce TVR era criticată pentru lipsă de profesionalism, dar și abdicare de la funcția sa educativă, considerîndu-se că la penetrația sa extraordinară televiziunea ar fi trebuit să facă mult mai mult pentru a explica importanța alegerilor și miza lor. Patru ani după Revoluție, Televiziunea continua să nu aibă nici o bază legislativă de funcționare, pretinzînd că este cînd televiziune de stat, cînd națională, cînd publică, cînd autonomă ș.a.m.d. A fost nevoie de greve ale Sindicatului Liber din TVR mergînd pînă la întreruperea emisiei pentru ca, în sfîrșit, în prima parte a lui 1994 o lege de funcționare a societății de radio și televiziune, chiar dacă imperfectă, să fie trecută prin Parlament.

Din acest punct de vedere instituția televiziunii, vitală pentru putere, pare să fi fost tratată întotdeauna de către aceasta cu o neglijență pe care am putea-o chiar numi indolență, dacă îh spatele ei nu ar fi stat probabil un plan precis. Numiri aberante din punct de vedere profesional, persistența unor pensionabili în funcții importante și cerînd maximum de dinamism ale administrației, superficialitatea controalelor financiare care ar fi putut imediat demonstra administrarea catastrofală și sinucigașă a unei întreprinderi potențial rentabile, toate acestea, oricît ar fi fost România postrevoluționară o societate a incompetenței, nu aveau cum să fie întîmplătoare. Nici amînarea la nesfîrșit a legii televiziunii și proiectele aberante care au circulat nu puteau fi un simplu accident.

Realitatea a fost că puterea a profitat de pe urma acestei situații confuze. A fost bună o televiziune fără suport legislativ, deoarece altfel nu ar mai fi fost posibil să se facă numiri aberante în fruntea ei (de genul lui Paul Everac, dramaturg comunist fără nici o experiență în domeniul audiovizual, sau Dumitru Popa, vechi profesor la Academia de cadre a PCR „Ștefan Gheorghiu" și secretar de stat în Departamentul informațiilor în guvernul Văcăroiu). A fost de asemenea profitabilă o televiziune săracă, deoarece una care ar fi început să se întremeze financiar ar fi devenit repede din ce în ce mai autonomă și mai preocupată de interesele ei înaintea intereselor puterii; de o televiziune cu un personal supranumeric, chiar dacă, inevitabil, prost plătit, ca asupra capului unor largi categorii de salariați să poată atîma oricînd amenințarea șomajului; de o televiziune condusă de o administrație coruptă (toate anchetele Gărzii financiare în televiziune au avut concluzii defavorabile, fără a avea și o urmare concretă), pentru că un funcționar corupt este mult mai ușor de manipulat; de o televiziune în care nivelul profesional să fie subcalitativ, deoarece un prost profesionist, care se știe atacabil, se va emancipa mult mai greu decît un profesionist adevărat.

Impasul televiziunii din societatea românească postrevoluționară nu a făcut însă decît să reflecte impasul societății, cum era și firesc. într-o societate de masă, cum a fost în mare măsură România post-totalitară, nu există centre de opinii veritabil diferite a căror competiție să creeze mijlocul de comunicare cel mai avansat: discuția. Rolul televiziunii într-o societate de acest tip ar fi fost să fie amplificatorul acestei discuții. Rolul ei într-o societate de masă este însă acela de a se constitui într-un instrument unilateral între elementul activ — manipulatorii de opinie — și elementul pasiv — telespectatorii care recepționează propaganda, în acest caz televiziunea devine ceea ce Wright Mills a denumit prin sintagma *formal media.*

Lucrul acesta a devenit mai evident în intervalele în care s-a încercat mascarea sa. Din 1993, de exemplu, televiziunea a avut aerul că încearcă să prezinte mai multe puncte de vedere. In realitate nu s-a încercat pe această cale decît legitimarea punctului de vedere al autorității prin alăturarea formală a altor puncte de vedere. Așa s-a întîmplat de exemplu la un popular *talk-show* de pe canalul doi, „Veniți cu noi pe programul doi" (realizator Mihai Tatulici), avînd ca subiect protejarea minorităților și a drepturilor omului. Principalii invitați au fost însă reprezentanții unor

formaţiuni extremiste şi xenofobe, sprijiniţi de secretarul general al guvernului, care au pus la zid pe reprezentanţii minorităţilor cu pricina — aflaţi, bineînţeles, în minoritate. O altă încercare, a realizatorului profesionist Victor Ionescu, de a face o tribună a comentatorilor politici creditaţi de public a fost un răsunător eşec, el fund obligat să încalce opţiunile publicului, reflectate lesne în tirajele gazetelor, şi să invite o dată pe Ion Cristoiu, editorialist cu şase sute de mii de cititori, şi a doua oară pe Adrian Riza, supravieţuitor al propagandei staliniste şi redactor-şef al gazetei *Timpul în şapte zi/e,* cu un tiraj sub şase mii de exemplare. Pentru a se scuza, Victor Ionescu a afirmat ulterior că a primit scrisori din partea publicului cu preferinţe pentru Adrian Riza, toate purtînd ştampila aceleiaşi unităţi militare.

Capitolul la care televiziunea şi-a păstrat avantajul zdrobitor, datorită căruia a putut mereu surmonta orice fel de critici, oricît de întinse, a fost divertismentul, unde s-a dovedit mai puternică decît toată presa, radiourile, cinematografele şi teatrele la un loc. Serialul de televiziune „Dallas", de exemplu, a fost vreme de doi ani cea mai populară emisiune după „Actualităţi". Este semnificativ de altfel faptul că Paul Everac a fost schimbat nu pentru că îşi propaga de la tribuna televiziunii opiniile naţionaliste, xenofobe şi antieuropene, ci pentru că a ratat programul de divertisment de revelion, unul dintre cele mai urmărite. în urma protestelor concretizate prin numeroase scrisori şi telefoane atît la ziare şi televiziune, Cît chiar la organele statului, schimbarea lui Everac, pe care Consiliul Europei o cerea de un an, a fost în sfîrşit operată.

Puterea televiziunii nu a fost — deşi ea a constituit tot timpul aproape o obsesie naţională — decît slăbiciunea societăţii şi a membrilor ei. Ce a dezvoltat televiziunea la maximum, profitînd perfect de pe urma sa, a fost dorinţa evazionistă a telespectatorilor săi. Aceasta nici nu se putea compara, ca amploare, cu dorinţa de adevăr, de informare, de obiectivizare etc. Poliţia s-a plîns odată că în timpul serialului „Dallas" se dădeau cele mai multe spargeri, nimeni nedezlipindu-se din faţă televizorului chiar dacă se auzea zgomot. E o bună sinteză a situaţiei. în toţi anii postrevoluţionari românii şi-au uitat de necazuri şi au întors spatele solicitărilor stînjenitoare, cufundîndu-se în divertismentul ieftin oferit de televiziunea naţională. Orice sondaj lunar al televiziunii privind audienţa diferitelor emisiuni dovedeşte cu prisosinţă aceasta.

VII

MECANISME ALE COMUNICĂRII PERSUASIVE ÎN SISTEME PRIVATIVE DE LIBERTATE

Scopul fundamental al lumii totalitare este persuasiunea prin reeducare, ceea ce Schein, Schneier şi Barker au numit într-un studiu din 1961 drept „persuasiune coercitivă"[1]. Aceasta se realizează prin „completul control pe care experimentatorul călău îl are asupra sistemului de comunicare al victimei sale ca şi asupra mecanismului distribuţiei pedepsei-recompensei"[2]. Experimentul poate fi considerat reuşit atunci cînd subiectul va accepta teza experimentatorului, considerînd sincer că aceasta este urmarea unei alegeri libere şi nu a unei constrîngeri. în procesul autentic de persuasiune coercitivă rolul autentic îl are sugestia, şi nu constrîngerea, deoarece mecanismul care trebuie declanşat este un mecanism inconştient. Un torţionar chinez i-a spus iui Jean Pasqualini, prizonier într-un lagăr maoist: „Cei care se slujesc de tortură sînt mai slabi decît victimele lor. Noi. dimpotrivă, sîntem mai tari ca voi, iar metodele de care ne slujim sînt de o sută de ori mai eficace."[3] Mărturisirea este crucială şi ne dezvăluie un adevăr fundamental despre lumea totalitară, în care suferinţa este doar un mijloc, şi nu un scop. Scopul primordial şi de căpetenie al acestei lumi este însă cel pedagogic: ideologia totalitară vrea cucerirea sufletelor, şi nu doar schimbarea lor, iar propaganda pusă în slujba ei, remarcă Arendt, este singura care vizează transformarea reală şi profundă a naturii umane.[4] Intelectualul călău din romanul iui George Orvvell. ***1984,*** spulberă în mod explicit iluzia lui Winston că a fost adus în Ministerul Dragostei doar pentru a fi pedepsit pentru faptele sale. „Partidul

[1] Cf Secord şi Backman, *Social Psychology,* McGraw Hill, p. 221.

[2] *Idem,* p. 222.

[3] Jean Pasqualini, *Prisonnier de Mao,* Gallimard, 1973.

[4] Hannah Arendt, *Le Systeme totalitaire,* Seuil, cap. „La propagande totalitaire".

nu este interesat de faptele pe față", spune el, „gîndurile sînt ceea ce ne interesează. Noi ne distrugem adversarii doar accidental. Noi îi schimbăm." Această doctrină idealistă este de multe ori însă dată uitării de slujitorii puterii totalitare, simpli slujbași sau torționari instinctivi. Dar nu întotdeauna. în amintirile sale din lagăr Bruno Bettelheim povestește, de exemplu, următoarea istorie: într-un lagăr de muncă nazist, doi prizonieri sînt depistați de un ofițer gardian că își ușurează munca, alegînd numai pietre ușoare. Ofițerul va porunci altui deținut — care se întîmpla să fie un nobil polonez — să sape o groapă și apoi să-i îngroape de vii pe cei doi. Aristocratul polonez refuză, și atunci gardianul îi poruncește să intre în groapă el însuși. Cei doi se vor supune ordinului de a-l îngropa pe binefăcătorul lor fără discuții. Ofițerul intervine înainte de desăvîrșirea lucrului, ordonă dezgroparea nobilului și îi cere din nou să îngroape pe cei doi. De data aceasta el va executa ordinul.[5]

A fost încercată persuasiunea coercitivă și în România, în perioada totalitarismului comunist? Răspunsul este evident afirmativ, și de atît mai mare greutate cu cît de abia după eliberarea din 1989 s-au putut constata urmele acestei reeducări, fără ca o evaluare completă a distrugerii să fi fost făcută pînă astăzi. între mecanismele cele mai cunoscute ale persuasiunii coercitive singurul identificat în România ar fi cel descris teoretic de Anna Freud și M.Balint, al „identificării cu agresorul" (V. Dem. Zamfirescu, 1992). Dincolo de prelungirile experimentului Pitești la care se referă psihologul menționat și în alte închisori staliniste, cam în aceeași perioadă, reeducarea mai este descrisă pe larg și în cartea memorialistică a lui Constantin Noica, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru* (publicată de editura Humanitas în 1990). în realitate noi credem că doar în acest ultim caz s-a încercat o adevărată persuasiune coercitivă — care a și dat rezultate — în vreme ce în cazul Pitești este vorba de predominanța torturii asupra persuasiunii, „experimentul" fiind finalmente ratat. Dar oare nu putem vorbi de persuasiune coercitivă la scara întregii societăți, identificînd în vreun fel urmele ei după dispariția sistemului totalitar? Să discutăm aceste situații în ordine.

[5] **Bruno Bettelheim,** *The Informed Heart,* **Penguin Books, London, 1971.**

„EXPERIMENTUL" PITEȘTI

Modelul de la Pitești pare copiat după cel chinez, mai cu seamă prin utilizarea ca torționari ai celorlalți deținuți: totuși el este diferit, în esență, și pare inspirat mai curînd de modelul sovietic, în URSS domnind la acea vreme cultul generalizator al rolului reflexului condiționat în viața psihică.[6] Chinezii au încercat și ei. de altfel, spălări ale^creierului mai brutale, dar au renunțat din cauza rezultatelor sale inferioare procedeelor mai subtile.[7] Reeducarea brutală pare să nu dea rezultate decît în prezența sistemului coercitiv și/sau a fricii exercitate de acesta. Dimpotrivă, cei tratați cu metode mai subtile devin, după eliberarea din lagăr, propagandiști ai maoismului în Europa, iar foștii lor gardieni devin în amintirile lor „duhovnici" și „educatori".

Nimic din toate acestea nu se întîmpla în posteritatea Piteștiului. Acesta este fie trecut sub tăcerea cea mai crîncenă de către participanți, fie amintit ca un lăcaș al groazei. Chiar dacă reeducaților li se interzice amintirea trecutului mai îndepărtat, amintirea reeducării în sine era imposibil de suprimat. Nu putea fi vorba de convingere, ci numai de impunerea unui punct de vedere și de cedare în fața forței: nimic din ceea ce poate fi convingător nu necesită o brutalitate atît de groaznică și o supraveghere în fond nesfîrșită. Identificarea cu agresorul rămîne la Pitești exterioară și conștientă, nu este deci o identificare veritabilă, deoarece „este o eroare faptul că emulația conștientă poate duce cumva la identificare inconștientă"[8]. Pare deci mai întemeiat să afirmăm că la Pitești a fost vorba de un simplu dresaj pe baza mecanismului reflexului condiționat decît de o completă persuasiune coercitivă. Și, ca la orice dresaj, efectul — reflexul condiționat — dispare dacă nu este întărit. El este mult mai puțin durabil în timp decît persuasiunea veritabilă. Majoritatea celor de la Pitești și-au revenit, puțini continuînd să aplice comportamentul din închisoare și în condițiile lipsei de supraveghere. Din acest punct de vedere se poate afirma că agresivitatea lor — care a fost generală, supraviețuitorii afirmînd că nimeni nu a scăpat

[6] **Secord și Backman,** *op. cit.,* **cap. „The Persuasive Coercion".**

[7] *Idem.*

[8] **Campbell, J. și Hinsie, L.,** *Dictionary of Psychiatry,* **Oxford University Press, 1971.**

cu viață decît acceptînd să tortureze pe alții — nu a fost o agresivitate veritabilă, ci ceea ce Erich Fromm numea *conformist aggression,* o pseudoagresivitate, „obediență ca uimare a nevoii de a se conforma"[9]. Că la acest tratament subiecții au reacționat diferit, este, iarăși, cum nu se poate mai firesc. O parte — destul de mică — dintre reeducați au dovedit ulterior că aveau o veritabilă vocație de călăi, cum este cazul lui Comei Pop, relatat de Dumitru Bacu, în lucrarea sa despre Pitești. Ceea ce debutează ca o necesitate de adaptare la toată lumea ajunge la unii subiecți să mobilizeze o agresivitate preexistentă în stadiul latent.

Dacă „identificarea cu agresorul" nu s-a produs totuși la Pitești, atunci a avut loc un alt proces de adaptare inconștientă întîlnit frecvent la subiecții supuși persuasiunii coercitive. Este vorba de ***rituălization ofbelief*** ritualizarea credinței, a convingerilor. Acest mecanism de apărare acționează ca „o cale de a îmblînzi realitatea"[10]. Mecanismul se declanșează în condițiile în care forța care are control asupra persoanei îi cere să accepte credințele și atitudinile aprobate pentru a putea supraviețui sau funcționa adecvat. Individul reușește prin acest mecanism să-și controleze atît expresia exterioară, cît și expresia cea mai intimă a credințelor sale, refulînd valorile din sistemul său individual care nu sînt permise de autorități și permițîndu-le doar celor adecvate, „aprobate", să iasă la iveală. Acesta este poate cel mai general proces întîlnit în cadrul persuasiunii coercitive. La Pitești îl întîlnim într-o formă extremă, dar se poate afirma că întreaga populație care a trăit în regimul totalitar a suferit într-un grad mai mult sau mai puțin important consecințele acestui sindrom de adaptare.

SECHELELE SOCIETĂȚII POST-TOTALITARE

Identificarea cu agresorul sau cu opresorul, ca să revenim la termenii societății comune, din afara închisorilor unde agresiunea putea fi mai lesne personalizată, este o trăsătură pe care o putem însă regăsi și în societatea post-totalitară. Cînd anume a început acest fenomen este dificil de precizat. Poate mai important ar fi

[9] **Erich Fromm,** *The Anatomy ofHuman Destructiveness,* **Fawcett Green 1975.**

[10] **Cf. Sccord și Backman.**

să ne întrebăm dacă societatea totalitară, în ansamblul ei, poate fi considerată o închisoare și asimilată deci unui sistem privativ de libertate. Părerea noastră este că se poate afirma acest lucru imediat după închiderea și controlul granițelor din 1948. Ulterior, alte forme care aveau să restrîngă și mai mult libertatea individuală aveau să se dezvolte și să se modifice de la o epocă la alta. Astfel, după război, cînd oamenii aveau încă o oarecare independență materială, lichidarea acesteia a fost ținta primordială a regimului opresiv. Paralel, una dintre cele mai eficiente forme de luptă contra unei opoziții potențiale și totodată de dezvoltare a unei psihologii de pușcăriași la nivelul populației obișnuite a fost așa-numitul control al spațiului locativ, mecanism descris foarte bine de Adriana Georgescu în cartea ei memorialistică *La început a fost sfîrșitul.* Ulterior oamenii au devenit tot mai dependenți material, „bugetari", cum se spunea pe atunci, și membri în fel de fel de organizații care le limitau autonomia ca persoane individuale. Crearea FDUS (Frontul Democrației și Unității Socialiste) ca formă de încadrare a tuturor celor neîncadrați avea să constituie lovitura finală dată celor care evitaseră pînă atunci să intre în partid, deși organizația nu a mai avut din fericire în față decît cîțiva ani de existență formală.

Putem deci afirma cu destulă convingere că România totalitară, aproape în întregul ei (fac de exemplu excepție țăranii din regiunile necolectivizate care obișnuiau să glumească spunînd că în rest e România socialistă, iar la ei e România liberă), poate fi asimilată unui sistem privativ de libertate chiar pentru populația care nu se afla în închisorile sau lagărele de muncă propriu-zise. Se adaugă la aceasta și supravegherea extraordinară a Securității, dar mai ales convingerea populației că această supraveghere era atît de formidabilă. (Aici Michel Castex se înșală cînd afirmă că frica a fost atît de mare încît a făcut treaba celor doar zece mii de ofițeri de Securitate. După mărturia generalului Pacepa acestora li se mai adăuga un informator la șapte români.)

Spuneam deci că nu putem stabili cu precizie momentul în care a început identificarea. In a doua jumătate a anilor optzeci, Mihai Botez nota deja că „atîta i s-a explicat omului simplu că (...) el este stăpînul țării, încît țăranul devenit muncitor industrial se simte purtător al progresului și solidar cu liderii comuniști, care, în definitiv, sînt cam ca el. Abuzurile și aroganța liderilor, deși îl revoltă, îl și liniștesc. Instinctiv, omul simplu ar face proba-

bil ca acești lideri de ar avea și el puterea fără control pe care o au ei".[11] Observația a fost confirmată de prima serie de grupuri focus realizate de noi în martie 1992, la care tematica liderului ideal; ca și a liderilor mai cunoscuți, a fost una dintre principalele aduse în discuție. La una dintre întrebările proiective ale ghidului de discuție, membrii unui grup de țărani (bărbați) au descris partidul pe atunci la putere și votat de ei (FSN) ca pe un tip spilcuit, deși nu prea curat, care umblă să se îmbogățească, înainte a fost „tot pe la primărie sau UTC", și care îi privește de sus, ba chiar îi ia „de fraieri". La întrebarea moderatorului de ce ar vota o astfel de persoană, membrii grupului au răspuns: „Păi dacă e de al nostru, ce să facem?" Iar la un alt grup, de femei (muncitoare), una dintre interlocutoarele noastre a formulat acest sentiment și mai clar, spunînd: „E ca atunci cînd ai un bărbat rău. E bețiv și te bate, dar nu poți decît să speri c-o să se îndrepte, că doar e al tău, n-ai ce face, nu poți să-l schimbi." Același grup de femei muncitoare care au declarat moderatorului că așteaptă o mare schimbare, dar se pregăteau să voteze în alegerile următoare pe cine votaseră și în precedentele, întrebate de unde va veni atunci schimbarea, au spus: „Păi poate vor fi mai buni cu noi de data asta, că doar sînt ai noștri."

Una dintre marile erori ale opoziției politice din România a fost să nu identifice la timp această recunoaștere ca *seif* a fostului lider comunist și să-și construiască două campanii electorale pentru prezidențiale bazate pe prezumția că electoratul nu va vota pentru Ion Iliescu dacă i se va spune că acesta e un fost lider comunist. în prima campanie, cea pentru prezidențialele din 1990. greșeala enormă a fost de a opune ca adversari lui Ion Iliescu două personalități politice care lipsiseră din România vreme îndelungată și în care electoratul nu se recunoștea. La drept vorbind, Radu Câmpeanu nu arăta atît de mult ca un român întors din exil, dar arăta ca unul al vechiului regim, ceea ce este tot un fel de a spune din afară. Pentru electoratul românesc din 1990, vechea Românie era o țară străină. Cea familiară lui, pe care o alegea cu toate slăbiciunile ei, care nu îi erau necunoscute, dar pe care le prefera cum preferă omul simplu îndeobște răul cunoscut, era o Românie populată de gestionari hoți și activiști

[1] **Cf. Mihai Botez,** *Românii despre ei înșiși.* **Editura Litera, București, 1992.**

arbitrari, dar poate capabili (în mai multe grupuri focus din 1992 interlocutorii au afirmat că Iliescu este om capabil și cu „experiență" de conducere ca fost prim-secretar de partid), cu o putere practic nelimitată, care putea într-un moment de bună dispoziție să facă justiție omului de rînd.

La al doilea rînd de prezidențiale, din 1992, opoziția a avut inițial intenția de a proceda altfel, dar demersul ei tactic nu a fost coerent pînă la capăt. Alegerea ca și candidat a lui Emil Constantinescu, profesor universitar și fost secretar al B.O.B. la facultatea sa, era menită să arate electoratului că opoziția nu numai că nu va persecuta pe foștii membri de partid, dar este gata să integreze pe oricine vine în rîndurile ei, indiferent de trecut, și să-I promoveze chiar în cea mai înaltă poziție. Din păcate, atunci cînd a început campania electorală această tactică a fost dată uitării și împotriva președintelui Iliescu a fost iarăși dezgropat arsenalul anticomunist din timpul manifestației din Piața Universității, principala acuză care i s-a adus fiind din nou cea de fost membru al CC al PCR, deși mai multe cercetări, printre care cea a IMAS „România: Realitatea politică azi", la care contribuiseră și investigațiile noastre de grup, arătaseră că trecutul comunist nu este, în ochii electoratului, un handicap pentru un lider. în acest caz, ce să mai înțeleagă electoratul căruia i se oferea ca alternativă de data aceasta nu un anticomunist fost deținut politic ca Radu Câmpeanu, ci un fost comunist de circumstanță ca Emil Constantinescu? Pe de o parte o apropiere, pe de alta o diferențiere care nu își mai avea locul, căci Ion Iliescu avea dreptate atunci cînd i-a spus lui Emil Constantinescu la întîlnirea televizată finală: „poporul român are de ales între doi foști comuniști." Diferența între un secretar de partid pe facultate și un membru al nomenclaturii, de altfel cu excelentă reputație, ca Iliescu, era prea fină ca să poată fi făcută de electorat, și la drept vorbind insuficient de semnificativă pentru orice observator imparțial.

Sînt exemplele invocate cazuri de identificare cu opresorul ? Noi am spune că da. Tot Mihai Botez citează din interviurile realizate de el pentru lucrarea *Românii despre ei înșiși* nenumărate exemple de „ritualizare a credinței", privind anumite locuri comune despre România antebelică sau despre regimul comunist, care nu mai par urmări directe ale îndoctrinării, ci opinii proprii ale interlocutorilor săi.

în investigațiile noastre de grup au fost de asemenea unii, deși o minoritate, care au afirmat la adresa foștilor deținuți politici că „trebuie să fi făcut ei ceva din moment ce au fost închiși". A devenit de asemenea celebră o emisiune de televiziune „Reporter '90" în care puteau fi auzite comentariile directe ale trecătorilor la deshumarea urnelor fruntașilor comuniști din mausoleul Eroilor din București pe care îl uzurpaseră. Majoritatea trecătorilor, cu excepția unui fost deținut politic, exprimau aceleași sentimente ca participanții la focus-grup citați mai sus și păreau înclinați mai curînd să considere evenimentul un gest de răzbunare politică decît o redare a justiției. Un fel de a spune, de fapt, că publicul nu îi considera vinovați pe Gheorghiu-Dej, primul prim-secretar comunist, și pe acoliții săi, vinovate fiind „vremurile" și Occidentul. Această adevărată obsesie românească a Occidentului care a abandonat România pe mîna Sovietelor (deși, așa cum au subliniat observatori ca profesorul Ghiță Ionescu, Occidentul nu avea nici o obligație particulară față de România, și Anglia nu putea în nici un caz elibera un teritoriu deja ocupat de Armata Roșie) este un alt exemplu de succes al persuasiunii comuniste. Este practic acceptarea antioccidentalismuîui comunist într-o formă integrată și mai apropiată valorilor proprii. Occidentul este culpabilizat nu pentru că este „capitalist", cum afirmă propaganda, ci pentru că nu ține seama de alții cînd este vorba de a-și realiza interesele, iăsînd pe români în voia soartei. Nu am discutat cu nici un român care să se culpabilizeze pe sine sau poporul român pentru vina de a fi declarat sub regimul Antonescu război Aliaților (nu URSS, ci chiar Angliei și SUA). Se poate replica aici că aceste împrejurări au fost uitate, în vreme ce pactul de la Yalta între Churchill și Stalin, nu. Tocmai aici stă perversitatea propagandei comuniste, care a reamintit în orice circumstanță pactul de la Yalta trecînd sub tăcere restul. în 1990, o întreagă armată de propagandiști s-a pus în slujba cauzei antioccidentale. Lucrul este cu atît mai limpede cu cît acești foști adulatori ai lui Ceaușescu. de genul unui Dan Zamfirescu. de exemplu, servesc cauza reabilitării mareșalului Antonescu, fără a aminti vreun moment că acesta a declarat război aliaților, dar popularizînd pactul de la Yalta și așa-zisa trădare a Occidentului prin toate mijloacele. Și astfel propaganda își atinge pe deplin scopul final: mai cu seamă că, deși nimeni nu condamnă pe față Occidentul că este capitalist, se subînțelege că această manieră de a-și urmări doar interesele proprii sacrificînd pe ceilalți este proprie orînduirii capitaliste și lumii economiei de piață. Tema a fost foarte dezvoltată de propaganda iliesciană. Ostracizat de Occident pentru metodele brutale folosite față de opozanții săi, președintele Iliescu a dezvoltat un contradiscurs care se referea la faptul că, așa cum o pot dovedi exemplele „istorice" (desigur, iarăși Yalta), Occidentul își urmărește doar propriul interes. Conform acestei teorii, capitaliștii occidentali nu vin să investească în România nu pentru că nu ar avea încredere în noua economie de piață implementată de guvernul de la București, ci pentru că nu ar putea cîștiga destul. Tema a fost reluată frecvent de către interlocutorii noștri în grupurile focus. în general, nimeni nu ar accepta ideea ca antioccidentalismul este urmarea propagandei, el fiind dezvoltat ca un discurs propriu de către subiecți. Este un caz perfect de *ritualization of bel ief*.

Dar, desigur, nu este singurul. Un altul este acela al vieții grele de dinainte de război, de care comunismul a „scăpat pe oameni". în grupurile noastre am avut doar de două ori oameni mai vîrstnici de șaptezeci și cinci de ani, care au fost capabili să citeze prețurile alimentelor din perioada respectivă și să le spună celorlalți că în realitate traiul era infinit mai ieftin decît în perioada post-totalitară și mai abundent în produse decît în cea comunistă. în ambele cazuri, vorbitorul a fost întrerupt și contrazis de către interlocutorii săi mai tineri, care păreau convinși de contrariu și îl îndemnau să-și răscolească memoria în căutarea unor amintiri care să corespundă imaginii lor. Cei mai vehemenți în sprijinul acestor „pseudoamintiri", în realitate clișee ale propagandei comuniste, sînt cei care au fost la vîrsta educației școlare în timpul stalinismului românesc, oameni în jurul vîrstei de șaizeci de ani, care aduc în sprijinul unor amintiri despre perioada dinainte de război pe care nu au cum să le aibă, fiind copii în primii ani de viață pe atunci, autoritatea experienței lor „directe". Aceștia devin chiar lideri de opinie, mai ales în mediul rural, pe temeiul acestei false experiențe directe, ca un bătrîn țăran din grupul efectuat de autor în 1994 în satul Galbenu (jud. Brăila), care afirma că regele „a fugit din țară alungat de popor, ca și Ceaușescu". Grupul era mai degrabă înclinat să-l creadă, și în orice caz nu-l contrazicea, pînă cînd a ieșit la iveală că bătrînul „lider de opinie" participase ca adolescent la colectivizare, fiind deci un bătrîn comunist. în orice caz, oameni cu o experiență de viață mai lungă decît a sa nu mai trăiau la acea vreme în sat, și oricare dintre membrii grupului făcea afirmații de genul „liberalii de dinainte de război au fost chiar mai răi decît comuniștii", cu credința că afirmă acest lucru din proprie convingere și nu ca

urmare a procesului de îndoctrinare la care fuseseră supuși. Un caz și mai semnificativ s-a produs într-un alt grup de pensionare, efectuat în aprilie 1994 la Iași, cînd o bătrînă țărancă din împrejurimile orașului, cea mai în vîrstă din grup (65 de ani), a afirmat că îi e teamă de o eventuală revenire a regelui Mihai deoarece atunci „s-ar întoarce iarăși toată mizeria și relele de pe vremea aceea", mărturisind însă ulterior că la abdicarea forțată a regelui și plecarea sa din țară plînsese foarte mult, laolaltă cu toată familia și colegele ei din adolescență. întrebată cum de plînsese după un rege atît de rău și de a cărui întoarcere se temea atît de mult aproape cinzeci de ani mai tîrziu, nu a fost capabilă să furnizeze o explicație. în realitate, dată fiind tinerețea ei la acea vreme, este foarte probabil că singura experiență autentică era cea a amintirii lacrimilor la plecarea regelui. Restul credințelor privind „relele" din timpul monarhiei, pe care le prezenta ca fiind ale sale, erau urmarea internalizării clișeelor propagandei antimonarhiste din tinerețea ei, reactualizate după 1990, cînd propaganda antimonarhistă a redevenit paroxistică.

SINDROMUL FRATELUI ALEXANDRU

în lucrarea memorialistică despre detenția sa, filozoful Constantin Noica povestește la un moment dat următoarele: „toți ceilalți colegi de detențiune erau supuși unei reeducări. în aparență reeducarea era foarte blajină, în fond însă era gravă pentru conștiința oamenilor." Cît de gravă era în subtilitatea ei această reeducare realizăm și din faptul că Noica își imaginează că toți ceilalți erau supuși reeducării și numai el nu. în realitate, tratamentul la care a fost supus ar fi trebuit să-i facă suspicios: primește hîrtis Și Creion, cărți — operele complete ale lui Marx și Engels, în care găsește pagini „tulburătoare", învață limba rusă pe care o găsește „extraordinară", ba chiar, într-o paralelă fonetică, superioară altor limbi. Cei care l-au închis sînt „frați Alexandru", învingători de care trebuie să ne fie milă. încet-încet, fratele Alexandru se materializează luînd chipul concret al comandanților închisorii, idealizați puternic de Noica, pînă la a fi considerați mai buni decît el însuși. Prizonierul începe să plîhgă de remușcare după ce un ofițer îi reproșează că a spus că nu mai are patrie tocmai în momentul în care ei. comuniștii români, făceau atîtea eforturi să elibereze această patrie de sovietici...

Cazul Noica pare să fi fost unul relativ facil pentru reeducatori. Cea mai mare parte din reeducare, aparent din necesitatea intelectuală de a obiectiva permanent realitatea, de fapt în încercarea de a-și proteja eul narcisiac puternic amenințat de situația de totală dependență în care se afla, a făcut-o deținutul singur. Fenomenul de ritualizare a credinței este aici mult mai șters. Noica nu își refulează valorile anterioare experienței, ci le utilizează ca un fundal perfect pentru noua imaginea a lumii care i se impune, le citește după un alt cod. Toată știința intelectuală a victimei este pusă în slujba adevărului călăilor. Deja scrisoarea adresată lui Emil Cioran, aflat la Paris, *Lettre ă un ami lointain,* poate fi considerată o mostră de succes desăvîrșit al persuasiunii coercitive. Autorul încearcă să justifice în acest text starea în care se afla, ca și cum aceasta ar fi urmarea unei alegeri libere, și nu impusă de forțe exterioare, mergînd pînă la a afirma că „ni se pare acum că omului nu-i e proprie libertatea, ci necesitatea; că el se ridică nu împotriva celui care-i ia libertatea, respectiv libertățile, ci împotriva celui care-i ia necesitatea, sensul de viață necesar, sau chiar, dacă preferați, cu libertățile voastre, nonsensul de viață necesar". în acest text al lui Noica lumea victimizată în care trăiește devine una cu cel care o violează, cu agresorul ei. Autorul se identifică cu acesta atunci cînd afirmă că nu există nimic care să poată fi opus marxismului și că „încercăm să fim în poziția pe care ne-ar plăcea s-o știm a Occidentului, în cea de afirmare, pentru noi înșine, a dreptății noastre cu dreptatea adversarului cu tot, și nu contra ei".

Finalul experienței amintește perfect de modelul chinez. Ofițerii americani reeducați în China aveau parte ca reeducatori de chinezi care-și făcuseră studiile în Statele Unite, vorbeau perfect englezește, tratau prizonierii de la egal la egal, cu maniere curtenitoare etc. Și în cazul Noica fratele Alexandru se materializează perfect în persoana unui anchetator trimis anume să se ocupe de el și căruia prizonierul i se adresează cu „domnule prizonier" și e surprins că un exemplar atît de distins e trimis să-și piardă vremea cu el. Relația e fructuoasă, prizonierul declară că acele zile au fost „fericite", iar la eliberare cere să fie lăsat să funcționeze ca „antrenor de marxism". Recunoștința că celălalt nu-și folosește imensele puteri — practic infinite — pe care le are asupra sa acționează mai eficient decît orice formă de tortură. Fratele Alexandru este propria imagine idealizată cu care subiectul se identifică, „incorporează în el însuși imaginea

mentală a unui obiect şi apoi gîndeşte, simte şi acţionează aşa cum crede că gîndeşte, simte şi acţionează obiectul său"[12]. Identificarea cu agresorul are un substrat defensiv şi se realizează prin introiecţie.[13] „Subiectul devine cel de care i-a fost frică. Prin aceeaşi mişcare acesta este suprimat, ceea ce linişteşte."[14] „Această apărare presupune o atotputernicie magică şi se află în raport cu distorsiunile instanţelor ideale care pregătesc secundar pentru conduitele masochiste."[15]

Să fie sindromul fratelui Alexandru ceva mai mult decît o identificare cu agresorul, şi anume un caz de masochism ? Reich definea masochismul moral ca o acţiune a subiectului împotriva propriilor sale interese pentru a provoca pedepsirea din partea autorităţii. Cu alte cuvinte, un comportament provocator. Cuvîntul revine frecvent, aproape obsedant, în amintirile lui Noica din închisoare. El rîde atunci cînd un gardian îl pune să treacă cu faţa la perete şi îi aminteşte acestuia de o scenă asemănătoare din Koestler, în care mişcarea era completată de un pistol în ceafă. „Provocatorule", strigă atunci gardianul, şi pe bună dreptate. Cînd este întrebat ce ar face în caz de eliberare, Noica ar vrea să spună că va continua citirea operelor complete ale lui Marx, dar se teme că ar putea fi considerat provocator şi aşa mai departe.

Situaţia clasică din *1984,* anume aceea a cuplului masochist călău-victimă, a fost puţin frecventă în gulagurile comuniste, care luaseră un aspect de masă de-a dreptul colectivist. Metoda se aplica totuşi, după cum se vede, în cazul unor prizonieri cu totul deosebiţi, cum era Constantin Noica, sau, conform unei stenograme inedite publicată în 1992 de cotidianul *Evenimentul zilei,* Corneliu Coposu. Deţinuţilor sau persoanelor în libertate a căror reeducare necesita un interes deosebit li se trimitea cîte un „frate Alexandru", un anchetator idealizat. Primul lucru pe care îl făcea acesta era stabilirea unei relaţii de cuplu între el şi prizonier. Anchetatorul lui Noica îi oferă portocale, cel al lui Corneliu Coposu îl invită la Snagov pentru viitoarea întîlnire. Noica o va caracteriza drept „fericită", Corneliu Coposu drept „plăcută".

[12] **Campbell, J. şi Hinsie, L.,** *Dictionary...*

[13] *Idem,*

[14] **Bergeret** *et al., Abrege de psychopahtologie,* **Masson et Cie 1972 p. 93-94.**

[15] *lbidem.*

Rezultatul este mult mai eficient decît tortura. Editorul şi comentatorul dialogului dintre Corneliu Coposu şi colonelul Bucurescu, el însuşi un fost colaborator al Securităţii, Sorin Roşea Stănescu, afirmă în *chapeau:* „este vorba de dialogul a doi oameni inteligenţi, a doi adversari care se urăsc, dar se respectă." Primul pas al comunicării persuasive. într-un sistem privativ de libertate este convingerea victimei aflată cu totul în puterea călăului că e vorba de un dialog sincer şi deschis, liber ales, cu doi parteneri de discuţie egali. „In fond", spune eroul lui Orwell despre călăul său, „nu avea nici o importanţă dacă O'Brien îi era prieten sau duşman. O'Brien era o persoană cu care puteai să stai de vorbă (...) într-un sens mai adînc decît prietenia, erau intimi: într-un spaţiu sau altul, chiar dacă cuvintele propriu-zise s-ar putea să nu fie rostite niciodată, exista un spaţiu comun unde se puteau întîlni şi sta de vorbă."

Acolo unde relaţia se individualizează astfel, victima şi călăul devin un cuplu. Ca să se apere, eul narcisiac transformă umilinţa în plăcere.[16] Noica povesteşte cum paznicul îi pune ochelarii de metal opaci pe ochi şi îl duce de braţ la anchetă, adăugind: „dar ce blînd lucru este să mergi aşa, călăuzit, prin necunoscut!" Călăuzit unde ? Desigur, la anchetă şi reeducare, dar tot Winston al lui Orwell spune mai precis: „la marginea nebuniei, şi peste scurt timp avea să-l trimită la moarte. Niciodată însă nu-l iubise mai mult ca în acest moment şi doar vag din cauză că oprise durerea." Nu: îl iubeşte din cauză că este celălalt, fără de care el, unul, nu ar mai avea sens. Părăsind închisoarea, ultimul om privit de Noica este comandantul cu care a avut de asemenea o relaţie privilegiată. Cei doi se regăsesc în afara relaţiei lor obiective şi a contextului istoric, într-un spaţiu al purelor esenţe, „prinşi amîndoi în surîs", un surîs final pentru doi, chiar dacă ei s-au întîmplat să fie călăul şi victima. Şi Noica încheie cu aceste foarte semnificative versuri ale lui Blake:

„There is a smile of Love
And there is a smile of Deceit,
And there is a smile of smiles
In which these two smiles meet."[17]

[16] **Erich Fromm,** *The Anatomy...*

[17] **Citat în original de Constantin Noica,** *Rugaţi-vă pentru fratele Alexandru,* **Humanitas, 1990.**

VIII

CONCLUZII

După această trecere îh revistă a tuturor elementelor din tabloul comunicării persuasive post-totalitare este cazul să ne întrebăm ce viitor mai are persuasiunea politică în România? Care anume categorie a populației mai este sensibilă la ea, și ce fel de mesaj anume ar mai avea șanse de succes? Care sînt, în fine, șansele unei deveniri democratice în acest context? Să încercăm să răspundem pe rînd.

ISTORIA PERSUASIUNII POSTCOMUNISTE

Ce a fost persuasiune și ce a fost propagandă în încercările persuasive ale ultimilor ani ? Ce anume ar fi putut fi altfel dacă persuasiunea/propaganda ar fi fost mai profesionale? Să răspundem la acestea într-o succesiune istorică.

Alegerile de la 20 mai 1990 nu au fost o competiție persuasivă. Opinia publică a fost formată de la începutul lunii ianuarie, și avantajul unuia dintre competitori de a putea acorda gratificații de dimensiune națională — săptămîna de lucru de cinci zile sau scăderea prețului energiei — a avut o contribuție decisivă. Campania celor care au încercat persuasiunea — adică o schimbare a opiniei publice cu avertizarea acestui fapt — a fost extrem de bună, mai ales atunci cînd au făcut-o intelectualii (vezi *România liberă,* numerele din aprilie-mai 1990). Ea a apelat însă numai la comprehensiune, ceea ce nu putea atinge — și nici nu a atins — decît păturile cele mai educate ale populației-țintă. Ar fi putut face opoziția altceva sau mai mult decît ceea ce a făcut în acea campanie electorală? Ne îndoim. „Cînd oamenilor într-adevăr le pasă de ceva, nu contează cît timp petreci încercînd să-i influențezi cum să voteze: vor vota așa cum le convine lor. Cînd subiectul nu atrage mari consecințe (asupra vieții votanților,

n.n.), a le cumpăra votul devine un fleac", scrie John Naisbitt în *Megaiendințe.*

Dacă miza a fost atît de mică, cum se explică propaganda neagră a mass mediei, mult ca agresivitate peste nivelul campaniei partidului de guvernămînt? Prin identificarea propagandiștilor, ceea ce lucrarea de față a încercat să facă pe cît posibil. Propagandiștii campaniei „negre" din 1990 au fost, cu mici excepții, propagandiști calificați și salarizați ani de zile sub regimul comunist pentru acest lucru. Violența nu a vizat înfrîngerea în alegeri a nou-născutei opoziții democratice (toate sondajele arătau că aceasta va suferi o înfrîngere zdrobitoare), ci a căutat să legitimeze un regim autoritar, fie fără partide politice (ianuarie), fie, în orice caz, fără o opoziție (ulterior). Ea poate fi deci considerată o propagandă de tip totalitar, în genul celei descrise de Arendt pentru mișcările totalitare.

în ce privește situația de după mai 1990, lucrurile se modifică. Emițătorul concurent (opoziția) și mass media sa se izolează în monolog și în propagarea informației, renunțînd la cunoașterea receptorului și la difuzarea mesajelor sale. Dezamăgirea față de partidul de guvernămînt face ca acesta să piardă mereu adepți în sondaje, dar foarte puțini din aceștia trec la opoziție. Aceste erori au o culme în campania electorală pentru alegerile din septembrie 1992, în care opoziția pleacă de pe o poziție favorită în sondaje și pierde după două luni de campanie electorală care readuce în actualitate radicalismul Pieței Universității, se pierde în metafore și abstracțiuni, și nu reușește să răspundă printr-o contrapropagandă eficientă celor două atacuri principale ale puterii: că C D . nu e decît PNȚCD cu o altă pălărie, și că Emil Constantinescu e doar un pion menit să dea locul regelui. Personalități impopulare, dar asociate ideii de opoziție, ca Laszlo Tokes, se plasează în plină campanie electorală în atenția opiniei publice printr-o grevă a foamei pe un subiect care nu este de interes pentru aceasta (enigmele nedezlegate ale Revoluției). Factorul de risc principal pentru acest emițător, ca și pentru societatea civilă în curs de formare, rămîne acea singurătate și diviziune a membrilor ei, care se traduce uneori printr-o incapacitate patologică de colaborare, remarcată de toți analiștii, dar mai ales de Mary Ellen Fischer și J.F.Brown. Psihologie românească sau aport al comunismului, egoismul individualist pare mai dezvoltat la români decît în oricare din țările vecine. „Singurătatea colec-

tivistă", cum o numește Kideckel, pune o amprentă nefastă asupra evoluției perioadei postcomuniste românești.

Propaganda rămîne importantă și se oficializează, deși se mai „albește" în publicații guvernamentale sau prezidențiale de după 1992. Ea devine însă imediat „neagră" cum se ajunge la subiecte sensibile ca monarhia. într-o astfel de încercare, în decembrie 1993, televiziunea difuzează la o oră de vîrf producția unui ofițer de armată, funcționar la Departamentul pentru Informații al Guvernului și oficial al partidului România Mare — Mircea Hamza. Această producție prezintă pe fostul suveran ca vinovat de execuția dictatorului militar Antonescu, devenit „un erou național". Propagandiștii de extremă stînga sesizează popularitatea crescîndă a extremei dreapta și sar din mers în vagonul ei, abandonînd contradicțiile ideologice.

Președintele pare să se adapteze mai greu. în 1994 popularitatea lui se prăbușește în sondaje. Conform acestora, i se reproșează slăbiciunea în fața corupției și diferențele sociale care se accentuează pe zi ce trece. Președintele își continuă repertoriul de succes — vizite și adresări pe un ton popular. Dar priza sa urbană a scăzut foarte mult și efectul nu e mai e nici pe departe același. Numai un fapt spectaculos, și nu o nouă tactică propagandistică, l-ar mai putea redresa.

MASA

Această lucrare a pornit, între altele, să verifice ipoteza unor sociologi ca Bernard Paqueteau sau David Kideckel privind atomizarea și pierderea identității sociale a unor largi categorii de români. în mare măsură putem spune că acestea se verifică. Deși am discutat cu categorii diferite, am întîlnit relativ puține diferențe. Percepția unei identități sociale aparte există cel mai mult la țărani, dar ea izvorăște mai ales dintr-un mod de viață rămas ca urmare a subdezvoltării extrem de deosebit de cel urban, și nu printr-o raportare la tradiție.

Este populația descrisă de noi o masă, așa cum afirmă Trond Gilberg? Termenul desemnează pe acei oameni care nu reușesc să se integreze în nici o organizație avînd ca fundament interesul comun, fie că e vorba de partide politice, de organizații locale, profesionale sau sindicale (Arendt, 1951). E vorba de oameni depersonalizați, fără statut social clar, fără rădăcini într-un sistem de

valori tradițional sau într-o comunitate bine definită. în România, acest proces de pierdere a identității unor întregi categorii sociale a fost mai profund decît, să spunem, în Ungaria sau în Polonia, datorită lichidării totale a micilor proprietari, deopotrivă țărani sau meșteșugari, și a deplasării enorme de la sat la oraș ca urmare a industrializării masive. Așa cum au afirmat atît Mihai Botez, cît și Stephen Fischer-Galați, a existat un proiect deliberat de distrugere a orașului burghez, cu valorile sale, proces reușit în mare măsură. Urmarea acestei vicioase mobilități sociale a fost o populație care a pierdut memoria vechii Românii ca sistem de referință și nu a cîștigat în loc altul. Perioada de referință pentru această populație este doar cea comunistă, și orice schimbare este raportată la ea.

Avînd predominant valori pasive, valorizînd mai presus de orice absența conflictelor de orice tip, această masă este deosebit de tăcută. Și tăcerea aceasta este înșelătoare. Omul de masă este invizibil pentru că nu desfășoară nici un fel de activitate, dar masa în totalitatea ei contează prin număr și inerție. în ultima sa campanie electorală președintele Iliescu nu a reușit să mai mobilizeze aproape pe nimeni la mitingurile electorale, în vreme ce cele ale opoziției au strîns sute de mii de oameni. La vot însă masa invizibilă s-a manifestat din nou, înclinînd balanța de partea președintelui în exercițiu.

Din ce fel de oameni este compusă masa? Din acele personalități autoritare (Adorno) sau sadomasochiste (Fromm), ale căror descrieri abundă în psihologia socială? „Asemenea oameni experimentează doar dominarea sau supunerea", scrie Fromm în *Escape from Freedom,* „niciodată solidaritatea. Diferențele, fie de sex sau de rasă, sînt pentru el semne necesare de superioritate sau de inferioritate. O diferență care să nu aibă această conotație este de negîndit pentru el." Gîndirea acestui tip de oameni se realizează prin stereotipuri, iar comportamentul se conformează față de autoritate. Această conformitate poate duce pînă la aprobarea violenței sau ale unor măsuri represive ale statului autoritar. Masa se definește prin apolitism (68% dintre români nu sînt interesați deloc în politică, iar 40% nu pot preciza dacă sînt mai curînd de dreapta sau de stînga), deoarece a avea o opțiune politică înseamnă a opera un proces de diferențiere de care nu este capabilă. Votează cu „statul" pe care îl consideră undeva, deasupra politicii, și nu înțelege rostul a mai multe partide politice într-un sistem. Din proprie inițiativă masa nu prezintă un comportament naționalist sau șovin, cu toate acestea e victima ușoară a propagandei naționaliste, deoarece e veșnic în căutarea unor țapi ispășitori care să

plătească pentru propriile ei limite. Nu ar fi capabilă să lupte pentru emancipare națională sau pentru orice proiect de tip național — cum ar fi reunificarea Basarabiei —, deoarece aceasta presupune o atitudine activă. Dimpotrivă, va sprijini prin vot naționalismul oficial într-un stat suveran, deoarece nu își poate preciza identitatea altfel decît identificîhdu-se cu puterea și nu concepe diferențele — care o neliniștesc — și caută permanent să le reducă. Pentru ***well-being-ul*** său ideologic, senzația de securitate și absența oricărei solicitări, masa poate chiar sacrifica temporar situația sa economică, aici apărînd acel fenomen descris ca un clivaj între situația economică și ideologie (Reich, 1946).

Din cine constă însă această masă? Din țărani care și-au pierdut pămîntul acum 45 de ani și care sînt prea bătrîni să o ia de la capăt: recuperarea a cinci hectare de pămînt nu înseamnă și recuperarea unor valori pierdute. Țăranul redevenit mic proprietar va avea aceeași mentalitate cu cel colectivist, va fi împotriva proprietății mari și a prosperității urbane, de partea statului autoritar și împotriva unui sistem pluripartinic, ceea ce" confirmă studiile sinteze asupra electoratului rural ale multor autori, mai cu seamă Lipset și Huntington. Din muncitori în întreprinderi de stat care trăiesc doar datorită subvențiilor guvernului și a căror istorie urbană este foarte recentă, fiind transferați la oraș în perioada industrializării masive din anii șaptezeci și locuind în cartierele orwelliene construite de regimul Ceaușescu. Lor li se adaugă pensionarii, atît de la țară, cît și de la oraș, care și-au trăit toată viața activă în regimul comunist cu care se identifică în bună măsură, percepînd contestarea globală a regimului ca pe o contestare a sensului propriei lor vieți. Ne putem hazarda la o estimare numerică a masei? Judecind după sondajele prezentate pe larg în această lucrare, am putea spune că toate aceste categorii însumate reprezintă aproximativ jumătate din populația României. De aici, diviziunea profundă a societății, care trece dincolo de comportamentul electoral și ne face practic să putem vorbi de două țări diferite, cu memorie și imaginar colectiv deosebite, cu sistem de valori și aspirații diferite.

ELITA

în capitolul consacrat emițătorului lucrarea de față a descris de fapt elitele postcomuniste, așa cum se înfățișează' ele astăzi în România. Concluzia autorului este că de fapt la această oră există

o singură elită consistentă, deși coruptă, cea compusă din vechii și noii profitori ai economiei centralizate (conform excelentei sistematizări făcută de Anthony Giddens, aceasta e mai curînd o clasă conducătoare decît o elită). Această clasă conducătoare este dezideologizată, deși provine în mare măsură din partidul comunist sau din corpul de informatori ai vechii Securități. Cu toate acestea, știe să se servească în continuare de tehnicile propagandistice persuasive care au la bază vechea ideologie anticapitalistă și antioccidentală, deoarece a moștenit întreg aparatul regimului precedent. în rezumat, succesul persuasiunii acestui emițător se datorează unei cunoașteri mai bune a receptorului (deci în bună măsură a masei), precum și funcționalității de rețea moștenită și păstrată din regimul anterior. Emițătorul concurent (opoziția) a fost un partener ușor de învins, deoarece a neglijat cunoașterea receptorului căruia i se adresau mesajele sale și nu a reușit în patru ani să formeze măcar un germene de rețea, lăsînd impresia exterioară de perpetuă divizare și luptă internă, de ineficacitate și opoziție sterilă, ceea ce corespunde destul de mult realității sale interne.

POPULAȚIA ȚINTĂ

O lideră de seamă a opoziției și o figură marcantă a campaniilor electorale, poeta Ana Blandiana, a declarat după alegeri că acestea au fost pierdute la țară și că ar fi putut fi cîștigate cu tractoare, si nu cu vorbe. Realitatea e destul de diferită de această estimare. In primul rînd, opoziția a pierdut alegerile în Capitală, nu la țară. Capitala, care votase la localele de cu cîteva luni înainte cu candidatul opoziției, a dat cîștig de cauză lui Ion Iliescu în fața lui Emil Constantinescu în al doilea tur de scrutin al prezidențialelor din 1992. Pînă la statul autoritar descris de noi în lucrarea de față, există la această oră, după estimările Centrului de Sociologie Urbană, un important fragment de nehotărîți (27%), care reprezintă populația țintă a viitoarei campanii electorale, și care nu se găsește atît în mediul rural cît în orașul mic și mijlociu, dezamăgit de președintele Iliescu, dar care ou găsește în prezent o alternativă consistentă către care să se îndrepte.

Tranziția a uzat suportul electoral al președintelui Iliescu, fără ca emițătorul alternativ să fi știut să profite de aceasta. Urmarea este la această oră o importantă categorie dezorientată și din ce în ce mai dezinteresată de politică. Interlocutorii noștri pensionați

și studenți ne-au spus de exemplu în mare parte că s-ar putea să se abțină de Ia vot, deoarece nu mai au încredere în nimeni. Ei sînt principalii perdanți ai tranziției, aceste generații ale vîrstelor extreme trăind în cotidian senzația că societatea nouă nu are loc pentru ei. Pensionarii și studenții nu citesc ziare centrale și urmăresc la televiziune emisiuni mai mult de divertisment decît de educație sau de politică. Adresarea către aceste categorii ar trebui să se facă prin urmare prin programe specifice, concepute și popularizate din vreme, prin întîlniri directe sau organe mass media locale (presă, radio și televiziune locală), cu adresabilitate precisă și limitată. Minerii ni s-au plîns, de exemplu, că parlamentarii o dată aleși, indiferent de care partid aparțin, nu mai pot fi găsiți ulterior niciodată în Valea Jiului pentru a recepționa vreun *feedback* de la alegători, dînd exemplul unei senator liberal ales în 1990. Așa cum reiese din studiul asupra parlamentarilor prezentat în capitolul asupra receptorului, este probabil adevărat. Persuasiunea emițătorului alternativ ar avea, după părerea noastră, șanse suficiente chiar în Valea Jiului. Cu condiția să nu debuteze de abia în preziua campaniei electorale și să nu fie generală, abstractă și purtată exclusiv prin intermediul televizorului.

în ce privește muncitorii, ei sînt la această oră mult mai deschiși către privatizare decît acum patru ani și practic în așteptarea unei alternative. Este foarte puțin probabil că ei vor mai vota partidul de guvernămînt, identificat cu corupția generalizată a administrației de stat, dar există riscul ca voturile lor să se îndrepte către Partidul Socialist al Muncii. „Vom vota cu cine ne va convinge că poate crea locuri de muncă", ne-au spus minerii, iar la alegerile locale de la Brăila din toamna 1994 votanții, în număr de o treime din total, au ales candidatul PSM, fostul prim-secretar PCR al județului. Apartenența Ia fostul partid comunist nu mai are nici o relevanță la aceast oră. Muncitorii din sectorul privat și șomerii vor vota pentru o schimbare, dar pentru a evita lipsa de prezentare la vot și a menține adeziunea lor, ea trebuie întărită printr-o adresare specifică.

în ce privește țăranii, situația este destul de complicată. Țăranii din regiunile unde asociațiile s-au dovedit un succes vor vota cu partidul de guvernămînt. Țăranii din regiunile necolectivizate sau care s-au lovit și se lovesc de birocrația coruptă pentru a-și căpăta certificatele de proprietate pot fi o populație țintă. Dar, cum satul nu are încredere în străini și nu înțelege nimic din campania electorală televizată, singura cale de a ajunge la această populație este prin intermediul liderilor locali. După cum scrie Huntigton. persuasiunea în mediul rural are mult mai multe șanse cînd liderului cosmopolit provenind din mediul urban i se substituie unul mai puțin educat care se va adresa unei populații care îl identifică drept *seif*.

MESAJUL

Alcătuirea unui mesaj persuasiv de succes la această oră este un lucru pe cît de simplu, pe atît de delicat, întrucît punctele *target* (țintă) ale persuasiunii pot fi vizate deopotrivă de un partid național-socialist (sau mai ales), cît și de unul democratic. Acest mesaj ar trebui în orice caz:

1. să fie concret, deoarece sensibilitatea la abstract a publicului este nulă (nimeni dintre interlocutorii noștri nu reușea să-și amintească măcar ultimul slogan al opoziției „Să construim împreună speranța", care nu Ie spusese absolut nimic);

2. să fie specific pentru anumite categorii de populație (șomeri sau muncitori pe cale de a deveni șomeri, tineri, pensionari, țărani), adresîndu-li-se printr-un program particular;

3. să focalizeze asupra ordinii și siguranței publice, precizînd că statul mai are încă un rol important de jucat, mai cu seamă în combaterea corupției și a abuzurilor. Un mesaj prodescentralizare administrativă în sensul occidental al noțiunii ar fi la această oră un eșec în fața electoratului român. Singurul sector în care majoritatea electoratului a ajuns la concluzia că statul joacă un rol nefast este economia;

4. să fie sincer, în sensul că oferta trebuie să fie autentică și nu o mască pentru altceva. „L-am votat pe Emil Constantinescu. dar acum mi se pare că e doar o păpușă cu sforile trase de altcineva", ne-a declarat un tînăr miner. Un candidat la președinție care candidează doar pentru a da locul altcuiva — în speță regelui — nu are nici o șansă. Nimeni nu poate fi convingător dacă nu este el însuși convins. Acea parte a opoziției care este sută la sută monarhistă nu ar trebui să prezinte deloc un candidat la președinție. Totodată este nedrept atît pentru electoratul opoziției, care nu este integral monarhist, cît și pentru poporul român în general să aibă o singură alternativă la puterea actuală, și aceea neapărat monarhistă. Oferta politică trebuie divizată. Trebuie să

existe atît o alternativă monarhistă, cît şi una nemonarhistă. Confundarea lor este o catastrofă din punct de vedere electoral, deoarece îndepărtează de alternativă electori care în mod sincer caută o alternativă democratică. Acelaşi lucru în ce priveşte confundarea opoziţiei româneşti cu partidul etnic maghiar din Transilvania. Acesta poate fi un aliat, dar nu are ce căuta în interiorul ofertei alternativei româneşti. Cît lucrurile vor sta astfel, PUNR va cîştiga în Ardeal, oricîte „Caritas"-uri vor mai da faliment;

5. să cuprindă şi o ofertă de cadre noi. Dezamăgirea provocată de actualul Parlament nu se reflectă doar asupra clasei politice guvernamentale, ci asupra întregii clase politice. Credibilitatea pierdută de un emiţător important ca Ion Iliescu se reflectă într-o neîncredere generalizată la adresa oamenilor politici. Soluţia este scurtarea gap-ului dintre centru şi margine de care vorbeşte Trond Gilberg, a prăpastiei dintre lumea politică centrală şi cea locală, a renunţării la liste alcătuite în capitală, oferirea electoratului de lideri locali, cu *background* asemănător lor;

6. să nu invoce sprijinul occidental, perceput ca un şantaj umilitor de către electorat, ci să realizeze o informare bună asupra stadiului reformei în celelalte ţări din Est asemănătoare României;

7. să nu culpabilizeze electoratul nici pentru perioada comunistă, nici pentru votul postcomunist. Să realizeze acea minimă bază de consens fără de care orice persuasiune este sortită eşecului. Corupţia (cazuri concrete, cît mai locale), ineficienta birocratică (distribuirea vicioasă de certificate de proprietate asupra pămîntului), privatizarea în folosul vechilor privilegiaţi (percepută de toate categoriile de populaţie cu care am discutat) pot fi o minimă bază de pornire. în orice caz, momentul declanşării persuasiunii trebuie să fie momentul zero al istoriei. Emiţătorul nu trebuie să ceară un sprijin sau o aprobare retrospectivă pentru anticomunismul anului 1990 etc. Toate acestea pot culpabiliza electoratul, iar un elector culpabilizat se îndepărtează.

Tehnologia persuasiunii electorale, aşa cum este înfăţişată de majoritatea autorilor (vezi mai ales excelentul *review* al Monicăi Charlot)[1] cere ca, o dată acest mesaj elaborat, el să fie testat pe un public semnificativ înainte de campania electorală. Alte grupuri focus ar trebui să analizeze eficacitatea persuasivă a

Monica Charlot, *La persuasion politique,* **Armând Colin, 1970.**

mesajelor politice, pînă la optimizarea lor. Această scientizare nu este superfluă şi nu este inutilă, dacă noua clasă politică nu vrea să rămînă la persuasiunea politică de tip balcanic descrisă atît de savuros în literatura română.

*
* *

Spre deosebire de perioada instalării comunismului în România, cînd lucrul s-a făcut forţat, pe o societate cu clase şi norme sociale structurate, România contemporană are de abia acum condiţiile propice pentru instalarea unui regim autoritar: o economie de tip weimerian, cum scrie Bukovski (inflaţie, şomaj, sindicate puternice), sechele totalitare ale structurii statului care au supravieţuit comunismului (separare formală a puterilor în stat; organe superioare ale justiţiei sub controlul puterii politice) şi — mai ales — crearea acelei mase care constituie întotdeauna suportul unui regim autoritar, fie el de stînga sau de dreapta. Diferenţa faţă de 1947 este doar aceea a contextului internaţional, favorabil unei dictaturi comuniste atunci cînd Armata Roşie era unica armată din Estul Europei, favorabilă democraţiei după colapsul economic şi politic din 1991 al sistemului sovietic.

Este doar meritul acestui context faptul că România anului 1994 este o democraţie, deşi încă în mare măsură una formală, şi nu un regim autoritar. Trecerea la o democraţie autentică presupune însă mai mult decît un hazard sau o şansă istorică, presupune un efort constant şi autoexigent al tuturor membrilor lucizi ai unui popor. Cum însă orice proces de autodevenire trebuie să debuteze printr-o autocunoaştere, lucrarea de faţă a căutat să afle adevărul despre români chiar de la ei înşişi. Concentrîndu-se asupra masei post-totalitare şi a tehnicilor de persuadare a ei, ea a debutat ca o lucrare de psihologie socială. încheind prin a reflecta starea unei naţiuni ea devine, poate, în lumina acelei definiţii a lui Leo Strauss care scria că diferenţa între conceperea originară a democraţiei şi democraţia în forma ei existentă face obiectul ştiinţei politice, o lucrare de psihologie politică.[2]

[2] **Vezi şi Michel Louis Rouquette,** *La psychologie politique,* **Presses Universitaires de France, 1988.**

CO. . . . .uf • li -IDEPENDENI

Anul I Nr. 12 Marți 9 ianuarie 1990 Ediția I 4 pagini — 50 bani

REVOLUȚIA ÎNSEAMNĂ, ACUM, MUNCĂ

Din discursul rostit de președintele Consiliului Frontului Salvării Naționale, ION ILIESCU, la posturile de radio și televiziune, in seara zilei de 7 ianuarie s . c .

© Evenimentele din România, apreciate in lumea întreagă ca o veritabilă revoluție populară.

9 **In această etapă nouă sint necesari oameni de profunzime, cu discernămint ți puteie de muncă, cu competență și calități organizatorice.**

• Adoptarea unui larg set de măsuri în direcția ameliorării aprovizionării populației, impulsionării activității industriale, a unităților productive din agricultură.

• In toate unitățile economice și sociale, în unitățile agricole — un climat de mobilizare a tuturor forțelor in sprijinul producției industriale. .

• Toate activitățile politice și obștești trebuie desfășurate în afara orelor de program. Nimic nu trebuie să perturbe activitățile productive.

• • Forța noastră în înfrîngerea greutăților actuale — unitatea și coeziunea tuturor în jurul programului de redresare și dezvoltare pe baze sănătoase a întregii vieți economice, sociale, politice și spirituale.

Cil un prim bilanț, la numai două săpiămini de la victoria revoluției populare, trebuie sa constatam cA aceasta perioada scurtă a (ost o perioadă deosebit de denii. • în primele rile au fost practic llchidnte, elinii-, nate formațiunile de teroriști cure BU încercat;ți destabilizeze situația din țara, să împiedice , instaurarea noii puteri. Larga . efervescenții politică, activizarea populației pe toata; planurile,\ sprijinuJ activ exprimat in favoarea Platformei Frontului Salvării, Naționale, ip. sprijinul reconstrucției și înnoirii ,țării sint un efect pozitiv al procesului revolulio-' nar.fi,.o prcmjsă favorabilă pentru viitor:.- „. .i ••

Este'important să asigurăm In toate organele frpntului oarrteni cu deplină iiuloritate morală, care să se bucure de încrederea cotă |e ni lor. Să evităm pătrunderea unor elemente iniimplătdarE, ariviste, carieriste, u demagogilor care, in momente du confuzie șt precipitare, Încearcă să .se strecoare in posturi de comandă. Trecem acum într-o etapă nouă, deosebit de dificilă și complexă, clapa constructivă a revoluției.

. In această etapă nouă, .sint necesari oameni de profunzime, cu discernămint și putere de muncă, cu competență și calități organizatorice. Avem nevoie In clapa caro urmează de „alergători de cursă lungă".

. In. nccasiă periondă, problemele economico devin 'deosebit de presante sl complicate. Trebuie să SG înțeleagă că-nu exista soluțfl-ml-racol Ia aceste probleme grele, mal silex inir-o periondă foarte scurtă. Insă in condițiile unei munci bine organizate, eficiente, la nivelul fiecărei unități economice, unități care MU i-ăpittsît mai multă \IIbeuate • tic mișcare, fiind degrevate do intervenții arbitrare și Indicații ale laclorllor politici, există șanse reale de a se obține, încă din acest nn, unele rezultate net superioare fată de ce SC puica obține in vremea lui Ceaușescu. l'cnlru uccnșta insă, este .vital necesar să asigurăm condiții normale de muncă in toate întreprinderile, iu toate unitățile economice și sociale, in unitățile agricole, să asigurăm un climat de mobilizare a tuturor torțelor in sprijinul producției materiale.

.**Fiiccm** tin călduros apel la toți lun-ăltu'li. la toate cadrele tehnice și economice din industrie, din tranviwu-iurl si ronsli-uctfi. din comerț șl cooperație, la întreaga țărănime să diu dovadă de iunită conștiința patriolică și solidaritate umană concrelizată in murjeă. in nslgurarca unei bune desfășurări a proceselor de producție sl îndeplinirea tuturor obligațiilor contractuale, ntlt pentru piața înternă, cit și pentru export. Orice activități care sînt de natură să perturbe, să deranjeze desfășurarea normală a activității productive se vor reflecta, in primul rinei, in agravarea situației, șl așa complicată, din economie și, in ultimă instanță, în viața noastră, a tuturor. Hclribuția pe luna ianuarie, intre altele, nu va putea fi asigurată decit In funcție de 'rezultatele concrete obținute In muncă. Deși guvernul a luat măguri de revizuire a sarcinilor de plan in funcție de situația-

(Continuare.io pag. a. III-a)

Revoluția înseamnă, acum, munca

(Urmare din pag. I)

reală **a** aprovizionării tehnlco-materiale a unităților, a resurselor energetice si **a** intrării tn reparații capitale a unor instalații, alte posibilități de **'a** asigura fondul necesar de •alarii" nu sint, decît cele ce provin din rezultate efective ale econo-•miei."De aceea, toate activitățile politice si obștești trebuie desfășurate în afara orelor de program. Nimic nu trebuie să perturbe 'activitățile productive.

In spiritul principiului adoptat în Platforma-program a Frontului Salvării Naționale, care se va reflecta șl in viitoarea Constituție, al separării puterilor în stat, în cazul de față **a** puterii politice, de cea executivă, administrativă, . consiliile frontului . diri întreprinderi, ca-și cele locale, nu trebuie să se amestece în'activi-tatea-curentă. a conducerii tehnico-administrative a Întreprinderilor. Acestea poartă întreaga răspundere, materială și financiară, asupra activității întreprinderii șl trebuie a-Jutate să-și îndeplinească obligațiile ce le revin. ,

Pot-fi situații în care colectivele de muncă să fie nemulțumite de calitatea, competența,'autoritatea morală a unor conducători. In aceste condiții, consiliile Frontului Salvării Naționale, ca organisme reprezentative, pot face apel la instanțele superioare pentru ca împreună să negsigure schimbarea lor cu oameni potrlviți. Este, in primul rînd, în In-'teresul colectivelor de muncă să aibă conducători capabili șt cinstiți. ceasta se poate face Insă Fără. a perturba desfășurarea normală a activității productive. Orice chemări demagogice la slăbirea exigenței, a disciplinei de muncă și tehnologice,, a respectării programului de muncă sînt dăunătoare, în primul rînd, colectivelor de muncă șl trebuie respinse. Consiliile Frontului Salvării Naționale din întreprinderi, ca organisme reprezentative ale oamenilor muncii, pot și trebuie să se Intereseze activ de asigurarea tuturor condițiilor pentru buna desfășurare a muncii și a producției și să exercite in acest fel control obștesc asupra felului in care își fac datoria cadrele de conducere și aparatul tehnico-administrativ. Dar aceasta trebuie să se facă nu cu metode arbitrare, de comandă, nu prin substituire, ci In sens constructiv, înlesnind rezolvarea problemelor prin consens și colaborare activă.

Singura noastră forță pe care ne putem sprijini in înfrîngerea tuturor greutăților cu care ne confruntăm este unitatea și coeziunea tuturor in jurul programului de redresare și dezvoltare pe baze sănătoase a întregii vieți economice, sociale, politice șl spirituale a societății. Frontul Salvării Naționale nu dorește altceva decît să ofere o astfel de . platformă, deschisă tuturor, indiferent de tendințe șl opțiuni politice, ideologice sau religioase, fără deosebire de naționalitate, în slujba interesului comun : salvarea țării **si** asigurarea propășirii ei viitoare.

Vrem să rămînem liberi de orice Idei preconcepute, de orice îngrădiri Ideologice sau de partid, să gîndim și să elaborăm soluțiile'tuturor problemelor pornind de la realitățile și necesitățile societății noastre. De pe aceasta poziție, facem apel la toți cetățenii țării să acționăm uniț, in strinsă coeziune. Avem toată Încrederea în sprijinul activ al tineretului, care a fost sufletul și forța de șoc a revoluției si care, prin elanul și potențialul lut creator, trebuie să devină una din forțele propulsoare ale noului, ale progresului in întreaga noastră societate. Nu de dezbinare, nu de sectarism și exclusivism, nu de poziții înguste de partid avem nevoie noi acum, ci de unitate in gînd și faptă. Numai astfel vom învinge ! Nu avem voie să eșuăm ! Eșecul nostru ar da satisfacție adepților dictaturii, ar ft eșecul democrației care se înfiripă. Trebuie să demonstrăm că poporul eliberat este capabil de performanțe superioare.

Discursul domnului Ion Iliescu
la mitingul din Piața Victoriei

Ieri, la ora prînzului, domnul Ion Iliescu, președintele ales al țării, s-a adresat din balconul Palatului Victoria celor cîteva mii de manifestanți, aflați aici încă din timpul nopții. Caliiicind forțele destabilizatoare ce au acționat tn aceste zile împotriva autorităților ca fiind aceleași care au inspirat loviturile din 12 ianuarie, 28 ianuarie și 18 februarie, domnia sa a subliniat că de astă-dată acestea s-au organizat mai bine, cu detașamente instruite din timp, de formație legionara, inspirate de forțe de extremă dreaptă, din țară și de peste hotare. Ele aveau un scenariu dinainte stabilit și scontau că In România să instaleze o putere politică da dreapta. Deoarece poporul s-a exprimat cu hotărire la 20 mai pentru o veritabilă democrație de esență populară au încercat prin forță să destabilizeze din nou țara — a spus domnul Ion Iliescu. Referindu-se la unele reacții față de aceste elemente, domnia sa a arătat că sînt și acum unii oameni politici și gazetari care încearcă să deformeze realitatea, tn ciuda evidenței care demonstrează caracterul violent, de esență legionară a acestei mișcări și să arunce vinovăția pe organele de ordine și pe guvern. Dacă se poate reproșa ceva guvernului și organelor de ordine este că au tolerat prea mult excesele și actele de violență — a subliniat președintele.

In continuare, domnul Ion Iliescu s-a referit la grupările care au ocupat vreme îndelungată Piața Universității, acțiunea acestora dovedind opiniei publice a fi o sursă de instabilitate și acte antipopulare Acel așa-zis dialog a fost doar o dorință de provocare din partea acestei „mișcări" pentru a compromite guvernul și activitatea politică. A fost de fapt un ultimatum către insolență, către Impertinență din partea acestor elemente, ultimatum dat guvernului pe data de 12 iunie după discuțiile de la guvern. Domnul Ion Iliescu a afirmat în fața miilor de manifestanți din Piața Victoriei că elementele care au ocupat atîta vreme Piața Universității erau de fapt pregătite pentru o asemenea manifestare de forță cum a fost cea din ultimele 24 de ore. Domnia sa a făcut o sinteză asupra faptiunilor desfășurate după degajarea Pieței Universității pentru restabilirea ordinii, a circulației, pentru salubrizarea zonei, arătind că aceleași elemente — între care unele In stare de ebrietate, drogate, înarmate cu tot felul de obiecte — au trecut la acțiuni agresive împotriva forțelor de ordine și apoi s-au dedat la adevărate acte de vandalism, incendiind clădiri publice, autobuze, autocamioane, autoturisme particulare și de stat, invadlnd Televiziunea română și produrindu-i mari pagube.

Intervenția organelor de ordine, a unor unități militare și a muncitorilor Capitalei, intervenție bine venită, a avut Inc cu tntlrziere, permițind acestor elemente să-și facă da cap plnă seara, tîrziu. Totuși, in urma acțiunii hotărlte da Ieri noapte, au fost eliberate Televiziunea, clădirile Poliției și a Ministerului de Interne.

In continuare, domnul Ion Iliescu a prezentat situația In care se află aceste ei emerite agresoare. Foarte multe au fost arestate, dar „capetele", cei care stau in spatele acestor acțiuni, nu au fost încă depistați. Se va deschide o largă acțiune penală, iar Procuratura și organele de poliție încep anchetarea celor arestați și se eliberează mandate de arestare pentru toți cei care vor fi depistați ca fiind implicați în actele de violență.

In continuare, președintele ales al României a făcut un apel către populația țării pentru a-i denunța pe toți cei care participă la aceste acte de vandalism și care trebuie arestați, judecați și care vor răspundă In fața poporului.

tn această rebeliune legionară cu care s-a confruntat In aceste zile poporul român, unele elemente au apărut chiar în costumație legionară, au afișat drapelul verde, au folosit limbajul legionar. Vizavi de această situație mai există oameni care, nu se știe cu ce intenție, încearcă să facă din acești agresori victime, aruncînd răspunderea pa capul organelor de ordine.

Trebuie ridicat gradul de combativitate al românilor, a spus în continuare domnul Iliescu, în special al cetățenilor Capitalei, al muncitorilor Capitalei, al liderilor sindicali care l-au împiedicat ieri pe aceștia să vină In sprijinul organelor de ordine, lideri sindicali care se preocupă numai da bunăstarea proprie și-i împiedică pe muncitori să-și manifeste combativitatea.

Democrația trebuie apărată cu fermitate, a arătat domnul Ion iliescu, nu cu slăbiciune in fața vandalilor.

Președintele României a declarat tn fața mulțimii că trebuie întărită forța organelor de ordine și introdusă jandarmeria, care să apere liniștea și ordinea tn stat, iar cetățenii să nu mai fie toleranți tn fața unor asemenea manifestări.

Referindu-se la Înțelegerea corectă a datoriei armatei față de popor, domnul Ion Iliescu a arătat că armata trebuie să constituie un element de stabilitate și de apărare a cuceririlor poporului, nu să stea indiferentă cînd vandalii se dedau la asemenea acte barbare împotriva poporului. Teoria „armatei pasive" avansată de Grupul pentru democratizarea armatei este periculoasă, căutînd să dezavueze armata, să o rupă de popor. Dar armata și-a făcut și de această dată datoria.

în finalul cuvlntului său, rostit din balconul Palatului Victoria din Capitală, domnul Ion Iliescu și-a exprimat mulțumirea și încrederea în sprijinul tuturor forțelor de bina din țară.

(Rompres)

Bibliografie selectivă generală

Asch, Solomon, *Social Psychology,* **Oxford University Press, 1987.**

Arendt, Hannah, *Le Systeme Totalitaire,* **Seuil, Paris, 1972.**

———, *On Violence. Civil Disobedience,* **Harvest Books, 1969.**

Bastide, Roger, *Sociologie et psychanalyse,* **Presses Universitaires de France, Paris, 1972.**

Bergeret *et al., Abrege de psychopathologie,* **Masson et cie, 1972.**

Bettelheim, Bruno, *The Informed Heart,* **Penguin Books, London,** 1971.

Berindei M., Combes, A., Planche, A., *România, cartea albă,* **Humanitas, București, 1991.**

Botez Mihai, *Românii despre ei înșiși.* **Editura Litera, București, 1991**

———, *Intelectualii est-europeni și statul național comunist — un punct de vedere românesc,* **Litera, București, 1992.**

Brown, J.F., *A Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe,* **Duke University Press, London, 1991.**

———, *Hopes and Shadows: Eastern Europe after Communism,* **Duke University Press, London, 1994.**

Campbell, H.J., Hinsie, L., *Psychiatric Dictionary,* **Oxford University Press, London, 1971.**

Canetti, Elias, *Masse et puissance,* **Gallimard, Paris, 1966.**

Cantril, Hadley, *The Psychology of Mass Movements,* **J.Willy, New York, 1963.**

Cathala, H.P., *Epoca dezinformării,* **Editura Militară, București, 1991.**

Câmpeanu, Pavel, Ariadna Combes, Mihnea Berindei, *România înainte și după 20 mai,* **Humanitas, București, 1991.**

Câmpeanu, Pavel, *De patru ori în fața urnelor,* **Editura AII, București,** 1993.

Crespi, Irving, *Public Opinion, Polis and Democracy,* **Westview Press, London, 1989.**

Dahl, Robert, *After the Revolution ? Authority in a Good Society,* **Yale University Press, 1990.**

———, *Democracy and its Critics,* **Yale University Press, 1989.**

Domenach, J.M., *La Propagande politique,* **PUF, Paris, 1960.**

Doise, Willem, *Levels of Explanation in Social Psychology,* **Cambridge University Press, 1986.**

Escarpit, Robert, *L' information et la communication.* **Paris, 1978.**

Feldman, Robert, *Social Psychology,* **McGraw HUI New York, 1988.**

Fromm Erich, *TheAnatomy of Human Destructiveness,* **Fawcett Green 1975.**

———, *Escapefrom Freedom,* **Avon Books, New York, 1961.**

———, *May Man Prevail?,* **Anchor Books, New York, 1961.**

———, *A Sane Society,* **Anchor Books, New York, 1969.**

Furnham, Adrian, Heaven, Patrick, „The Paradox of Socialism: the Relationship between Social and Economical Political Beliefs", în *Psychological Reports,* **62, 1988.**

Gergen, J.K.și M.M., *Social Psychology,* **Springer Verlag, New York, 1986.**

Gilbert, Nigel, *Researching Social Life,* **London, 1993.**

Girard, Rene, *The Scapegoat,* **Athlone Press, London, 1986.**

Habermas, Jurgen, *Moral Consciottsness and Communicative Action,* **Cambridge, MA, 1990.**

Halloran, J.D., *Attitude Formation and Change,* **Greenwood Press, 1970.**

Hollander E.P., *Principles and Methods of Social Psychology,* **Oxford University Press, 1981.**

Hovland, Cari, Janis Irving, Kelley, H., *Communication and Persuasion,* **Greenwood Press, 1982.**

Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies,* **Yale University Press, 1968.**

———, *The Third Wave,* **Oklahoma Press, 1993.**

Goldfarb, Jeffrey C, *After the Fall. The Pursuit ofDemocracy in Central Europe,* **Basic Books, 1992.**

Gozman și Etkind, *De la cultul puterii la puterea oamenilor,* **Editura Anima, București, 1991.**

Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești,* **Humanitas, București, 1990.**

Jamieson, G.H., *Communication and Persuasion,* **Croom Helm, 1990.**

Jaspers, Karl, *Texte filosofice,* **Editura Politică, București, 1986.**

Jowett, Garth, O'Donnell, V., *Propaganda and Persuasion,* **SAGE, 1990.**

Kaplan, M, Sadock, B., *Synopsis of Psychiatry,* **Williams & Wilkins, NewYork, 1989.**

Kideckel, David, *The Solitude of Collectivism,* **Corneli University Press, 1993.**

Laplanche, Jean, *Vie etmort en psychanalyse,* **Flammarion, Paris, 1989.**

Laswell, Harold D., *Psychopathology and Politics,* **The Viking Press, 1953.**

Le Bon, Gustave, *Psihologia mulțimilor,* **Anima, Bucureşti, 1990.**

Lipset, Seymour Martin, *Political Man. Social Basis of Politics,* **Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1981.**

———, *Democracy and Working Class Authoritarianism,* **Berkeley University Press, 1959.**

Mikula, Gerold, „Exploring the Experience of Injustice", în *Issues of Contemporary German School Psychology,* **London, 1987.**

Mills, Wright C, *The Power Elite,* **Oxford University Press, 1956.**

———, *The Marxists,* **Penguin Books, 1958.**

Moran, John P., „The Communist Torturers of Eastern Europe", în *Communist and Post Communist Studies,* **nr. 27, 1994.**

Moscovici, Serge, *L'âge des foules,* **PUF, Paris, 1976.**

———, *Psychologie Sociale,* **PUF, Paris, 1992.**

———, *Social Influence and Social Change,* **Academic Press, 1968.**

Neculau, Adrian, *A trăi printre oameni,* **Editura Junimea, Iași, 1989.**

O'Keefe, Daniel J., *Persuasion,* **SAGE, 1990.**

Papalia, Diane, „Social Psychology", McGraw Hill, 1980 (în *Psychology).*

Perloff, Richard, *The Dynamics of Persuasion,* **LEA, 1993.**

Polanyi, Michael, *The Logic of Liberty,* **The University of Chicago Press, 1951.**

Rokeach, Milton, *The Open and Closed Mind,* **Basic Books, 1960.**

Rouquette, M.L., *La Psychologie politique,* **PUF, Paris, 1988.**

Reich, Wilhelm, *Mass Psychology of Fascism,* **Noonday Press, New York, 1991.**

Secord și Backman, *Social Psychology,* **McGraw Hill, New York, 1964.**

Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor,* **Editura Transpres, Sibiu, 1992.**

Sfez, Lucien, *Critique de la communication,* **Seuil, Paris, 1988.**

Smith, J.C., *Psychoanalytical Roots of Patriarchy. The Neurotic Foundations of Social Order,* **New York University Press, 1992.**

Stack Sullivan, H, *The Fusion of Psychiatry and Social Science,* **Norton, 1964.**

Tismăneanu V., *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel,* **Free Press, Washington, 1992.**

Zander, Vanden, *The Social Experience. An Introduction to Sociology,* **Random House, New York, 1988.**

**** Developments in East European Politics,* **Duke University Press, 1993.**

*** *La Persuasion,* **Universit6 de Lausanrte et de Geneve, Delachaux etNiestle, 1994.**

*** *România in the 1980's,* **ed. Daniel Nelson, Westview Press, 1981.**

*** *România after Tyranny,* **ed. Daniel Nelson, Westview Press,1992.**

*** *Renașterea unei democrații, Alegerile din România de la 20 mai* **1990, Editura IRSOP, 1991.**

Pentru metodologia interviurilor focalizate de grup:

Greenbaum, Thomas L., *The Practicai Handbook and Guide to Focus Group Research,* **1988.**

Merton, Robert K, Marjorie Fiske, Patricia Kendall, *The Focused Interview,* **ediția a doua, Free Press, 1990.**

Templeton, Jane Farley, *Focus Groups,* **Probus Publishing Company, 1987.**

Colecțiile de ziare și reviste:

-22, **1990-1994.**

— Adevărul, **1990.**

— România liberă, **1990-1994.**

-Azi, **1990.**

— Europa, **1991-1993.**

— România Mare, **1990-1994.**

Cronologie 1989-1994*

1989

23 decembrie — Constituirea Frontului Salvării Naționale (FSN), cu scopul „instaurării democrației, libertății și demnității poporului român". O dată înființat, întreaga putere în stat este preluată de FSN, lui subordonîndu-i-se Consiliul Militar Superior care coordonează întreaga activitate a armatei și a unităților Ministerului de Interne, precum și toate ministerele și organele centrale. Printre punctele propuse în programul FSN se numără: statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernămînt, organizarea alegerilor libere, separarea puterilor în stat și alegerea conducătorilor politici pentru unul sau cel mult două mandate, restructurarea economiei pe baza criteriilor rentabilității și eficienței, eliminarea metodelor administrativ-birocratice de conducere economică centralizată, restructurarea agriculturii și sprijinirea micii producții țărănești, reorganizarea învățămîntului românesc, trecerea presei, radioului și televiziunii în mîinile poporului, respectarea drepturilor și libertăților minorităților naționale, încetarea exportului de producție agro-alimentară și reducerea exportului de produse petroliere, acordînd prioritate satisfacerii nevoilor oamenilor. Politica externă va servi promovării bunei vecinătăți, prieteniei și păcii în lume, cu respectarea angajamentelor internaționale, cu prioritate cele privitoare la Tratatul de la Varșovia, respectul deplin al drepturilor și libertăților omului, inclusiv al dreptului de deplasare liberă.

25 decembrie — în urma unui proces sumar, președintele Nicolae Ceaușescu și soția sa sînt condamnați la moarte de un tribunal militar extraordinar și executați la Tîrgoviște.

26 decembrie — Noua putere instalată se organizează sub forma unui Consiliu al Frontului de Salvare Națională (CFSN) prezidat de Ion Iliescu. Printr-un decret-lege al CFSN, Petre Roman este numit prim-ministru al României.

28 decembrie — CFSN anunță că va asigura conducerea țării pînă la primele alegeri libere, prevăzute atunci pentru luna aprilie.

30 decembrie — Prima ședință a guvernului provizoriu.

*** Elaborată de Marian Chiriac.**

31 decembrie — Intră în vigoare Decretul lege nr.8/1989 privind înregistrarea și funcționarea partidelor politice și a organizațiilor obștești din România.

1990

12 ianuarie — Zi de doliu național în memoria eroilor Revoluției. în Piața Victoriei din București se desfășoară un miting la care participă cîteva mii de persoane. Sub presiunea străzii, Ion Iliescu anunță scoaterea în afara legii a Partidului Comunist și organizarea unui referendum național asupra pedepsei cu moartea.

17 ianuarie — Reunit în sesiune plenară? CFSN anulează cele două decizii luate printr-un decret anterior, din 12 ianuarie, respectiv scoaterea în afara legii a Partidului Comunist și organizarea unui referendum asupra pedepsei cu moartea.

— Tribunalul municipiului București a dezbătut și admis pînă în data de 19 ianuarie cererile de înscriere și funcționare a 13 partide create potrivit reglementărilor legale de instituire a pluralismului politic în România (dreptul la asociere liberă, prevăzut în Constituție și decretul-lege 8/1989). Dintre acestea, cele mai importante sînt: Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat (președinte, Corneliu Coposu); Partidul Național Liberal (secretar general, Radu Câmpeanu); Mișcarea Ecologistă din România (președinte, Toma George Maiorescu); Partidul Socialist Democratic Român; Uniunea Democrat Creștină; Partidul Ecologist Român; Partidul Social Democrat Român (președinte activ, Sergiu Cunescu).

24 ianuarie — Cu 128 voturi pentru, 8 contra, 5 abțineri, CFSN a hotărît participarea Frontului Salvării Naționale la alegeri. Cu 139 voturi pentru, nici un vot contra și două abțineri, s-a hotărît amînarea alegerilor prevăzute inițial să aibă loc în luna aprilie, pentru data de duminică, 20 mai. Reglementarea subvenționării campaniei electorale a partidelor de către stat și a interdicției primirii de subvenții din străinătate a fost aprobată de CFSN cu 139 voturi pentru și două abțineri. Pentru acceptarea de observatori din partea ONU, în vederea supravegherii aspectelor tehnice, procedurale, ale desfășurării alegerilor au votat 135 de membri ai Consiliului, 4 contra și doi s-au abținut.

28 ianuarie — în Piața Victoriei din Capitală, are loc un miting al opoziției anticomuniste organizat de partidele istorice, PNȚCD, PNL, PSDR. In paralel se desfășoară o contramanifestație a simpatizanților FSN. Ciocnirile dintre cele două tabere sînt violente.

29 ianuarie — în urma apelurilor lansate prin mass media de către Ion Iliescu, are loc prima mineriadă. Peste cinci mii de mineri sosesc în București pentru a apăra Frontul.

8 februarie — La Palatul Parlamentului din Dealul Mitropoliei încep lucrările primei sesiuni a Consiliului Provizoriu de Uniune Națională (CPUN). Din noul organ legislativ și al puterii de stat fac parte 105 reprezentanți ai partidelor și formațiunilor nou create (45 formațiuni la acea dată), 105 reprezentanți ai CFSN, 27 ai uniunilor minorităților naționale, 3 ai Asociației foștilor deținuți politici, la care se adaugă un vot al președintelui, în total 241 membri. S-a mai hotărît ca partidele ce se vor constitui în continuare să intre în componența Consiliului cu statut de observatori.

18 februarie — în fața sediului guvernului se desfășoară o manifestație antiguvernamentală și antiprezidențială. Grupuri de persoane înarmate cu rângi, topoare și bîte profită de slăbiciunea nejustificată a forțelor de ordine și pătrund în sediul executivului. A doua zi începe cea de-a doua mineriadă. Peste 4.000 de mineri din Valea Jiului sosesc la București pentru a apăra CPUN.

14 martie — După 20 de ore de dezbateri, în cadrul lucrărilor CPUN este adoptată noua lege electorală pe baza căreia urmau să fie organizate alegerile de la 20 mai.

20 martie — Prima criză de guvern. Datorită dezacordului ivit în legătură cu strategia liberalizării prețurilor, miniștrii Anton Vătășescu, Theodor Stolojan și Mihai Zisu își dau demisia din guvernul Roman.

22 aprilie — în Piața Universității începe demonstrația maraton a demonstranților anticomuniști. Pentru prima dată, în acest perimetru, se oprește circulația în semn de protest.

5 mai — Deși puternic contestat, președintele Ion Iliescu încearcă să demonstreze disponibilitatea sa de a dialoga, invitînd reprezentanți ai manifestanților din Piața Universității la o discuție, care eșuează însă în momentul în care manifestanții cer ca dialogul să fie televizat.

20 mai — Alegeri generale și prezidențiale. Ion Iliescu este cîștigătorul detașat al alegerilor (obține 12.232.498 voturi - 85,07%), urmat de Radu Câmpeanu (1.529.188 voturi - 10,64%) și Ion Rațiu (616.007 voturi - 4,29%). Frontul Salvării Naționale (FSN) se impune clar (obține 66,31% din voturi pentru Adunarea Deputaților și 67,01% pentru Senat). Alte partide sau alianțe electorale care au intrat în Parlament: UDMR (7,23% din voturi pentru Adunarea Deputaților și 7,20% pentru Senat), PNL (6,41%, respectiv 7,06%), PNȚCD (2,56%, respectiv 2,50%), MER (2,62%, respectiv 2,45%), AUR (2,12%, respectiv 2,15%). Cele 396 locuri ale Adunării Deputaților au fost repartizate la 18 formațiuni politice și 9 reprezentanți ai minorităților naționale, iar cele 119 locuri ale Senatului au fost împărțite de către 7 formațiuni, plus un independent. Pe listele electorale au fost înscrise 71 de partide și formațiuni politice. Participarea la vot a fost de peste 85%.

8 iunie — Procuratura Generală cere trimiterea în judecată a celor 24 de membri ai Comitetului Politic Executiv. Acuzația inițială, complicitate la genocid. După 248 de zile, procesul ia sfîrșit prin condamnarea unei părți a inculpaților la pedepse cu închisoarea pentru infracțiunea de favorizare a infractorului, iar 6 dintre aceștia sînt achitați. Ulterior, majoritatea foștilor membri CPEx vor fi eliberați din motive de sănătate.

9 iunie — Prima sesiune a Parlamentului ales la 20 mai.

13 iunie — Ca urmare a intervenției brutale a trupelor de poliție și jandarmi, în Piața Universității au loc ciocniri între acestea și demonstranți. Grupuri de manifestanți devastează sediul Poliției Capitalei, care este și incendiat, apoi atacă sediile Ministerului de Interne și al TVR.

14-15 iunie — A treia mineriadă. Două garnituri de tren cu mineri din Valea Jiului sosesc în București. Din balconul sediului guvernului, Ion Iliescu îi îndeamnă pe mineri să meargă în Piața Universității „pentru a face curățenie". Bucureștiul trăiește o atmosferă de teroare și groază, minerii devastînd clădirea Universității și a Institutului de Arhitectură, sedii de partide, redacții de ziare etc.

20 iunie —Potrivit legii electorale, în fața Camerelor reunite ale Parlamentului, președintele ales al României îl desemnează pe Petre Roman ca prim-ministru.

18 octombrie — Premierul desemnat Petre Roman prezintă în plenul Parlamentului raportul guvernului privind stadiul aplicării reformei economice și necesitatea accelerării acesteia.

1 noiembrie — Ridicarea subvențiilor la o serie de produse. Sînt exceptate produsele de primă necesitate și materiile prime.

25 decembrie — Prima vizită ratată a fostului suveran al României, Mihai I. Intrat în țară fără acordul autorităților politice, Regele este întors din drum pe autostrada București-Pitești.

1991

20 februarie — Intră îh vigoare Legea Fondului Funciar (L. 18/1991). Legea stabilește dreptul de proprietate privată asupra terenurilor (dar nu mai mult de 10 ha din fostele proprietăți); cu toate acestea aplicarea sa în practică este întîrziată nepermis de mult.

26 februarie — în fața Camerelor reunite ale Parlamentului, premierul P. Roman prezintă Raportul privind stadiul reformei și programul Guvernului pe anul 1991. Dezbaterile asupra Raportului nu se concretizează printr-o hotărîre a Legislativului.

7 august — Legea Siguranței Naționale devine operațională. Prin această lege se stabilesc categoriile de informații cu caracter secret și modalitățile de prevenire a scurgerii lor.

22 august - Președintele României, Ion Iliescu, convoacă Consiliul Suprem de Apărare a Țării în legătură cu puciul de la Moscova. în urma acestei ședințe se elaborează un comunicat ambiguu, care nu ia o poziție clară împotriva puciștilor. Premierul P. Roman lipsește de la aceste discuții, fiind plecat în Spania, însă, imediat după sosirea în țară, în opoziție cu I. Iliescu, se alătură în mod direct și fără nici un echivoc partizanilor președintelui sovietic Mihail Gorbaciov. Este primul semn major al crizei ce va interveni între cei doi oameni politici și va conduce ulterior la „spargerea" FSN.

23-27 septembrie - Cea de-a patra mineriadă. Invocînd revendicări sindicale, minerii din Valea Jiului, conduși de Miron Cosma, devastează orașul Petroșani, ocupă cu forța trenurile de călători și se îndreaptă spre București. în Capitală, după ce au purtat lupte de stradă cu trupele regulate ale Poliției, minerii ocupă Palatul Adunării Deputaților, atacă Televiziunea și Palatul Cotroceni. Guvernul Roman își depune mandatul, act pe care președintele Iliescu îl consideră o cerere formală de demisie și care este satisfăcută cu acordul președinților Camerelor.

17 octombrie - Theodor Stolojan, fost ministru de Finanțe, este investit în funcția de prim-ministru. Guvernul pe care-1 va forma cuprinde pe lîngă membrii FSN, majoritari, și reprezentanți ai unor partide de opoziție (PNLAT, MER, PDAR).

28 noiembrie — Intră în vigoare Legea privind alegerile locale (L. 70/1991) și Legea administrației publice locale (L. 69/1991). Consiliile locale și primarii se aleg prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat. Consiliile județene se aleg prin vot indirect.

8 decembrie — Noua Constituție a României este aprobată cu o largă majoritate în cadrul unui referendum popular.

1992

7 ianuarie — Primul recensămînt al populației după 15 ani. România are o populație de 22.760.449 locuitori dintre care 89,4% români, 7,1% maghiari, 1,8% țigani și, în procent de sub 1%, alte naționalități (germani, ucraineni, ruși-lipoveni, turci, sîrbi, tătari, slovaci, bulgari, evrei etc).

9 și 23 februarie — Alegerile locale pentru posturile de primar și consilieri locali se desfășoară în două tururi de scrutin. Opoziția reunită în cadrul Convenției Democratice din România cîștigă posturile de primar în principalele orașe mari din țară. Participarea la vot a fost de aproape 65%.

28-29 martie 1992 — Convenția Națională a FSN. Moțiunea „Viitorul-Azi" prezentată de fostul premier Petre Roman întrunește 64% din voturile participanților și, conform noului statut, Roman devine

preşedinte al FSN. Din partid se desprinde o grupare - caracterizată prin sprijinul arătat şefului statului - care va forma Frontul Democrat al Salvării Naţionale (FDSN).

26 aprilie — Vizita în ţară a fostului suveran al României, Mihai I, cu ocazia sărbătorilor pascale. Regele s-a recules la mormintele strămoşilor săi din Mănăstirea Curtea de Argeş, iar în Bucureşti a fost întîmpinat şi aclamat de sute de mii de persoane.

22 mai — Parlamentul adoptă legea privind organizarea şi funcţionarea Curţii Constituţionale. Primul preşedinte al acestui organism va fi ales Vasile Gionea.

13 iulie — Intrarea în vigoare a Regulamentului de funcţionare al Consiliului Superior al Magistraturii, prin care se stabilesc principiile organizării judecătoreşti.

16 iulie - Prin publicarea în Monitorul Oficial, devin operaţionale Legea privind alegerea Camerei Deputaţilor şi a Senatului şi Legea privind alegerea Preşedintelui României.

30 iulie — Se emite Hotărîrea Guvernului nr. 421, de unificare a cursului dolarului pe întreaga economie, măsură care va antrena un uriaş val de scumpiri ale tuturor produselor, cu indici cuprinşi între 1,5 şi 2,1.

1 septembrie — A doua etapă a reducerii subvenţiilor la principalele produse de consum.

27 septembrie şi 7 octombrie — Alegeri prezidenţiale şi parlamentare. Şef al statului devine Ion Iliescu (obţine 61% dintre voturile exprimate), care îl învinge în cel de-al doilea tur de scrutin pe candidatul Opoziţiei, Emil Constantinescu. Partide parlamentare devin: FDSN (obţine 27,7% din voturile exprimate), alianţa Opoziţiei — CDR (20,1%), FSN(10,2%), PUNR(7,7%), UDMR(7,5%), PRM(3,9%), PSM(3,1%) şi PDAR(3%). Participarea la vot a fost de aproximativ 75%. Din cele 144 de partide înregistrate pînă la alegerile parlamentare, doar 88 au prezentat liste de candidaţi pentru Camera Deputaţilor şi 74 pentru Senat.

16 octombrie — Prima sesiune a celei de-a doua legislaturi a Parlamentului României.

19 noiembrie — Guvernul premierului Nicolae Văcăroiu, constituit majoritar din reprezentanţi ai FDSN, primeşte votul de investire din partea Parlamentului (260 voturi pentru şi 203 împotrivă).

1993

4 martie — Guvernul prezintă Parlamentului strategia reformei economice şi sociale a Programului de guvernare. Structurat pe secţiuni, dintre care cele mai importante sînt programul de stabilizare şi restructurare economică, strategia protecţiei sociale şi obiectivele strategice şi

direcţiile reformei sociale, programul suferă de lipsa oricăror referiri concrete.

19 martie — Prima moţiune de cenzură introdusă de Opoziţie la adresa guvernului Văcăroiu este dezbătută de plenul celor două Camere ale Parlamentului. Moţiunea a fost generată de refuzul partidului de guvernămînt de a-şi asuma în mod clar responsabilitatea politică, prin supunerea Programului de guvernare unui vot de încredere. Votul cu bile al parlamentarilor a înregistrat un scor de 260 voturi împotrivă şi 192 pentru moţiunea de cenzură, insuficient pentru adoptarea acesteia (faţă de minimul legal de 242).

6 aprilie — Prin hotărîre de Guvern este înfiinţat Consiliul pentru Minorităţile Naţionale, constituit din „reprezentanţi ai organizaţiilor cetăţenilor aparţinînd minorităţilor naţionale din România, legal constituite la data alegerilor generale din 27 septembrie 1992" şi din reprezentanţi ai Guvernului. Principala formaţiune a minorităţii maghiare, UDMR, se retrage ulterior din Consiliu.

21 aprilie — Cu 224 voturi pentru, 156 împotrivă şi 3 abţineri Parlamentul României a votat bugetul de stat pe anul 1993.

1 mai - Eliminarea subvenţiilor guvernamentale la pîine, lapte, unt şi resurse energetice generează peste patru zile ample mişcări sindicale. Principalele confederaţii sindicale: Frăţia, Alfa, CNSLR, BNS declanşează o grevă generală.

28 mai — La Constanţa are loc Convenţia Extraordinară a Frontului Salvării Naţionale. Partidul îşi schimbă numele, devenind Partidul Democrat — PD(FSN). Este prezentată o ofertă politică privind orientarea doctrinară şi o alternativă la guvernarea în curs.

9 iunie — Conferinţa Naţională a Frontului Democrat al Salvării Naţionale. Şi acest partid îşi schimbă numele, în Partidul Democraţiei Sociale din România (PDSR). Preşedinte executiv este ales Adrian Năstase, preşedintele Camerei Deputaţilor, care prezintă manifestul „Cum realizăm schimbarea în bine".

1 iulie — Se introduce taxa pe valoarea adăugată (TVA), formulă modernă de impozitare, ce are o valoare unică indiferent de produs, iar cota aplicată este de 18%.

19 iulie — Principala grupare a partidelor de opoziţie, Convenţia Democratică din România prezintă un program alternativă la guvernare, intitulat „Programul pentru ieşirea ţării din criză".

28 august — Remaniere guvernamentală. Mircea Coşea îl înlocuieşte pe Mişu Negriţoiu în funcţia de preşedinte al Consiliului pentru Strategie şi Reformă Economică, iar Alexandru Mironov şi Petre Sălcudeanu sînt noii titulari ai Ministerului Tineretului şi Sportului şi respectiv Culturii.

30 august — Se desfăşoară o sesiune parlamentară extraordinară, dedicată fenomenului corupţiei, care urma să ia o decizie în urma

declarațiilor fostului șef al Gărzii Financiare, Gheorghe Florică, privind implicarea unor demnitari în acte de corupție. Decizia este amînată *sine die.* Sesiunea ordinară începe la 1 septembrie.

27 septembrie — Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei recomandă Consiliului de Miniștri acceptarea României ca membru cu drepturi depline, dar impune unele amendamente. Pe 4 octombrie, Consiliul de Miniștri votează acceptarea României în acest organism.

7 octombrie — Cu 5 voturi pentru și 3 abțineri, 1 vot contra, Comisia pentru controlul activității Serviciului Român de Informații (SRI) îl recomandă pe Virgil Măgureanu pentru funcția de director al Serviciului Român de Informații. Ulterior, Măgureanu este confirmat de către Parlament în această funcție.

25 octombrie — Senatul și Camera Deputaților încep, separat, dezbaterea unei moțiuni simple introduse de opoziție, prin care se solicita validarea noilor miniștri numiți în urma remanierii guvernamentale din 28 august. După enunțarea textului moțiunii s-au ridicat probleme procedurale în ceea ce privește constituționalitatea acesteia. In cele din urmă, moțiunea a fost respinsă la vot, pe motive procedurale.

28 octombrie — Parlamentul european validează, cu doar patru voturi împotrivă, Acordul de Asociere a României la Comunitățile Economice Europene.

8 noiembrie — Intră în vigoare Acordul Comercial româno-american, care reinstituie clauza națiunii celei mai favorizate pentru România.

19 decembrie — O moțiune de cenzură inițiată de partidele de opoziție este dezbătută în plenul Parlamentului. Textul moțiunii cuprindea opt „capete de acuzare", dintre care menționăm: stoparea reformei, scăparea de sub control a inflației, imposibilitatea deblocării financiare și a descentralizării. La capătul a 13 ore de dezbateri, moțiunea de cenzură este votată și respinsă cu 223 de voturi în favoarea moțiunii și 236 contra.

1994

15 ianuarie — Adoptarea de către NATO a Parteneriatului pentru Pace, formulă de colaborare între Alianța nord-atlantică și țările fostului Tratat de la Varșovia. România este prima țară semnatară a Parteneriatului.

8 februarie — Memorandumul Guvern-FMI este aprobat de către coaliția majoritară în Camera Deputaților. A doua zi, Senatul aprobă ca dezbaterile Memorandumului Guvern-FMI să fie finalizate printr-un proiect de hotărîre.

28 februarie — Cu 205 voturi pentru, 9 împotrivă și 3 abțineri proiectul Legii valorilor mobiliare și a burselor de valori este aprobat în Camera Deputaților,

2 martie — Parlamentul adoptă Ordonanța nr. 2/1993 de rectificare a bugetului de stat pe anul 1993.

6 martie — Remaniere a guvernului Văcăroiu. Sînt schimbați: Niculae Spiroiu, ministrul Apărării Naționale, Petre Ninosu, ministrul Justiției, Paul Teodoru, ministrul Transporturilor, George loan Dănescu, ministrul de Interne. Noii miniștri sînt: Gheorghe Tinca — Apărare; Iosif Gavril Chiuzbaian — Justiție; Aurel Novac — Transporturi; Dorn loan Tărăcilă — Interne.

16 martie — Raportul activității Fondului Proprietății de Stat (FPS) pe anul 1993 este votat cu mari dificultăți în ședința comună a celor două Camere legislative. A fost adoptat, de asemenea, programul de privatizare pe 1994 al FPS.

28 martie — Ministrul Apărării din Federația Rusă, generalul Pavel Graciov, semnează, împreună cu omologul său român, Acordul militar româno-rus,

18 aprilie — Legea impozitului pe venitul agricol este adoptată de către Parlament.

4 mai - Instanța a treia civilă a Tribunalului București aprobă cererea de înregistrare ca persoană juridică a Partidului Comunist Român.

5 mai — Parlamentul adoptă Legea bugetului asigurărilor sociale de stat pe 1994 ca lege ordinară, cu 192 voturi „pentru", 118 abțineri și un vot împotrivă. Tot acum este adoptată și Legea sponsorizării.

9 mai — Cu unanimitate de voturi, Camera Deputaților a adoptat Proiectul de lege privind ratificarea Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și a Protocoalelor adiționate la această Convenție.

31 mai — Președintele Ion Iliescu promulgă Legea impozitului pe venitul agricol.

Pe de altă parte, tot în această zi, Parlamentul adoptă bugetul pe anul 1994.

5 iunie — Președintele Statelor Unite ale Americii, Bill Clinton, semnează și trimite Congresului american scrisoarea de recomandare pentru continuarea acordării și în anul 1995 a clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România.

17 iunie — Președintele Ion Iliescu promulgă Legea Societății Române de Radiodifuziune și a Societății Române de Televiziune.

29 iunie — Președintele Ion Iliescu promulgă Legea apărării naționale.

30 iunie — Cu 208 voturi pentru și 227 împotrivă, o nouă moțiune de cenzură a opoziției parlamentare, la care s-a raliat și PDAR, este respinsă. In textul moțiunii se menționa că guvernul Văcăroiu, în act

vitatea sa, nu respectă Constituția și legile țării prin: încălcarea Legii finanțelor publice prin întîrzierea cu 7 luni a prezentării proiectului de Lege a Bugetului de Stat pe 1994; prezența în guvern a unui număr de 8 miniștri care nu au fost validați în Parlament; extinderea corupției, promovarea unei politici economice și financiare care duce la perpetuarea și adîncirea crizei, întîrzierea integrării României în organismele internaționale etc.

7 iulie — Camerele reunite ale Parlamentului încep dezbaterile pe marginea cererii de suspendare din funcție a președintelui Ion Hiescu, inițiată de 167 de parlamentari ai opoziției, care apreciau că prin unele declarații publice șeful statului a încălcat Constituția. Rezultatul votului a fost de 166 de voturi „pentru" și 242 „contra". Anterior, Curtea Constituțională declarase că președintele Iliescu a încălcat Constituția, „dar nu grav".

15 iulie - Președintele Ion Iliescu „dă verde" Legii investitorilor străini.

1 august — începe să funcționeze, cu unele greutăți, piața valutară interbancară. Piața valutară interbancară a leului se definește ca o piață continuă în care se efectuează vînzări și cumpărări de valute contra monedei naționale, la cursuri de schimb determinate liber de intermediari bancari autorizați de Banca Națională a României.

18 august — Primul ministru al României, Nicolae Văcăroiu, pe baza prerogativelor sale, procedează la o remaniere guvernamentală. loan Oancea, ministrul Agriculturii și Alimentației, este înlocuit cu Valeriu Tabără, iar Andrei Chirică, ministrul Comunicațiilor, cu Adrian Turicu.

19 august — Executivul aprobă lista societăților care vor fi privatizate în cadrul programului guvernamental. Lista cuprinde 2.934 de societăți comerciale, care la data de 31 decembrie 1993 aveau un capital mai mare de 10 milioane lei.

25 august — Parchetul General de pe lîngă Curtea Supremă de Justiție dispune arestarea preventivă a inculpatului loan Stoica, pentru „infracțiunile de înșelăciune în dauna avutului particular, fals intelectual și bancrută frauduloasă, săvîrșite în calitate de patron al Societății comerciale «Caritas»".

5 octombrie — Camerele reunite ale Parlamentului hotărăsc să trimită Raportul Anti-Corupție instituțiilor abilitate pentru investigare și soluționarea cauzelor prezentate.

7 octombrie — Regele Mihai I și Regina Ana aterizează la ora 14.30 pe Aeroportul Otopeni, dar autoritățile române le refuză accesul în țară.

22 octombrie — Petre Roman obține un nou mandat de doi ani în funcția de președinte al PD(FSN). Moțiunea prezentată de fostul prim-ministru la Convenția Națională de la Cluj a întrunit 726 de voturi pentru și 19 împotrivă.

30 octombrie — Aprobat cu două zile înainte de către Guvern, proiectul bugetului de stat pe 1995 este introdus în Parlament.

1 noiembrie — Camera Deputaților adoptă articolul 200 din Codul Penal, articol referitor la relațiile sexuale între persoane de același sex.

8 noiembrie — Guvernatorul BNR, Mugur Isărescu, prezintă în fața camerelor reunite ale Parlamentului raportul Băncii Naționale asupra situației monedei și creditului în 1993 și preliminat în 1994.

23 decembrie — A patra moțiune de cenzură împotriva guvernului Văcăroiu este din nou respinsă cu 249 de voturi pentru și 206 contra. Moțiunea a fost argumentată prin degradarea nivelului de trai al populației și prin neîmplinirea de către Executiv a obiectivelor economice propuse.

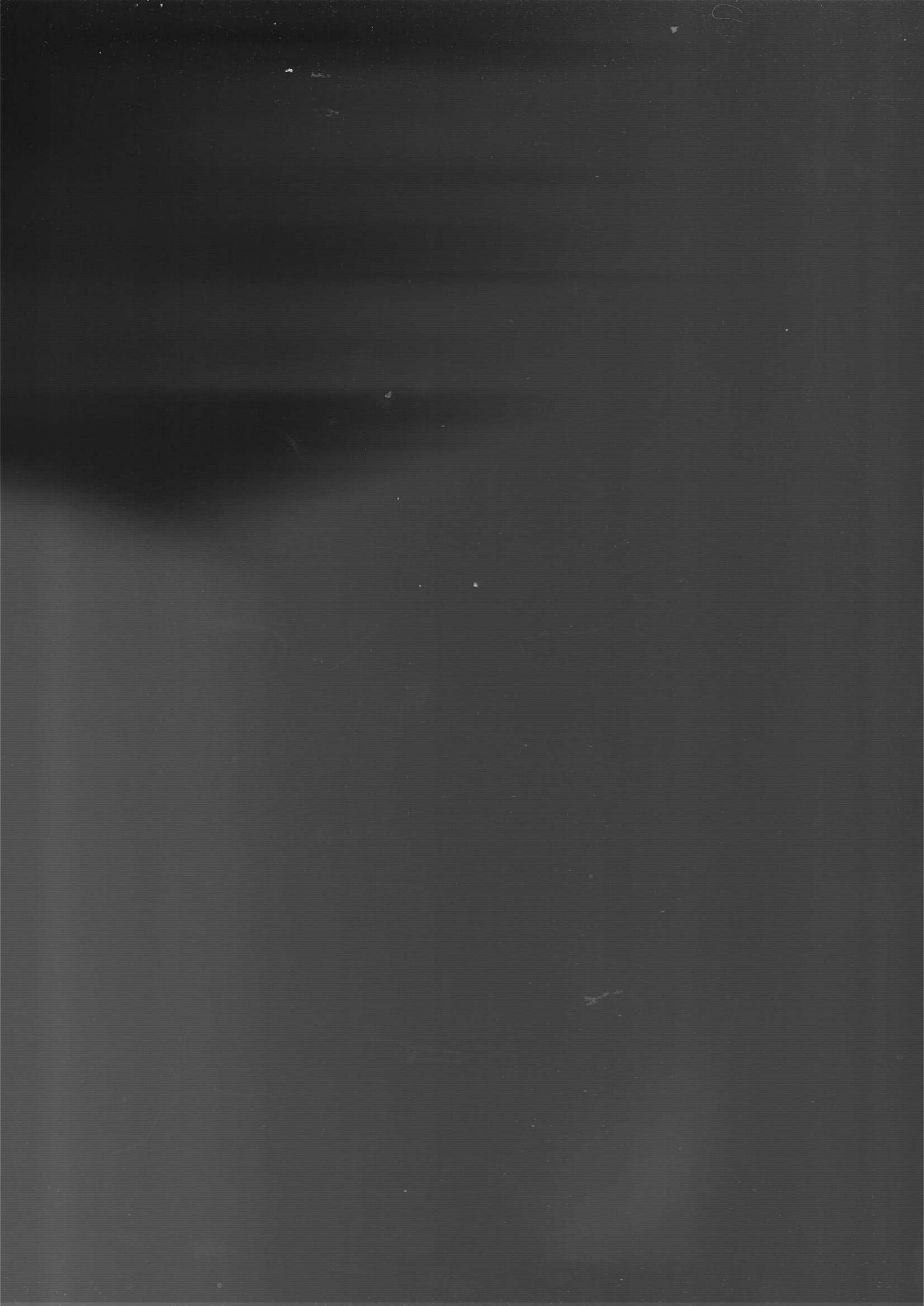

Cuprins

Cuvînt înainte 5

I. O IPOTEZĂ DE CERCETARE 7
Introducere 7
Premise teoretice 10
1. Psihologia românească ..... — 10
2. Mentalitatea democratică, totalitară și autoritară 12
Definirea propagandei și persuasiunii 15
Strategiile propagandei 19
Material și metodă 21

H. MESAJUL 25
Campania electorală permanentă 25
Ce poate fi considerat mesaj 29
Calitățile mesajelor - inteligibilitatea 31
Tipuri de mesaje 35
1. Mesaje ofensive și mesaje defensive 35
2. Mesaj principal și mesaj adiacent 37
3. O clasificare politologică 39
Mesajul populist 3-9
Mesajul naționalist 40
Mesajul conservator 42
Mesajul liberal 43
4. Alte tipuri de mesaje 44
Mesajul mobilizator 44
Mesaj autoritar și mesaj fascist 47
Mesajul xenofob 53
Mesajul demascator 58
Mesajul contestatar 60
Mesajul moralizant 64
Mesajul misticizant 67
Mesajul „în oglindă" 68

Mesajul generator de teamă
(teama ca agent persuasiv) ... 70

m . EMIȚĂTORII ... 7 7
Emițători principali și emițători secundari ... 77
Succesorii ... 80
Naționaliștii comuniști ... 86
Oportuniștii ... 90
Supraviețuitorii ... 91
Intelectualii disidenți ... 95
Noua clasă politică ... 98

IV. RECEPTORUL: O DESCRIERE CLINICĂ ... 103
încercare de identificare ... 103
Gradul de informare. Conștiința politică a electoratului ... 108
Societatea civilă în România. Conștiința civică a electoratului ... 116
Percepția ... 121
Gîndirea ... 125
1. Memorie colectivă și memorie individuală ... 125
2. Sistem de valori ... 129
Mîndrie națională și patriotism ... 129
Românii despre ei înșiși ... 131
Preocuparea pentru imaginea României ... 133
3. Reprezentările sociale ale tranziției ... 137
Nicolae Ceaușescu și epoca sa ... 137
Statul de tranziție ... 140
Liderul ideal ... 142
Străinul ... 146
4. Aspirațiile tranziției ... 148
Liberalism și justiție morală ... 148
Marxism și justiție socială ... 152
5. Sistemul valorilor autoritare ... 157
6. Temeri și anxietăți ... 166
7. Grad de maturizare ... 168
Dispoziția. Voința ... 171
Comportamentul ... 175
1. Românii și minoritățile ... 175
Minoritățile în opinia publică ... 176
Minoritatea politică ... 177
Minoritățile etnice ... 178
2. Agresivitate și violență în România postrevoluționară ... 188

Determinanții sociali ai agresivității ... 188
Percepția agresivității și statistica ei ... 190
Agresivitatea potențială și agresivitatea conformistă ... 191
Agresivitatea verbală ... 193
Comportamentul agresiv ... 195
Violența stradală ... 197
Autoagresivitatea ... 200

V. PROPAGANDA POST-TOTALITARĂ. TEHNICI PROPAGANDISTICE ... 202
Definiție. Generalități ... 202
Cele două fronturi ale propagandei ... 205
Un univers al coerenței ... 210
„Focalizarea adevărului" ... 211
„Măsluireacărț Uor".Paradcoau.hventareapurtătcrilordeopirae... 215
Zvonul calomnios ... 218
Dezinformarea — context general. Diversiunea și înscenarea ... 220
Pretextul agresiunii. Scenariul conspirației internaționale ... 221
Limbajul demagogic. Scientismul. Transferul autorității... 230
Propaganda taberei adverse ... 235
Utilizarea elementului vizual ... 237

VI. MULOACE DE COMUNICARE ... 238
Lumea consensului ... 238
O țară în liniște ... 239
Ascensiunea și decăderea presei scrise ... 240
1. Asumarea rolului persuasiv ... 244
2. Scindarea ... 246
3. Triumful pieței ... 248
Rolurile mass media în perioada de tranziție ... 251
1. Mass media omnipotentă ... 253
2. Mass media creatoare de stereotipuri — ... 254
Eficiența persuasiunii electorale prin mass media ... 259
Televiziunea — radiografia unei obsesii naționale ... 264

VH. MECANISME ALE COMUNICĂRII PERSUASIVE ÎN SISTEME PRIVATIVE DE LIBERTATE ... 267
„Experimentul" Pitești ... 269
Sechelele societății post-totalitare ... 270
Sindromul fratelui Alexandru ... 276

VIII. CONCLUZII .....

ANEXE .....

Bibliografie .....

Cronologie .....

Indice .....

Abstract *(Rezumat în limba engleză)*

Culegere și paginare HUMANITAS

Tipărit la
Editura și Atelierele Tipografice
METROPOL

ROMÂNII DUPĂ'89

Trecerea la o democrație autentică presupune mai mult decît un hazard sau o șansă istorică, presupune un efort constant și autoexigent al tuturor membrilor lucizi ai unui popor. Cum însă orice proces de autodevenire trebuie să debuteze printr-o autocunoaștere, lucrarea de față a căutat să afle adevărul despre români chiar de ia ei înșiși. Concentrîndu-se asupra masei post-totalitare și a tehnicilor de persuadare a ei, ea a debutat ca o lucrare de psihologie socială. încheind prin a reflecta starea unei națiuni ea devine poate, în lumina definiției lui Leo Strauss. o lucrare de psihologie politică.

ALINA MUNGIU

Alina Mungiu face parte din surprizele bune ale perioadei postdecembriste. O surpriză intelectuală în primul rînd. O voce proaspătă și inconfundabilă, care supunea confuzia tranziției unui examen implacabil, fără concesii, clișee de limbaj sau de conștiință. Acum, în plină reificare a firescului, scrisul ei devine unul dintre reperele posibile spre a putea răspunde întrebării esențiale: *Ce se petrece cu noi ?*

Deocamdată investigațiile Alinei Mungiu se consumă la răscrucea dintre psihologie socială, sociologie și prospectivă comunicațională. Dar așteptarea e deschisă. Filozofia politică nutrește subtextul și își organizează orizontul. Metoda e aceeași: un proiect de *înțelegere* ce devine pe nerăsuflate o *inteligență*.

VIRGIL IERUNCA

Următoarele apariții ale seriei:

JEAN-FRANCOIS REVEL, *Revirimentul democratiei*
ISAIAH BERUN, *Patru eseuri despre libertate*

ISBN 973-28-0566-8

Societatea civilă